

Magyar nyelv

12

ÚJGENERÁCIÓS
TANKÖNYV

Magyar nyelv
12.

Magyar nyelv

Tankönyv

12.

Eszterházy Károly Egyetem
Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet

Engedélyszám: TKV/63-15/2018. (2018. 03. 26. – 2023. 08. 31.)

A tankönyv megfelel az 51/2012. (XII. 21.) EMMI-rendelet 3. sz. melléklet, 3.2.01: Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára és a 6. sz. melléklet, 6.2.01: Kerettanterv a szakközépiskolák 9–12. évfolyama számára, 14. sz. melléklet: Kerettanterv a szakgimnáziumok 9–12. évfolyama számára megnevezésű tantervek előírásainak. A tankönyv megfelel a NAT 2012 előírásainak: 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet (NAT 2012, magyar nyelv és irodalom műveltségi terület).

A tankönyvvé nyilvánítási eljárásban közreműködő szakértők: Nagy Gabriella Ágnes, Varga István

Tananyagfejlesztő: dr. Balázs Géza, dr. Forró Orsolya, dr. Hegedűs Attila, Szoták Szilvia

Vezetőszerkesztő: dr. Baranyai Katalin

Alkotószerkesztő: Téglásy Katalin

Tudományos szakmai szakértő: dr. Nádor Orsolya

Pedagógiai szakértő: Csécs Barnabás

Fedélterv: Diószegi Tamás és Slezák Ilona, Korda Ágnes tervei alapján

Látványterv és tipográfiai tervek: Slezák Ilona

Illusztráció, szakábrák: Balogh Katalin, Korda Ágnes, Téglásy György

Fotók: © 123RF; © Thinkstock; © iStock; © Freepik; Szigeti Sándor; Fortepan/Klenner Aladár, Saly Noémi; © Shutterstock

A tankönyv szerkesztői köszönetet mondanak a korábban készült tankönyvek szerzőinek. Az ő általuk megteremtett módszertani kultúra ösztönzést és példát adott e tankönyv készítőinek is. Ugyancsak köszönetet mondunk azoknak az íróknak, költőknek, képzőművészeknek, akiknek alkotásai tankönyveinket gazdagítják. Köszönjük azoknak a tanároknak és diákoknak a munkáját, akik hasznos észrevételeikkel és javaslataikkal hozzájárultak e tankönyv végső változatának kialakításához.

© Eszterházy Károly Egyetem, 2017

ISBN 978-963-436-090-2

Eszterházy Károly Egyetem • 3300 Eger, Eszterházy tér 1.

Tel.: (+36-1) 460-1873 • Fax: (+36-1) 460-1822

Vevőszolgálat: vevoszolgalat@ofi.hu

A kiadásért felel: dr. Liptai Kálmán rektor

Raktári szám: FI-501011201/1

Műszakiiroda-vezető: Horváth Zoltán Ákos

Műszaki szerkesztő: Szalay Ildikó, Kóródiné Csukás Márta, Marcsek Ildikó

Grafikai szerkesztő: Róth Ágnes, Slezák Ilona

Nyomdai előkészítés: Ecsedi Gabriella, Gados László, Széll Ildikó

Terjedelem: 18,54 (A/5) ív, tömeg: 390 gramm

1. kiadás, 2018

Az újgenerációs tankönyv az Új Széchenyi Terv Társadalmi Megújulás Operatív Program 3.1.2-B/13-2013-0001. számú, „A Nemzeti alaptantervhez illeszkedő tankönyv, taneszköz és Nemzeti Köznevelési Portál fejlesztése” című projektje keretében készült. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Nyomta és kötötte az Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető: György Géza vezérigazgató

A nyomdai megrendelés törzsszáma:

magyar
nyomdaipari
szövetség

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

SZÉCHENYI 2020

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Tisztelt Kollégák!

Tankönyvünk a kerettantervben meghatározott 11–12. évfolyamos tananyag második felét tartalmazza. A 11.-es tankönyv leckéinek felépítéséhez hasonlóan az előzetes ismeretek felidézését segítik a leckék elején található *Nyelv és élet*, valamint a *Hogy is volt?* című rovatok. Az új ismereteket közlő szövegeket egészítik ki a *Haladóknak* című modulok, amelyek a lecke témájához kapcsolódó, érdekes jelenségeket mutatnak be. Továbbra is fontos cél, hogy a tananyagot a diákok aktív tevékenységgel sajátítsák el. Ezért mind a tankönyvben, mind a kapcsolódó munkafüzetben arra törekedtünk, hogy változatos, a differenciált oktatást támogató feladatok segítsék az Önök és a tanulók munkáját. A feladatok nehézségi fokát a mellettük található nyilak színe jelzi. A fehér, a lila és a sötétlila színű nyilak segítségével három szintet különböztetünk meg. A szövegértést fejlesztő feladatok kiemelt szerepet kapnak a tankönyv *Gyakorlás* című, leckénként visszatérő moduljában. A 12. évfolyam legfontosabb kihívása az érettségi. E próbatételre való felkészülést támogatják a *Készüljünk az érettségire!* című fejezet leckéi, a *Kérdések és feladatok az érettségi témakörökhöz* melléklet gyakorlatai. A munkafüzetben további gyakorlásra nyújtanak lehetőséget a *Készüljünk az érettségire!* fejezet feladatai, valamint a kiadvány végén található feladatgyűjtemény (*Feladatgyűjtemény az érettségire*) és a hozzájuk kapcsolódó feladatok, másrészt a munkafüzetben szereplő *Feladatgyűjtemény az érettségihez*. A diákok ennek a fejezetnek köszönhetően változatos, hétköznapi és irodalmi bázisszövegeken tehetik próbára tudásukat.

Kedves Diákok!

Tankönyvünk összefoglalja a legfontosabb ismereteket, és sok feladattal buzdít a megszerzett tudás alkalmazására, gyakorlására. További segítséget kaptok a digitális háttéranyagoktól, használjátok ezeket is tanárotok irányításával vagy önállóan! Az idei év nagy feladata lesz számotokra az érettségi. Az erre való felkészülésben, az eddig tanult ismereteitek áttekintésében lehetnek segítségetekre az érettségi témakörökhöz kapcsolódó leckék, munkafüzeti gyakorlatok, valamint a könyv végén található mellékletek (*Kérdések és feladatok az érettségi témakörökhöz; Nem irodalmi és szépirodalmi szövegek összehasonlítása; Stílusok és szövegek*).

Tartalom

Ismétlés.....	7	15. Nyelvi tervezés, nyelvművelés	73
I. A magyar nyelv története		16. A magyar nyelv helyzete a szomszédos országokban	77
1. A változó nyelv	13	17. A magyarországi nemzeti kisebbségek nyelvhasználata	81
2. Nyelvrokonság: módszer és elmélet	17	18. Nyelvi tolerancia és diszkrimináció	85
3. A magyar nyelv eredete és rokonsága	21	Nyelv és társadalom (összefoglalás).....	89
4. A magyar nyelvtörténet főbb szakaszai	25		
5. Nyelvemlékeink.....	29	III. Készülünk az érettségire!	
6. A magyar nyelv szókincsének változásai	33	19. Ember és nyelvhasználat	93
7. A magyar nyelv egységesülése az ómagyar kortól a reformkorig	37	20. Kommunikáció	99
8. A magyar nyelv sztenderdizációja a reformkort követően	41	21. A nyelvi szintek	103
A magyar nyelv története (összefoglalás)	45	22. A szöveg	110
		23. Stílus és jelentés	115
II. Nyelv és társadalom		24. A retorika alapjai	119
9. Nyelv és társadalom viszonyáról	49	25. A magyar nyelv története	121
10. A köznyelvet és a nyelvi normát alakító tényezők	53	Kérdések, feladatok az érettségi témakörökhöz	126
11. A nyelvváltozatok rendszere, a nyelvi sokszínűség	57	Nyelvemlékek	129
12. A csoportnyelvek	61	Stílusok és szövegek	132
13. Magyar nyelvjárások a határon innen és túl.....	65	Nyelvi és kommunikációs enciklopédia	138
14. Nyelvpolitika	69		

Ember és nyelv ▶

- ▶ 1. a) Az idézet alapján fogalmazd meg saját szavaiddal, mit jelent az, hogy „az állati kommunikáció mindig zárt rendszerű”!
- b) Miért nevezhetjük az emberi kommunikációt nyílt rendszerűnek?

„Az állati kommunikáció, mert végül is így nevezték el, szabályozza az egyedek felismerését és azonosítását, a csoporton belüli rangsort, szabályozza az agressziót, lehetővé teszi a verekedés elkerülését, segíti a kontaktustartást és még sok egyéb feladatot lát el. Mindezen feladatait azonban úgy végzi, hogy az állat nem (vagy egészen magasrendűeknél nem feltétlenül) tudatos a kommunikációt illetően. Ezt az is jelzi, hogy az állati kommunikáció mindig zárt rendszerű, és az »üzenetek«, a szabályozó funkciót ellátó viselkedési mintázatok száma általában nem haladja meg a 20–40 közötti értéket.”

(Csányi Vilmos: A kommunikációs kényszer. In: *Magyar Tudomány*, 167 [2006], 4. 393.)

- ▶ 2. Mutasd be a nyelv és gondolkodás kapcsolatát a következő kifejezések felhasználásával!

nyelvi relativizmus

nyelvi kép

nyelvi determinizmus

valóság felosztása

azonos

viselkedésminták

nyelvtan

- ▶ 3. Érvelj a következő állítások mellett!

A magyar nyelv az agglutináló nyelvtípusba tartozik.

Az izoláló nyelvek egyike az angol.

A német flektáló nyelv.

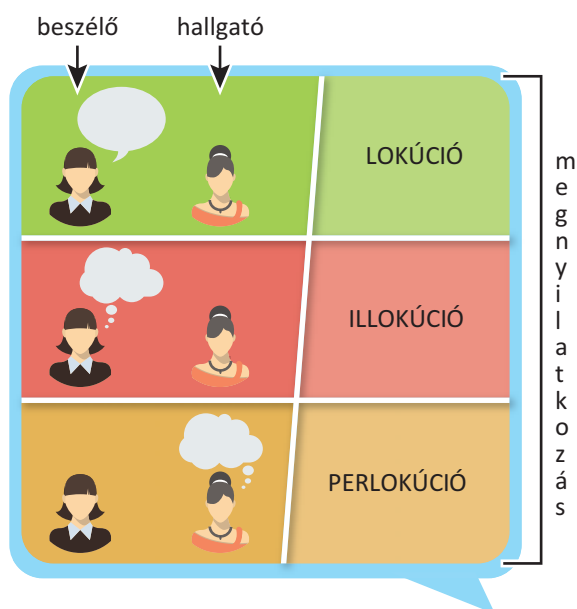
- ▶ 4. Gyűjtsétek össze egy gondolattérképen, milyen szerepe van a jelnyelveknek a mindennapi életben!

Beszédhelyzetek ▶

- ▶ 1. a) Találjatok ki olyan beszédhelyzeteket, amelyekben a képeken szereplő megnyilatkozások értelmezhetővé válnak!
- b) Találjatok ki a képek alapján olyan háromfordulós párbeszédet, amelyek legalább két beszédaktust tartalmaznak!

- ▶ 2. Az ábra és a nyelvi példa segítségével mutasd be a beszédaktus-elméletet!

Óriási vihar közeledik.
Már másodfokú a viharjelzés!

Kőbánya-Kispest, végállomás.
Kérjük kedves utasainkat, hogy
szíveskedjenek elhagyni a vonatot,
és erre igyekeztessek
utastársaikat is!

- ▶ 3. Magyarázd el szüleidnek, miért van szükség a négy maximára a hatékony kommunikációhoz!
- ▶ 4. Hogyan kapcsolódik egymáshoz az együttműködési alapelv és az udvariassági szabályok? Mutasd be egy általad választott beszédhelyzet elemzésével!

Média, nyilvánosság, retorika ▶

- ▶ 1. Gyűjtsetek öt érvet annak alátámasztására, hogy az újmédia megváltoztatta a médiafogyasztást!
- ▶ 2. a) Mi jellemzi a manipulációt?
b) Milyen manipulációs eszközöket alkalmaz a média?
- ▶ 3. Milyen reklámhatásokat alkalmaz a következő reklám?

(Forrás: www.reklamklub.com)

▶ 4. a) Milyen reklámokban szerepelhetnének az alábbi képek?

b) Válasszátok ki az egyiket, és a tanult szempontok alapján tervezetek hozzá egy reklámot!

▶ 5. Adjatok elő olyan beszédhelyzeteket, amelyekben a kommunikációs zavar az alábbi okok egyikéből fakad!

közvetítő közeg korlátozó jellege

elvárások megsértése

elfogadás hiánya

motiváció hiánya

▶ 6. Felkérték egy ismerősödet, hogy tartson beszédet egy barátja esküvőjén. Tanácstalan, hogyan kezdjen neki. Írd le számára tíz pontban, mire kell ügyelnie a beszéd megírása és előadása során!

▶ 7. a) Írjatok egy olyan szóközi beszédet, amelyben egy most megjelenő e-könyv hasznosságát méltatjátok!

b) Írjatok egy olyan szóközi beszédet, melyben egy lakossági fórumon egy 60 éve parkként működő terület védelmében szólaltok fel a beépítést szorgalmazókkal szemben!

c) Írjatok egy olyan szóközi beszédet, melyben egy a diákok számára még nem ismert önkéntességi formára biztatjátok a többieket!

▶ 8. Gyűjtsetek érveket a következő szempontok alapján!

deduktív, kategorikus, definícióból levezetett érv

induktív, választó, körülményekből levezetett érv

▶ 9. Hogyan cáfolnátok meg a következő állítást?

Az embernek arra van ideje, amire akarja, hogy legyen.

„Tegyük föl a kérdést most magunknak: mit hoz a jövő? Induljunk ki abból a nyelvészeti tapasztalatból, hogy a nyelvben az maradhat meg, aminek van funkciója, a nyelvváltozatok közül pedig azok, amelyeknek van olyan funkciójuk, amelyik nincs meg a többi nyelvváltozatban. Van-e a nyelvjárásoknak ilyen szerepköre? Ha a nyelv és a nyelvváltozatok is csak a kommunikáció eszközei volnának, akkor föltehetőleg eltűntek volna a nyelvjárások azokból a nyelvekből, amelyeknek van írott és beszélt köznyelvük és szaknyelveik. A nyelveknek azonban más funkciói is vannak. Például társadalmi szimbólum szerepük is van, kultúrahordozók is, hogy a nyelvjárás szempontból két legfontosabbat említsem. A nyelvjárás a szűkebb közösséghez tartozást jelzi, fejezi ki, illetőleg a helyi kultúra része. A nyelvjárás beszéddel jelzem, hogy a magyar nyelvközösség tagjaként egy szűkebb közösségnek vagyok elsődleges tagja (dunántúli, székelyföldi, csángó, szegedi vagy adai vagyok). Ezt a köznyelvvvel nem tudom kifejezni, mert a köznyelv a magyar nyelvközösség egészét átfogó, területi értelemben semleges nyelvváltozat. S éppen a köznyelvvvel és más nyelvjárásokkal való kontrasztjában nyeri el minden nyelvjárás a maga egyediségét, a maga szűkebb területre érvényes és vonatkozó speciális szerepkörét. Azt, hogy a nyelvjárással jelezni tudjuk, hova valók vagyunk, honnan származunk, jelezni tudjuk az együvé tartozást az ezt a nyelvjárást beszélőkkel. Mindaddig, amíg a nyelvjárásoknak megmarad az a szerepköre, hogy a szűkebb közösség együvé tartozását fejezik ki vele, addig nagy valószínűséggel meg is marad a nyelvjárások nagy része. Minthogy pedig általános jelenség, hogy az emberek élete a nyilvános és a családi/otthoni szférában zajlik, s mindegyik részben más viselkedést, öltözködést, beszédmódot, stílust követel vagy kíván meg, valószínűsíthető, hogy a nyelvjárás beszélők a nyelvjárást – természetesen módosított, állandóan változó formában, de mégiscsak – megtartják a helyi, kisközösségi azonosság és együvé tartozás szimbólumaként, a családi nyelvhasználat eszközeként. Ezzel kapcsolatban említtem meg, hogy németországi fölmérések azt mutatják, hogy a nyelvjárás beszélők a nyelvjárás beszédmódhoz mennyi pozitív szerepkört társítanak. A kapcsolatteremtés fontos eszközeinek tartják, mert szerintük közvetlenebb, őszintébb, egyenesebb, barátságosabb, lágyabb, mint a köznyelven szólás. (Az ismeretlen emberrel szemben a semleges köznyelv dukál, az ismerősnek viszont a közös nyelvjárás jár.) A nyelvjárás ezen felül pozitív érzelmeket ébreszt, hangulatot teremt, mert emberi, meleg, kedves, szívélyes, bizalmas, meghitt, kényelmes. Azaz: az anyanyelvjárás az azt beszélőknek az otthonosság, a biztonság, a meghittség érzését adja. S az emberek bizony szívesen vannak otthon nyelvükben is.”

(Kiss Jenő: *Hogyan vélekedünk a nyelvjárások jövőjéről?* – részlet, 2008. Forrás: szgye.vmmi.org)

Olvasd el figyelmesen a szöveget, majd válaszolj a kérdésekre!

- ▶ 1. A nyelv milyen funkcióiról tesz említést a szerző?
- ▶ 2. Mi a nyelvjárások különlegessége?
- ▶ 3. Mi derült ki a németországi felmérésekből?
- ▶ 4. Mi a véleményetek a következő szituációról? Vitassátok meg!

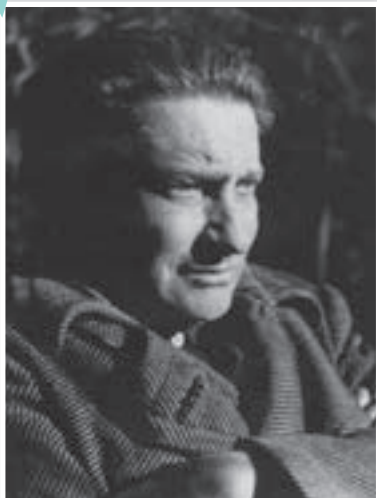
Egy nyelvjárás közegben működő óvónőképző intézményben az egyik tanár megrója a nyelvjárásban megszólaló diákot, mondván, a gyerekekhez mindig irodalmi nyelven kell szólani. Még akkor is ragaszkodni kell ehhez, ha a gyerekek nyelvjárást beszélnek, mert a pedagógusnak mindig a kulturált beszédet kell közvetítenie, nem beszélhet vidékiesen.

I. A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETE

„A magyar nyelv a Tiszához hasonló kanyarulatokkal vándorolt útján. Növekedett, szélesedett, gyarapodott. Kis mécsék égtek, amelyek világánál költők hajoltak a pergamen fölé, és ötvösök módjára csiszolták a nyelv ékköveit.”

Krúdy Gyula

... Nyelv és élet

„De ha magyarok voltak is ők ketten, mégsem értették meg olyan könnyen egymást. Mert Julianus szavai közt csóstitül került olyan, amit az asszony sohasem hallott. Nem tudta, mit jelent a templum, klastrom, Evangélium, kerál, pispek, érsök, pápa, város, palota, sőt az olyan szavakat is, mint asszony, fészek, szürke, nem értette. Julianusnak is össze kellett szednie minden figyelmét, hogy megértse az asszony szavait. A ruhát *rubá*-nak mondta, a fecskét *fecskü*-nek, a szürkét *szür*-nek. És Julianusnak folyton az volt az érzése, hogy a tűz mellett egy nagy gyermek guggolt, ahogy hallgatta lágyan kiejtett *esz*-eit, vagy *jé*-nek, *dzsé*-nek mondott *gyé*-it. Mintha most tanulgatott volna beszélni. Így mondta: »Jermekem érte.« Meg így: »Pene esmég ugat.« Vagy ezt: »Hozj még tuli reá.« Mikor arról beszélt, hogy holnap ludakat akar vágni Julianus számára útravalóul, így mondta: »Holnap luntot ölök«. Julianus gyakran nem tudta, mit mond, de érezte, ahogy a zenét érzi az ember.”

(Kodolányi János: *Julianus barát* – részlet, 1938)

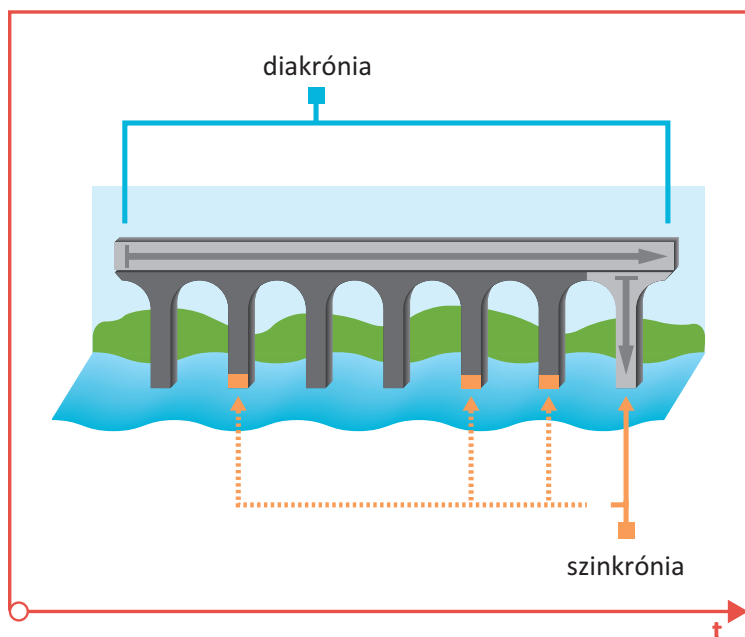
Mit gondolsz, miért nem értette a Volga menti magyar asszony Julianus szavait?

🔄 Hogy is volt?

A nyelvet kétféleképpen szemlélhetjük. Egyrészt figyelhetjük mint rendszert **önmagában, belső összefüggéseiben**. Ezt nevezük **szinkronikus, vagyis egyidejű nyelvszemléletnek**.

Másrészt úgy is tekinthetünk rá, mint **elemek összefüggő, de időben folyamatosan változó egységére**. Ezt nevezük **diakronikus, vagyis időben egymás utáni, más szóval történeti nyelvszemléletnek**.

A szinkrónia és diakrónia nyelvészetben való megkülönböztetése a modern nyelvészet egyik kiemelkedő alakjához, Ferdinand de Saussure-höz (1857–1913, ejtsd: szoszúr) köthető. Ő volt az, aki a korábbi nyelvtörténeti (diakrónia) vizsgálatokkal szemben azt tartotta fontosnak, hogy a nyelvi elemeket a nyelv egy adott állapotában kell vizsgálni (szinkrónia).

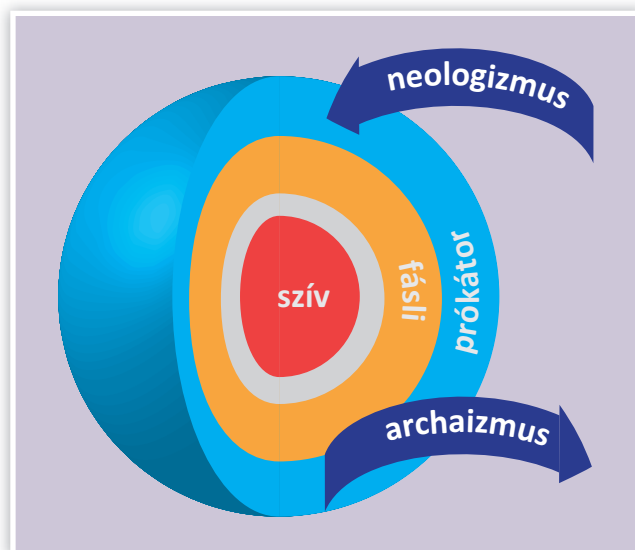

1. Gyűjtsetek a most népszerű tévésorozatokból divatos szavakat, kifejezéseket, majd nézzétek meg, benne vannak-e ezek a 2003-as *Magyar értelmező kéziszótárban* (ÉKsz.)!
2. Biztosan vannak olyan szavak, kifejezések, amelyeket csak a barátaitokkal értetek és egymás között mondjátok. Válassz ezek közül egyet, és meséld el a keletkezésének körülményeit, valamint azt, hogy mire használjátok!

A változó nyelv

Minden nyelv változik. A változás ugyanis a nyelv alkalmazásának szükségszerű velejárója: az emberek közötti viszonyok folyton változnak, a nyelv pedig ezeket képezi le, így folyamatos alkalmazkodásra kényszerül. Ez az alkalmazkodás azt jelenti, hogy **folyamatosan megújul** a szókincs, és a nyelvtan (a nyelvi jelek alkalmazásának és szerkesztésének módja) is változik (bár lassabban). Minden új nemzedék hozzátesz valami újat a szülők, nagyszülők nyelvhasználatához. A leglátványosabb változás a szókészletben szokott történni.

Változások a szókészletben ► A nyelv szókészletének vannak állandóbb és kevésbé állandó részei. Ha pl. a *szív* szót vesszük, akkor ennek léteznek képzett és továbbképzett alakjai (*szíves, szívélyes, szívélyesség, szívtelen*), lehet szóösszetételek tagja (*szívba, szívdobogás, szívszorongva, szívizomgörcs, szívinfarktus, szíverősítő, jószívű, szívdöglesztő* stb.). Ezzel szemben pl. a *fásli* szónak csupán *fásliz, befásliz* származékai vannak. A *prókátor* szónak pedig talán nincs is szótározott származéka. Ha egy nyelv szókészletét mint egy gömböt képzelnénk el, akkor ebben a gömbben legbelül helyeznénk el a *szívet*, valamivel kijebb a *fáslit* és a gömb felületén a *prókátort*. **A származékok és a használati gyakoriság tehát kijelölik egy szó helyét a nyelvhasználatban.** A képzeletbeli gömb felületéről, külső héjáról könnyebb lecsúszni a ritkább használat, s ezáltal az elfeledettség körébe. Az így elavuló szavakat szoktuk **archaizmusnak** nevezni, azokat pedig, amelyek újként csatlakoznak a szókészlethez, de még a gömb peremén vannak, nevezzük **neologizmusnak** (pl. *lájkol, printel, kimaxol, digilektus*).

Változások a szókészletben ► A nyelvtan is változik. A *Halotti beszédben*, melyet a 12. század végén jegyeztek le, olvashatóak a következő mondatok:

„Hadlaua choltat terumteve istentvl.
ge feledeve. Engede urdung intetvinec.
es evec oz tiluvt gimilstwl.”

Stilizált, a kiejtéshez közel álló átírásban:

„Hadlává holtát terümteve istentül,
gye feledevé. Engedé ürdüing intetüinek,
és evék oz tilvut gyimilstüül.”

Ezt ma körülbelül így mondanánk:

Megteremtve istentől, hallotta, hogy meg
fog halni, de elfeledte, engedett az ördög
intésének, és evett a tiltott gyümölcsből.

Ha a két változatot, a 800 évvel korábbi és a mai összehasonlítjuk, láthatjuk, mi minden változott a nyelvtan területén: ma kevésbé használjuk az igenevet, nem használjuk az egyszerű múlt időt, megváltozott az *eszik* ige vonzata is. Az *intetüből intés* lett, a *gyimilcsből gyümölcs*, az *ürdüngből ördög*. Változnak tehát a morféma is, a hangok is.

A nyelvi változások vizsgálata ► Amikor tehát nyelvtörténeti (diakrón) vizsgálatot végzünk, a következők érdekelnek bennünket: **mi változik a nyelvben, hogyan** változik, ami változik, s végül: miért változik az, ami változik. **A nyelvtörténet tehát a változást vizsgálja.** Mik segíthetik a nyelvi változás vizsgálatát? Vannak-e segédeszközeink ehhez?

A mai nyelvben léteznek olyan jelenségek, amelyeket szinkrón nyelvvizsgálattal nem tudunk megmagyarázni. Ilyen pl. az, hogy a *hó, tó, ló* szavak többes száma nem *hók, tók, lók*, hanem *havak, tavak, lovak*. Mi lehet az oka, hogy ide a többes számban beszivárog egy *v* is, és az *ó a*-ra változik? Hiszen más *-ó* végű szavakban ez nincs így (pl. *rigó/rigók, tanuló/tanulók, zászló/zászlók*). Az ilyen jelenségek felkeltik a gyanúkat, hogy a *v* betoldódásának esetleg történeti magyarázata lehet.

Szintén segítségünkre lehetnek a **nyelvjárások**. A *gólya* szó ejtése a Dunántúl nagy részén *góla*, a Dunától keletre és a köznyelvben *gója*, egy kisebb tájon, az ún. középső palóc vidéken (Balassagyarmat, Vác, Galgamente környékén) pedig *gólja* (mintha azt mondanád: *gólja*). Mi lehetett az eredeti, korábbi kiejtés, miért őrzi a helyesírás a *gólya* alakot? A nyelvjárások számos megőrzött régiséget, továbbá jövevényszót tartalmazhatnak, így segítve a nyelvtörténeti kutatást.

A diakrón vizsgálatok forrásai lehetnek a **nyelvmélekek** is: olyan, a régebbi korokból való (többnyire írá-

sos) emlék, mint a fentebb már említett *Halotti beszéd*. Ezekről bővebben fogunk még tanulni.

A régi magyar grammatikák egy adott kor teljes nyelvtanát írják le. Ezek a nyelvtanok ugyan magukon viselik írójuk nyelvhasználatát, mégis fontos segédeszközök a változás menetének végigkövetéséhez. Pereszlényi Pál grammatikája (1682) a birtokos személyjelek többes számú alakjait így közli: „*almánk, almátok, almájok; elménk, elmétek, elméjük; szérőnk, szérőtök, szérőjök vagy je*”¹. A középkorban és még a 17. században is tehát a T/3. személyben nem felső, hanem középső nyelvválalású magánhangzót találunk a személyjelben.

A legtöbb nyelv történetének vannak olyan korszakai, amelyekben már a nyelv önálló, más nyelvektől elkülönült voltáról beszélhetünk, de még nincs írásos emlék az adott korból. A nyelvek őskora ez, így beszél-

hetünk pl. ősmagyar korról is. Ezekben a korokban is történtek változások a nyelvekben, de ezeket a változásokat csak a rokon nyelvek összehasonlításával tudjuk kikövetkeztetni.

S végül: vannak olyan folyamatok, amelyek a nyelv általános emberi jellegéből következnek. Mivel az emberi gondolkodás sok tekintetben azonos, a világlátás is hasonló még az eredetükben különböző nyelvekben is. A szemléleti azonosság főképpen a jelentés területén mutat nyelvfórmálási azonosságokat: azt, hogy a magyarban a *világ* 'fény, világosság' és a *virág* ugyanaból a töből származik, megerősíti az orosz *szvet* 'fény' és *cvet* 'virág' párhuzama. A német *auskommen* '1. kijön, 2. kitart, elég lesz' magyar tükörfordítása a szemléleti azonosság alapján a német szó második jelentésére is kiterjedt (*kijön vele* 'kitart').

Kérdések, feladatok

- ▶ 1. Keress származékokat a 2003-as *Magyar értelmező kéziszótár*ból (ÉKsz.) még hiányzó *punnyadt* szóra a netről! Hol helyeznéd el ezek alapján ezt a neologizmust a szókészleti gömbön?
- ▶ 2. Jókai Mór regényeit olvasva számos archaizmust találunk. Keress ilyeneket *Az arany ember*ben vagy *A kőszívű ember fia*iban! Csoportosítsd aszerint, hogy ismerted-e őket korábban is, vagy csak a regényben találkoztál velük először!
- ▶ 3. Rajzoljatok az előző oldalon láthatóhoz hasonló szókészleti gömböt! Gyűjtsetek szavakat, majd helyezétek el az ábrákon! Mutassátok be megoldásaitokat! A többiek ellenőrizték ábrátok helyességét!
- ▶ 4. a) Hogyan írjuk „helyesen” a következő szavakat?

követelőzik vagy követelődzik

rugdalózik vagy rugdalódzik
- ▶ 5. Olvasd el a következő részletet Komáromi Csipkés György 1655-ben megjelent *Hungaria Illustrata* című grammatikájának bevezetőjéből!

„Hiszen minden magyar férfi és nő ismeri a magyar nyelv használatát, mégis, ha megkérdezed, miért így kell inkább mondani, és nem úgy, akkor csak pislognak, mint béka a kocsonyában. De ettől eltekintve is a legtöbben bizony nem tudnak helyesen beszélni magyarul, még a született magyarok sem. Ezért ... az emberhez, ad hominem helyett azt mondják, embernel, apud hominem, mint *Jer amaz embernel, veni apud istum hominem*, ahelyett, hogy *Jer amaz emberhez*.”

(Komáromi Csipkés György: *Hungaria Illustrata* – részlet, 1655. C. Vladár Zsuzsa fordítása)

hæc omnia Hungari: norant Hungaræ: literari & idiote: sed primum hoc nē cogitare delinas, emabis, & misere falleris. Quamvis enim unusquisque Hungarus unaquaque Hungaræ, usum sermonis Hungarici habeat, tamen si roges, cur hoc modo dicendum potius, & non secus, ut mus in pice hærebit: deinde mislo hoc, plurimi certe recre loqui hungarice ignorant, etiam nati Hungari. Hinc pro *tornyá*, turris ejus, dicunt *torma*, quod turrim tam significabit cum *naturcium* turris synonymum erit. *Torma* enim est *naturcium*: hinc pro *emberhez* ad hominem, dicunt, *embernel* apud hominem ut *Jer amaz embernel, veni apud istum hominem*, pro *Jer amaz emberhez, veni*.

Hogyan magyarulná meg Komáromi Csipkés György megjegyzését annak tudatában, hogy a keleti magyar nyelvjárásokban a *jön valakihez* helyett ma is *jön valakinél*, a *jön hozzánk* helyett *jön nálunk* hangzik?

¹ szérő ~ szérű: az a hely, ahol a learatott gabonát kicsépelelték.

! Haladóknak

A szinkronia és a diakronia nem választható szét mereven. A nyelv több, mint szabályok egyszerű rendszere, működésének megértéséhez szükséges a nyelvhasználat és a történetiség ismerete is. A nyelvi információ kulturális információ is egyben, az újítás és a kihalás a nyelvi rendszerben is folyamatos.

A nyelvhasználói újítás és a nyelvi rendszer meglévő formái között levő feszültség adja a nyelv élő jellegét. Amikor a változásokat megpróbáljuk szabályokba foglalni, akkor a **dinamikus szinkronia** elvét alkalmazzuk: az élő nyelvhasználatban egyidejűleg fér meg a régi és az új, az ismert és az ismeretlen.

Feltűnő nyelvi jelenség címmel írd egyoldalas fogalmazást bármely nyelvi jelenségről, amire felfigyeltél, amin esetleg meg is lepődtél, amikor először hallottad!

▶ Az építészetben is jól megfér a régi az újjal

Gyakorlás

„Mikor ezeket mondotta volna, kimene ő tanejtványival Kedronnak áradatja elve, hol vala az kert, kibe beme-ne ő és ő tanejtványi. Tuggya vala kedig Júdás es, ki őtet elárollya vala, az helyt, mert Jézus gyakorta gyö-lekezik vala oda ő tanejtványival. Júdás azért mikor vöttö volna az sereget az püspököktől és az leváltaktól az szolgákat, jövő oda lámpásokkal és fáklyákkal és fegyverekkel. És úgy Jézus tudván mendeneket, melyek jövendők volnának őrejá, eleve mene és mondá azoknak: Kit kerestek?”

(Müncheneri kódex, Szabó T. Ádám olvasata nyomán)

„Ezeket mikor mondotta volna, Jézus kiméne az ő tanítványival a Cedron patakán túl, holott egy kert vala, melybe beméne ő és az ő tanítványi. Tudgya vala pedig azt az helyet Júdás is ki őtet elárullja vala, mert gyakorta oda gyűl vala Jézus az ő tanítványival. Az Júdás azért mikoron sereget vött volna maga mellé, és az papoktól és Phariseusoktól szolgákat, méne oda lámpásokkal és fáklyákkal és fegyverekkel. Jézus annakokáért tudván, mind azokat az melyek reá követköznek vala, előálván mondá nékik: kit kerestek?”

(Károli Gáspár bibliafordítása, Szent István Alapítvány kiadása)

„Azután, hogy ezeket mondta, Jézus kiment tanítványaival a Kidron-patakon túlra. Ott volt egy kert. Odament tanítványaival. Ezt a helyet Júdás is ismerte, aki elárulta, mert Jézus gyakran járt ide tanítványaival. Júdás kapott egy csapat katonát, és a főpapoktól és a farizeusoktól pedig szolgákat, és kiment velük, lámpákkal, fáklyákkal és fegyverekkel felszerelve. Jézus tudta, mi vár rá. Eléjük ment hát, és megszólította őket: »Kit kerestek?«

(Jn 18, 1–4. dr. Gál Ferenc fordítása)

- ▶ 1. Keresd ki a három szövegrész keletkezésének idejét az interneten! Hasonlítsd össze a bennük levő nyelvtani szerkezeteket! Mi maradt változatlan az idők során, és mi változott?

Nyelvrokonság: módszer és elmélet

2.

... Nyelv és élet

„Mint minden tudós, a nyelvész is saját mestersége szemüvegén látja az egész világot. Ha Iván [Ősi Iván, a regény főszereplője] együtt vacsorázott barátaival, a pohárról megjegyezte, hogy neve tulajdonképpen a német *Becher*-rel függ össze, az orosz és a villa szlávból származik, a tányér talán az olaszból; el tudta mondani a kanál és a kés osztják, zürjén és cseremisz megfelelőit, a disznóról pedig, amelynek húsát ette, kimutatta az őtörök eredetét, halálra untatva asztaltársait ezzel a szüntelen etimologizálással. Nincs olyan helyzete az életnek, amikor a nyelvész el tudna távolodni tudományától. Csók közben azon tűnődik, összefügg-e ez a szó a finn *suukko*-val, a szájról eszébe jut, hogy uráli őskincs...”

(Karinthy Ferenc: *Kentaur* – részlet, 1947)

1. Ebben a regényrészletben az író ironikusan szól az összehasonlító nyelvészetet, s azon belül is az etimológiát (a szavak rokonságát, eredetét) kutató nyelvészről. Fogalmazzátok meg közösen, mégis milyen szerepe lehet a nyelvtörténetnek s benne az etimológiának a történelem és a művelődéstörténet számára!
2. Milyen nyelveken szerepel az ábrán a *lúd*? Nézzetek utána a könyvtárban vagy az interneten!

🔄 Hogy is volt?

A 11. évfolyamban már említettük a nyelvek csoportosításának egy lehetséges módját: az alaktanon alapuló csoportosítást. Tanultunk a flektáló, az agglutináló és az izoláló nyelvekről. A szavak szerkezeti elemzése kapcsán megjegyeztük, hogy fontos összefüggés van a nyelvekben a **szóalakok összetettsége** és a **szórend szerepe** között. Minél több toldalék van egy adott nyelvben, általában annál kisebb a szórend szerepe, hiszen a jelentéseket a szóalakok által tartalmazott toldalékok is hordozzák. Az egyszerűbb, egy-két morfémből álló szóalakokat használó **izoláló** nyelvekben a szórend hor-

dozza azokat az információkat, amelyeket az agglutináló és flektáló nyelvekben a toldalékok, az izoláló nyelvek szórendje tehát jellemzően **kötött**.

A szóalakok összetettsége tehát fordítottan arányos az adott nyelv szórendjének kötöttségével. Ez azt jelenti, hogy ha erősen strukturált morfémaszerkezetű az adott nyelv, a szórend közömbös lehet, mivel az alaki kötöttségek egyértelműen összetartják a szöveget. Ha viszont alaktanilag kevésbé strukturált az adott nyelv, a szórend válik kötötté.

megszentségteleníthetetlenségeskedéseitekért

Vesd össze a szóalakok összetettsége alapján az angol és a latin vagy a magyar nyelvet! Mutasd be a különbséget egy mondat példáján!

Nyelvrokonság: módszer és elmélet

A nyelvtípusok ► A világon mintegy 5-6 ezer nyelvet beszélnek (vagy beszéltek). Ezek mindegyike önálló, teljes rendszert alkotó nyelv, ugyanakkor legalább ennyi nyelv vagy nyelvváltozat létezik, amelyek nincsenek feltárva, így önállóságukat sem lehet megállapítani. Találunk-e közöttük hasonlóságokat, s ha igen, mely területeken? A típusalkotás igénye, **nyelvtípusok** (vagyis a hasonló vonásokat felmutató nyelvek) keresése nyelvészek és laikusok régi igénye. A 19. században, amikor a szót tekintették a nyelv alapegységének, a **formai hasonlóság alapján** csoportosították a nyelveket. Aszerint tehát, hogy a nyelvek hogyan fejezik ki a nyelvtani viszonyokat, megkülönböztettek **flektáló** (hajlító, pl. a spanyol *haces* 'csinálsz'/*hiciste* 'csináltál'; angol *swim* 'úszik'/*swam* 'úszott' – itt a tőhangzó változik meg) **agglutináló** (ragasztó, pl. *barát/barátságaid*; angol *love* 'szeret'/*loved* 'szeretett' – itt egy toldalékelem kapcsolódik) és **izoláló** (elszigetelő, pl. a kínai mandarin változatában *Ni shi lao shi zai daxue ma?* 'Te tanár vagy az egyetemen?'; angol *I like it* 'szeretem' – itt pedig szódarabokból áll össze a nyelvtani forma) nyelvtípusokat. A példákból látszik, hogy a kategóriák csak nagy vonalakban jellemzőek az egyes nyelvekre, az angolban is találunk mindegyikre példát.

A nyelveket lehet aszerint is csoportosítani, hogy a **mondat három fő része (alany, állítmány, tárgy) milyen sorrendben áll egy alapmondatban**. Például az angol mondat kötelezően A-Á-T sorrendű, az ír mondat kötelezően Á-A-T sorrendű, míg a magyar alapszerkezete, kiemelés nélkül: A-Á-T, kiemeléssel viszont A-T-Á is lehet.

A nyelvcsaládok ► A szerkezeti alapú csoportosítás mellett létezik egy másik elv is a nyelvek összetartozásának kimutatására, ez pedig a **nyelvek genetikai rokonságának, nyelvcsaládokba való beosztásának az elve**. Két nyelv rokonságáról akkor beszélhetünk, ha bizonyítani/valószínűsíteni tudjuk, hogy a két rokonnak vélt nyelv **egy közös ősre megy vissza**, abból származik.

Vannak nyelvek, amelyek esetében ez a bizonyítás igen könnyű. A latin nyelvből származó olasz, francia, román, spanyol, portugál összetartozása a latin eredeti ismeretében nem kétséges, hiszen sok írásos emlék átmeneti alakot mutat, és a mai alakok között is könnyen belátható a rokonság (pl. latin *costa* 'oldal', olasz *costa*, francia *côte*; latin *cantare* 'énekelni' olasz *cantare*, francia *chanter*). Ezek a nyelvek ugyanis kialakulásukat tekintve időben is, térben is közel állnak egymáshoz.

Nehezebb a rokonság kimutatása azoknak a nyelveknek az esetében, amelyek térben és időben eltávolodtak egymástól. Az angol *ten* 'tíz' és a német *zehn* (ejtsd: cén) rokonságát azzal tudjuk valószínűsíteni, hogy mellé állítunk olyan (jelentésükben hasonló vagy azonos) szavakat, amelyekben az angol szókezdő [t]-nek német szókezdő [c] felel meg (pl. angol *to*, német *zu* '-hoz, -hez, -höz', ang. *two*, német *zwei* 'kettő', ang. *tongue*, német *Zunge* 'nyelv', ang. *twig*, német *Zweig* 'ág, gally'). Az így

kapott szósorokban a szókezdő hangok azonosan változtak, s ez a **rendszeres hangmegfelelés** a bizonyíték az összetartozásra.

Nyelvi kölcsönhatások ► Tudjuk azonban, hogy a nyelvek között lehetnek érintkezések, átadhatnak/átvehetnek szavakat egymástól. Ezek az ún. **jövevény-szavak** nyelvi kölcsönhatásra utalhatnak ugyan, de nyelvrokonságra nem. A *patak* (1135), a *pásztor* (1130), a *konyha* (1206) szláv szavak ugyan korán bekerültek a magyarba, mégsem tanúskodhatnak a szláv–magyar rokonságról, mivel még így is „túl későn” érkeztek. A *citrom* (1538), a *cella* (1372), a *cimbalom* (1415) szavaink sem illenek bele egy latin–magyar feltételezett rokonság képebe. Nemcsak azért sem, mert az általuk képviselt fogalmak többnyire a magyarokétól eltérő kultúrát képviseltek.

Az alapszókinccs ► Ha a nyelvek ősi egybetartozását kívánjuk felfejteni, akkor egy korábbi kulturális állapothoz, a korai rézkor emberéhez, ennek életformájához kell visszatérnünk. Ha tehát lebontjuk az évszázadok/évezredek alatt a nyelvre rakódott kulturális rétegeket, eljuthatunk a szavak ősi csoportjához. Ezek a szavak az ember közvetlen környezetét jelölik, egyetemes emberi tapasztalatokat fejeznek ki. Ezeket a szavakat nevezzük **alapszókinccsnek**. Ide tartoznak a **testrésznevek** (*fej, szem, fül, kéz*), a **rokonságnevek** (*anya, öcs, vő*), a **személyes, mutató, kérdő névmások** (*én, az, ki*), a **természeti jelenségek** (*jég, tűz, hó*), a **számok** (*három, négy*), a **legfontosabb igék** (*él, hal, van, megy*).

Az alapszókinccs alkotóelemei

A testrésznevek	fej	szem	fül	kéz
A rokonságnevek	anya	öcs	vő	apa
A személyes, mutató, kérdő névmások	én	az	ki	mi
A természeti jelenségek	jég	tűz	hó	eső
A számok	három	négy	öt	hét
A legfontosabb igék	él	hal	van	megy

Könnyű belátni, hogy a **rendszeres hangmegfeleléseket az alapszókinccs szavain kell bemutatnunk**, ugyanis ha ezek hangtanilag összetartozó szósorokat mutatnak, akkor ez már biztosabban utalhat az egykori összetartozásra.

A történeti-összehasonlító nyelvtudomány alapjelölése tehát a rendszeres hangmegfeleléseknek az alapszókinccsen való bemutatása, s ez alapján a rokonsági fok meghatározása. Az így kikövetkeztetett rokonsági, nyelvi összetartozást a **nyelvtani szerkezet egyezései**

is megerősíthetik. Például a német és az angol ugyanúgy képezi a középfokot (*klug* 'okos' ~ *klüg-er* 'okosabb', angol *clever* 'okos' ~ *clever-er* 'okosabb'), s ebben a jelenségben a magyar a finn nyelvvel rokon n (a *-bb* középfok jelének megfelelője a finn nyelvben az *-mp*, pl. *iso* 'okos' ~ *iso-mpi* 'okos-a-bb'); az angol és a német rendelkezik egy birtokló igével (*have, haben*), a magyarban és a többi finnugor nyelvben ez az ige, illetve a vele alkotott szerkezet viszont hiányzik.

A történeti-összehasonlító módszer ► Mivel a nyelvek ősi összetartozására a legtöbb nyelv esetében nincsenek korai írásos emlékek, a történeti nyelvudomány a **rendszeres hangmegfeleléseket felhasználva kikövetkeztet folyamatokat, hangváltozási tendenciákat**. Ezek alapján pedig **rekonstruál** olyan szóalakulatokat, egy olyan **nyelvállapotot, amely egy adott időben mindkét nyelvre érvényes közös állapot lehetett**. Ezt az eljárásmodot nevezzük **történeti-összehasonlító módszernek**. Ez a módszer az, amely néha, szerencsés kivételként nem nyelvészeti oldalról is kap megerősítést.

Íme egy példa: a gót *gasts*, óészaki *gestr*, ófelnémet *gast* összevetése alapján kikövetkeztethető az ősgermán **gastiz* szóalak [a csillag azt jelöli, hogy ez egy nem adaltolt, csupán kikövetkeztetett szóalak]. A múlt században azonban előkerült a dél-dániai Gallehus mellől egy aranykürt. Ennek feliratán szerepel egy név: „*HlewagastiR*”.

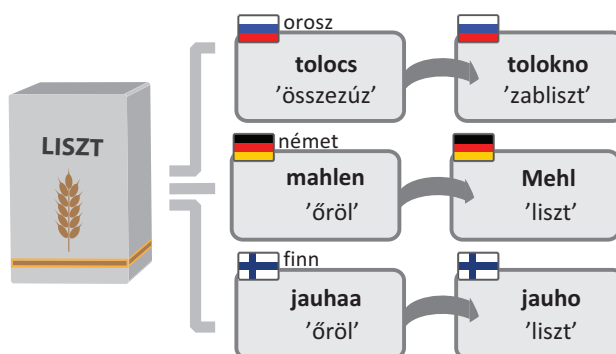
A személynév két közszót tartalmaz, a *hlewa* jelentése 'hírnév', a *gastiR* pedig 'idegen'. Ez utóbbi alakban az *i* megőrződése olyan archaikus alak, amelyre eddig nem volt írott példa, csupán kikövetkeztetett. A módszer helyessége tehát a régészet oldaláról kapott megerősítést.

Embentani és kulturális rokonság ► A **nyelvrokonság fogalmát el kell választani az embentani rokonság (rasszok) és a kulturális rokonság fogalmától**. Ugyanazt a nyelvet beszélhetik anyanyelvként kék szeműek és barna szeműek, szőkék és fekete hajúak, sárga bőrűek vagy feketék. Ha egy népcsoport olyan területen telepedik le, ahol a történelem folyamán nagy népmozgások folynak, az a nép óhatatlanul kevertebb lesz, mint az, amely valamely szélső, a népmozgásoktól nem érintett területen él. Ez a tény magyarázza pl. a magyar és a finn embentani különbségeit. A **kulturális hatások**, a kulturális sokszínűség szintén a történelmi eseményekkel magyarázható. A magyarság, történetileg igazolhatóan, legalább két kultúráváltáson esett át története folyamán. Egyszer, amikor a gyűjtögető-vadászó életformáról áttért a nomadizáló életformára (ez török hatásra ment végbe, amint a számos török jövevényszó is tanúsítja), másodszer, a honfoglalást követően, amikor egy letelepült, földműves kultúra részesévé lett (ezt pedig a szláv jövevényszók mutatják). A jelentős török és a szláv kulturális hatás ellenére a magyar megtartotta alapszókészletének igen nagy százalékát.

Kérdések, feladatok

- ▶ 1. Keress a magyar nyelvben példát a flektálásra, az agglutinációra és az izolálásra!
- ▶ 2. A magyar *esküszik* szó a *(le)esik*, *(oda)esik* szóból származik. Az eskü ugyanis nem más, mint előzetes ígéret az embertől, ha az isten a kérését meghallgatja és teljesíti. Ez a tett hajlongással, odaesséssel jár az ősi társadalmakban. Nézzetek utána, hogyan esküdtek a későbbi korokban! Milyen szertartás, „forgatókönyv” kapcsolódott hozzájuk? Játsszátok el őket!
- ▶ 3. Az alapszókincset használó ember életmódja megkívánta néhány leginkább szükséges főnév ismeretét. Az ötezer évvel ezelőtti ember nyelvét nem, de életmódját, ruházatát, ennivalóját megismerheted Ötzi esetéből. Keress rá az interneten, olvass róla! Olvasmányaid alapján tégy javaslatot arra, hogy milyen főneveket használhatott. Javaslatodat támaszd alá *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának* (TESz.) segítségével!
- ▶ 4. A német *Wand* 'fal' szó a *winden* 'fon' ige származéka, a magyar *fal* szó kikövetkeztetett eredeti jelentése 'vesszőfonadék' lehetett. Hogy nézhetett ki az a ház, amelyet így készítettek? Vajon miért? Nézz utána a könyvtárban vagy az interneten a vesszőfonásos technikának! Hol találkozhattál ilyen építésszerű házakkal történelmi tanulmányaid során?

- ▶ 5. Az orosz *tolocs* 'összezúz' ige származéka a *tolokno* 'zabliszt', a német *mahlen* 'öröl' származéka a *Mehl* 'liszt', a finn *jauhaa* 'öröl' származéka a *jauho* 'liszt'. Próbáld meg kitalálni ezek alapján, hogy mi lehetett az igei alapszava a magyar *liszt* szónak! Megoldásodat ellenőrizheted *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (TESz.) segítségével.

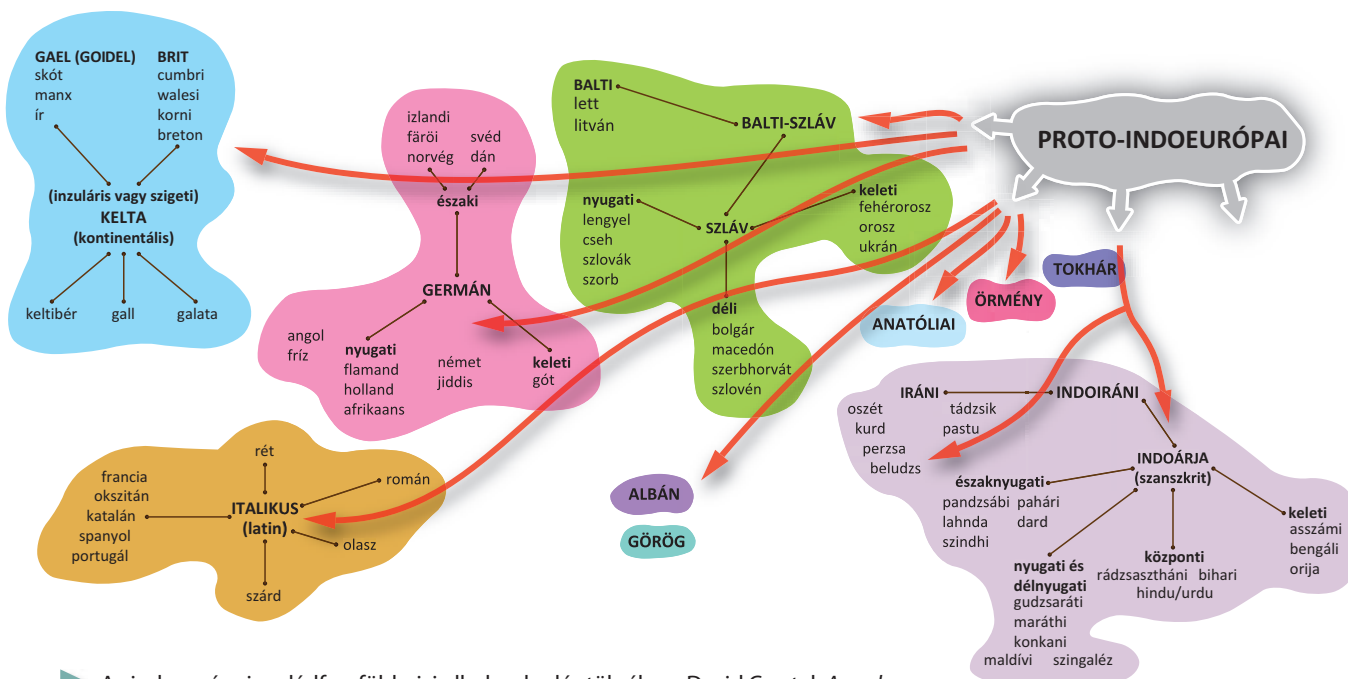

- ▶ 6. A *gastiR* 'idegen' és a latin *hostis* 'ellenség' szó az ős-indoeurópai **ghostis* származéka.
 - a) Hogyan függhetnek össze a jelentések?
 - b) Nézz utána a szótárban, mit jelent a *xenofóbia*! Hogyan kapcsolódik a másik két kifejezéshez?

! Haladóknak

A nyelv rokonsága és származása ugyanannak a kérdésnek két oldala. A nyelvrokonságot szokás a családfa metaforájával szemléltetni. Ebben az ábrázolásban a legősibb állapot a törzs, az ebből elágazó ágak a korábbi nyelvváltozatok, majd a fa csúcán a mai nyelvek „ülnek”. Olyan ez, mint amikor a családfán egy ősapától levezetik a mai fiakat a dédapákon, nagyapákon, apákon keresztül. Ám mindenkinek két szülője, négy nagyszülője, nyolc dédszüloje stb. van, származásunk tehát nem egyetlen ősapát feltételez. A fa minden egyes csomópontjához számba kell venni az odavezető (ős)anyákat, a maguk őseivel együtt. Az „ág” mellett tehát fontos a „gyökér” is: mindenkinek több, erősebb-vékonyabb gyökere van az ősök felé. A nyelvek (le)származása felől tekintve is fontos a „gyökér” metaforája: az egyes nyelveknek van erősebb, mondhatni főgyökérük, de emellett vannak vékonyabb mellégyökerek is, amelyek a mai nyelvállapothoz vezetnek. A nyelvrokonságot a két metafora együtteseként érdemes felfogni: pl. a magyar nyelv legerőteljesebb gyökere a finnugor, de elég erős a török, a szláv, a német, a latin gyökér is – különösen a szókészletet tekintve. És mindezeknek szintén vannak gyökereik. És ezek a gyökerek „találkozhatnak” is, gondoljunk az olyan hatásokra, amelyek a nyelvrokonságban nem feltétlenül álló, de azonos területen élő népek között jöhetnek létre.

Mióta használják a családfamodellt a nyelvek kapcsolatainak ábrázolására? Honnan származik ez az ötlet? Nézz utána a könyvtárban vagy az interneten!

► Az indoeurópai családfa a földrajzi elhelyezkedés tükrében. David Crystal: *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 372. alapján

Gyakorlás

„En uagiok lulia en szemem hatalma mindenek szívével bir
En meg bodogitok, kit io szemmel latok kit gonoszal hal vesz tér
En szerelmem ellen ezuilagon sinchen oruosag es hasznos ir.”

(Balassa-kódex. 56.)

1. Miben tér el a mai helyesírástól Balassi Bálint fenti idézete? Hova kell még írásjeleket tenned, hogy a szöveget könnyen tudjuk olvasni és értelmezni? Írd át Balassi idézetét a füzetedbe mai magyar helyesírás szerint!
2. Nézd meg *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárában* (TESz.) a *boldog* és az *ír* szavakat! Hogyan változott az alak és a jelentés mára?

A magyar nyelv eredete és rokonsága

3.

... Nyelv és élet

„Budenznek az egyetemen volt néhány magyar diáktársa, s tőlük kezdett magyarul tanulni. Hamar észrevette, hogy a magyar nyelv rokoni kapcsolatait még nem tárta föl a nyelvtudomány, s hogy ez neki, a felkészült ifjú szakembernek, izgalmas kutatási területet jelenthetne. Magyarországra költözött, megtanult magyarul, és elkezdte rendszerezni a magyar nyelv szóba jöhető rokonait. Kétféle rokonság jön szóba reálsan: a török és a finnugor, mert a legrégebbi magyar szókincsben e két elem van jelen igazán erősen. Török az *ész*, finnugor az *agy*. Török a *szék*, finnugor az *ágy*. Török a *tyúk*, finnugor a *hal*. Ha ez török nyelv, akkor rokona a mai török, tatár, csuvas, ujugur, baskír, kirgiz stb. Ha finnugor, akkor rokona a vogul, osztják, zürjén, finn, észt stb.

A kérdés tehát az volt: vajon török nyelv-e a magyar, bőséges finnugor elemmel, avagy fordítva: finnugor nyelv-e, bőséges török elemmel? (Jegyezzük meg, hogy minden más rokonság a magyarral kapcsolatban dilettáns képzelgés, részben a földrajzi vagy időbeli távolság miatt, de főleg mert nem látszanak az alább illusztrált hangmegfelelések, elkülönítési szabályok.) Budenz eleinte úgy vélte: a magyar a török csoportba tartozik, de ahogy haladt a munkával, megbizonyosodott: a magyar finnugor nyelv. Ezzel persze nem kevesebbet állított, mint hogy a nagyon régi török eredetű szókincs mind átvétellel került a magyarba, míg a finnugor elem az ősi örökség. Ezt két dolog támasztja alá: egyfelől a finnugor szavak alapvetőbbek, az élethez nélkülözhetetlenebb dolgokat jelölnek: *él, hal, megy, tud, én, ez, hol, itt, vas, víz, mély, kettő, három* stb., míg a török szavak – általában legalábbis – egy magasabb civilizációt tükröznek: *gyapjú, betű, búza, ok, gyárt, ír, szűcs, gyón, ól, eke, saru, orosz-lán* stb. Ezt a különbséget láthattuk az előbbi példákon is: az *agy*, az *ágy*, a *hal* alapvetőbb dolgok-fogalmak, mint az *ész*, a *szék*, a *tyúk*.

Egy másik ilyen támogató érv a finnugor eredet mellett az, hogy ha ez török nyelv, akkor hogy az ördögbe került bele ennyi – és ilyen alapvető – finnugor elem? A törökség erősebb, gazdagabb, fejlettebb volt a finnugoroknál, azaz civilizáltságban följebb állt. Mi oka lett volna egy török népnek vagy törzsnak, hogy ennyi szót eltanuljon egy finnugor társaságtól, akik épphogy kijöttek az erdőből, s újdonságként nézték a tyúkot, a székot és a betűt? Magyarán mondván: ha ez finnugor nyelv, akkor meg tudjuk magyarázni, miért vett magába annyi török elemet (a civilizációs különbség miatt), ám ha török nyelv, akkor nincs rá magyarázat, miért vett magába ennyi – és ilyen alapvető! – finnugor elemet.”

(Nádasdy Ádám: A gonosz Budenz. In: *Élet és Irodalom*, 54 [2010], 16.)

A nyelvrokonság kérdésében nemcsak nyelvészetileg lehet érvelni, hanem kulturálisan is. Emeld ki a szerző érvelésének lényegi pontjait!

Hogy is volt?

Tizedikben a magyar nyelv sajátosságait összevetettük más európai nyelvek (pl. angol) jellemzőivel. Az ábra összefoglalja a főbb jellegzetességeket.

1. Két barát a következő napon találkozni akar egymással. Milyen nyelvi megformálással tudják ezt a jövőben megtörténi akciót közölni?
2. Mit jelent a „sajátosan szabad” magyar szórend? Hasonlítsd össze egy általad ismert idegen nyelvből választott mondattal!

A magyar nyelv sajátosságai	
• a vezetéknév megelőzi a keresztnévet	
• a helyesírás nagymértékben hangjelölő, kevésbé szóelemző jellegű	
• nincsenek nyelvtani nemek	✗ német, francia nyelv
• két igeidő van: ~ jelen	
~ múlt	
→ szabályosan toldalékkal fejezi ki	✗ európai nyelvek többsége
→ a jövő időt különböző módokon fejezi ki	
• létigét ritkábban szerepeltet	
• sajátosan szabad a szórend	

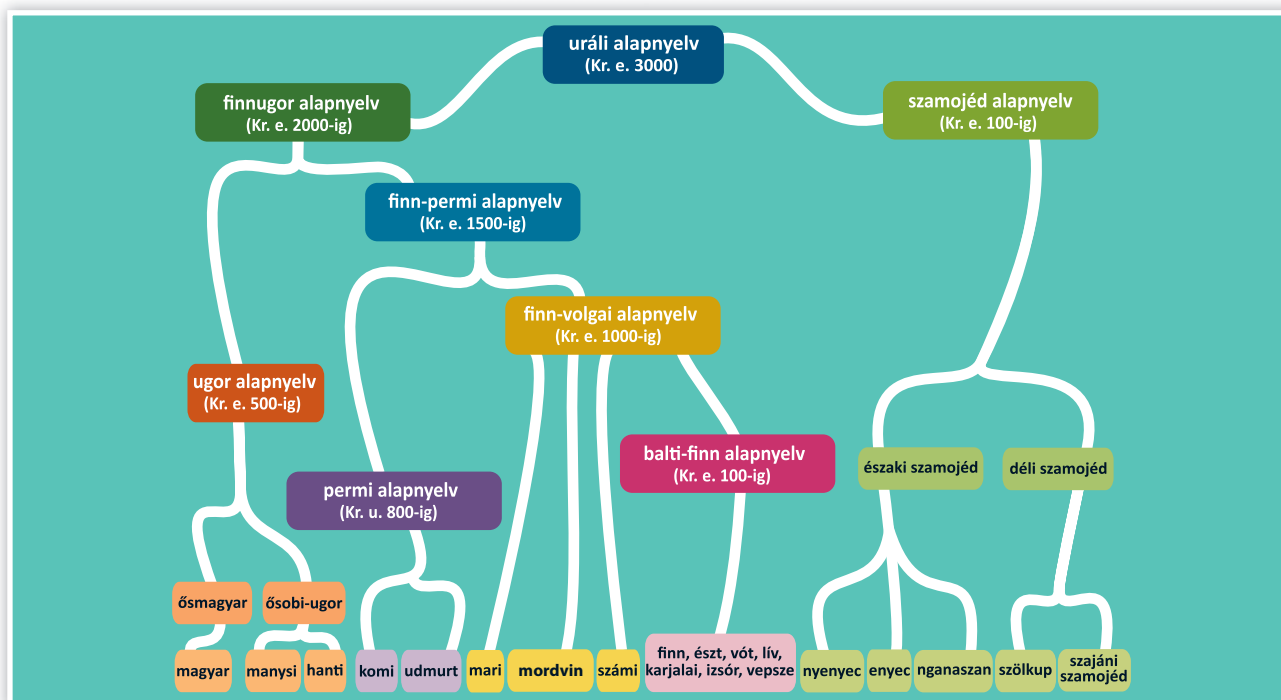
A magyar nyelv eredete és rokonsága

Mintegy 70 ezer évvel ezelőtt alakult ki az a beszélő és mai értelemben vett tagolt nyelvet használó homo sapiens, amely a Földet benépesítette. Világszerte az első nyelvemlékek mintegy 5 ezer évre nyúlnak vissza. Ezekből a nyelvemlékekből az adott kor emberének kommunikációs igényeit kiszolgáló nyelvi rendszerek tárulnak elénk, amelyek mások, de semmivel sem kezdetlegesebbek, mint a mai rendszerek. Ha tehát **egy nyelv eredetét, rokonságát keressük, s a nyelvek legkorábbi állapotát kívánjuk rekonstruálni**, csak a rézkor emberéig tudunk (kedvező esetben is) csupán visszakövetkeztetni. Vannak azonban olyan nyelvek, amelyeknek csak igen rövid időre visszanyúló írásbeliségük van, ezek esetében még nehezebb korábbi korok nyelvállapotáról szólni.

Történelmünk és nyelvünk története ► Egy nyelv története összefonódik a nyelvet beszélő közösség (nép) történetével. A magyarság korai történetéről keveset tudunk. Az azonban bizonyos, hogy a Kr. u. 2. században a Volga és az Urál hegység között élt (ezt egy alexandriai tudós, Klaudiosz Ptolemaiosz görög nyelvű földrajzi műve alapján állíthatjuk), a Káma folyó középső folyásától délre eső területen. A 6. század végén létrehozták eleink a *hetumoger* (ejtsd: hetümodzser) törzsszövetséget, mely átkelve a Volgán, a Volga és az Oka folyók között foglal szállásterületet. Innen dél felé húzóda, majd a 8. században nyugat felé vándorolva (*Etelköz*), eléri a Kárpátok, a Duna és a Fekete-tenger északi partvonalát. A törzsszövetséghez 810 körül csatlakoznak a kabarok, s velük megerősödve tervszerűen foglalják el a Kárpát-medencét.

A történeti áttekintésből látható a magyarság útja, amely az egykori török–finnugor nyelvhatártól indulva vezet mai lakóhelyünkig. A legkorábbi magyar nyelvemlékek (Ptolemaiosz *manyseként* olvasható, a magyarokat jelölő népvénen kívül) Biborbanszületett Konstantin bizánci császár *A birodalom kormányzásáról* című művében találhatók. A 950 körül keletkezett írásban a császár beszámol a magyarok korai történetéről: Levediről, az első „vajdáról”, Álmosról és Árpádról. Felsorolja a törzsek neveit, szól a honfoglalásról, megemlíti folyóneveket (Temes, Körös, Maros, Tisza), felsorolja Árpád fiait és unokáit, a *gyula* és a *karcha* méltóságnévet. Ezeket az információkat a 948 körül Bizáncba látogató magyar követektől kapta.

Nyelvcsaládunk ► A magyar nyelv a **finnugor nyelvcsalád** tagja. E nyelvcsaládba a magyaron kívül a finn, az észti, a manyisi (vogul), a hanti (osztják), komi, udmurt, mari (cseremiszi), mordvin nyelvek tartoznak (és még néhány, kevesek által beszélt nyelv is). E lecke bevezető részében olvashattunk egy kulturális érvelést. Ennek értelmében a magyarok korai történetét ismerve csak két lehetőség kínálkozott a magyar nyelv rokonítására: török vagy finnugor. Az érvelés szerint nem valószínű, hogy egy kulturálisan előbbre tartó nép (a török) elsajátítja egy kulturálisan hátrább levő nép alapszókinccsét, elfeledve a magáét. Sokkal valószínűbb, hogy egy finnugor nyelvet beszélő, annak alapszókinccsét megtartó nép sajátítja el sok, a tárgyi, életmódbeli, szellemi kultúra körébe tartozó új fogalmat a vele járó szókinccsel együtt a törökből.

► Az uráli nyelvek rokonsági viszonyai. *Finnugor kalauz*. Szerk.: Csepregi Márta. Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest, 2001. 254. alapján

Nyelvészeti érvek ► A nyelvészeti érvek a következők:

1. A magyar nyelv a finnugor nyelvcsalád tagja, mert alapszókinccse a finnugor nyelvekével egyezik.

Ez az alapszókinccs tartalmaz névmásokat (ezek minden nyelv legősibb elemei): *én, te, ki, mi, ez*; számneveket: *kettő, három*; rokonságneveket: *ős, vő, meny*; testrészneveket: *fej, szem, kéz, szív, máj*; a legfontosabb életjelenségek igéit: *van, lesz, néz, ad, tesz, eszik, iszik, áll, megy, él, fél*; a vadászat szavait: *nyíl, lő, öl, nyúl, róka, nyuszt, daru, fajd, fogoly*; a halászat és vízi élet szavait: *háló, hab 'hullám', jó 'folyó', hal, keszeg*; a természeti jelenségek neveit: *hó, ég, felhő, jég, tél, tavasz, ősz, éj*; az egykori lakás, ruházkodás, táplálkozás szavait: *ház, ágy, öv, fon, köt, varr, mos, bőr, kő, csont, arany, vas, fő, fazék, lé, háj, vaj*.

2. A magyar nyelv a finnugor nyelvcsalád tagja, mert az alapszóképzés hangtani sorai szabályos hangváltozásokkal igazolják az egykor közös hangokat.

A szókezdő magyar *f*-hangnak (*fél, fül, fúj, far, fazék* stb.) szinte az összes finnugor nyelvben szókezdő *p*-felel meg, lássuk a *fül* megfelelőit: hanti *pel*, manysi *pil*, komi *pel*, udmurt *pel*, mari *peles*, mordvin *pile*, finn *piele*. Másik példa: a szó belsejében két magánhangzó között elhelyezkedő, majd további változások következtében a szó végére kerülő magyar *-z*-nek (*kéz, víz, ház, száz*) a finnugor nyelvekben legtöbbször *-t* (vagy az ehhez közel álló zöngés *-d*) felel meg, lássuk a *kéz* megfelelőit: hanti *ket*, manysi *ket*, mari *kit*, mordvin *ked*, finn *kete*.¹

3. A magyar nyelv a finnugor nyelvcsalád tagja, mert nyelvtani rendszerének legfontosabb elemei megegyeznek más finnugor nyelvekével.

A magyar *-t* tárgyrag ugyanúgy névmási meghatározó elemből alakult ki, mint a finn, a mordvin és a hanti. A helyhatározói eredetű *-n* és *-t* rag (*falun, Győrött*) szintén finnugor eredetű. A finnugor eredetre utal a *-k* többes szám jel, az *-i* birtoktöbbségitő jel is. Közös sajátága a finnugor nyelveknek, hogy a birtokos személyjelezés és az igei személyragozás eredeti ragjai közösek, alakulásukra jellemző, hogy az egykori személyes névmások [*mi, ti, (sz)i*] ragadtak (agglutinálódtak) a szótőhöz. Közös a feltételes mód *-na, -ne* jele, a felszólító mód *j*-je is közös eredetű. Finnugor eredetű az *-á, -é* jeles elbeszélő múlt idő, és a befejezett melléknévi igenév *-t* képzője is (ebből már a magyar önálló életében alakult múltidő-jel). Közös mondattani sajátágok: a jelző megelőzi a jelzett szót, a ragozás során a jelző nem kap ragot (*sze-gény embereknek* vö. német: *armen Leuten*), mennyiséget jelölő szám után egyes szám áll (*három fiú*), a páros testrészek egyikét a legtöbb finnugor nyelv a *fél* jelzővel jelöli meg (*fél szem*), a birtoklást nem birtokló igével, hanem a *nekem van* stb. szerkezettel fejezik ki.

Kérdések, feladatok

- ▶ 1. Ismételjétek át történelmi tanulmányaitok alapján a magyar nép vándorlásának útvonalát!
- ▶ 2. Azon a földrajzi úton, amelyen a magyarok végigvonultak, ma nagyrészt oroszok élnek. Mi lehet az oka, hogy ebben az időben a magyar nyelvre orosz nyelvi hatást nem említettünk?
- ▶ 3. Milyen a finnugor népek helyzete napjainkban? Válasszatok egy finnugor népet, és nézzetek utána a könyvtárban vagy az interneten! Segítségetekre lehet Pusztay János *Nyelvével hal a nemzet* című könyve, valamint a *Finnugor kalauz*.
- ▶ 4. Szeptember 20-án tartják a holt nyelvek emléknapját, amellyel a kihalt uráli nyelvekre emlékeznek. Milyen eseményhez köthető ez az emléknap? Nézz utána az interneten!
- ▶ 5. Válassz ki három finnugor nyelvet, és próbáld igazolni a tanultak alapján és további kutatómunkával a rokonságukat! Munkádhoz használhatsz könyvtári nyelvészeti forrásokat és a *Madártávlatból* nevű interaktív oldalt (www.regulytarsasag.hu/madartavlatbol)! További érdekes anyagokat találhatsz a témában a Reguly Társaság linkgyűjteményének segítségével (www.regulytarsasag.hu/hasznos-linkek).

¹ A rokon nyelvi adatokat mindenütt egyszerűsített átírásban közöltük.

! Haladóknak

A nyelveket mindig egy adott térben beszélik, ugyanakkor egy-egy nyelv a Föld több pontján is megjelenhet. Itt most olyan nyelvekről lesz szó, amelyek különböznek egymástól, de egy jól körülhatárolható területhez köthetők. Tanultuk, hogy a nyelvek nem csak tipológiailag és genetikusan függhetnek össze. A legtöbb nép egy bizonyos területen letelepedve éli az életét, használja a nyelvét. E nyelvhasználat során nem kerülheti el, hogy érintkezzen más, az adott térben élő nyelvhasználókkal, s ennek következtében a szomszédos nyelvek hatnak egymásra (pl. a szlovák nyelv első szótagi hangsúlyossága a magyar hatására alakult ki, az erdélyi magyarba viszont román nyelvi szerkezetek tükörfordítása került be). A nyelvek területi egymásra hatásából következő hasonlatosságokkal az **areális nyelvészet** foglalkozik.

Újabb kutatások szerint a „természetesen, hogy” szerkezet a román hatásaként jutott a magyarba. Használod-e, idegenszerűnek vagy teljesen elfogadhatónak tartod-e ezt a szerkezetet?

Gyakorlás

Elmélet és bizonyítottság

A magyar nyelv eredetével, rokonságával kapcsolatban még napjainkban is több, egymással szemben álló véleményt olvashatunk. A magyar nyelv finnugor rokonságának tényét bizonyító fenti érvek ellenére voltak és vannak, akik más eredeztetés mellett tartanak ki: korábban a héberrel, törökkel, sumerral, újabban a japánnal, etruszkkal stb. próbálják meg rokonítani a magyar nyelvet. Ez utóbbi vélemények mögött, s főként a törökkel való rokonság keresése mögött érdemes meglátnunk a nemzeti mítosz keresését. A nemzeti identitás keresése mellett e törekvéseket érthetővé teszi az a tény is, hogy a nyelvrokonság bizonyítása (és annak elfogadása) kétségkívül szellemi fáradságot igényel. Ha ugyanis azt állítom, hogy tudok úszni, könnyen bizonyíthatom. A társadalomtudományokban azonban a bizonyításnak nincs ilyen kézzelfogható jele: ott statisztikai törvényszerűségek alapján történik a bizonyítás. Éppen ezért a magyar nyelv finnugor rokonságát az összefüggések láncolata, koherenciája bizonyítja. Elmélet tehát a finnugor rokonság, de egy olyan elmélet, amelynek nincs észszerű alternatívája. Ilyen értelemben bizonyosság. A következő idézetből a sumer eredettel szemben ismerhetünk meg néhány érvet.

„A sumert a világ csaknem valamennyi nyelvével, nyelvcsaládjával rokonították, de eredmény nélkül. A sumer nyelvet a Tigris és az Eufrátesz közti területen, a mai Bagdad vonalától délre beszélték. Írásos emlékei a Kr. e. IV. évezred utolsó negyedétől kezdve maradtak fenn. A Kr. e. III. évezred közepétől azonban egyre erősebb akkád, tehát sémi hatás nehezített rájuk, s a hétköznapi beszélt nyelv lassan az akkád lett, a sumer megmaradt a vallás és a tudomány nyelvének, de a Kr. e. II–I. évezred határán végleg feledésbe merült. (Pusztay 1977: 31–32).

Sumerosainknak nem ütött szöveget a fejükbe, hogy a nyelv őrzi az egykori lakóhely emlékét. A magyar szóképzésnek nincs olyan rétege, amely sivatagi környezetre utalna. A magyar *homok* és *teve* későbbi török kölcsönzések.

Gazdag viszont a mérsékelt égöv hidegebb tájaira utaló közös finnugor terminológia vö. magyar *jég* (~ osztják *jänk*, finn *jää*), magyar *lom* 'dér' (~ cseremisiz *lum*, finn *lumi* 'hó'), magyar *tél* (~ vogul *täl*, cseremisiz *tele*, finn *talvi*). Gazdag a folyó- és állóvizekre vonatkozó közös finnugor szókinccs, a növénytakaró terminológiája stb., mind észak felé mutatnak.

A magyar és a finnugor nyelvek között az alapszókinccs (számnevek, testrésznevek, rokonságnevek, természeti jelenségek stb.) területén nagy fokú az egyezés. A magyart és a sumert illetően nem lehet ilyen egyezéseket kimutatni, nincsenek szabályos hangmegfelelések.”

(Bereczki Gábor: Tévtanok, rögeszmék a magyar őstörténet kutatásában. In: *A nyelvrokonságról. Az török, sumer és egyéb áfium ellen való orvosság*. Főszerk.: Honti László. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2010. 38.)

- 1. Gyűjtsd össze a szövegből azokat a szempontokat, amelyeket nem vesznek figyelembe a sumer rokonság támogatói!

A magyar nyelvtörténet főbb szakaszai

4.

... Nyelv és élet

„A nyelv tehát történelmi produktum, és még mai szerkezetének sajátosságait, bonyolult titkait is csak úgy lehet igazán megismerni és megérteni, ha megismerkedünk a hosszú-hosszú fejlődés, alakulás folyamatával. Nyelvtörténeti háttér nélkül nincs igazi, mélyebb, tudatos nyelvismeret, márpedig a gondolkodó ember nem elégszik meg az ösztönszerűvel, hanem tudatos ismeretekre törekszik. A nyelvtani szabályokat a mai nyelv alapján föl lehet állítani (sok megmagyarázatlan kivételt, látszólagos logikátlanságot tudomásul véve), meg is lehet e szabályokat tanulni, mint a matematikai képleteket, de a miértet és a hogyan, a levezetést, mely a képlet tulajdonképpeni megértéséhez vezet, a nyelv esetében a nyelv élettörténetének, fejlődése törvényeinek feltárása adhatja csak meg.”

(Bárczi Géza: *A magyar nyelv életrajza*. Gondolat, Budapest, 1963. 6.)

Keress példákat a magyar nyelvben levő „megmagyarázatlan kivétel látszólagos logikátlanságára”! Segítségül mutatunk néhány példát.

hó/havas: zászló/zászlós

fojt: folyt

követelőzik: követelődzik

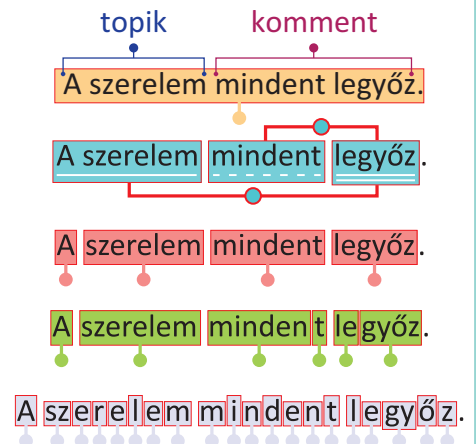
megvárja/várja meg: meglátja/látja meg

Hogy is volt?

Kilencedikben tanultunk a magyar nyelv nyelvtanáról. Átvettük a hangok képzését, a magánhangzók és mássalhangzók jellemzőit. Beszéltünk a szóelemekről, a tömorfémákról és a toldalékokról. Tárgyaltuk az alapszófajokat és a további szófajokat, majd a szintagmákat is. A mondatok modalitás szerinti és szerkezet szerinti csoportosítása és jellemzése is szerepelt a tanultak között.

Emlékszel még, mit mondtunk a magyar mondat sajátos szerkezetéről? Miben különbözik szerkezetileg egy egyszerű magyar kijelentő mondat az angol megfelelőjétől?

A nyelv szintjei

Nyelvtörténetünk főbb szakaszainak jellemzői

A magyar nyelv önálló történetét megelőző kor nyelvtörténetével a finnugor összehasonlító nyelvtudomány foglalkozik. A rokon nyelvek köréből elvándorló magyarság örökölt nyelvét **alapnyelvnek** szoktuk nevezni. A magyarság nyelvtörténete mintegy 3000 évre nyúlik vissza. Ezt az időszakot célszerű kisebb egységekre tagolni (akárcsak a művészettörténetben vagy az irodalomban). A legnagyobb vízvonalasító az írásos nyelvemlékek megjelenése.

Az ősmagyar kor ► A nyelvemléktelen korszakot **ősmagyar kornak** nevezzük [Kr. e. 1000 – Kr. u. 896 (honfoglalás)]. A **beszédhangok** területén ebben a korban számos folyamat zajlott, és a következő, korábban a hangrendszerből hiányzó, ma is használatos hangok jöttek létre: *b, d, g, z*. A rövid magánhangzókhoz ekkor alakult ki az *á, é, í*. A legtöbb szófaj már az alapnyelvben is létezett, az ősmagyar korban ehhez a kötőszó és a visszaható névmás jött létre. A szóalakokban viszont számos változás ebben a korban játszódott le. Az örökölt egyszerű képzőkből képzőbokok alakultak (-*gat, -más/-més, -kodik, -szt* stb., pl. *olvasgat, látomás, csipked, éleszt*), e kor terméke a legtöbb igenévképző is (-*ni, az -ó/-ő* előzménye, -*va, -ván*, pl. HB.: *ketnie* 'kötnie', ÓMS: *síróu* 'síró', *látván*), a birtokos személyjelek, a birtokjel, a középfok jele is (pl. *házai* > *háza*). Ebben a korban alakultak ki az összetett múlt idők (*lát vala/látott vala*), a *-t* jeles múlt, a feltételes mód jele, a felszólító mód *j*-je is. A határozóragok ekkor még többnyire névutóként alkotnak szerkezetet (a korszak végén egyre szorosabban tapadnak a megelőző főnévhez, pl. TA.: *hodu utu rea* 'hadútra', ÓMS.: *buabeul* 'bújából'), és ekkor alakul ki az igeragozás mai rendszere is. A **mondatok** körében a legfontosabb átalakulás is az ősmagyar kor végén következett be: a főnév + bővítmény + ige sorrend főnév + ige + bővítmény sorrendűvé vált.

Az ómagyar kor jellemzői ► Az ezt követő **ómagyar korban** (896–1526) már írásos nyelvemlékek segítségével tudjuk követni a nyelvtani változásokat. A **hangrendszerben** ekkor alakult ki a *v, h, c, zs, dz, gy, ty*, a magánhangzók közül pedig az *ö* és az *a*. Ekkor teljesedett ki a hosszú magánhangzók rendszere is. A **szófajok** közül a névelők, továbbá a kölcsönös és az általános névmás kialakulása köthető ehhez az időszakhoz. Ekkor jött létre az *-andó/-endő* képzős igenév, ekkor vált gyakorivá a *-t* jeles múlt idő, és szorítja ki lassacskán az *-á/-é* jeleket (*látott – láta*). Ebben a korban erősen jelen voltak az összetett múlt idők is, mind a latinból fordított kódexekben, mind az élőbeszédben.

A névutós szerkezetekből ekkor alakultak ki véglegesen és fokozatosan a határozóragok (-*ba/-be, -ra/-re, -ért, -szer* stb.). Ebben a korban szerveződtek rendszerré az igekötők. Ezek határozószóból alakultak ki, és eredetileg helyre utaltak (pl. KTSz.: *ele menuen bethle[hembele]* 'elmenvén Betlehembe'). Ezt a jelentést a legtöbb igekötő ma is képviseli (*kinéz az ablakon*), de a jelentés lassanként átalakult: a *megnéz* már nem azt jelenti, hogy 'mögé néz', hanem a cselekvés megtörténtét jelzi.

A középmagyar kor ► A **középmagyar kor** (1526–1772) már alig hozott hangtani változást. Ebben a korban alakult ki a *dzs* (főként oszmán-török hatásra) és szorult vissza a *ly* (a legtöbb nyelvjárásban átalakult *l*-lé vagy *j*-vé), bár a helyesírás továbbra is őrzi az egykori hangot. Több nyelvjárás kettőshangzói (*ou, eü, uo, ie*) is ekkor jöttek létre, de ezek már nem váltak általánossá minden nyelvjárásban. E korszak új szófaja a névutó-melléknév (a *holnap utáni* [napon]). Az összetett múlt idők használata visszaszorult, akárcsak az *-á/-é* jeles múlt időé.

Az újmagyar kor ► Az **újmagyar kort** az *Ágis tragédiája* megjelenésétől (1772) számítjuk. Ez valójában egy szimbolikus évszám, azt jelzi, hogy innentől számítjuk a magyar nyelv megújításának kezdetét, a nyelvvel mint munkaeszközzel foglalkozó értelmiségiek erőfeszítését a magyar nyelv korszerűvé tételére. Ez a korszak az egységessé válás korszaka, az irodalmi nyelv és az ezen alapuló művelt köznyelv létrejöttének ideje. E korszak terméke volt az első általános helyesírási szabályozás is (1832). Az általános egységessítés (sztemenderizáció), amellyel e korszakot jellemezhetjük, 1920-ban végződik.

Az újabb magyar kor ► A trianoni békediktátummal új helyzet állt elő: 1920-tól kezdve milliós nagyságrendű tömegek kerültek magyar anyanyelvüként kisebbségi helyzetbe. Olyan kulturális központok, mint Kassa, Nagyvárad, Kolozsvár, Szabadka szakadtak el az anyaországtól, és váltak kisebb területek központjává. Az utódállamok területén kisebbségi regionális köznyelvi változatok alakultak ki. Nyelvtörténeti korszakbeosztásunkban az 1920-tól számított újabb magyar kor egyrészt ezt az új helyzetet jelöli: a kisebbségben élő magyarok nyelvét a többségi társadalom nyelve befolyásolja, szóhasználatában és grammatikájában is. A 20. század végén az elektronikus kommunikáció megjelenésével a nyelvhasználat társadalmiasulása hozott újabb színteret a nyelvben: a közös térbe kivitt gondolatok nyelvi megformálása a nyelv történetének új dimenzióját jelenti.

Kérdések, feladatok

- ▶ 1. Hogyan támasztják alá a mondatrészek korábbi sorrendjét a következő szóösszetételek? Milyen bennük a tárgy jelöltsége?
- ▶ 3. Hogyan válik a kérdő névmásból (*mi?*, *ki?*) vonatkozó névmás [*(a)mi*, *(a)ki*] a következő mondatokban? Mondd ki őket, és figyeld a hangsúlyt!

- ▶ 2. A határozott névelő a kijelölő jelzői szerepű mutató névmásból jött létre. Érzékeltesd a folyamatot a következő két mondat hangsúlyozásával! Mi történt a névmással, hogy névelővé vált?

A 2. és a 3. feladat nyomán vond le a következtetést a szófajváltás lefolyásáról! A két elemi mondat összetetté válása hogyan rendezi át a szófajokat és a mondat szerkezetet?

! Haladóknak

A nyelvtörténeti korszakolás a nyelv élettörténetében való tájékozódást teszi lehetővé. De mi alapján határozhatók meg ezek a korszakok? Határpont lehet például az első nyelvemlék keletkezési ideje, valamely fonéma feltűnése, az első bibliafordítás megjelenése. A nyelvek történetében általában nincsenek hirtelen nagy nyelvi rendszerbeli változások. Ennek oka, hogy a szűk határok között mozgó változások biztosíthatják a nyelvhasználók számára a kölcsönös megértést és érthetőséget. Ezek alapján nem húzhatunk éles határokat csupán nyelvi alapon. Ugyanakkor a nyelvi változások mértékét befolyásolhatják a nyelvközösséget érő új társadalmi (gazdasági, politikai, művelődési) hatások is. Éppen ezért választják azokat a történelmi eseményeket a korszakok kiindulópontjainak, amelyek az adott nyelvközösség és a vizsgált nyelv életére is nagy befolyással vannak.

(Kiss Jenő: A nyelvtörténet korszakolása. In: *Magyar nyelvtörténet*. Szerk.: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 15. nyomán)

1. A leggyorsabb és a legnagyobb változásokkal a szókészletben találkozunk. Keress erre példákat *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (TESz.) segítségével!
2. Gyűjtsetek olyan társadalmi változásokat, amelyek befolyásolták a magyar nyelv életét!
3. Mennyire éles határvonal 1526 és 1772 a nyelvtörténeti korszakok között? Mi a véleményed? Nézz utána történelmi és irodalmi forrásmunkákban is, majd indokold válaszodat!

Egy 1589-es székely tanúvallomásból

„Az Teoreok Leorincz dolgaban az Morumban valo feold foglalasa feleol azt tudom, hogj varosul menteonk vala oda, hogj az varasebul ortotta volna azt az feoldet; Teoreok Leorincz azt monda, hogj vagon eonekj oztott feolde, irczia megh az varos ennekem azt, vgj mint en azt meg ortottam, en ezt az varosnak kezeben bocziatom, en nem tudom ha irtott-e az varos mast erette vagy nem”.

(Székely Oklevéltár. Szerk.: Demény Lajos – Pataki József. I. kötet. Kriterion, Bukarest, 1983. 31.)

Zrínyi Miklós előszavából

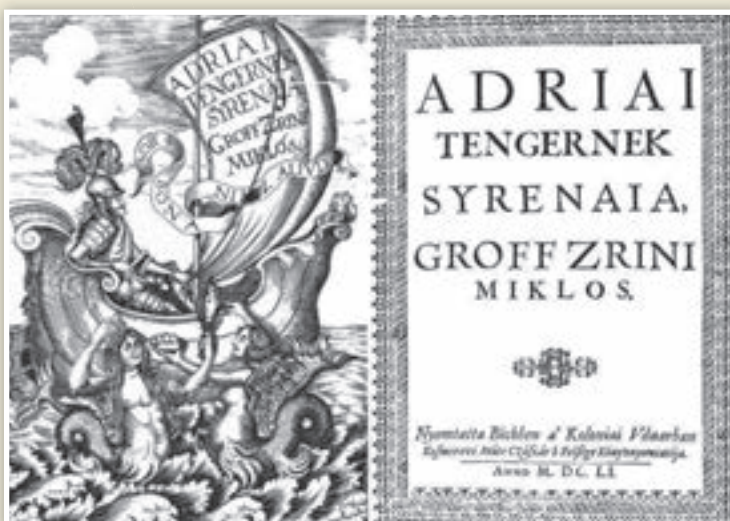
„DEDICALOM
EZT AZ MVNKAMAT.

MAGyar nemességnek, ad-
gya Isten hogy véretem
utolsó chöppig hasznossan
néki dedicálhassam.

AZ OLVASONAK.

HOMerus 100. esztendővel az Trojai veszedelem-után irta historiáját; énnékemis 100. esztendővel az után történt irtom Szigeti veszedelmet. Virgilius 10. esztendeig irta Aeneidost; énnékem penig egy esztendőben, söt egy télben teortent veghez vinnem munkámat. Egyikhezis nem hasonlítottam pennámat; de aval ő előttök kérkedhetem, hogy az én profissiom avagy mester-ségem nem az Poesis, hanem nagyobb s' jobb országunk szolgálattáira annál: az kit irtam, multságért irtam, semmi jutalmot nem varok érette. ő nekik más gondgyok ne[m] volt; nékem ez leg-utólso volt. irtam, az mint tuttam, noha némely helyen jobbanis tuttam volna, ha több munkámat nem szántam volna vesztegetni.”

(Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem – részlet az 1651-es kiadás szövegéből)

Búcsú a világtól

„Elunván már várakozni / A világ jobbúlásán, / S haszontalan gondolkozni / A szív titkos forgásán, / Szegény testem bár nem ohajt / Jó lelkétől elesni, / De ez őrá keveset hajt, / S jobb hazát megy keresni. / Barátim! kik tührethetek, / Elnézvén sok hibámat, / És édessé tehetétek / Sok keserű órámat, / Én a kétség nagy kárpitját / Ímé már elérhettem, / Mellynek eddig titkos nyitját / Ésszel fel nem érhettem, / Már ajtaja felén vagyok, / Már küszöbén lépek bé, / S íme mindent idehagyok, / Csak titeket veszek bé.”

(Fazekas Mihály: Végbúcsú – részlet, 1827 [?])

- ▶ 1. Fogalmazzátok meg három-három mondatban, miről szólnak az idézetek! Melyik szöveg esetében volt a legnehezebb dolgokat? Mi okozott problémát?
- ▶ 2. Keresd ki a helyesírási, nyelvjárási és régi magyar nyelvi jellemzőket a fenti szövegekben!

... Nyelv és élet

A nyelvemlékek a történeti nyelvészet hasznos segítői lehetnek. De felhasználásuk során át kell esniük a kritika próbáján. Számos kérdés felmerül ezzel kapcsolatban. Mikor keletkeztek pontosan? Tudjuk-e lokalizálni, vagyis helyhez kötni őket? Saját kezű vagy diktált irat-e? Kézírásos vagy nyomtatott szöveg? Ha nyomtatott, belenyúlt-e a szerkesztő, a nyomdász az eredeti kéziratba? Milyen jellegű? Hivatalos, magánokirat, egyházi jellegű? Glossza (idegen szó magyar beírása), szöveg, egész kódex? Jól olvastuk-e el? Nem hamisítás-e az az irat, ami elének került?

„Valamikor az 1920-as évek elején két gimnazista kisdíák gyakran töltötte szabadidejét a Margitsziget árnyas fái alatt. Kedvenc játszóterületük a kolostorromok környéke volt. Itt ábrándoztak kedvükre, s megtanulva a magyar rovásírás egyik változatát, az egyik kőbe késükkel berótták nevüket. S hogy írásuk valóban *régi* legyen, vízzel lelocsolták és homokkal bedörzsölték a kaparásokat. A követ néhány évvel később mások felfedezték, s a szenzációs leletről *A Nép* című újság számolt be először 1925-ben. Bár még ebben az évben Ligeti Lajos (őstörténész és turkológus) kimutatta, hogy az írás nem lehet középkori eredetű, s hogy az egyik felirat a Szabó József nevet jelöli, későbbi ábrándozók szívesebben látták a kőben Kötöny kun fejedelem sírelméket, mások pedig Kun Erzsébet királyné kiskorú András fia sírkövének gondolták. A találgatások végére az egyik szerző, Szabó József tett pontot, aki László Gyulához írt levelében elmeséli e *nyelvemlékfelirat* keletkezésének hiteles történetét.”

(*Száz rejtély a magyar irodalomból*. Szerk.: Halmos Ferenc. Gesta Könyvkiadó, Budapest, 1996. 12.)

1. Hallottatok már olyan feliratokról, szövegekről, amelyekről bebizonyították, hogy hamisítványok? Gyűjtsetek néhány esetet!
2. Sokszor bukkannak régi feliratokra váratlan helyeken is. Nézz utána az interneten vagy a könyvtárban, hogyan találták meg Bessenyei György *Ágis tragédiája* című művét!

Hogy is volt?

Kilencedik osztályban tanultunk az adatbázisok fontosságáról. Arról, hogy segítségükkel gyorsan és könnyen rákereshetünk szövegekre, szövegváltozatokra. Ezáltal összevethetjük a szövegek alakulását, a gondolatok összefüggésrendszerét, bizonyos szövegek egymásra hatását. Arról is volt szó, hogy noha az elektronikus adatbázisok léte megkönnyíti az adatok összegyűjtését és felhasználását, mégsem helyettesíthetik a könyvtárakat. Számos régi könyv nincs fenn a neten, de ezenkívül vannak olyan források is, amelyek még a könyvtárakban sem találhatóak. A levéltárak korábbi korok embeinek a hétköznapi életét dokumentálják: szerződések, bizonyítványok, peres iratok, anyakönyvek stb. formájában. Ezekből régebbi korok nyelvhasználata nyílik meg számunkra.

Nézz körül otthon a „családi levéltárban”! Milyen iratokra vigyáztok különös gonddal? Tudod az okát?

Forrás: mnl.gov.hu

Nyelvemlékeink

Nyelvemlék mindaz, ami egy nyelvnek a más megelőző bármely korszakából fennmaradt adat, függetlenül a hordozójától. Nyelvemlék lehet akár egy kőbe karcolt írás, egy pergamenre írott név, egy filmszalagon megmaradt hangzó emlék, vagy akár egy tegnap elektronikusan rögzített szöveg is. Természetesen a „tegnap”-ot áttételesen kell értenünk, hiszen a nyelvtörténet szinkron metszetekkel dolgozik, általában egy emberöltőt vehetünk egy szinkroniának, vagyis egyidejű nyelvállapotnak. A **nyelvemlékek fő csoportjai** közé tartoznak **szórványemlékek** (idegen nyelvű szövegben lévő magyar szó, szó szerkezet vagy mondat, pl. *A tihanyi apátság alapítólevele, Váradi regestrum*), **kézírtos és nyomtatott szövegemlékek** (összefüggő szöveget alkotó nyelvemlékek, pl. kézírtos: *Halotti beszéd, Ómagyar Mária-siralom, Érdy-kódex*; nyomtatott: első, magyar nyelvű teljes Biblia-kiadások [református – Károli Gáspár, 1591; katolikus – Káldi György, 1626]), **glosszák** (latin nyelvű kódexekben a szöveg megértését segítő, lap szélére vagy a szövegbe utólag beírt jegyzetek, pl. *Sermones Dominicales*), **szójegyzékek** (szótárak elődjai, a szavakat fogalomkörönként a latin szöveg fölé írták, pl. *Schlägli szójegyzék*).

A nyelv történetének megismerése szempontjából természetesen a legfontosabbak a legrégebbi adatok, hiszen ezekből következtethetünk a még régebbi állapotra. Mint mondtuk, az ősmagyar korból nem maradt ránk nyelvemlék, ezért erre a korra csak következtetni tudunk. S mivel a nyelvben a változási folyamatok lassúak, ezért a nyelvemlékek, beállítva egy változási sorba, a korábbi elemekre is utalhatnak.

A tihanyi apátság alapítólevele ► Legfontosabb nyelvemlékeink sorát *A tihanyi apátság alapítólevele* nyitja, melyben a **latinul írott szövegen belül a birtokhatárok megjelölésénél szórványként magyar szavakat és szerkezeteket** találunk. A leghosszabb belőlük:

feheruuaru rea meneh hodu utu rea

'fehérvárra menő hadútra'

Ebben a mondattörédekben megfigyelhető, hogy a *feheruuaru*, a *hodu* és az *utu* szavak végén még megvan az a tövégi magánhangzó, amely e század végéig eltűnik a szavak végéről. A *-ra/-re* rag ekkor még névutóként, *rea* formában élt. Bizonyos esetekben az alapítólevél szerzője beillesztette a latin mondatok szintaktikai szerkezetébe, a latin *ad* ('-ra/-re') elöljárószó után (pl. *ad homoldi rea*). Az *uluues megaia* 'ölyves megyéje, ölyves határa' szórvány pedig azt mutatja, hogy a birtokos szerkezet ugyanolyan, mint ma, de a *megaia* alak még az átvett szláv szó *megya* alakját adja (a ma is használatos *megyéje* formával szemben), vagyis a hangrendi illeszkedés még nem történt meg a szóban.

A Halotti beszéd és könyörgés ► A magyar középkor írásbelisége elsősorban latin nyelvű. A **latin nyelven, kézzel írott könyvméretű források (kódexek) néha vendégszöveggként magyar nyelvű betéteket is tartalmaznak**. A legrégebbi ilyen vendégszöveg a *Halotti beszéd és könyörgés*, amelyet a 12. század végén (1195 k.) írtak bele egy latin szertartáskönyvbe (amely később a Pray-kódex nevet nyerte el). A sír felett elmondandó beszéd a temetési szertartás része lehetett, s valószínűleg hosszú gyakorlat előzte meg az írásba foglalását (erre utal stilisztikai és retorikai megformáltsága). Az emberi engedetlenség következményeként lett a paradicsomi emberi lakóhelyből a halál és a pokol otthona – tanítja a *Halotti beszéd* középkori nyelve.

„Latiatuc feylem zumtuchel mic vogmuc. ysa pur es chomuv uogmuc. Menyi milostben terumteve eleve mív isemucut adamut. es odutta vola neki paradisumut hazóá. Es mend paradisumben uolov gimilcítul munda neki elnie. Heon tilutoa wt ig fa gimilce tvl. Ge munda nekí meret num eneyc. ysa kí nopun emdul oz gimilc twl. halalnec halaláál holz”

Megközelítő kiejtése ez lehetett:

Látjátok feleim szömtökkal, mik vadzsmuk. Isá por és hamuv vadzsmuk. Menyi milosztben terömteve eleve miü isemököt, Ádámot, és odutta valá neki paradicsomot házóá. És mend paradicsomben valov dzsimilcsiktül mondá neki élnie. Heon tilotoá üt idzs fá dzsimilcsétül. Dzse mondoá neki méret nöm ennéik. Isa ki napon emdul az dzsimilcstül, halálnec halálával halsz.

A szövegben megfigyelhető, hogy a tövéghangzók már lekoptak. Olyan szavakat is találunk, amelyek mára már eltűntek nyelvünkől (*isa*, 'bizony, ímé', *heon*, 'csupán'). Többféle múlt idővel is találkozhatunk a teljes szövegben: *munda*, *odutta vola*, *szakasztja vola*. A stilisztikai megformáltság kiemelkedő példája a hármas figura etymologica: „*halalnec halaláál holz*” 'halálnak halálával halsz'.

Az Ómagyar Mária-siralom ► Az *Ómagyar Mária-siralom* az **első magyar nyelven fennmaradt vers**. Eredeti alkotás, nem latin fordítás. A 13. század közepén keletkezhetett, eredetileg egy kódex utolsó lapjának fennmaradt üres részére jegyezték le. A benne levő nyelvtörténeti érdekességek bemutatására álljon itt a vers 4–7. sora:

„Ó én ézes urodom / egyen egy fiadom / síróu anyát teköncsed / búabeüil kinyuhhad”

’ó én édes uracskám / egyetlen fiacskám /
(a) síró anyát tekintsed / emeld ki bújából’

E négy sorban látható, hogy az *édes* szó az *ézes* (íz + es) szóból alakult. A *-d* kicsinyítő képző ekkor még elevenen élt (pl. *urodom*). A szövegből az is kitűnik, hogy

Kérdések, feladatok

- ▶ 1. Jellemezd a határozóragok alakulásának folyamatát a következő adatok segítségével: *Tihanyi alapítólevél: hodu utu rea* ’hadútra’, *Halotti beszéd: nugulmabeli* ’nyugalmába’, *milostben* ’malasztban’, *Ómagyar Mária-síralom: buol* ’búval’.
- ▶ 2. A *Halotti beszéd* és a mai nyelvhasználat között mintegy 800-900 év telt el. Vesd össze az akkori és a mai nyelvhasználatot! Keress eltéréseket a megadott szövegrészletben az egyes nyelvi szinteken (hangtan, szókészlet, alaktan, mondat, jelentés)!
- ▶ 3. Egy 1541-ben írott levélkében Nádasdy Tamás utasítja az udvarbíró, hogy csináltasson kabátkát az egyik inasnak „az vörös *sleit posztóból*”. A német *schlecht* (ejtsd: slecht) ’rossz’ szó ismeretében

a *-ból/-ből* rag még *beleül* alakban névutó jellegű. Azt is megállapíthatjuk, hogy a *kinyújt* ige jelentése ekkor még ’kihúz, kiemel’ volt.

A vers költőiségét a változatos rímek, alliterációk (pl. „*kesperüen kinzotul*”), valamint figura etymologicák („*Világ világa, / Virágnak virága!*”) is mutatják.

A további korok még további nyelvmélekkel szolgálnak, s ezekből mintegy összeáll a folyamatok egésze: mint a mozaik építőkövei, úgy adják össze a folyamatokat a nyelvmélek adatai.

hogyan vázolnád fel az idegen szó jövevényszóvá válását és mai alakját?

- ▶ 4. Alkossatok öt csoportot! Válasszatok egyet a nyelvmélek típusai közül! Keressetek két példát az adott típusra, és foglaljátok össze öt-öt mondatban a jelentőségüket! Segítségére lehet a nyelvmélek.oszk.hu oldal.

szórványemlék

glossza

szójegyzék

nyomatott szövegemlék

kézírtos szövegemlék

! Haladóknak

Az olvasat azt mutatja be, hogyan ejthették az adott szöveget, rekonstruálása az egykori kiejtésnek. Az értelmezés mai magyar nyelven tárja fel számunkra a szöveg jelentését. Egy-egy nyelvmélek nem kis fejtörést okozhat megfejtőjének. Előfordulhat, hogy a hangjelölés következtelen, tehát egy betű nem egy hangnak felel meg, több betű egy hangot is jelölhet. Az is előfordulhat, hogy a szövegen belül egy betű egyszer mássalhangzót jelöl, máskor magánhangzót, vagy épp sok egyedi rövidítést alkalmaznak a szövegben.

(Forrás: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc: *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 286–288.)

Hangok	k	β	s-zs	sz-z	χ-j	χ-γ
Betűk	c, k (cuef [kües] = köves)	v, w, u, uu (wala [βálá] = vala)	s-s (Jojepnec [Jozsépnek] = Józsefnek)	z (sc, s, sz)-z (zenaia [szénájá] = szénája)	ch, h-i (rohtonc [roχtonk] = rajtunk)	h, ch-h (chomuβ [χomuβ] = hamu)
Hangok	h	c-cs	džs ~ gy	ly	ny	
Betűk	h (hel [hely ~ hel] = hely)	c-ch (c, sc, s) (dichev [dicső] = dicső)	g (nogu [nadžsu] = nagy)	l (ly) (illen [illén] = éljen)	n (gn, nh, ny) (kuner [kúnjér] = kenyér)	
Hangok	á/á	a	o/ó	u/ú, ü/ü	i	
Betűk	a (odutta vola [adutta βálá] = adta vala; vilag [βilág] = világ)	a, o (maradhaβun [maradhasson] = maradhasson)	o, u (choltat [yoltát] = holtát; jcolanoc [szólának] = szőlának)	u (utot [utát] = utat; buol [búal] = búval; zumtuchel [szümtükxel] = szemetekkel; bunet [búnét] = bűnét)	i (zilu [szilü] = szil)	
Hangok	e/é	ë	i	ö	ü	
Betűk	e (kepeben [képében] = képében)	e, i (kerez fán [kérészt fán] = keresztfán)	i (fiot [fiat] = fiat)	u (vermut [vermöt] = vermet)	u (tukere [tükéré] = tükre)	

1. Gyűjts példákat a táblázatból olyan esetekre, amikor több betű ugyanazt a hangot jelöli!
2. Gyűjts példákat a táblázatból olyan esetekre, amikor egy betű több hangot is jelöli!

Egy különleges nyelvemlék

„A *Piry-hártya* néven ismert töredéket Piry Cirjék érsekújvári tanár találta 1843-ban az érsekújvári líceum egyik diákjánál, aki elmondása szerint egy Horváthné nevű színésznő szemetéből turkálta ki. Horváthné egy Pázmán-társaság nevű vándorszínész-csoport tagja volt, akik bebarangolták az egész Felvidéket, s ő nem tudta megmondani, honnan is tett szert a magyar szöveget tartalmazó pergamentöredékre. Piry ezután 1850-ben a töredéket az Akadémiának ajándékozta, amely hálából róla nevezte el az emléket.

A töredék több szempontból is igen érdekes, nyelvemlékeink között ugyanis talán ez az egyik legigényesebben kiállított darab, amelyet a magyar nyelvű kódexek döntő többségével szemben pergamenre írtak, egészen tiszta és igényes írással, vörös tintával megvonalazott levelekre. E megkülönböztetett figyelem okára mindeddig még nem sikerült fényt deríteni.

A töredék szövege ráadásul összeillik egy másik nyelvemlékcsoporttal, az 1909-ben a budapesti jezsuita rendház egyik könyvének kötésében felfedezett ún. Máriabesnyői Töredékekkel, amelyek közé egy egész, illetve egy másik fólió felső részének töredéke tartozik, amelyeket szintén pergamenre írtak, s a lapokat ugyanúgy vörössel vonalzták.

A töredékek szövegét a korábbi irodalomban ferences eredetűnek tartották, s úgy vélekedtek, hogy »dunántúli nyelvjárásban íródott«. Újabb nyelvészeti elemzése mindeddig nem született.

Az emlékeket azonban nemcsak kiállításuk és sorsuk, hanem szövegük is rendkívül érdekessé teszi. A megmaradt lapokon ugyanis Krisztus passiójáról olvashatunk, s a szöveg azt az evangéliumokból is ismert pillanatot állítja elénk, amikor Krisztus a Getszemáni kertben imádkozik (Mk 14,32; Mt 26,36), ám ezt a részletet alaposan kibővíti, s elmondja, hogy ima közben megnyílik előtte a menny és egy hatalmas tanácsülés gyűlik össze, hogy megvitassák, Krisztus valóban kénytelen-e vállalni a rá váró kínokat és a kereszthalált. A leírt jelenetnek rendkívül bonyolult teológiai és exegetikai előzményei ellenére viszonylag kevés párhuzama ismert, ezért forrását, esetleges latin eredetijét mindmáig nem sikerült megtalálni. A megoldáshoz legközelebb Kedves Csaba jutott, aki felfedezte, hogy a *Piry-hártya* és a Máriabesnyői Töredékek szövege szoros, szövegszerű párhuzamot mutat egy 1712-ben kiadott magyar nyelvű Krisztus-életrajzzal, az Újfalusi Judit által állítólag csehéből fordított *Makula nélkül való tükör* című mű vonatkozó fejezeteivel. Az egyezés oly nagy mértékű, hogy szinte bizonyosra vehető, hogy a két mű ugyanazon forrásból merít, e forrás azonosítása azonban mindeddig nem sikerült. Vida Tivadar szerint Újfalusi Judit Martin von Cochem német kapucinus német nyelvű Krisztus-életrajzának cseh fordítását használhatta. Cochemnél azonban a nyelvemlékeken olvasható rész mind az eredeti német kiadások, mind az Újfalusi által állítólag használt cseh fordítás szövegéből hiányzik, így a magyar nyelvemlék forrásának, s ezen keresztül műfajának kérdése továbbra is tisztázatlan. A *Makula nélkül való tükörrel*, illetve az annak háttérében álló passiók traktátusokkal és prédikációkkal való nagy fokú egyezése miatt azonban nem valószínű az a sokak által hangoztatott vélekedés, miszerint az emlék egy magyar nyelvű misztériumdráma töredéke volna.”

(Tóth Péter *Piry-hártyáról* szóló ismertetője. Forrás: www.nyelvemelek.oszk.hu)

- ▶ 1. Fogalmazd meg öt mondatban, miért különleges nyelvemlék számunkra a *Piry-hártya*!
- ▶ 2. Miért nevezhetjük kalandosnak e nyelvemlékünk sorsát? Gyűjtsd össze a szöveg alapján történetének főbb fordulatait!
- ▶ 3. A szöveg alapján válaszolj a következő kérdésekre!
 - a) Mire írták ezt a nyelvemléket?
 - b) Milyen típusú nyelvemlékről van szó?
 - c) Mi a tartalma?
 - d) Milyen nehézségek merülnek fel az értelmezésével kapcsolatban?
- ▶ 4. Gyűjtsetek még további információkat a *Piry-hártyáról*! Segítségetekre lehet a következő kiadvány: *„Látjátok feleim...” Magyar nyelvemlékek a 16. század elejéig*. Szerk.: Madas Edit. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2009.

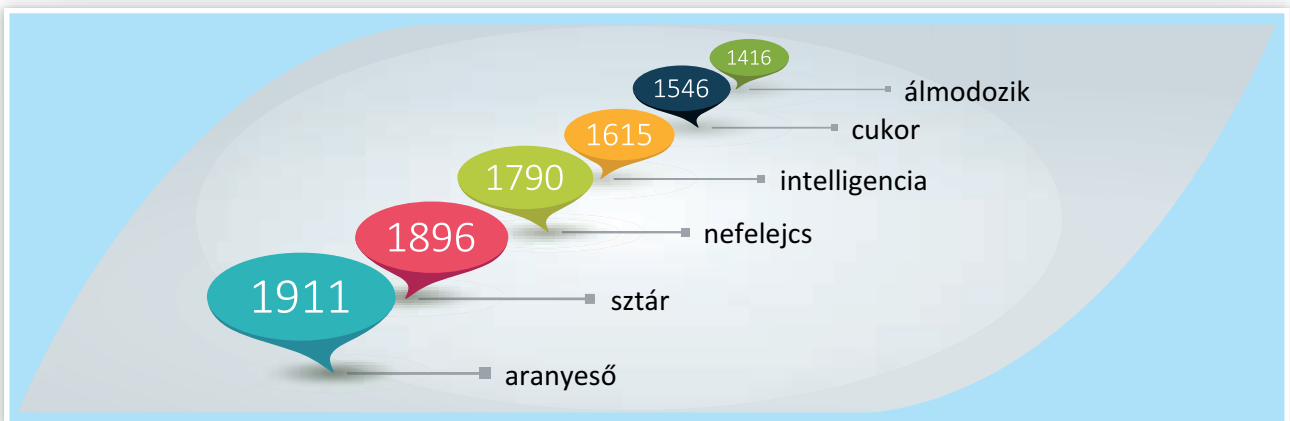
A magyar nyelv szókincsének változásai

6.

... Nyelv és élet

„A nyelv történelmi produktum [...] S e történet, melyet határozott törvényszerűségek irányítanak, nemcsak a nyelvi rendszer alaposabb megismeréséhez és értékeléséhez segít hozzá, s egy életen át halmozódó nyelvismeretünket bővíti ki előző korok nyelvi színeivel, de önmagában is, részleteiben is színes, vonzó stúdium, mely egyszersmind a nyelvet beszélő nép gondolkodásának fejlődésére, e fejlődés sajátos vonásaira is világot vet, sőt általa egyes nyelvi tényekben, mintegy megőrzött kövületekben elénk tárul a nép viszontagságos történetének, elmúlt gazdasági és társadalmi rendszereinek, egykori műveltségének számos emléke, a nép ködbe vesző múltja.”

(Bárczi Géza: *A magyar nyelv életrajza*. Gondolat, Budapest, 1963. 6–7.)

► Idővonal néhány szavunk írásban rögzített első előfordulása szerint

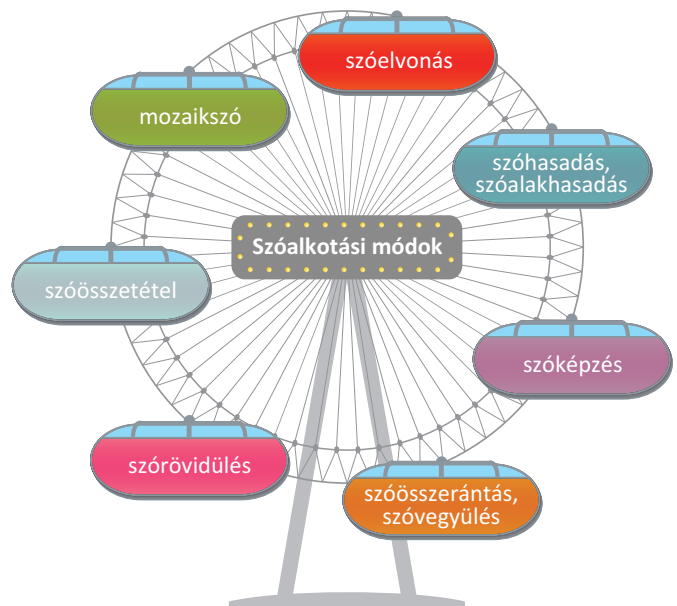
Keress O. Nagy Gábor: *Mi fán terem?* című könyvéből egy szólásmagyarázatot! Figyeld meg, milyen nyelven kívüli, történelmi, mikrotársadalmi, néprajzi események állnak a szólás háttérében! Ismertesd a magyarázatot!

Hogy is volt?

A szókincssel kapcsolatban kilencedikben tanultunk arról, hogyan bővíthetjük a szavak sorát. Beszéltünk ennek kapcsán a szóalkotásról, és ennek két formájáról: a szóképzésről és a szóösszetételről. A képzőket szófaji alapon is (miből mit képez) és szerkezeti alapon is (egyszerű és összetett), továbbá alakjuk szerint is (egy-, két- vagy háromalakú) csoportosítottuk.

Tizedikben pedig az irodalmi stílushoz kapcsolódva beszéltünk a metaforáról és a metonímiáról. Mindkettő egy adott (szó)jelentést bővít ki.

1. A szóösszetételek körében megkülönböztettünk szerves és szervesetlen összetételeket. Fogalmazd meg, mi a különbség a kettő között! Keress rá egy-egy példát is!
2. Mit jelent a *metafora*, és hogyan határozod meg a *metonímiát*? Keress rá egy-egy példát!

A magyar nyelv szókincsének változásai

A nyelv részrendszerei közül a leginkább nyitott (vagyis a változásnak kitett) rendszer a szókészlet rendszere. Ez a leglazább rendszer, elemei közvetlen összefüggésben vannak a társadalom megismerő és elnevező tevékenységével. Ezért érzékenyebb ez a rendszer a változásra.

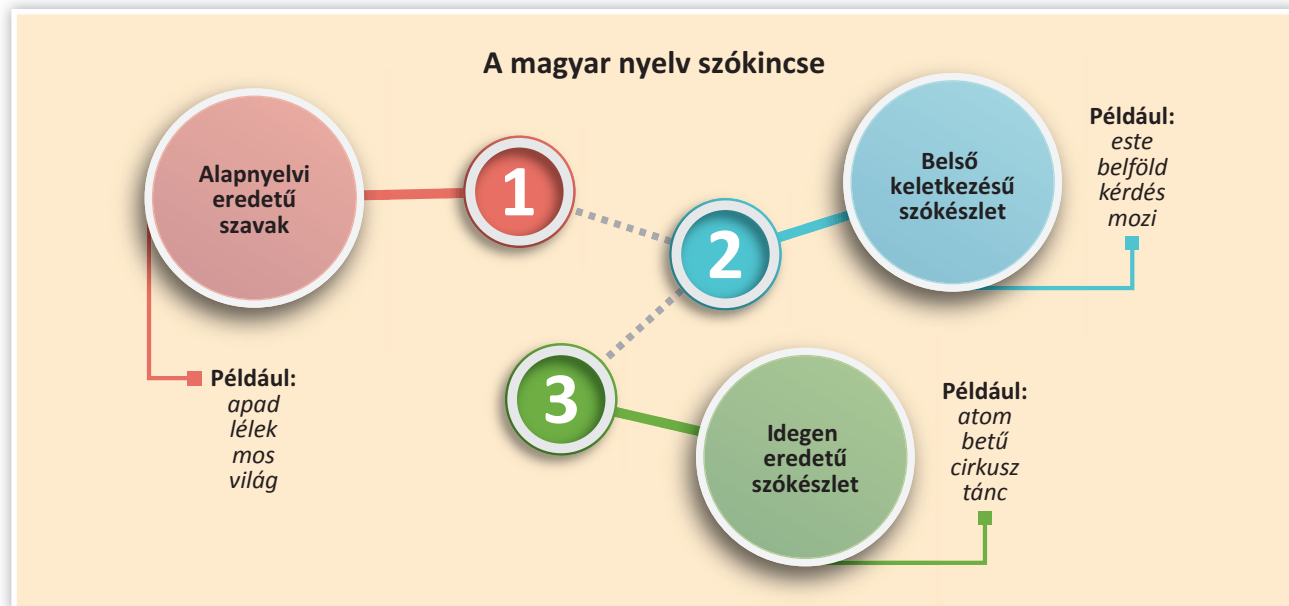
Egy nyelv szókincsének felépítése ► Egy nyelv szókincsé három részből áll: 1. alapnyelvi eredetű szavak; 2. a belső keletkezésű szókészlet; 3. az idegen eredetű szókészlet.

Alapnyelvi eredetű szavak ► Az alapnyelvi eredetű szavak a mai magyar nyelvben mintegy 8%-os gyakorisággal szerepelnek. Megközelítőleg 700 szó(tó) tartozik ide, melyeket a nyelvhasonlítás módszerével következtettek ki. Egy részük az eredeti tőállapotban él ma is (*fül, mos, nyel, vér*), mások már csak mint származékaik töve (pl. az *apad, apaszt, apály* *ap-* töve, a *világ, villog, villám, villany vil-* töve). Az összehasonlítás alapján az **ősi örökségbe** tartozó szavak további példáit és fogalomköréit *A magyar nyelv eredete és rokonsága* című leckében tárgyaltuk.

Belső keletkezésű szavak ► A *Halotti beszéd* idejében még csak 50%-os gyakorisággal, ma azonban már egy átlagos szövegben 80%-os gyakorisággal szerepelnek a **belső keletkezésű szókészlet** elemei. Idetartoznak a **szóteremtéssel** létrejövő szavak: ezek lehetnek hangutánzó vagy hangfestő jellegűek. A hangutánzók többnyire igék (*durrog, csobban*), létrejöttükre jellemző, hogy a hangjelenséget egy igésítő képző hozzáadásával egészíti ki a nyelv. A hangutánzók közé tartozik számos indulatszó, továbbá állatterelő és -hívogató szó is. A hangfestő szavak esetében a hangulatkeltező erő a lényeges, ekkor a szótest hanghatása idéz fel sajátos hangulatot (*didereg, pereputty*).

A belső keletkezés másik formája a **szóalkotás**. Ennek során már meglévő szavak segítségével hoznak létre új szavakat főként képzéssel és szóösszetétellel. A **képzés** ősi szóalkotási mód, az ősi szókészlet elemeiből igen sok képzett szó származik. Az alapnyelvből örökölt egyszerű képzők segítségével, később ezek halmozásával hoztunk létre új szavakat (*kér - kéret - kérd - kérdez - kérdés - kérés - kéreget - kérelem*). A **szóösszetétel** a korai időkben nem jellemző (a *Halotti beszéd*ben mindössze egyetlen összetétel található: *bírságnap*), de a nyelvtörténet későbbi szakaszaiban egyre erőteljesebbé válik. A **jel- és ragszilárdulás** következtében új szófajok is létrejöhetnek: így keletkezik a határozószók és a névutók zöme. E folyamat során az egykori jeles/ragos névszó elemei forrnak össze: *est + e > este, oldal + t > oldalt, elő + l > elől, föl + ött > fölött, külön + b > különb, fehér + je > fehérje*. Az ómagyar korban főként a tulajdonnevek körében volt jellemző a **rövidítéses továbbképzés** (*Katalin > Kat + i, Benedek > Ben + ke*), majd a 19. század végétől a közsavakban is (*mozi, foci, csoki*, napjainkban: *mogyi, meglepi* stb.).

A szóalkotás felsorolt formái spontán működnek a nyelv használatában. A 18. század végén, 19. század elején (az újmagyar kor kezdetén) azonban írók és irodalommal foglalkozó értelmiségiek felismerték, hogy a magyarnak számos területen (tudomány, színház, irodalom) hiányos a kifejezőkészsége. **Tudatos tevékenységük (nyelvújítás)** eredményeképpen sok szóval gazdagították a kialakuló irodalmi nyelvet. A szóképzés (*kérvény, vonat, társalog*) és a szóösszetétel (*rendőr, számítan*) mellett felhasználták a szóösszerántást (*csőr: cső + orr, talaj: talp + alj*), régi nyelvi (*disz, lomb*) és nyelvjárási (*hullám, meder*) szavakat is beemelték a közhasználatba. Számos tükörszót alkottak idegen szóösszetételek szó szerinti fordításával (*álláspont, vaspálya, kijön vele 'elég lesz'*).

Idegen eredetű szavak ► Az **idegen eredetű szó-készletbe** tartozhatnak olyan szavak, amelyek sok nyelvben elterjedtek, ezeket **nemzetközi műveltség-szavaknak** nevezzük. Idetartoznak olyan vándorszavak mint *könyv, papagáj, csokoládé*, továbbá olyan, később átvett nemzetközi szavak mint *atom, telefon, sofőr*.

Igazán **nagy hatást a magyar szókészletre** két nyelv-csoport tett: a **török** és a **szláv**. Mindkettő azért, mert a tőlük átvett szavak **egy-egy kultúraváltást jelölnek**. A honfoglalás előtt átvett ótörök jövevényszók a nomadizáló életformára s ezáltal egy fejlettebb állattartó és földművelő kultúrára való átállást mutatják (*ökör, disznó, ól, eke, gyümölcs, alma, árpa, bársony, gyöngy, szék, ács, gyárt, betű, ír, szám, oroszlán, tenger* stb.). A honfoglalás után átvett szláv jövevényszók pedig egy letelepedő, helyhez kötött életformát mutató nép szávaivá váltak: *csütörtök, bodza, gabona, király, paraszt, kereszt, szent, kakas, kasza, lencse, patkó, kovács, asztal, káposzta, málna, medve, szarka, szabad, szánta* stb.

Folyamatosan erős hatással van a magyarra a **latin**, akár egy északolasz nyelvjárás közvetítésével (*sors, muzsika, rózsa*), akár a klasszikus latin hatásaként (*múzeum, próza*). A kereszténység, az iskoláztatás, a tudomány, a jog szakkifejezései közül igen sok latin eredetű: *angyal, mise, iskola, kréta, kongresszus, patika, filozófia*,

planéta, december, fiskális stb. **Történelmi és geopolitikai helyzetünk** miatt a magyar nép sokszor került érintkezésbe **német** nyelvű beszélőkkel. Néhány példa a mintegy 400 német jövevényszóból: *cél, torony, vicc, bognár, polgár, zsámoly és sámli, drót, zsinór, valcer, tánc, nokedli, bejgli, karalábé, barna*.

A szavak jelentésváltozása ► A nyelv története folyamán a **szavak jelentése is megváltozhat**. A fő tendencia a polyszémá, többjelentésűvé válás. Mivel a szavak jelentése jelentésegységekből áll össze, egy szó alapjelentése kiterjeszhető további jeltárgyakra (a valóság újabb elemeire) is. Ez a kiterjesztés vagy metaforikus elven alapul, vagy metonimikusan. A metaforikus kiterjesztés alapja a hasonlóság, a szemléleti azonosság: ahogyan füle van az embernek, úgy füle lehet a csészének és a fazéknak, mert mindkettő oldalt van, mindkettő lekerekített, mindkettő megragadható. **A metonimikus kiterjesztés** alapja a hasonlóságon kívül bármi lehet, lényeg, hogy **egy fogalomkörbe tartozzanak a jeltárgyak**: pl. az *iskola* szó jelentheti az épületet, ahol az oktatás folyik, jelentheti az ott tanuló diákok és a tanárok összességét mint intézményt, jelentheti bizonyos tanok összességét, vagy csupán a rendezettséget (pl. *faiskola*).

Kérdések, feladatok

- ▶ 1. Állítsd össze a hangutánzó igék igésítő képzőinek listáját! A lista készítése közben gondolj arra, hogyan „beszélnek” az állatok (*béget, károg* stb.)!
- ▶ 2. Lapozd fel a 4. lecke Zrínyitől idézett szövegét! Vesd össze e lecke Bárczi Gézától idézett szövegével! Vizsgáld meg a két szöveget a szóképzés és a szóösszetétel szempontjából (ne feledd, hogy az igekötős ige is szóösszetétel), írd fel arányaikat! Hogyan támasztja alá vizsgálatod a tanultakat?
- ▶ 3. Vizsgáld meg a *petyhüdt* szót! Jellemezd szófajlag, szóképzési beosztása, szerkezete és hangulata szerint!
- ▶ 4. A *szárny* alapjelentése: 'állat oldalt kiálló testrésze'. Keresd meg a többi jelentést a *Magyar értelmező kéziszótár* (ÉKsz.) 2003-as kiadásában! Milyen jelentés-összetevőket használnak fel a további jelentések?
- ▶ 5. A *Magyar értelmező kéziszótár* (ÉKsz.) és *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (TESz.) alapján állítsd össze az *édes* jelentéseit! Melyik lehetett az alapjelentés? Hogyan ágaznak el a további jelentések?
- ▶ 6. Nézzetek utána az interneten a török jövevényszavak három csoportjának! Milyen történelmi korszakokhoz köthetők? Gyűjtsetek mindegyik típushoz néhány példát!

- ▶ 7. Lehet-e a színekkel csúfolódní? Előfordulhat, hogy pejoratívan alkalmazunk színnevezéseket? Ismersz ilyen példákat?

bugyirózsaszín
hupikék
jajvörös

- ▶ 8. Gyűjts olyan szavakat, amelyek megfelelnek a megadott szempontoknak!

az ómagyar korból származó, török eredetű szó
az újmagyar korból származó, szláv eredetű szó
az újabb magyar korból származó belső keletkezésű szó

- ▶ 9. Mennyiben jelenthetett mást az *üzenet* kifejezés az 1920-as években és napjainkban? Gyűjtsd össze egy fürtábra segítségével a szó jelentésváltozásait!
- ▶ 10. a) Írjatok *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (TESz.) segítségével külön-külön cédulákra minél több számotokra ismeretlen, különleges kifejezést! Mindegyikhez írjatok három lehetséges megoldást!
b) Vajon melyikre emlékeztek egy hét múlva? A korábban elkészített kártyáitok segítségével rendezetek vetélkedőt az osztályban!

! Haladóknak

A ritkább szóalkotási módok egyike a szóelvonás. Erre az jellemző, hogy bizonyos jövevényszók végéről elvonva egy-két hangot (mert az hasonlít már meglevő képzőkhöz) a nyelvhasználók leválasztanak, és szótóként használnak olyan töredékeket, amelyek sohasem voltak szótövek. Még a honfoglalás előtt vettük át például a törökből a *gyárt* szót. Mivel a *-t* képzőként több szóban is megvolt (pl. *foszt, irt, veszt, márt*), ezt képzőnek érezve alakult a nyelvújítás során a *gyár* szó. Gondoltad volna, hogy a *kapa* is ilyen? Ebben az esetben egy szláv igét (*kopatý*) vettünk át, ennek végződését egy honosító *-l* képzővel helyettesítettük (*kapál*), majd ebből vontuk el a főnevet.

1. Lehet-e a *kalapács* alapja a *kalap* szó? Válaszodat indokold *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (TESz.) segítségével!
2. Hogyan nézett ki az egyes nyelvtörténeti korszakokban a ház és környéke: ház, ágy, asztal, szék, szekrény, függöny (firhang), ablak, kapu, udvar, ól, fal, tető, pad(lás), lámpa, mécs(es), szoba, konyha, fürdőszoba, előszoba, spájz, almárium? Keresd meg az egyes szavakat *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárában* (TESz.), és ez alapján rendezd be, majd rajzold le korszakonként!

Gyakorlás

„A nyelvvel kapcsolatos tévhiedelmek egyike az, hogy a nyelvben bizonyos dolgokra »szükség« volna, másokra meg nem. Sokan azt hiszik, hogy idegen szó átvétele csakis akkor helyeselhető, ha arra »szükség« van. Egyrészt szögezzük le, hogy a nyelvben semmit sem lehet »helyeselni« (ez olyan volna, mintha az állattanban mondjuk a hörcsögöt helyeselnénk), másrészt a nyelvben nem értelmezhető a »szükség« fogalma. Igaz, a nyelvek sokszor az új jelenségekre, találmányokra azok nevét is átveszik (*telefon, kommunális*), ám sokszor éppen a régi szavaikat alkalmazzák (például a magyar *kocsi, piac, felhív* szavakat száz éve még ismeretlen dolgokra használjuk); és fordítva, régi és változatlan dolgokra egyszer csak új szavakat vesznek át (például a magyarban a német *sógor*, az ótörök *kék*, a latin *sors*), holott e dolgok nyilván azelőtt is ismertek voltak. A dolog és szó közti kapcsolatot az is bonyolítja, hogy új jelenséget, alosztályokat nemcsak szavakkal, hanem szerkezetekkel is ki lehet fejezni. A magyarban például két gyümölcsöt (németül *Pfirsich* és *Aprikose*) ugyanazzal a névvel illetnek: *barack*, de persze pontosítható, hogy *őszi* vagy *sárga*. Most akkor van vagy nincs a magyar nyelvben szó e két gyümölcsre? Ha van, miért jó ez? Ha nincs, miért baj? Ezek nem értelmes kérdések a nyelv igényes tanulmányozója számára.

A régi magyarban nem volt *a/az* névelő, csak jóval a honfoglalás után alakult ki. Szükség volt rá? Talán, hiszen a németben is van; de akkor a cseh nyelvnek miért nincs mindmáig szüksége névelőre? És vajon ha akkoriban élünk, kétségbeesetten hadakoznunk kellett volna ez utálatos újmódi labanc rákfene, a névelő ellen?

Azt sem mindenki látja világosan, hogy az idegenből átvett szavak nagyban gazdagítják a nyelvet. Milyen jó, hogy a magyarban a *helytelen* szó mellett az *inkorrekt* is létezik, hiszen például az üzleti életben más a *helytelen* és más az *inkorrekt lépés*. Az idegen szavak először mindig »kilógnak« a nyelvből, és fokozatosan illeszkednek be – vagy kihullanak. Ezt nem valamiféle »szükség« szabályozza. Nem tudjuk, miért lehet *hagyomány* helyett *tradíció*t is mondani, míg *személyiség* helyett sosem mondunk *perszonalitást*.

Vegyünk két mondatot: *A pásztorok szerdánként a kocsmában táncolnak*, illetve *A komputeres innováció al-fája és ómegája a szoftver*. Mindkettő (az *és*, a kivételével) csupa idegenből átvett szóból áll. Persze, az első mondatot én is »magyarabbnak« érzem, de ez csak az átvételek régebbi volta miatt van: volt idejük elmagyárosodni. Majd ötszáz év múlva a második mondatot is magyarnak érzik. Miért volna ez baj? Miért volna épp most olyan kitüntetett kor, hogy ebbe az állandó folyamatba (átvétel – beilleszkedés – elmagyárosodás) bele kellene avatkozni? Hogy mit emel be a nyelv, hogy merre változik, nemigen lehet befolyásolni, azt a közösség spontán dönti el.”

(Nádasdy Ádám: Rovarirtóval a szavak erdejében. In: Uő: *Ízlések és szabályok. Írások nyelvről, nyelvészetről 1990–2002*.

Magvető, Budapest, 2003. 125–126.)

- ▶ 1. Fogalmazd meg röviden a szöveg alapján, milyen tévhitek vannak a szókészletünkkel kapcsolatban!
- ▶ 2. Mit jelent az *elmagyárosodás*? Magyarázd meg röviden, majd hozz rá néhány példát!

A magyar nyelv egységesülése az ómagyar kortól a reformkorig

7.

... Nyelv és élet

A következő részletek Kazinczy Ferenc Csokonai Vitéz Mihálynak 1802. augusztus 26-án írott leveléből valók, melyben a levélíró Csokonai hozzá küldött levelének egyes kifejezéseire reagál:

„hallhatatlan poeta. Poeta immortalis korántsem! Ha így íródik, inaudibilis poétát tessen, mert hallok audio, morior pedig halok. [...] fordíttya male, terminatio ja est, mint capit fogja, mordet harapja; hinc fordít-ja, von-ja, etc. A Museum kiadói Rajnis ellen való bosszúságból tya-t és nya-t kezdének s már most szégyenlik visszavonni szavokat. Látjuk cselekedeteknek helytelenségét leginkább e szókban: nád-ja arundo ejus; - dat hoc ad-ja – sinit hagy-ja. Ők ezeket a szókat így írják, hagyja, azt állítván, hogy a hang így ejtődik. Jó; légyen; noha én azt állítom, hogy aki idiotának nem akarja magát igenis méltán neveztetni, annak nemcsak a hangra, hanem a derivatiora is kell vigyázni; de ha amiatt hangzat a sinit hagyja, miért nem aggya és nággya a hangzat miatt a dat hoc és az arundo ejus? – Ennyire viszi az embert a dühösség és megátalkodott harag. [...] attya, páter ejus. Atya pater, ja ejus. Hinc atyaja, a synkope kiugratja a közbülső a betűt s lesz atyja, azaz atyja, anyja, bátyja, sed non fatyja quia a radix est fattyu non fatyu. [...] Én a tz és cz helyett c-vel élek, mert ez a betű éppen azt a hangot teszi ki, amelyet mások tz-vel s cz-vel jegyeznek. Osztán így éltek ezzel a régiek is: Cecei Lenard pro Tzétzei Lén., Losonci pro Losontzi, sőt kezeim közt van dédősömnek keze írása, aki magát sohasem írta másképpen, hanem: Kazinczy vagy Kazinci Péter”.

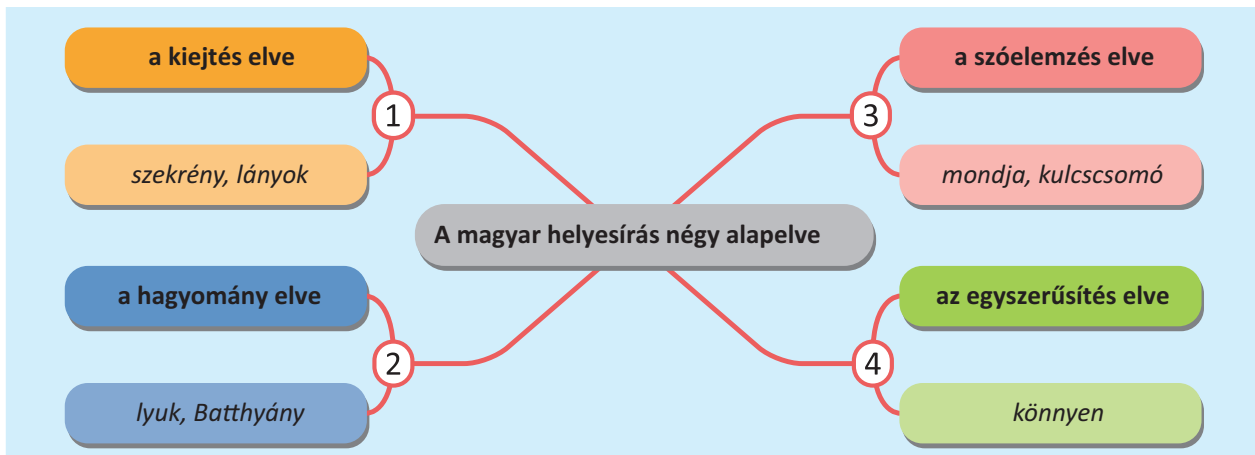

(Részlet Kazinczy Ferenc Csokonai Vitéz Mihálynak írt leveléből, 1802. augusztus 26.)

Milyen helyesírási elvet követett Csokonai és milyeneket Kazinczy? Válaszodhoz vizsgálj meg Kazinczy levelét!

Hogy is volt?

Néhány éve tanultunk a helyesírás alapelveiről, a legfontosabb helyesírási szabályokról, a tulajdonnevek különleges helyesírásáról, az írásjelek szerepéről. Az ábrán a helyesírási alapelvek érvényesülésére láthatsz néhány példát.

1. Mutasd be egy külföldi számára a helyesírási alapelveket a példák segítségével!
2. Emlékszel még, mit mondtunk az írásunk nyelvkövető jellegéről?

A magyar nyelv egységesülése az ómagyar kortól a reformkorig

A nyelvi egységesülés, vagyis a régióktól független köznyelv kialakulása olyan folyamat, melynek eredményeképpen a regionális változatok fölé boltozódik egy új változat, melyre jellemző, hogy „kiszakad a területi tagoltság kötelékéből” (Bárczi Géza megfogalmazása). A folyamat lezajlása nyelvenként eltérő lehet, a magyar sajtóság: előbb jött létre az írott változat (irodalmi nyelv), mint a beszélt változat (köznyelv).

Az ómagyar kor ► A folyamat kezdetét a **helyesírás egységesülése** jelzi. Mivel a latin ábécé 23 betűből áll, a magyar nyelv fonémáinak a száma pedig 39 (ennél volt kevesebb is, több is), megoldást kellett találni a jelek és a hangok közötti számbeli különbségek feloldására. Az ómagyar kor folyamán lényegében két helyesírástípus létezett: a **kancelláriai típus** (mellékjel nélküli, ilyen helyesírású pl. a *Jókai-kódex*) és a **huszita típus** (mellékjelles, ilyen a huszita biblia három kódexe, pl. a *Bécsi kódex*). A kancelláriai típusú helyesírás azokra a hangokra, amelyekre nem adódott latin betű, betűkapcsolatokat alkalmazott (pl. az *ö* hangra az *eu* vagy *ew* betűkapcsolatot), a huszita pedig mellékjelet (az *ö*-re alkalmazta a „farkas *o*”-t: *o*). A 16. század közepének írásbeliségében jelentőség vált az a változat, amely az *o* és *u* betű fölé írott kis *e* betűvel jelöli az *ö* (*ö*), és az *ü* (*ü*) hangokat (*ö*, *ü*). Mivel a kor kézírásában az *e* betű csak két egymás mellett álló rövid vonal (ennek oka, hogy a lúdtollal nehéz volt kerekíteni), az *o* és *u* fölé helyezett két pont/vonal (*ö*, *ü*, *ü*) megfelel az *ö*, *ü*-nek. A 16. század második felében terjed el az *s* és *z* betűkből létrehozott betűkapcsolat (*sz*) az *sz* hang jelölésére. Ezek az újítások elterjedve jelentősen hozzájárultak a helyesírás egységesedéséhez.

A középmagyar kor ► A 16. század második felében jelentős szerepet kapott a **reformáció** és annak iskoláztatási politikája, a **könyvnyomtatás** pedig egyre szélesebb olvasóközönség felé is közvetítette a szerzők nyelvhasználatát. A nyelvi egységesülés 17. századi tényezői protestáns részről a *Károli-biblia* és Szenczi Molnár Albert zoltárfordítása (1607), katolikus részről pedig a *Káldi-biblia* és Pázmány Péter művei, elsősorban prédikációi (1636). Általuk, s a század folyamán megjelenő **grammatikák** – Geleji Katona István (1645), Komáromi Csipkés György (1655), Pereszlényi Pál (1682), Kövesdi Pál (1686) – hatására követésre méltó nyelvi minták formálódtak. A 18. század elején a dunántúli és erdélyi szerzők hatására újabb, laza nyelvi normák alakulnak ki, létrejönnek ún. **provinciális köznyelvek**: dunai (dunántúli), tiszai (közép- és felső-magyarországi) és erdélyi változat. Ezek a változatok még hordozzák ugyan a nyelvjárásiasságot, de közülük a tiszai az, amely az irodalmároknak köszönhetően a 18. század közepétől egyre tekintélyesebbé vált.

A nyelvújítás ► A 18. század végén veszi kezdetét a felvilágosodás, a Habsburg-abszolutizmus egységesítő politikája és a nemzeti önrendelkezés felemelkedő eszménye

közötti ideológiai/politikai harc. Ez a küzdelem a hazai kultúra és nyelv szintjén az összefogás, az egységesülés kívánalmát jelentette: egy korszerű, a tudományosság, a mindennapi élet és az írás számára alkalmas változat létrehozását, amely a hiányok pótlásával (nyelvújítás), a „fentebb stíl” hangsúlyozásával képes a társas élet biedermeier stílusához idomulni, s azt kiszolgálni. Bessenyei György 1778-ban írt *Magyarság* című röpiratában is erre a helyzetre reflektál, szorgalmazta a magyar nyelv fejlesztését, amelyet elengedhetetlennek tartott, mivel úgy vélte „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.” Ennek érdekében az 1770-es évektől írói társaság alakult, magyar nyelvű hírlap indult (a *Magyar Hírmondó* Pozsonyban, a *Magyar Museum* Kassán). A **nyelvújításnak** nevezett folyamat során, különböző módokon ezrével jönnek létre **új szavak**, s közülük sok száz meg is marad. A **helyesírás** formáinak meghatározásában két elv ütközött: a kiejtés elve és a szóelemzés elve. A lecke elején Kazinczytól idézett részletek jól mutatják a szóelemző elv szükségességét a szavak ragozott, jelezett alakjának felismertetésében. Az ún. **jottista** (vagyis a *j* betűt alkalmazó), szóelemző írásmód győzött (*lát-ja*) az ún. **ypszilonista** (vagyis *y*-t alkalmazó), kiejtésen alapuló (*lattyá*) írásmód felett. Az **ortológusok** (hagyományörzők) és a **neológusok** (nyelvújítók) között szenvedélyes csata dúlt, mindkét tábornak voltak részgazságai, képzetesebb és kevésbé képzett résztvevői. Két stílusparódia (*Mondolat* [1813] és *Felelet a Mondolatra* [1815]) jelzi a két tábor ellentétes nézeteit: mindkét írásmű az ellenfél jellemző attitűdjének eltűzésével érvel saját igazsága mellett. Munkálgódásuk révén azonban létrejött egy választékos, **kifinomult irodalmi nyelv**, melynek hatására alakult ki az a biedermeier stílusú szalonnyelv, mely a felvilágosult nemesség nyelvhasználatára a 19. század első felében (reformkor) jellemző. Ez a nyelv, bár előbb-utóbb Bárczi Géza szavaival a „tartalmatlan formák halmazává válik”, mégis kitermeli azokat a körülírásokat, udvarias formulákat, amelyek szükségesek egy jól működő **társalgási nyelv** meglétéhez.

A nyelvújítás szóalkotási módjai ► A nyelvújítás egyik legeredményesebb területe a szóalkotás volt. Több ezer szót alkottak, amelyek között számos olyan szót találunk, amelyet napjainkban is használunk. Az új kifejezések létrehozásánál a leggyakoribb szóalkotási mód, amelyet alkalmaztak, a **szóképzés** volt. Az élő, termékeny képzők mellett (pl. *-sz* → *fogyaszt*, *-ít* → *egyesít*, *-z* → *adományoz*, *-elem* → *érzelem*, *-mány*, *-mény* → *élmény*, *-vány*, *-vény* → *kiadvány*) új képzőbokrokat is létrehozottak (pl. *-ias*, *-ies* → *nyáriás*, *-iatlan*, *-ietlen* → *költőietlen*). Már nem produktív képzőket (pl. *-tyú*, *-tyű* → *billentyű*, *-am*, *-em* → *állam*) és új képzőket (*-da*, *-de* → *cukrászda*, *-ma*, *-me* → *gyurma*) is használtak. Fontos szóalkotási módszer volt még a **szóelvonás** (pl. *emlékeztető* → *emlék*, *üres* → *úr*, *piros* → *pír*), a szóösszetétel (pl. *helyesírás*, *hőmérő*, *alvajáró*). A magyar nyelv szókincsét elavult szavak felújításával (pl. azonos jelentésben

maradt kifejezések: *tartalom, szerkezet, fegyelem, hon, őr*; új jelentéssel visszatért kifejezések: a *börtön* korábbi jelentése 'hóhér' volt; többjelentésű szavak, amelyek közül csak az egyiket hagyták meg: *hölgy* 'nő, menyét', *agy* 'koponya, agyvelő'; a régi szavak új jelentéssel bővültek: *báb* ('baba', valamint új jelentésként 'rovarbáb'), nyelvjárási szavak beemelésével (pl. *róna, barangol, doboz*; megváltoztatott jelentéssel: *bútor* 'batyu, tarisznya' helyett 'berendezési tárgy'), idegen szavak, szószerkezetek

fordításával (pl. a francia *rendez-vous* → *légyott*, a latin *Cornelius* → *Soma*, germanizmusok: *jól néz ki, igazat ad, ezt a darabot adják*), valamint idegen szavak magyarosításával (pl. latin *balaena* → *bálna*, francia *rime* → *rím*) is gyarapították. A szóalkotás során sok olyan kifejezés is született, amelyet bár megalkotóik zseniálisnak tarthattak, a nyelvhasználat nem fogadta be [pl. *Kappanhágó* (a mai *Koppenhága*), *popont* 'kettőspont', *szarvorrú* 'orr-szarvú', *emember* 'művelt ember', *lepe* 'pillangó'].

Kérdések, feladatok

- ▶ 1. a) Elevenítsd fel II. Józsefről tanult ismereteidet! Hogyan kapcsolódik uralkodása a magyar nyelv kérdéséhez?
b) Milyen szakaszokra bontható fel a nyelvújítás kora? Milyen történelmi események jellemzik ezeket a szakaszokat?

- ▷ 2. Nézz utána a könyvtárban vagy az interneten, kinek köszönhetjük az alábbi szavainkat! Röviden foglald össze, hogyan kapcsolódik munkássága a nyelvújításhoz!

tanulmány

külföld

belföld

szerkezet

pamflag

társadalom

termény

olvasmány

- ▶ 3. Az orvosi pálya egyike azon foglalkozásoknak, amelyek híresek arról, hogy sok latin kifejezést használnak. Bugát Pálnak köszönhetően (1793–1865) az orvosi nyelvben nagyon sok magyar kifejezés is született, amelyeket ma is használnak! Nézzetek utána a könyvtárban vagy az interneten nyelvújítói munkásságának, gyűjtsetek olyan szavakat, amelyeket ő alkotott!

- ▶ 4. Vajon mennyi ideje használjuk egyes szavainkat? Készítsetek egy időszalagot! Nézzetek utána a könyvtárban vagy az interneten az alábbi szavak eredetének, majd az időszalagon rakjátok őket időrendbe!

esernyő, mozi, golyóstoll, szelfi, tej, konyha, kávé, óvoda, fiú, gyöngy, alél, gróf, vasárnap, csütörtök, zseb, számítógép, nyelvtan

- ▶ 5. Mit jelenthetnek a következő nyelvújítási szavak? Segítségére lehet például Szily Kálmán *A magyar nyelvújítás szótára* című műve (amelyet a mek.oszk.hu oldalon is megtalálsz), valamint *A nyelvújítás szótára* (nyelvujiitas.transindex.ro).

vaséleg, lepe, egyközű négyszög, hányító és nemező, restnök, tudósitalom, dalastyán, unadék, Mennydurrógtató, porongyó, külmiképség, fagyapjú, estasztal, egyenezet, alagya

- ▶ 6. Alkossatok négy-öt fős csoportokat! Gyűjtsetek érveket az ortológusok és a neológusok álláspontja mellett, majd vitassátok meg a témát!

! Haladóknak

1808 körül egy debreceni orvos, Szentgyörgyi József (Kazinczy jó barátja) írt egy pamfletet, melyben a neológusok túlzásba vitt szógyártását figurázza ki, címéül pedig Barczafalvi új szavát, a *Mondolatot* adta. 1813-ban jelent meg Kazinczy epigrammáfüzére *Tövisek és virágok* címmel. Ebben a szerző éles gúnnyal illeti kora fűzfapoétáit, többeket név szerint is megemlítve. Eközben Szentgyörgyi kézírata másolatokban terjedve eljutott Veszprémbe, és a szerző tudta nélkül még ebben az évben Somogyi Gedeon kiadta a *Mondolatot* (saját előszavával és szótárával). A *Mondolat* címlapja Kazinczyra utal, aki számárháton megy a Parnasszus felé. Az inzultust követő széles körű felháborodás nyomán Kölcsey Ferenc és Szemere Pál 1815-ben kiadta a *Felelet a Mondolatra néhai Bohogyi Gedeon úrnak* címmel a válasz-stílusparódiát (a *Bohogyi* név *Somogyira* utal). A *Felelet*ben többek között az ortológusok modorában írott levelekkel teszik nevetségessé Somogyit.

Válassz egy idézetet a *Mondolat* vagy a *Felelet a Mondolatra...* című műből, majd mutasd be rajta a pamflet műfaji jegyeit! (Mindkét szöveget megtalálod a mek.oszk.hu oldalon is.)

„Gyakori izben, 's megvallom, nem kis nehezetteléssel tünödém rajta: mint lehet, hogy midön közel negyven évek óta a' honni nyelv és literatura köz tanító intézeteinkben rendszerént tanítatik, vagy bizonyára felsőbb rendelkezéstől tanítani parancsoltatik: még is számtalanon mind al, mind főbb iskoláinkból magyarszóatanul lépnek ki az egyházi és polgári mindennemü hivatalok' viselésére [...] Jóllehet pedig soha egy szándékban nem voltam, 's nem is lehetek azokkal, kik a' római nyelvet vagy kiírtani iskoláinkból vagy csak félszegüen tanítani javalják; tudván annak mind tudományos műveltetésünkbe leghat-

hatósb, mind polgári és hitbéli állapotunkkal legszorosb összefüggését: de csak ugyan azokkal sem tarthatok, kik elegendőnek vélik, ha nemzeti nyelvünk csak futólag, minden nagyobb gond és sürgetés nélkül, mintegy függelék gyanánt terjesztetik olykor ifjaink elébe [...] Pedig ez volt mind ekkorig a' magyar nyelv' sorsa iskoláinkban? tanítatnak reá deákjaink, söt, mondhatom, kinoztatnak a' száraz Grammatika tanulásával, de mind ennek maiglan igen csekély sikerét láthattuk. [...] Ki jött 1805-ben a 'Nyilvános nevelés' módja (Ratio educationis publicae) melly' a' többi tanulmányok között a' hazai nyelvnek is helyet ad, 's előadására órákat szab, de fájdalom! se grammatika se ehhez elkerülhetetlenül szükséges, válogatott darabokból szerkeztett kézi könyv nem jött ki a' tanulók számára, söt a' minek szükségképen megkellett volna határoztatnia, az sincs ki szabva mit, vagy mennyit kellessék minden osztályban tanítani, mert a' mi a' feljebb említett könyvnek harmadik és negyedik §§-ban a' magyar nyelvről elég röviden foglaltatik, csak arra megy ki, hogy hasznos és szükséges tanulni, és hogy minden oskolai osztályban ugyan azon osztálybeli Professoroktól tanítassék; de miből, vagy mennyi meddig és milly segéd eszközök által? arról szót nem találok.”

(Czuczor Gergely: A' magyar nyelv' állapotja Gymnásiuminkban. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 11 [1828], 11.)

▶ 1. Hogyan mondanátok másképp a következő kifejezéseket?

magyarszóatanul

míveltetésünkre

leg hathatósabb

maiglan

- ▶ 2. Gyűjtsetek olyan szavakat a szövegből, amelyeknek írása eltér a mai helyesírástól! Milyen jellegű eltéréseket tapasztaltatok?
- ▶ 3. Milyen véleményekről ír Czuczor Gergely a „római nyelv” (latin) és a magyar nyelvvel kapcsolatban?
- ▶ 4. Mit hiányol az 1805-ben kibocsátott *Ratio educationis*-ből?

A magyar nyelv sztenderdizációja a reformkort követően

8.

... Nyelv és élet

„A nagyságos asszony: Mondja, kedves Heltai, maguknak, álhírlapíróknak, nem megy le a bőr a pofájukról, hogy folyton olyan ronda pestiesen írnak és dumálnak, azon a maguk kitalálta külön tolvajnyelven, amelyet mi, frank emberek és tisztességes asszonyok meg sem értünk?

Én (szerényen és tiszteletteljesen) Nagyságos asszonyom, bocsásson meg, de maga egy kicsit igazságtalan hozzánk. Minden nagyvárosnak megvan a maga argója...

A nagyságos asszony (helyreigazítón): Link-dumája...

Én: ... és mi, pesti írók, éppen csak csipegetünk belőle...

A nagyságos asszony: Szépen csipegetnek! Maguk megmérgezték a mi édes magyar nyelvünket, megtébolyították a mi édes fővárosunkat. Ha a vidéki pali bejön egy fővárosi lokálba, egyszerűen fiatalra van állítva, mert nem komálja a dumát. Ez a maguk bűne!

Én: Istenem, beösmerem, hogy sokan visszaélnek a ... [...]

A nagyságos asszony: Nem, nem, ezt nem lehet védeni.

Én: Nem is akarom, nagyságos asszonyom. Sőt! Mindig megfagy bennem a vér, amikor azt látom...

A nagyságos asszony (kijavítja): ... gyertyázom...

Én (engedelmesen): ...gyertyázom, hogy előkelő és művelt férfiak, finom és elegáns nők ...

A nagyságos asszony (kijavítja): ...tyukok...

Én (megadással): ... tyukok, szilaj gyönyörűséggel vetik magukat az argóra és jobb ügyszó méltó buzgósággal igyekeznek úgy beszélni, mint a mulatóhelyek ...

A nagyságos asszony (fejcsóválva): ...lokálok...

Én (nyelek egyet): ... pincérei ...

A nagyságos asszony (ridegen): ...csáringerei ... [...]

Én: ...igen...(Egy kicsit megzavarodva): Mit is akartam mondani ... Már magam sem tudom. De maga az oka nagyságos asszonyom...folyton a szavamba vág, nem hallgat végig...

A nagyságos asszony (idegesen): Azt akarja mondani, hogy nem veszem a lapot?

Én: Igen...

A nagyságos asszony (egy kis szünet után): No, Heltai, magából is alaposan kiábrándultam...

Én (megdöbbenve): Miért, nagyságos asszonyom?

A nagyságos asszony (őszinte megvetéssel): No hallja! Hiszen maga nem tud magyarul!"

(Heltai Jenő: Budapesti argó. In: *Magyar Nyelvőr*, 42 [1913], 173–174.)

Gyűjtsd ki a fenti szövegből a mai köznyelvhez viszonyítva tolvajnyelvi (argó) szavakat és kifejezéseket! Érted-e mindegyiket? Mi lehet az oka, ha nem értetted meg egyiket-másikat?

Hogy is volt?

Az anyanyelvi nyelvhasználó teljes nyelvi kompetenciával rendelkezik, tehát bármilyen, még nem hallott mondatot képes alkotni. Az anyanyelvi beszélő tehát megújíthatja a nyelvet, és újítása a közbeszéd eleme lehet, ha ezt mások is elfogadják. A nyelv végtelenre való nyitottságának egyik bizonyítéka pedig a rekurzivitás: az a tény, hogy ugyanazt a műveletet többször is elvégezhetjük.

A kreativitás szempontjából hogyan ítéled meg a következő két nyelv keveredésével alkotott ún. makaronikus versecskét? Helyezd el a 19. század második felének budapesti nyelvhasználatában!

„háromszor egy héten
Hat der student frei
Akkor viszi végbe
Die grosse lumperei”

(Wolff Béla: Budapesti macaronicumok.
In: *Magyar Nyelvőr*, 25 [1896], 463.)

A magyar nyelv sztenderdizációja a reformkorban és azt követően

A 19. század első fele ► A 19. század elejére kialakult egy, a biedermeier eszményen és stíluson alapuló művelt **társalgási nyelv**. Ez tükröződik az irodalmi lapokban, divatlapokban. A magyar nyelvű polgárság, értelmiség és a kisnemesség azonban ekkor nem az irodalmi lapokat olvasta, hanem a kalendáriumokat, amelyeknek a példányszáma 1775-ben 70 ezer, 1822-ben pedig 301 ezer volt – ebből 167 ezer magyar nyelvű, ugyanakkor a hírlapokból évi 2000 példány is alig fogyott el. A kalendáriumok témái (nép- és tájismeret, történeti cikkek, a Magyarországon kívüli világ bemutatása, mezőgazdasági témájú írások, érdekességek, szépirodalmi írások) a széles közönségnek, az írástudó tömegeknek szóltak. A kalendáriumok nyelve pedig a mindenki számára érthető, a nyelvújítás szavait igencsak mértékkel alkalmazó, a kirívó nyelvjárási jellegzetességeket kerülő **népnyelv** volt.

A 19. század első évtizedeiben gazdasági és szellemi központtá váló Pest-Buda lakossága ezt a népnyelvet vegyítette a társalgási nyelvvel, s alakított ki egy területtől független, sajátos köznyelvet. Ezt emelte irodalmi rangra Petőfi, Arany, Tompa költészete, később pedig ez vált a fejlődő nagyváros (s majdan az ország köz)nyelvévé. A reformkorban tehát az irodalmi és társalgási élet központja Pest-Buda lett, itt kapott helyet a Pozsonyban megalapított Magyar Tudományos Akadémia (1825), melynek egyik fő célkitűzése a magyar nyelv ápolása. Itt jött létre a Kisfaludy Társaság, itt jelentek meg irodalmi, majd politikai lapok.

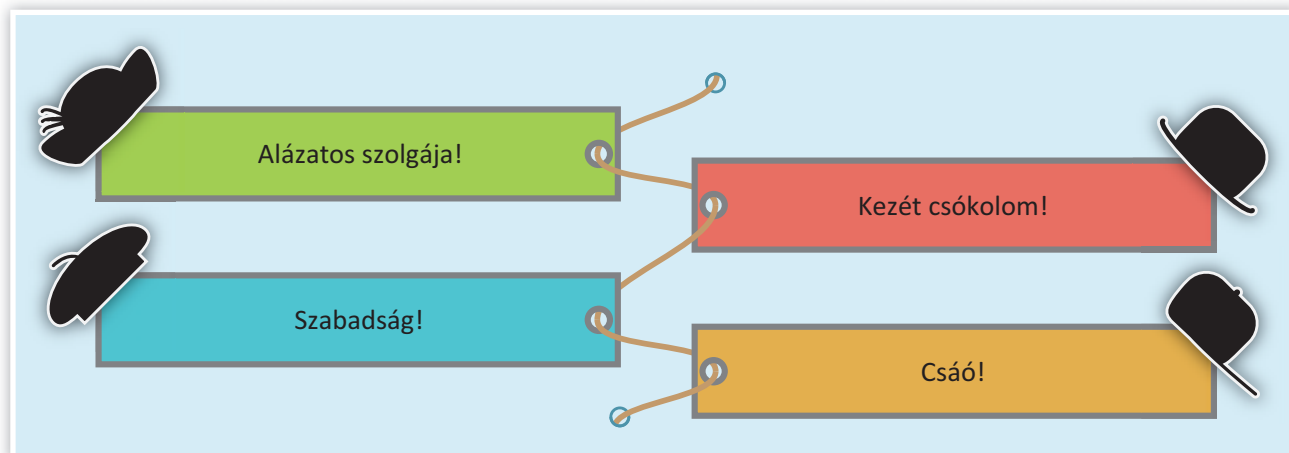
A 19. század második fele ► A szabadságharc vérbefojtása egy időre megakasztotta a fejlődést, de már 1850-ben megindult a Pesti Napló, az Akadémia pedig a magyar nyelv védelmezőjeként lépett fel. A 19. század közepén még mintegy 180 ezer főt számláló Pest-Buda lakossága a 20. század fordulójára elérte a 700 ezer főt. A nagyarányú építkezések, a létesülő gyárak, az itt levő főhivatalok, a kulturális intézmények különböző képzettségű munkaerőt igényeltek. Budapest így fokozatosan a nyelvi egységesülés kohójává vált: magába olvasztotta a vidékről érkező nincsteleneket, a szlovák

építőmunkásokat, a jiddist beszélő zsidókat, megtartva a város egyik alapnyelvét beszélő németeket. Budapest még a századforduló idején is inkább tűnt német városnak, semmint magyarnak, bár a német lakosság száma ekkor már csak egyharmadát tette ki a főváros össznépségének. Viszont ez volt az ország központja, az itt nyomtatott sajtótermékek hatása vidékre is eljutott, s ezáltal nyelve is hatott a vidéki nyelvhasználókra.

E nyelvi környezet különös sajátosságát az adja, hogy együtt van meg benne a németes hatás és a teremtő fantázia. S e kettő együtt teszi a kor vidéki magyar beszélője és átlagértelmiségije számára furcsává és érthetlenné a **budapesti szlenget**. Ugyanakkor viszont a vidékről ideseregülő, főként az építkezéseken napszámosként dolgozó falusiak számára egyáltalán nem jelent „nyelvi romlást” az itt kialakuló argó. Elfogadják, gyakorolják, a maga természetességében használják ezeket a szavakat és kifejezéseket.

A Magyar Nyelvőr szerepe ► A „germanizmusok” túlbujánzása miatt az Akadémiának az volt a célja, hogy egy nyelvvédő lapot adjon ki. A *Magyar Nyelvőr* alapításától kezdve (1872) rendíthetetlenül harcolt a szabálytalan szóalkotások, a németes kifejezések ellen és a helyes képzésű magyar szavakért. De a Simonyi Zsigmond szerkesztette *Magyar Nyelvőr* a 20. század első két évtizedében már nem rekesztette ki a budapesti nyelv vadhajtasait sem, hanem megpróbálta megérteni, integrálni. A lassacskán kialakuló **budapesti köznyelv** tehát heterogén elemekből hozott létre egy **normatív**, egyre inkább vonzással és tekintéllyel rendelkező változatot.

A pesti nyelv az irodalomban ► Az irodalmi és a népnyelv a 19. század közepétől erőteljesen kezdett közeledni egymáshoz, s megindult a nyelvi egységesülés, más szóval a **sztenderdizáció** folyamata a városi polgárság körében, kialakult a **városi népnyelv**. Szép Ernő *Lila ákác*a és Molnár Ferenc *Liliom* című műve tett elsők között kísérletet a pesti nyelv irodalmi körökbe való beemelésére. Kialakult a budapesti

köznyelv legismertebb változata, ami a kávéházi értelmiség, az írók, újságírók révén terjedt el. Ez a nyelvhasználat köszön vissza Karinthynál, Szép Ernőnél, Heltai Jenőnél.

A 20. századtól napjainkig ► A 20. század közepére közel kétmillióra növekvő Budapest egységes mintaadóvá vált a köznyelvi kiejtés szintjén (pl. az *ë* hiányában), új szavak elterjesztése szintjén (pl. a sportnyelv megmagyarosítására tett törekvések a 30-as évektől), új szlenges elemek megteremtésével és elfogadtatásával.

Ebből a városi népnyelvből származik a **művelt köznyelv** eszménye, mely mindenkitől megköveteli ennek ismeretét és használatát a formális helyzetekben (nyilvános beszéd, oktatás, álláspályázat stb.). A „helyes magyarság” 20. századi eszménye a 21. század nyelvhasználatában gyakran sérül az önkifejezés korlátlan szabadsága által. Az elektronikus kommunikáció adottságai ugyanis kitágítják az egyének nyelvformáló lehetőségeit. Új nyelvi formák: divatszavak, kifejezések jönnek létre, és kerülnek be gyorsan a köznapi használatba. A nyelvújítás új korszakába léptünk, mind a költői nyelv, mind a hétköznapi nyelvhasználat területén.

Kérdések, feladatok

► 1. A következő szavak a 2015-ös év divatszavai közé tartoznak. Milyen trendi kifejezésekkel bővítenéd a sort?

derpeg 'pampog, nyavalyog'

yolo 'egyszer élek'

szweg 'minden, ami menő'

raj 'király'

lájk 'tetszik'

szelfi 'önfotó'

kimaxol 'kihoz belőle mindent, teljes mértékben kihasználja, kiaknázza a benne rejlő lehetőségeket'

► 2. Mit jelent a *biedermeier*? Adj rá meghatározást!

► 4. Fogalmazd meg néhány mondatban az alábbi kifejezések jelentését!

► 3. Hogy neveznéd ma az *arszlánt*? Nézz utána ennek a reformkori kifejezésnek, majd gyűjts szinonimákat rá!

internetfolklor

kommenthuszár

! Haladóknak

A nyelv változásának folyamatát a különböző korokból származó nyelvemlékek egymás mellé állításával tudjuk valószínűsíteni. Az adatokból ugyanis következtethetünk a változás gyorsaságára, területi elhelyezkedésére, társadalmi érvényesülésére. Mindebben segítségünkre lehetnek azok az ismeretek is, amelyeket az élő nyelv használatának megváltozásából meríthetünk. Ezek ugyanis adnak egy bizonyos változási mintát, és nincs okunk arra gondolni, hogy régen másképpen folytak volna le a változások, mint napjainkban (legfeljebb a gyorsaságuk lehetett más). William Labov amerikai nyelvész a hangváltozásokat elemezve a változás lefolyásában kiemeli a **közösségnek a változásban játszott szerepét**.

Egy alulról jövő változás esetében a következő lépcsőket figyelte meg:

1. Egy adott közösségben létrejön egy nyelvi változó;
2. A csoport minden tagja használni kezdi az új formát;
3. Egy következő nemzedék is eltanulja az új formát, ez a csoporthoz való tartozás jelölője lesz;
4. Ha a csoport értékei más csoportok számára is értékesek, vonzóak, azok átvételével az új nyelvi forma is átadódik;
5. Az új nyelvi forma a beszélőközösség minden alcsoportjába behatol, és a meglévő normák egyikévé válik;
6. Az új nyelvi formának stilisztikai változatai jönnek létre;
7. Az új nyelvi forma a meglévő formák eloszlását, használati körét is befolyásolja;
8. A strukturális átrendeződés új folyamatokat indít el (visszaértünk a ciklus elejére).

A változás azonban elindulhat felülről is. Ebben az esetben a társadalom csúcsán levő csoportok megbélyegezhetik az új nyelvi formát, megpróbálhatják visszaszorítani a kommunikációs hálózat eszközeivel. A megbélyegzés (stigmatizáció) következtében kialakulhat egy presztízsmoделl, egy olyan nyelvi forma, amelyet a közösség valamilyen tulajdonsága miatt pozitívnak tart, így széles körben elfogadják használatát. A két eltérő nyelvi forma alkalmazása a társadalmi rétegződést is mutatja. A két moделl (stigmatizált és presztízis) hatására létrejött nyelvhasználati zavarban olyan túlhelyesbített (hiperkorrekt) alakok jöhetnek létre, melyek a presztízst is túlteljesítik.

Kedves idős ismerősömet nem győztem taníttatni arra, hogy mikor használjuk a „suk-sük” végződést és mikor a „tyuk-tyük”-öt. Mindig összekevert mindent, és a végén már percekig gondolkodott azon, hogy melyik is lehet a helyes, mire végre kimondta. Talán rossz is volt, hogy ennyire frászosan figyelt a dolgokra, mert néha egy-egy szó olyan groteszkre sikeredett, hogy muszáj volt megmosolyognom érte.

Egyszer vett egy csodálatos ruhát magának, nagyon örült neki, és azt mondta, hogy ezt csak az ünnepekre veszi fel, mert sajnálja befogni a hétköznapokra. Néhány nap múlva miben jelenik meg, egy holmi szürke hétköznapon? Persze, hogy a féltett új ruhájában!

Szigorú kedvesen kérdeztem tőle:

- Hát eddig tartott a te fogadalmad, felvetted hétköznap az ünnepi ruhádat?
- Fel bizony! – mondta – úgy is olyan kevés az örömöm, akkor meg minek „tartogattam”?

(H. Gábor Erzsébet: „Suk-sük, tyuk-tyük”. Forrás: www.fulleextra.hu)

A szövegben a nyelvhasználati érzékenység, a természetes nyelvhasználat megzavarásának jele látszik. Megítélése szerint hasznos volt-e az idős nő „taníttatása”? Te mit tennél a szerző helyében?

Gyakorlás

„Hogy vagy, kedves kortársam Pesten, ezerkilencszáztizenhétben, remélem rosszul. Én köszönöm, százezer koronával még lehetne segíteni rajtam. Ha eleget libáztad már a mamuskákat itt a korzón, jere be egy fagyra a hangliba, dumálni, mint ahogy okos gyerekekhez illik.

Hogy ez itt mi a kezemben? Ez fiam, Madách szerkesztő úrtól »Az ember tragédiája« népszínmű, harminc felvonásban, nem tudom, hogy került hozzám, unalmamban bevettem az egészet, és most azon vagyok, nem lehetne-e mozit csinálni belőle, persze rendes dolgot, link alapon. Nem emlékszel rá, miről szól? Hát kérek alássan, egy Ádám nevű pitiáner a főgyerek benne, akivel végig mindenféle pech történik. Ez először a Paradicsom lokálban van szerződve – csak röviden mondom el –, jön az angyal, hogy mindent lehet, de a tudás fája meg a bölcsesség fája fiatalra van állítva. Ádám nem bánná, de a mamuska murgázni kezd, hogy ő pont arra pali. Lucifer, aki szintén bukik rá, hogy minél nagyobb zrí legyen a dologból, bedumál nekik, hogy csak egyenek belőle.

Mármost csak hagyják magukat falhoz állítani, a tatát mamuskával együtt kiteszik a lokálból, mire kezdődik az egész világtörténelem. [...] Szóval, én már nem tudom, miket dumál még, elég az hozzá, hogy mindenféle tudományokban kezd utazni, talán ott csinál valami haupttreffert. Közben nyugodtan folyik doktor Háború, mindenki front dienstes, nem lehet a szenvedések előtt meglógni, Grey lefújja a békét, ellenben kenyér meg zsír fiatal.

Hát egyszerre csak hallja, hogy valahol éppen a Marseillaise megy, táblás házzal, az emberek kezdenek megint murizni, doktor Lajos király nagy gőzbe van, Danton főszerkesztő úr fiatalra állítja az egész régi rendet, papuska és mamuska örülten murizik, hogy neki joga van az élethez, a kenyérhez – szóval doktor Egyenlőség. [...]

Tovább még nem olvastam, de mint okos gyerek, már most tutira veszem, hogy doktor Embernek most is pechje lesz, akár megcsinálja a forradalmat, akár nem – a forradalom éppúgy vízbe hagyja, mint doktor Abszolutizmus, akárhogy főzve van tőle, mivel hogy ő egy peches pitiáner, akiből sose lesz tutista, bis hundert Jahr. Ennek következtében tehát mi ketten, kedves tata, örüljünk neki, hogy mi ketten okos gyerekek és link fiúk vagyunk, és hogyha Madách főszerkesztő úr erről a korról is megírta volna a maga nem tudom hányadik felvonását, doktor Világháborúról és doktor Békéről és doktor Világátalakulásról és doktor Forradalomról – ebben a felvonásban te, kedves tata, kedves kortársam Pesten, ezerkilencszáztizenhétben, bizonyosan nem te képviselnéd Ádámot és nem én képviselném Lucifert és Évát se képviselné az a mamuska ott, a korzón, a harmadik széken, az új hadicipőkben – hanem egészen más valaki, aki nem okos gyerek és nem link fiú és nem link mamuska.

(Karinthy Frigyes: Pesti nyelven. In: *Pesti Napló*, 68 [1917], 11.)

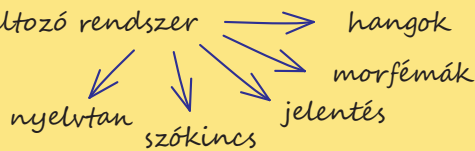
- ▶ 1. Jellemezd a Karinthy Frigyes által bemutatott pesti nyelvet! Gyűjts példákat is a szövegből megállapításaidhoz! Dolgozz a füzetedbe!
- ▶ 2. Gyűjts a szövegből olyan, a pesti nyelvhez tartozó kifejezéseket a füzetedbe, amelyeket ma is használunk!

A magyar nyelv története (összefoglalás)

Változás a nyelvben

Nyelv = folyamatosan változó rendszer

Nyelvi változás → Mi, miért és hogyan változik?

Nyelvrokonság

Két vagy több nyelv közös ősnyelvre vezethető vissza

Bizonyítékai:

- alapszókészlet azonosságai
- rendszeres hangmegfelelések
- nyelvtani szerkezet hasonlósága

≠ embertani rokonság
≠ kulturális rokonság

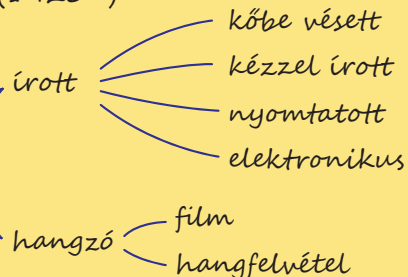
A magyar nyelv → finnugor nyelvcsalád tagja

A magyar nyelv története

Ósmagyar kor (Kr. e. 1000 - Kr. u. 896) → Ómagyar kor (896-1526) → Középmagyar kor (1526-1772)

→ Újmagyar kor (1772-1920) → Újabb magyar kor (1920-)

Nyelvemlékek = más megelőző korszakokból származó adatok

Főbb típusai →

- szórványemlékek
- szövegemlékek
- glosszák
- szójegyzékek

Nyelvi sztenderdizáció = nyelvi egységesülés → magyarban: előbb írott, majd beszélt változat

1. Készíts egy gondolattérképet, amelyen összegyűjtöd, milyen érvekről tanultál a finnugor nyelvrokonsággal kapcsolatban!
2. Készíts a főbb információkat, jellemzőket tartalmazó tanulókártyákat az egyes nyelvtörténeti korszakokról!
3. Írj vázlatot a nyelvújítás korszakáról! A következő elemek mindenképp szerepeljenek benne!

korszak határai

főbb egyéniségei

céljai

módszerei

előzményei

jelentősebb viták

eredmények

▶ Orlai Petrich Soma: Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Károly találkozója, 1859

4. Hogyan zajlott a magyar nyelv sztenderdizációja a 20. század végéig? A tanultak alapján mutasd be néhány pontját!
5. Gyűjtsd össze, mi mindent tanultál 9. osztályban irodalomból és idén magyar nyelvből a legfontosabb nyelvemlékeinkről! Írj egy-egy oldalnyi vázlatot, amelyben kiemeled a hozzájuk kapcsolódó fontos információkat!

A tihanyi apátság alapítólevele

Halotti beszéd és könyörgés

Ómagyar Mária-siralom

II. NYELV ÉS TÁRSADALOM

„A nyelvet védeni nem elég akadémiai osztály vagy társaság. Önvédemként kellene gondoskodnia róla minden magyarnak... Ennek a kis nyelvnek vagyok a rabja, börtönöm s egyszersmind összes lehetőségem, mint apró csillagról a fényt, ragyogtatnom kell. Ragaszkodásom a megmaradásom. Csak általa tudok örülni és szenvedni, bűneimet is általa követem el. Bízom erejében és mindenkori megújulásában. De azt is tudom, ha baj van vele, velem is, országgal is baj lehet... De mesterségem anyagát is érzékenyen kell szeretnem benne. Belőle kell alkotnom, és újjá kell alakítanom a nyelvet magát is.”

Ágh István

Nyelv és társadalom viszonyáról

9.

... Nyelv és élet

A második világháború után – korábban a Fertő tó melletti majorokban elszigetelten élő – kb. 8000 magyar nyelvű bérest beköltöztették a környező észak-burgenlandi falvakba. Gaál Károly a *Kire marad a kisködmön?* című könyvében az alábbi történettel illusztrálta ennek következményeit:

„Egy alkalommal a Pálmajor egyik hajdani cselédasszonyával beszélgettem magyarul. Közben megérkezett mintegy 18 éves lánya, aki Bécsújhelyen (Wienerneustadt) volt fodrásztanonc. Anyját németül szólította meg, az magyarul válaszolt neki. Én is magyarul beszéltem, és nekem is németül válaszolt. Megkérdeztem, hogy miért teszi ezt, nem tud már jól magyarul? Erre szinte hisztérikusan kiabálva adta meg a választ: »Hagyja azt a magyart! Életembe egy szót se. Egy szót se! Ha beszél valaki, úgy csinálók, mintha nem érteném meg. A legényem se tudja. Elég volt a cselédnyelvből. Mindjárt azt mondják, hogy én is cseléd vagyok!«

(Gaál Károly: *Kire marad a kisködmön? Adatok a burgenlandi uradalmi béresek elbeszélő kultúrájához.* Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely, 1985. 60.)

A többnyelvűség egy másik esetét figyelhetjük meg az amerikai yaki indiánoknál:

„Az Arizóna államban élő yaki (yaqui) indiánok egy csoportja háromnyelvű: a yaki mellett naponta használják a spanyolt és az angolt. Barber 12 fiatal férfi nyelvválasztási szokásait tanulmányozta a közösségben. A vizsgálatból kirajzolódott, hogy kizárólag indián nyelven érintkeznek otthon az idősekkel, saját korosztályuk tagjaival a yakit és a spanyolt használják, a gyermekekhez pedig csak spanyolul szólnak. Az angolt az iskolában, a munkahelyen és a hadseregben beszélik, ez azonban nem kizárólagos. Sok egyéb tényező is befolyásolja például munka közben, hogy éppen melyik nyelvet választják: a tevékenység, kik vannak jelen, vagy éppen hol tartózkodnak. A városi munkahelyeken például elképzelhetetlen a yaki nyelv használata.”

(Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999. 89.)

1. Az alábbi szövegek alapján beszélgetsek nyelv és társadalom viszonyáról: mit jelent az, ha egy nyelvet „a cselédség nyelveként” tartanak számon? Mi lehet ennek a következménye?
2. A yakik esetében szerinted melyik nyelvnek van a legmagasabb presztízse? Indokold meg a választásodat!

Hogy is volt?

A nyelvtörténeti leckékben és történelmi tanulmánya-id során is találkoztál már a nyelv és társadalom összefüggéseivel. A nyelvújítás például megmozgatta az egész magyar nyelvközösséget: írók, költők, politikusok érveltek verseikben, röpirataikban, beszédekben az anyanyelv szükségessége mellett, ugyanakkor létrejöttek azok az intézmények is (pl. a Magyar Tudományos Akadémia), amelyek az állam szintjén képviselték a nyelv ügyét.

Móricz, Mikszáth, Jókai regényeiben ugyancsak tetten érhetőek a nemesek, a polgárok, a gazdálkodó paraszt-

ság, valamint a nemzetiségek nyelvhasználata közötti különbségek, azaz megfigyelhető, hogy a különböző társadalmi csoportok és rétegek nyelvhasználata más és más.

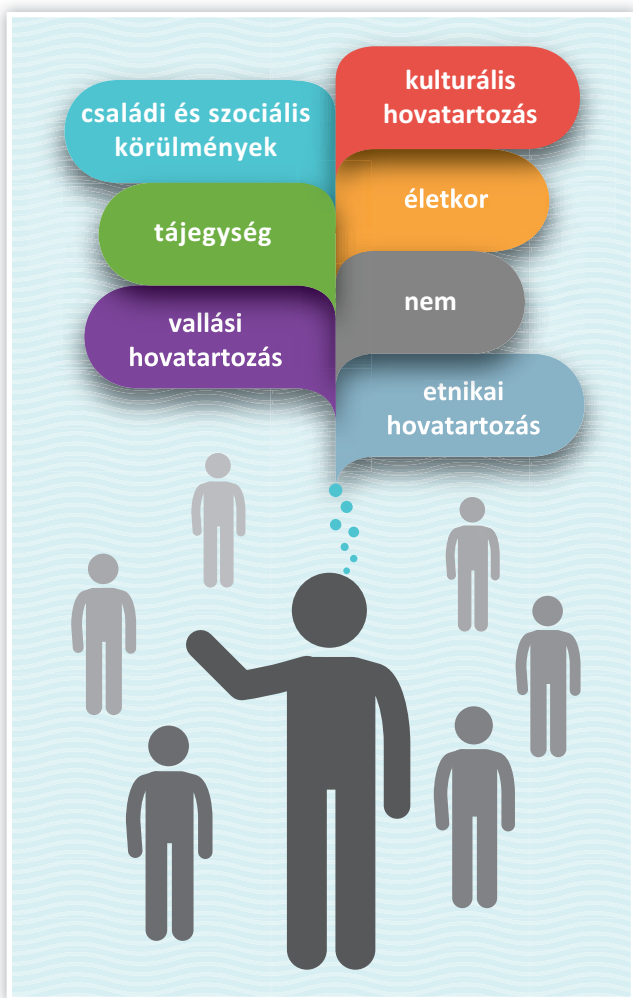
A hazánkban élő nemzetiségek és a Kárpát-medencei magyar közösségek kétnyelvűek: anyanyelvük mellett az adott állam nyelvét is beszélik – igaz, nem ugyanolyan szinten. Ebből az egyik az anyanyelv, a másik az államnyelv (kisebbségi helyzetben), a harmadik pedig egy világnyelv ismerete. A két- és többnyelvűség előny, ezt hirdeti az Európai Unió, amely az 1 + 2 nyelv használatát tartja kívánatosnak.

1. Hogyan határoznád meg az anyanyelv fogalmát? Mit gondolsz a két- és többnyelvűség előnyeiről?
2. Alakítsatok csoportokat, és számoljátok össze, hány nyelvet beszéltek! Készítsétek el saját hosszú távú nyelvtanulási stratégiátokat, azaz mely nyelveket mikorra szeretnétek elsajátítani (dátum, heti óraszám)!

Nyelv és társadalom

Mi az a szociolingvisztika? ► A nyelv és társadalom összefüggéseivel, az élőnyelv vizsgálatával foglalkozik a **szociolingvisztika** – a társadalmi vagy más néven társas nyelvészet.

Nyelvek és nyelvváltozatok a társadalomban ► Egyetlen nyelv sem teljesen egységes, ami azt jelenti, hogy a nyelvek **nyelvváltozatok** formájában léteznek. A nyelv és társadalom kapcsolata sokszínű. A társadalom befolyásolhatja a nyelv struktúráját és a beszélők nyelvi viselkedését is.

Egy óvoda másképp beszél, mint egy kamasz, és a kamaszok másképp beszélnek, mint a felnőttek. De nem csak életkori különbségek vannak. Ugyanúgy meghatározza az egyén nyelvhasználatát az, hogy mely vidéken, milyen családi és szociális körülmények között nőtt fel, mint a neme vagy az etnikai, vallási és kulturális hovatartozása.

A nyelvjárások megítélése ► A magyarországi nyelvjárásokat a **magyar nyelv területi változataiként** tartjuk számon. A társadalom nagy része a köznyelven

kívül valamelyik regionális vagy helyi változatot is beszéli, azaz **kettősnyelvű**. Ez azt jelenti, hogy képes váltani egyazon nyelv két változata között.

Magyarországon a nyelvjárások megítélése nem túl pozitív. Hiába tekinti a nyelvtudomány a nyelvváltozatokat olyan értéknek, amelyek hozzájárulnak a nyelvi sokszínűséghez, ha egyébként a nyelvtanórákon szóba sem kerülnek, vagy ha tanítják is, csak nyelvi hibaként esik róluk szó. Emiatt nemzedékek nőttek fel úgy, hogy a nyelvjárásokat alacsonyabb rendűnek, nyilvános helyeken kerülendőnek tartják. Papp István *A magyar nyelvtan nevelőereje* című munkájában (1935) így írt az iskolai nyelvi megbélyegzés esetéről:

„A legelső dolog, ami a gyermeket meglepi az iskolában az, hogy az a magyar nyelv, melyet otthon tanult az édesanyjától, s melyet szülei, testvérei és játszótársai beszélnek, nem helyes, hanem szégyellnivaló. Minden erejét összeszedi hát, hogy egykettőre elfelejtse szülőfaluja paraszti beszédmódját, mely az első napokban annyi pirulást és lelki gyötrelmet szerzett neki. El is felejt hamar, s ha később felnőttkorában a gyermekkori anyanyelv hangja találja megütni fülét, rögtön feltámad lelkében az első iskolai napok szorongó, kellemetlen érzése. Ez az érzés fogja színezní lelkében állandóan szülőfaluja nyelvjárásának képét, s hogy megszabaduljon a kellemetlen emlékektől, igyekezni fog fölé emlékedni gúnnyal és megvetéssel. Meggondolták-e az iskola emberei, mit romboltak itt a növendék lelkében?”

(Papp István: *A magyar nyelvtan nevelő ereje*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935. 16–17.)

Napjainkban több, határainkon túl írott tankönyvben szerepel már, hogy nem szabad támogatni azt a korábbi pedagógiai gyakorlatot, amely szerint, aki nyelvjárásban beszél, az hibásan beszél, nem ismeri a magyar nyelvtani szabályokat. Van olyan szomszédos ország, amelynek oktatási törvényében szerepel a helyi nyelvváltozatok támogató használata.

A társadalom tagolódása ► A nyelvhasználatot tehát különféle tényezők befolyásolják, s a társadalmak ezek szerint tagolódnak **csoportokra**. A csoportokba olyan egyének tartoznak, akiket **azonos jegyek kötnek össze**: életkor, műveltség, foglalkozás, érdeklődési kör, vallás, azonos célok stb. Ha az egyén a csoport tagja akar lenni, akkor alkalmazkodnia kell az adott csoport normáihoz. Ezek a **normák** megszabják az emberi magatartást, és társadalmi szerepeket alakítanak ki, ami a nyelvhasználatban is tükröződik. Azt, hogy milyen szerepeket játszunk, a társadalom szerkezetében elfoglalt helyünk (státuszunk) is meghatározza, illetve befolyásolja.

Kérdések, feladatok

- ▶ 1. Meséld el a társadnak három változatban, hogy mi történt veled tegnap: elsőként mintha tényleg neki számolnál be, aztán úgy, mintha a szüleidnek, s végül olyan stílusban, mintha a tanárodnak mondanád el!
- ▶ 2. a) Hogyan jellemeznétek a tisztelet nyelvét?
b) Gondoljátok végig, kiket milyen szituációban és nyelvi szintéren tegeztek vagy magáztok!
c) Egy napig magázzátok a padtársaitokat! Írjátok le tapasztalataitokat röviden!
- ▶ 3. Gondolkozz el azon, hogy kik beszélnek angolul a világban, mikor és milyen célból használják (gondolj egyes szakmákra, intézményekre)! Gondold végig azt is, hogy kik beszélnek magyarul, mikor és milyen céllal!
- ▶ 4. Alkossatok csoportokat, gyűjtsetek példákat azal kapcsolatban, hogy a mélyszegénység hogyan befolyásolja a nyelvhasználatot! Elevenítsétek fel az iskolai közösségi szolgálatban szerzett tapasztalataitokat, ahol esetleg találkozhattatok ezzel a problémával!
- ▶ 5. Mit gondolsz az alábbi megnyilatkozásokról?

Gyeje, mama!

Hölgyem, magának bronhitisze van!

Add ide aztat a könyvet!

A desszertvillát a tányér elé szokás felteríteni.

Ez nagyon swag!

! Haladóknak

„A mindennapi nyelvhasználat úgy is megkülönbözteti a férfiakat és a nőket, hogy az utóbbiakra nem is utal mindig külön. Ha kutatókról beszélnek, bár a szó maga elsősorban férfira vonatkozik, valószínűleg beleértik a kutatónőket is. [...] Egyes vélekedések szerint ez a szóhasználat nem elfogadható, hiszen például a kollégák megszólításba a nők beleérthetőek vagy sem, a férfiak azonban mindenképpen. Vannak nyilvánvalóan kirekesztő megnevezések.

Amikor arról hallani, hogy az államférfiak vagy honatyák a parlamentben teszik a dolgukat, a hír megfogalmazása eltünteti a képviselőnk amúgy sem népes csoportját.

A magyarban a két nem megszólítása is felemásan alakult. Ehhez a nők magyarországi névhasználatára is hozzájárul. 1895-ben, a polgári anyakönyvezés bevezetésekor a férjes nők névhasználatát úgy szabályozták, hogy a Kis Lajosné formát tették hivatalossá. A nő, aki eredeti családnevét apjától kapta, egy másik családba való átlépését jelzi azzal, hogy felveszi férje családnevét. Az új névforma jelentése: 'Kis Lajos felesége'. Ez a névforma egy tradicionális családmódel nyelvi lenyomata.

1953-tól kezdve már többféle névforma között lehet választani, de még mindig azok a formák a népszerűbbek, amelyek utalnak az illető házasságára, pl.: Kisné Nagy Éva.”

(Huszár Ágnes: Női nyelv? Férfi nyelv? – Gendernyelvészet Magyarországon. In: *Magyar Tudomány*, 54 [2009], 3. 276–283.)

1. Hogyan alakul napjainkban a nő névhasználatára? Milyen típusai vannak? Gyűjtsetek példákat környezetetekből!
2. Milyen témákkal foglalkozik a gendernyelvészet? Nézz utána a könyvtárban vagy az interneten!

Dragomán György: Európa nyelvei

„Egy angol barátom nemrég azt kérdezte, minek tanuljon meg bármilyen másik nyelvet, amikor Európában amúgy is mindenhol boldogul az anyanyelvével. Azt mondtam, hogy azért, mert a nyelvtanulás alapjaiban fogja megváltoztatni a gondolkodását. A folyamat persze lassú és nehéz, de az eredmény semmihez sem hasonlítható, olyan élmény, amit nem lehet elmesélni, mert nyelven túli, vagyis inkább nyelvek közötti élmény. Ha képesek vagyunk egyszerre több nyelven gondolkodni, az nemcsak minket változtat meg, hanem a valóságot is. A legegyszerűbb tárgyak is átalakulnak, ha végigzongorázzuk a különböző nyelveken ismert neveiket, mert minden név mögött ott lesz a megtanulásának az élménye, a megtanulás pillanatának megőrzött vagy éppen elnyomott emléke, és óhatatlanul belekeverednek azok a pillanatok is, amikor használtuk a szavakat.

Egy másik nyelven máshogy éljük át a valóságot, a befogadása nem olyan magától értetődő, mert le kell fordítanunk a magunk számára, tehát meg kell értenünk, a magunkévá kell tennünk. Meg kell ismernünk a nyelv mögötti kultúrát, viszonyítanunk kell a saját hagyományunkhoz. Ha több nyelven gondolkodunk, a legegyszerűbb dolgokba belesűrűsödik hirtelen az utazás élménye. Azt mondom rókagomba, (*Cantharellus cibarius* – itt kérek elnézést a szöveg német fordítójától ezért az apró játékért) eszembe jutnak a gyerekkorom erdélyi gombászásai és apám lelkesedése és a gombapaprikás illata, és ebben az illatban már ott a másik szó, *nyulica*, ahogy Nyugat-Magyarországon, az osztrák határ mentén és az Őrségben nevezik, és ez a szó a honvagy enyhítésének örömét, az elveszettnek hitt gyerekkori íz kamaszkori megtalálását jelenti, és közben újabb szavak záporoznak, *buretegalbene*, *chanterelle*, *finferlo*, *eierschwammerl*, *pffifferling*, és mindegyikhez valamilyen élmény köt, barátságok, beszélgetések, rég nem látott emberek és városok jutnak eszembe. A gomba mindig ugyanaz, és majdnem ugyanolyan is, de az élmény mindig más, minden nyelven, és más ízű, éppen úgy, ahogy a valóság is változik attól függően, hogy milyen nyelven éljük át.

Számomra ez az egyik legeurópaibb tapasztalat, és persze ez is sokszor tele van feszültségekkel, de én mégis azt hiszem, hogy akkor értettem meg, mit is jelent nekem Európa, amikor rájöttem, hogy Európa igazi nyelve számomra nem egy választott közös nyelv, és nem is a nyelvek zsongó kavalkádja, hanem a nyelvek közötti nyelv, az a pillanatnyi, várakozással teli csend, amikor az egyik nyelvről a másik nyelvre fordul a valóság.”

(Dragomán György: Európa nyelvei. In: *Lettre*, 23 [2013], 89. 40.)

- ▶ 1. Gyűjtsd össze a szövegből azokat a szavakat, amelyek különleges élményeket idéznek Dragomán György számára! Nézz utána azoknak a szavaknak, amelyeknek nem ismered a jelentését!
- ▶ 2. Te milyen szavakat választanál? Néhány emlékedet felidézve, állítsd össze a saját listádat!
- ▶ 3. a) A nyelvi sokszínűség példája a barcelonai Sagrada Familia bazilikában található kapu, amelyre ötven nyelven írták rá a Miatyánk részleteit. Milyen nyelveket ismersz fel a képen?

b) Gyűjts te is hasonló példákat a nyelvi sokszínűsége (pl. emlékművek, műalkotások, térképek)!

A köznyelvet és a nyelvi normát alakító tényezők

10.

... Nyelv és élet

„Tisztelt uram,
miután elolvastam könyvét (Les Langues dans l'Europe nouvelle), szükségét érzem, hogy a nyilvánosság színe előtt forduljak önhöz. Nem vagyok nyelvész. Író vagyok, aki anyagával bíbelődve sokszor és szívesen eltűnődik a nyelvi jelenségekről. Itt csak egy buzgó, lelkes érdeklődő érinti azokat a kérdéseket, melyekben Ön, az összehasonlító indogermán nyelvészet tudósa, szaktekintély.

Ahhoz, hogy levelem megírjam, a fájdalom ad erőt. Munkájában leki-csinyli azt a szellemi és lelki közösséget, melyhez tartozom, azt a nyelvet, melyet 11 millió ember beszél. Félig-meddig ezeknek a nevében szóalok föl. Ez ad bátorságot. [...]

Lám, megint a magyar a csattanós példa a nyelvi nyomorékságra és nem a litván, vagy a baszk, vagy akármelyik másik nép. Mindig csak a szegény magyar kukul meg a határain túl, csak az kapod fűhöz-fához, csak az bömböl tolmácsért, bár tolmácsot is «alig» képes valahol találni. Hát a francia, aki a francián kívül nem beszél más nyelvet, olyan végtelenül otthonosan tart-e előadást Chicago és Peking proletárnegyedeinek? Vagy a más nyelvet nem tudó portugál – mondjuk – Varsóban és a más nyelvet nem tudó lengyel – mondjuk – Lissabonban, annyira beszédes-e? Aztán miért olyan szánandó az a soknyelvű, káprázatosan művelt európai, aki «kínos» zavarba jön Budapesten, ahol már minden nebuló selypeg egy-két nyelvet és mért oly ámulatos, oly hátborzongató a gondolat, hogy itt «minden magyarul folyik», holott nekünk nem ámulatos, nem hátborzongató, hogy Szófiában minden bolgáruul folyik, Tokióban minden japánul folyik és igen örvendetesnek, érthetőnek tartjuk, hogy Párizsban minden franciául folyik. Számunkra csak az érthetetlen, hogy ezt az összehasonlító nyelvészet tanárja érthetetlennek tartja.”

(Kosztolányi Dezső: A magyar nyelv helye a földbolygón.

Nyiltlevél Antoine Meillet úrhoz, a Collège de France tanárjához. In: *Nyugat*, 23 [1930], 14. 81; 87.)

1. Milyen nyelvvaltozatban ír Kosztolányi?
2. Keressétek meg Kosztolányi cikkét a könyvtárban vagy az interneten (ebben segítségetekre lehet az epa.oszk.hu oldal)! Olvassátok el a teljes szöveget és dolgozzátok fel csoportokban! Nézzetek utána, milyen érveket hozott fel Meillet a magyar nyelv ellen!
3. Mi változott azóta?
4. Nézzetek utána az idegen kifejezések kiejtésének az *Idegen nevek kiejtési szótárában* és az interneten!

🔄 Hogy is volt?

A nyelvvaltozatok részben már tanultunk arról, hogy a nyelvi norma szabályok, szabályszerűségek rendszere, amely egy szöveg, egy mondat létrehozását és megértését lehetővé teszi. Nem általában a nyelvnek van normája, nem is csupán az irodalmi nyelvet lehet normának tekinteni, hanem a nyelven belül minden nyelvvaltozatnak, sőt

beszélőközösségnek megvan a maga normarendszere. Az egyes nyelvvaltozatok nyelvi normái közötti viszonyt a tekintély és a megítélés értékei irányítják.

(Nyelvi norma. In: Kugler Nóra – Tolcsvai Nagy Gábor: *Nyelvi fogalmak kyszótára*. Korona Kiadó, Budapest, 2000. 173. nyomán)

Vitassátok meg, hogy hány norma van a magyar nyelvben! Érveljetek az egy és a több norma mellett is!

Nemzeti nyelv, irodalmi nyelv, köznyelv, sztenderd

A nemzeti nyelv normatív változata – más megnevezéssel sztenderd – minden változat fölött áll, nevezzük köznyelvnek is. A **köznyelv** a mai szóhasználatban a közérthető és a tájnyelvi jellegzetességektől mentes beszéd- és írásmódot jelenti. A köznyelv kialakulásában meghatározó szerepet játszottak az irodalmi művek, valamint az a tudatos, irányított nyelvtervezési folyamat, amit nyelvújításnak nevezünk. A normatív nyelvváltozatok esetében az **irodalmi nyelv** megnevezés a köznyelvi norma kiművelt, írott változatát jelöli. Az irodalmi nyelv az eszményített, igényes, választékos, esztétikai értékeket hordozó szabályrendszer. Ez áll legközelebb a hagyományos értelemben vett szépirodalomhoz, költészethez. Elvileg a közszolgálati rádió és televízió nyelvhasználatát is idesorolhatjuk, bár a nézettség érdekében sokszor távolra kerülnek az ideálisnak tekinthető nyelvváltozat közvetítésétől.

Az irodalmi nyelv történeti terminus, a köznyelv írott változatát értjük rajta. A köznyelv pedig a beszélt nyelv. Mivel az irodalmi nyelv meglehetősen félreérthető, újabban inkább nyelvi eszményről, normáról és sztenderdről (régbben: standard) beszélnek. A nyelvi eszmény ideál és szabályrendszer, amely a beszélő közösség tudatában él az igényes, szép, választékos, esztétikai értéket is hordozó nyelvváltozatról. A **nyelvi norma** az ún. igényes köznyelvnek megfelelő szabályrendszer. A sztenderd a norma gyakorlati megvalósulása.

A köznyelv informális, alacsonyabb regisztereket alkalmazó változatának szokásos magyar neve a **társalgási nyelv**. A **regionális köznyelv** kifejezést általában a magyar nyelvnyelvjárási színezetű köznyelvi változatra használjuk, általában a vidéki városok lakosságára jellemző. Létrejöttét a belső vándorlás eredményezte, azaz a falusi lakosság városokba költözése. Azt, hogy meddig terjed a regionális köznyelv és hol kezdődik a nyelvnyelvjárási, nem lehet pontosan meghatározni.

▶ A Magyar Nyelv Múzeuma, Sátoraljaiújhely-Széphalom

Sztenderd, nemsztenderd ▶ A magyarul beszélők sokféleképpen beszélnek, a magyar nyelvhasználatnak sokféle egyéni és társadalmi változata van. A nyelv társadalmi változataival foglalkozó tudományágban, a

szociolingvisztikában (vagy társas nyelvészetben) nyelvi változóknak nevezik a társadalmi és nyelvi befolyásoló tényezőket. A befolyásoló tényezők változó szabályokban öltönek testet.

A legnagyobb különbség a sztenderd és nemsztenderd nyelvváltozat között van. A sztenderd magyar létező, gyakorolt nyelvváltozat, amelyet a „művelt” magyar beszélők beszélnek, amelyet többnyire írott szövegekben használunk, és amelyet az iskolában tanítanak. E változat szabályait, szókincsét nyelvtanokban és szótárakban rögzítik (kodifikálják). Korábban irodalmi vagy köznyelvnek nevezték (és olykor eszményi jelzővel is ellátták). A nemsztenderd nyelvváltozat ettől eltér: ide tartoznak például a nyelvnyelvjárási, a korosztályi nyelvnyelvjárási, a szleng, az argó. A beszélők egy része ezt a nyelvnyelvjárási elmarasztalóan minősíti, megbélyegzi (stigmatizálja).

Az északkeleti nyelvnyelvjárási köznyelvformáló volta ▶

A nyelvek tehát változatokban élnek, így a magyar nyelv is. Bizonyos történelmi időszakokban és kommunikációs helyzetekben azonban megjelenik az igény az egységesülésre. A magyar nyelv történetében a 16. századtól kezdődő időszakot a nyelvi egységesülés, az irodalmi és köznyelv kialakulása jellemzi, korunkban azonban – főként a határon túli magyar nyelvterületeken – jelentős széttagolódás figyelhető meg. A magyar nyelv egységesülését kiváltó történelmi ok lehetett Magyarország három részre szakadása, művelődéstörténeti okai között látjuk a magyar nyelvű írásbeliség terjedését, a felfokozott retorikájú hitvitákat, a magyar nyelven író költők-írók megjelenését, az első nyelvtanok, szótárak, később újságok, még később a hangos filmek, a rádió- és televízióműsorok megjelenését, a tudatos nyelvnyelvjárási, nyelvművelés igényének kibontakozását.

Az egyes országokban vagy egy központi nyelvnyelvjárási válik a későbbi köznyelv alapjává, vagy több nyelvnyelvjárási adódnak össze a köznyelv jellemzői. A magyar köznyelv kialakulásában mindkét jelenség kimutatható. A 16. századtól – máig – formálódó köznyelvnek az alapja az északkeleti nyelvnyelvjárási – ez az a nyelvnyelvjárási, amely hangrendszerében, alaktani megoldásaiban a legkevésbé különbözik a köznyelvtől, de maga az északkeleti nyelvnyelvjárási is nagy (a Felföldet a Partiummal összekötő, félhold alakú) területre terjed ki, s ezen a területen is megfigyelhető egyfajta nyelvi sokféleség, változatgazdagság.

Az említett történelmi, művelődéstörténeti okok mellett valószínűleg nyelvi okok is közrejátszottak abban, hogy Északkelet-Magyarország nyelvnyelvjárási változata terjedt el szélesebb körben. Nyelvi oka az ezen a nyelvnyelvjárási területen létező nyelvi sokféleség, sokszínűség, a nagyon archaikus formák, sajátosságok hiánya. A sokszínűséget jellemzi például a több ingadozó alak. A területen létezik az *i*-zés, de túlzottan nem uralkodott el. A köznyelvi *-ít* képzőben és *-ig* ragban *i*-s formát használunk (*szállít, tanít és házig, fáig*), ám a szótövekben mégis az *é*-s formák uralkodnak: *kér,*

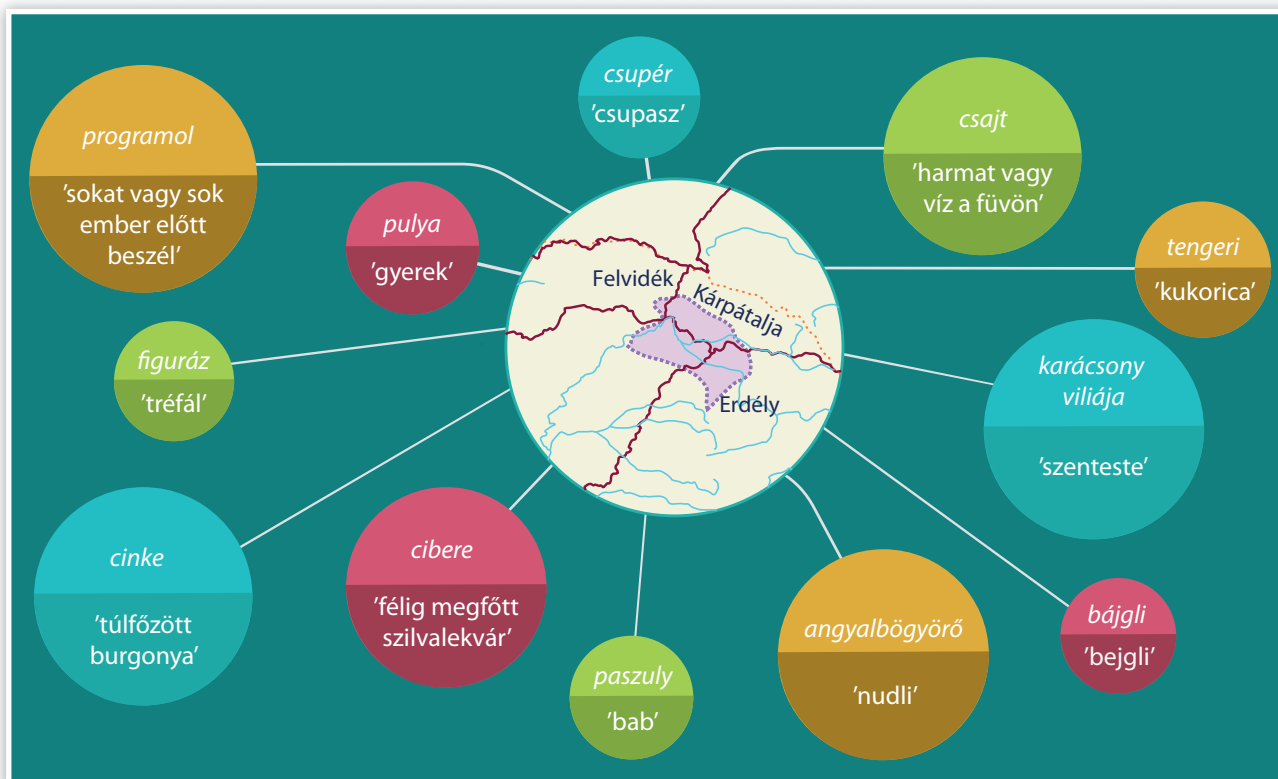
régi, néz, szép. Ha automatikusan átvette volna a köznyelv az északkeleti formákat, akkor azt kellene mondanunk: *kír, rígi, níz, szíp.*

Az északkeleti nyelvjárás sajátos kiegyenlítő jellemzőjét a legtöbb nyelvjáráskutató hasonlóan látja. Szabó Géza ezt írja az északkeleti nyelvjárásokról:

„Több nyelvjárési részleg között helyezkedik el, valószínűleg ebből (is) adódik tarkasága. [...] Az északkeleti terület több nyelvjárás vonását egyesíti magában. Az *ó, ő, é* fonémák megoldása helyenként monoftongusos, helyenként diftongusos. Egyes pontokon az *ú, ű, í*

hangok rövidülése tapasztalható, máshol *i*-zés mutatkozik. Ezeket a nyelvjárásokat a 7 rövid, 7 hosszú magánhangzó-fonéma jellemzi. [...] A nyelvjárási részleg keverék jellegű.”

Tehát, amikor arról beszélünk, hogy a magyar köznyelv sokféle hatásra fejlődött, akkor leszögezhetjük, hogy ez a termékeny sokféleség jellemzi már a kiindulópontnak vagy még inkább az ösztönzőnek, ihletadóknak tekinthető északkeleti nyelvjárást is. A magyar köznyelv tehát sokszorosan szintetizáló, több vonást magában foglaló módon jött létre.

► Néhány az északkeleti nyelvjárési régióra jellemző kifejezés

Kérdések, feladatok

► 1. Mi a különbség a következő fogalmak között?

a nemzeti nyelv és az irodalmi nyelv

az irodalmi nyelv és köznyelv

a norma és a sztenderd

a sztenderd és nemsztenderd nyelvváltozat

► 2. Mit jelentenek a következő szakkifejezések?

stigmatizált nyelvváltozat

kodifikáció

► 3. Végezz kutatómunkát: keress példákat a szociolingvisztikában használatos „nyelvi változókra”!

► 4. Már biztosan hallottad: „Beszélj normálisan!” Hogyan értelmezed ezt a felszólítást a most tanult ismereteid alapján?

- ▶ 5. a) Érvelj az alábbi kijelentés mellett vagy ellen!

„Szólj! S ki vagy, elmondom”

Kazinczy Ferenc: *Írói érdem* – részlet, 1810

- b) Olvasd el és értelmezd Kazinczy teljes költeményét! Mi a mondanivalója napjaink emberének?

- ▶ 6. Lakóhelyed (falud, városod, megyéd) milyen köznyelvalakító nyelvi értékekkel (irodalom, író, költő, nyelvész, nyomda stb.) rendelkezik? Állíts össze legalább egy hármast!
- ▶ 7. Útvonaltervezés. Használjátok valamelyik útvonaltervező programot, és készítsetek elektronikus térképet a Felföldtől a Partiumig! Vegyétek számba azokat a településeket, amelyek olyan személyiségekhez kapcsolhatók, akik a magyar nyelv alakításában szerepet vállaltak!

! Haladóknak

Tudnák

„*Én is tudnák ilyen példákat mondani* – halljuk sokaktól. Akik *tudnákot* mondanak, azok az előlségi harmóniát, más szóval a hangrend szerinti illeszkedést, mely a jelen idejű, feltételes módú tárgyatlan ragozás egyes szám 1. személye ([*én tudnék*] kivételével az igei paradigma egészére jellemző, erre a kivételes alakra is kiterjesztik. Vannak, akik úgy vélik, a *tudnék* nem illeszkedő toldalékát az tartja életben, hogy az előlségi harmónia szempontjából szabályos *tudnák* egybeesne a tárgyas ragozás többes szám 3. személyű alakjával. Azonban a magas hangrendű (elől képzett magánhangzókat tartalmazó) igéknél egyébként is egybeesik a két igealak (*én szednék a levesből*, és *ők szednék a levest*), és ez nem okoz zavart. Már csak azért sem okozhat zavart, mert a határozott tárgy megléte vagy hiánya egyértelműen megmutatja, hogy melyik alakról van szó. A *szednék* határozott tárgy nélkül egyes szám 1. személyű alak, határozott tárgy mellett pedig többes szám 3. személyű. Nincs tehát (vagy legalábbis pillanatnyilag nem ismeretes) olyan parancsoló érv, amely a jelen idejű, feltételes módú tárgyas ragozás egyes szám 1. személyében a szabályosan illeszkedő *tudnák* ellen szólna. Ennek ellenére a jelen nyelvállapotban a *tudnák* megbélyegzett változat, használata a művelt köznyelvet beszélőkben az iskolázatlanság, a nyelvjárásiasság képzetét kelti. Ugyanakkor a Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat és a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú adatai óvatosságra intenek ezzel az ítélettel kapcsolatban.”

(É. Kiss Katalin: *Anyanyelvünk állapotáról*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 62.)

1. Te milyen helyzetben melyik változatot használod?
2. Vizsgáld meg, hogy a környezetben ki használja a *-nák* és ki a *-nék* ragot!

Gyakorlás

„Az európai típusú társadalmakban a nyelvre vonatkozó vélekedések és ítéletek legtöbbször a sztenderd nyelvvaltozattal kapcsolatos. A sztenderd változat a nyelvészek szerint „értékét” tekintve ugyanolyan változat, mint a többi – pontosabban nyelvi rendszerét tekintve kevésbé szabályos, éppen mert a kodifikáció és a felé forduló kitüntetett figyelem miatt a nyelvi változások nehezebben mehetnek benne végbe. A sztenderdet azonban sokfelé azonosítják az adott nyelvvel, a nyelv egyetlen helyes formájának tartják. Ez részben a sztenderd változatok kialakulásával magyarázható: az európai sztenderdek a társadalmi elit nyelvhasználatából alakultak ki; pozíciójukat pedig különösen megerősítette a 19. században a nemzetállam eszméje – akkor vált a nemzet szimbólumává a nyelv.”

(Magyar nyelv. Főszerk.: Kiefer Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011. 981.)

- ▶ 1. Mi adja a sztenderd nyelvvaltozat különleges jelentőségét?
- ▶ 2. Miért volt különleges szerepe a nyelvnek a 19. században? Mikor lett hivatalos nyelv a magyar? Elevenítsd fel a hivatalossá válás hosszú küzdelmét!

A nyelvváltozatok rendszere, a nyelvi sokszínűség

11.

... Nyelv és élet

„Minden nyelv változatokban él. A nyelvváltozatok a nyelvek létezési formái [...] ezek összefüggnek egymással, s közös szerepkörük mellett vannak egyedi funkcióik is. A »hány magyar nyelv van?« kérdésre a válasz egyértelmű: egy magyar nyelv van. A válasz azon nyelvek esetében különösen is egyértelmű, amelyek a környező nyelvektől feltűnően eltérnek (mert nem rokonok). A magyar ezek közé tartozik. Így hát, ha valamely magyar nyelvváltozat nagyon eltérne a többitől, akkor sem lenne kétséges hovatartozása, mert így is közelebb állna a magyar nyelv változataihoz, mint bármely más, nem rokon nyelv bármely változatához. [...]

A művelt emberek választékos nyelvhasználata mindenütt – ha van – a kiemelt jelentőségű, központi szerepű nyelvváltozaton, a köznyelven alapul. Amikor egy nyelv egységének megőrzéséről van szó, akkor a köznyelv egységére gondolunk. A köznyelv egysége megőrzésének szándéka és az érte való munkálkodás társadalmi igény és feladat, amelynek célja gyakorlati: a nyelvközösség tagjai közötti (anya)nyelvi kommunikáció – nyelvi oldalról – minél zökkenőmentesebb biztosítása. [...] Több magyar nyelv kialakulásának, tehát a magyar nyelv állami változatai önállósulásának például nincsenek reális esélyei. A magyarországi nyelvhasználatból való kapcsolattartás [...] ezt lehetetlenné teszi.”

(Kiss Jenő: *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994. 112–113.)

Az idézet alapján gondold végig, hogy te és szűkebb környezeted (családod, barátaid) milyen nyelveket, nyelvváltozatokat beszéltek!

Hogy is volt?

A magyar nyelvközösség a magyar nyelvet beszélők közösségét jelenti, bárhol is éljenek a világban. A Föld mintegy 5000-6000 nyelve között a beszélők számát tekintve a magyar benne van az első ötvenben. A teljes nyelvközösséget az összetartozás egysége jellemzi (minden tagja beszél magyarul), ám azon belül a sokféleség (sokan sokféleképpen beszélnek magyarul) is igaz rá. A magyar nyelvközösség az egységen belül több szempontból tagolódik. Egyrészt aszerint, hogy a nyelvközösség tagjai hol élnek (kisebbségi vagy többségi helyzetben van-e a

nyelv), másrészt anyanyelvváltozatuk és kapcsolathálózatuk szerint, valamint az irodalmi nyelv és a többi nyelvváltozat értékszempontja szerint.

(Kugler Nóra – Tolcsvai Nagy Gábor: *Nyelvi fogalmak kieszótára*. Korona Kiadó, Budapest, 2000. 142–143. alapján)

1. Hogyan tagolódhat a nyelv?
2. Hogyan rétegződik a magyar nyelv?

Egy nyelv – több nyelvváltozat

Ahogy arra már korábban utaltunk, nyelv és társadalom kapcsolata szoros, egymástól elválaszthatatlan. Az emberek nyelvhasználatát a társadalom által befolyásolt tényezők határozzák meg. Maga a társadalom is sokszínű emberek halmaza, különböző rétegekre tagolódik – munkahelyi pozíció, nem, kor, iskolázottság, származás szerint –, ehhez hasonlóan a társadalom különböző rétegeihez tartozó emberek nyelvhasználatát is eltér egymástól. A beszélők különböző csoportokhoz tartoznak (nők, orvosok, természetvédők, sielők, vallásos emberek stb.), de a csoporthoz tartozásnak feltétele van, figyelembe kell venniük a társadalom mindenkori normáit és igazodniuk kell a csoportnormákhoz. Mivel szinte

mindannyian több különböző csoporthoz tartozunk, így több csoport szokás- és normarendszerét is megismerjük. Ez azt is jelenti, hogy anyanyelvünk különböző változatait használjuk naponta. Másképpen beszél valaki a családjával, a főnökével, a beosztottjával, az orvossal vagy egy hivatalnokkal. Nyelvváltozatainkat az alkalomhoz, a helyzethez, az időhöz, a beszédpartnerre igazítjuk.

Minden nyelvre jellemző, hogy földrajzilag (vízszintesen, tájanként) és társadalmilag (függőlegesen, szociológiai szempontból), valamint a beszédhelyzeteknek megfelelően stílus szempontjából tagolódik az alábbi táblázat szerint:

A magyar nyelv változatai ►

A NYELVVÁLTOZATOK ÖSSZESEN: A NEMZETI NYELV	
Normatív nyelvváltozatok:	<ul style="list-style-type: none">• irodalmi nyelv: főleg írott változat (a legigényesebb nyelvváltozat) szépirodalmi nyelv, sajtónyelv, értekező próza, esszényelv• köznyelv: főleg beszélt változat• színpadi nyelv, regionális nyelvváltozatok, utcanyelv
Területi nyelvváltozatok: nyelvjárások	<ul style="list-style-type: none">• dialektusok: a 10 nagy nyelvjárási régió és azok változatai (nyugat-dunántúli nyelvjárási régió, közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régió, dél-dunántúli nyelvjárási régió, dél-alföldi nyelvjárási régió, palóc nyelvjárási régió, Tisza–Körös vidéki nyelvjárási régió, északkeleti nyelvjárási régió, mezőségi nyelvjárási régió, székely nyelvjárási régió, moldvai nyelvjárási régió)• helyi nyelvjárások
Társadalmi nyelvváltozatok: csoportnyelvek	<ul style="list-style-type: none">• szaknyelvek (főleg foglalkozások szerinti írott és beszélt változatok: orvosi, informatikai, mérnöki, jogi szaknyelv, kismesterségek nyelve)• hobbinyelvek (szabadidős elfoglaltságok nyelvváltozata: legó, sí, via ferrata, vívás, néptánc, kézilabda, kosárfonás, programozás stb.)• életkori nyelvváltozatok (gyermeknyelv, diáknyelv, ifjúsági nyelv)• argó (tolvajnyelv, jassznyelv)• szleng

Nyelvi sokszínűség

Minden fejlett nyelvnek számos nyelvhasználati módja, egyének-csoportok által beszélt kódja, azaz **nyelvváltozata** van. A társadalomban minden nyelvváltozatnak meghatározó szerepe van. A nyelvváltozatok sem egységesek. A nyelvváltozatokat a magyar nyelv esetében **többnyire a szókészlet különbözteti meg** egymástól. A szókészleti rétegződést meghatározó legfontosabb tényezők: a földrajzi, a társadalmi hovatartozás, a foglalkozás, az életkor, a magatartás, az adott kommunikációs helyzet (szóbeliség, írásbeliség, témakör). Vannak olyan vizsgálatok, amelyek ezen túl még a nem vagy a politikai hovatartozás alapján is megkülönböztetnek nyelvváltozatokat.

A hivatali nyelvben például német mintára a beszélt nyelvhez képest sokkal több személytelen szerkezetet (pl. *átadásra került, felvételt nyert, intézkedés történt*) és névutós szerkezetet használunk (pl. *vonatkozásában, tekintetében, tárgyában, kapcsolatosan*). Ezek túlzó

használata feleslegesen bonyolítja a nyelvhasználatot, és nehezíti a megértést.

A normatív nyelvváltozatok sokszínűségére, de megosztottságára utal a sajtónyelv is, amely a rendszerváltásig igényesnek és egységesnek volt mondható, azóta azonban differenciálódott, és bizonyos rétege egyre kevésbé felel meg az irodalmi nyelv, az igényes nyelvhasználat normarendszerének. Sokszor a nyelvi-stilisztikai eltérések az egyes rovatokon belül is tetten érhetők (pl. kulturális, gazdasági, sport). Ez a differenciáltság jellemzi a teljes médiát.

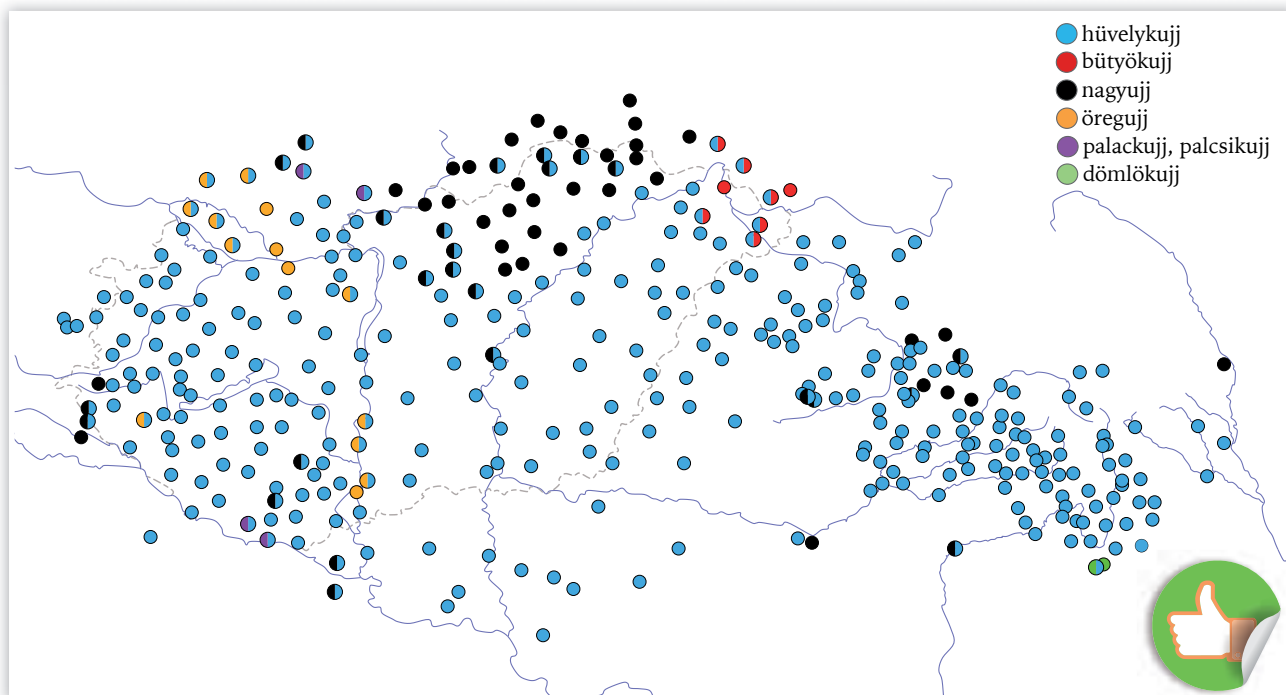
A nyelvváltozatok osztályozása ► A nyelv **vízszintes (dialektus)** és **függőleges (szociolektus) tagolódásánál** részletesebb osztályozással él a szociolingvisztika. A következő szempontokat veszi figyelembe: beszédhelyzet, beszédpartner, beszédváltozatok értékelése, beszélők szempontja. A beszédhelyzet függvé-

nyében ugyanazon beszélő különbözőképpen beszélhet. Kötetlenül beszélünk otthon, baráti társaságban, de máris kötöttebb lesz a beszédünk, ha „szerepelni” kell. A beszélők a beszédpartnertől függően is különbözőképpen beszélnek. Ennek legnyilvánvalóbb megnyilatkozása a köszönés és a megszólítás. Tucatnyi szabálya van annak, hogy valakit miként szólítunk meg. Például ilyen társas szempontok a következők: nem (férfi–férfi, férfi–nő, nő–férfi, nő–nő), kapcsolat (alárendelt–fő-
lérendelt), életkor (felnőtt–gyermek), kapcsolatjelleg

(bizalmas–nem bizalmas) stb. A beszélők nyelvjárási, regionális, de azoktól független társadalmi különbségek szerint is eltérően, tehát nem egyetlen rendszer szabályai szerint beszélnek.

A különféle beszédváltozatok értékelése is mutat szabályszerűségeket. A nyelvhasználók nyelvi sztereotípiáik (ismereteik, előítéleteik) alapján néhány másodperc alatt véleményt alakítanak ki a beszélőről: melyik társadalmi csoport tagja, mennyire kedves, intelligens, meggyőző stb.

A vízszintes tagolódás egy példája ▶

Forrás: www.bihalbocs.hu. Készítette: Vargha Fruzsina Sára

Kérdések, feladatok

- ▶ Gyűjtsd össze minél több társadalmi csoport elnevezését (pl. *focisták*, *szurkolók*, *cukorbeteg*)! Keressetek a csoportokra jellemző sajátos kifejezéseket (pl. *focisták: kötény, les*)!
- ▶ Miért szükséges az anyanyelv szavainak folyamatos tanulása? Fogalmazz meg ezzel kapcsolatban 5 érvet, és fejtsd ki szóban osztálytársaidnak!
- ▶ Milyen nyelvváltozatba sorolnád a következő szavakat? Természetesen egy-egy szó több nyelvváltozatba, nyelvi kategóriába is besorolható! (Használd az 58. oldalon található táblázatot!)
- ▶ 4. A szókészlet rétegződésének egyik szempontja az életkor. Gyűjts olyan szavakat, amelyek jellemzőek egy-egy életkorra!

ÉLETKOR	JELLEMZŐ SZAVAK
2–5 év	
10–12 év	
12–15 év	
30–40 év	
60–70 év	

hangtörvény, észkombájn, üvegbeton, kurátor, csetresz (mosatlan edény), nanotechnológia (átfolyósos kémia), sirály!, dádá, karabiner, AutoCad, pendrive, makuka, sercli, Ptk.

- ▶ 5. Válassz egy olyan hírt, amelyet napilapokban és a bulvársajtóban is megtalálsz! Hasonlítsd össze a két szöveg szóhasználatát, stílusát!

- ▶ 6. Származott-e már bármilyen nyelvi konfliktusotok abból, hogy nem értettetek meg egy szót pontosan? Beszéljétek meg tapasztalataitokat!
- ▶ 7. Egy hasonlat szerint a nyelvhasználat olyan, mint az öltözködés. Tehát ahányszor átöltözünk, annyszor újabb és újabb nyelvváltozatot használunk. Írj le ilyen, a „nyelvi átöltözésre”, nyelvváltoztatásra vonatkozó beszédhelyzeteket!
- ▶ 8. Öt mondattal hívd meg barátodat egy balatoni nyaralásra! Három változatban készítsd el a meghívást: telefonbeszélgetés, e-mail, SMS! Milyen nyelvhasználati jellemzőkre kell figyelni az egyes változatokban?
- ▶ 9. Vigyetek be órára különböző sajtótermékeket, és csoportokban dolgozva hasonlítsátok össze a nyelvhasználatukat!

! Haladóknak

Valószínűleg nincs két ember, aki teljesen egyformán használja a nyelvet, vagy reagál mások nyelvhasználatára. A kisebb fokú fonológiai (hangtani), nyelvtani és szókincsbeli különbségek normálisak; így bizonyos mértékig mindenki birtokában van egy „személyes dialektusnak”. Gyakran értelme lehet egy adott személy nyelvi rendszeréről beszélni, amit idiolektusnak hívunk. Ha egy nyelvet tanulmányozunk, valójában nincs más választásunk, mint az egyének beszéd szokásaival kezdeni: először az idiolektusokat vizsgáljuk. A dialektusokat tehát több idiolektus elemzése révén kapott absztrakcióknak (elvonatkoztatásoknak) tekinthetjük, a nyelveket pedig több dialektuson végzett absztrakció eredményének. A szociális háttérű dialektusokat szociolektusoknak is hívják.

Hasznosnak bizonyulhat, ha rendelkezünk egy olyan terminussal, amely egy adott beszédközösségben található összes változatra utalhat – függetlenül attól, hogy egyéni, területi, szociális, foglalkozásbeli vagy más típusú beszédváltozatról van-e szó. Általános jelentésű terminusként rendszerint magát a (nyelv)változat szót használjuk erre a célra.

(David Crystal: *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 39. nyomán)

A nemzetközi és hazai szakirodalomban még további „lektusokat” különítenek el: a szaknyelvek technolektusok, az egyes etnikumok által használt nyelvváltozatok az etnolektusok, a média nyelvhasználata a mediolektus, s újabban fölvetették a digitális szövegekre a digilektus megnevezést is.

Figyeld meg, hogy milyen tipikus szófordulatokat használ a padtársad, osztálytársaid és a tanáraid!

Gyakorlás

„Bizonyos fogalmak s az őket jelölő szavak is felekezeti kötöttségűek, s elsősorban a felekezeten belül használják őket. Ilyen a római katolikus bencés, elsőáldozó, ministrál, úrfelmutatás, a protestáns konfirmál, konfirmandus, presbiter, a zsidó pászka, sábesz, tóra. Vannak olyan azonos vagy lényegében azonos fogalmak is, amelyeket felekezetenként eltérő szóval jelölnek, mint például (elől a római katolikus, utána a protestáns megfelelő áll): mise: istentisztelet; miseruha: palást, Luther kabát; plébánia: parókia; plébános: lelkész, tiszteletes vagy a köszönésformák: Dicsértessék a Jézus Krisztus!; Áldás, békesség! (református), Erős vár a mi Istenünk! (evangélikus).”

(Kiss Jenő: *Társadalom és nyelv*. In: *A magyar nyelv és irodalom enciklopédiája*. Főszerk.: Sipos Lajos. Magyar Könyvklub, Budapest, 2002. 233.)

- ▶ 1. Mit jelent a *felekezet* szó?
- ▶ 2. Gyűjts össze olyan szavakat, amelyek az egyházi szertartások vagy ünnepek szakszókincséhez tartoznak!

... Nyelv és élet

„A pesti nyelvről több mint százéves vita folyik. Hogy mit is érthetünk rajta? Van, aki csak a tolvajnyelvet, az argót, mások sajátos nyelvjárásként tekintenek rá, ismét mások a nyelvi divatokat terjesztő (közhelyes) köznyelvnek tartják, s vannak, akik a modern szleng (aszfaltnyelv) szülőhelyének.

Balassa József nyelvész a nyelvjárás terminus ellen érvelt: »a város lakossága, főként Budáé, eredetileg német volt. Ma már a magyar elem nagy többségben van ugyan, de nyelve nem fejlődött együttesen és önállóan, miután a lakosság az ország legkülönbözőbb részeiről verődött össze«. Imre Samu az alföldi nyelvjárásról Budapest környéki nyelvjárástípust említ. Valóban, a legtöbb városrész nyelvi kapcsolatban van a mögötte lévő vidék nyelvjárásával.

A leghelyesebb, ha a budapesti nyelvet többszintűnek, többretegűnek fogjuk fel: tolvajnyelv (argó, jassz-nyelv, fattyúnyelv); ifjúsági nyelv; szleng, köznyelv (nyelvi divatok). Már Arany János is használ kártyás argószót. Ambrus Zoltán, Karinthy Frigyes, Molnár Ferenc, Szép Ernő, Heltai Jenő, Tersánszky Józsi Jenő bőven merítettek a tolvajnyelvből. Néhány példa: *arénázik* (veszekedik), *bazi nagy* (nagyon nagy), *bekávézik* (lerészegedik), *bekrepál* (meghal), *bratyó* (báty, fiútestvér), *bukik rá* (kedveli, tetszik neki), *burkol* (eszik), *cvikli* – később – *ciki* (kellemetlenség), *digózik* (nő olasz férfakkal alkalmi ismeretséget keres), *dinka*, *dinnye* (buta), *dobbant* (disszidál), *dohány* (pénz), *elpasszol* (elad), *frankó* (jó, remek), *gáz* (baj, veszély, nehézség, kellemetlenség; mai szójátékban: *Gáz van, ha nincs villany!*), *gürizik* (dolgozik). A magyar argó kyszótára bevezetőjében utal a tolvajnyelv eredetére: 1000 argószóból 200 német, 50 héber vagy jiddis, 20 cigány, 30 más nyelvű és a többi magyar eredetű. Példák: *ajser*, *haver*, *hóhem*, *mesüge* (héber), *máró*, *devla*, *duma*, *luvnya*, *lóvé* (cigány), *svári*, *aré*, *malér*, *angéhol* (német), *klapec*, *karpek*, *bratyí*, *gyengi* (szláv), *jard* (angol). Belső keletkezésű (magyar) szavak: *barna mackó* (ötvenforintos), *bura* (fej), *emeletes zsaru* (lovás rendőr), *ikrek* (járőrök), *fagylaltos* (közlekedési rendőr), *fakabát* (rendőr), *kaptár* (börtön), *sikló* (URH-kocsi), *sínbohóc* (vasutas), *kobra* (szemüveges ember), *hínárhajú* (hippi). Leginkább az átvitel (új jelentés) lehetőségével élnek a nyelvváltozatok: *bedolgozó* (betörő, tolvaj), *buszsofőr* (autótolvaj), *dugulás* (hallgatás), *kocsijátékos* (autótolvaj), *leveles* (gyanús rab), *tégla* (beépített ember, besúgó), *pacsirta* ('énekes', áruló), *varjú* (fegyőr), *zongoráztat* (ujjlenyomatot vesz).

(Balázs Géza: *A pesti nyelv. Városnyelvi kalauz.* Inter Nonprofit Kft., Budapest, 2013. 15.)

1. Az idézett szövegből kiderül, hogy a *pesti nyelv* többjelentésű kifejezés. A szöveg alapján készíts róla gondolatértéket!
2. Te mit gondolsz a mai pesti nyelvről? Milyen rétegei vannak?

Hogy is volt?

„Ha tehát megszólalunk magyarul, akkor a magyar nyelv valamelyik változatán tesszük azt. Mindegyik meghatározott funkciót tölt be, mindegyiknek megvan a maga szerepköre, tehát létjogosultsága is. Közöttük azonban számottevő különbségek vannak vagy lehetnek szerepük, egymáshoz való viszonyuk, megítélésük, elterjedtségük stb. tekintetében. A mai magyar nyelv fő nyelvváltozattípusai a köznyelvi változatok (a beszélt és az írott köznyelv), a társadalmi változatok (a csoport- és a szaknyelvek), valamint a területi változatok (a nyelvjárások).”

(Kiss Jenő: *Társadalom és nyelv.* In: *A magyar nyelv és irodalom enciklopédiája.* Főszerk.: Sipos Lajos. Magyar Könyvklub, Budapest, 2002. 233.)

Beszélgétek meg, hogy milyen szabályok jellemzik az internet vagy a közösségi oldalak vagy az SMS nyelvhasználatát! Mondjatok példákat arra, hogy milyen rövidítéseket használtak!

A csoportnyelvek

A nyelv vízszintes, azaz területi tagolódásáról már beszéltünk: nyelvi csoportot alkotnak az egy-egy nyelvjárást beszélők (dialektus). Ez lehet egy-egy falura érvényes „kiscsoport” vagy akár egy egész tájegységre kiterjedő, több nyelvjárásból álló nyelvjárásterület is. **A társadalom függőleges rétegzettsége szerint** (foglalkozás, életmód, életkor, anyagi helyzet, iskolázottság stb.) **csoportnyelvekről**, azaz **szociolektusokról** beszélünk. Biztosan tapasztaltad már, hogy másképp beszél a vonaton utazó katona, a piaci árus, egy nagy cégnél dolgozó informatikus vagy egy 4 éves óvodás kisgyerek. A nyelvi szempontból elkülönülő csoportnak rendszerint azt tekintjük, amelynek a kommunikatív érintkezésében (nyelvhasználatában: beszédben, írásban) a **köznyelvtől és más csoportoktól eltérés** mutatható ki.

Csoportnyelvnek tekinthetjük tehát az elvont (absztrakt) nemzeti vagy köznyelven belül kimutatható, bármennyi ember által beszélt, eltérő nyelvi jelenségeket. A csoportnyelvet rendszerint a csoport jellemzői alapján nevezzük meg.

Nagyon sokféle csoportnyelv képzelhető el. Ún. „kiszélesített csoportnyelveknek” nevezhetők a **rétegnyelvek**, **nemzedéknyelvek**, vagy az egyes **etnokulturális csoportok** (például magyarországi romák) nyelvhasználata. A csoportjellegű szövegekre az jellemző, hogy nyelvi jegyeik feltűnően utalnak a beszélő társadalmi hovatartozására. Egy beszélő több nyelvi csoporthoz is tartozhat egyidejűleg.

Példaként gondoljunk egy 21 éves, csillagásznak tanuló, Budapesten született egyetemistára, aki kora miatt jól ismeri az ifjúsági nyelvet, elsajátította a csillagászati szaknyelvet, és a normatív nyelvhasználaton túl beszéli a budapesti regionális köznyelvet. Szabadidejében néptáncol és vív, így két hobbinyelv szókinccsét is birtokolja. Édesapja közgazdász, édesanyja nyelvész, e két szakma szakszókinccséből is sokat megért. Egyetemista társaival a szleng elemeit is használja. Tudatosan ki tudja választani a fenti nyelvváltozatok közül éppen azt, amellyel az adott helyzetben közösséget vállal.

Szaknyelvek ► A csoportnyelvek tipikus jellemzőit azonban leginkább a foglalkozások, mesterségek, szakmák és kedvtelések nyelvhasználata mutatja. A szaknyelv (nevezik technolektusnak is) világos, összefoglaló megnevezése azoknak a csoportnyelveknek, amelyek azonos foglalkozásokhoz kötődnek. A hivatalosan ismert, bejegyzett (tanulható) szakmáknak sajátos nyelve alakult ki. Elég, ha beletekintünk egy autószerelési, informatikai, csillagászati, orvosi tankönyvbe.

A szaknyelvek az emberi munka igen fontos eszközei. Meghatározó szerepük van egyebek között a tudományos fejlődésben, a szakmai, kereskedelmi, diplomáciai kapcsolatokban, a használati utasítások fordításában. A szaknyelveknek **sajátos szókinccse** van, **meghatározott terminológiája** és **szabályrendszere**. A művelt köznyelvtől főként abban különbözik, hogy nem jellemzi az érzelemkifejező, a felhívó vagy az esztétikai

funkció. Az idegen nyelvből átvett kölcsönzések például sokkal nagyobb számban vannak jelen a szaknyelvekben, mint bármely más nyelvváltozatban. Napjainkban a technikai és az új módszerek alkalmazását jelentő „innovatív” fejlődés felgyorsulásával a szaknyelvek is gyorsabban változnak.

A nyelvészek elsősorban a visszaszoruló mesterségek, szakmák csoportnyelvére figyeltek fel, és igyekeztek dokumentálni. Például: kovács, bognár, kádár, szűcs, szíjgyártó, varga, csizmadia, molnár, takács, szűrszabó, gombkötő, fazekas, rézműves. De ugyanilyen fontos a most születő, vagy a technológia miatt folyamatosan alakuló szakmák, illetve szakmai területek sajátos, sok tekintetben nemzetközi vonásokat mutató csoportnyelvének a kutatása is. Például ilyen területek: informatika, gasztronómia, sport, turizmus, szabadidőipar, avagy olyan új szakmák szókinccse, mint például szociális munkás, gyorséttermi dolgozó, coach, mediátor, web-dizájntervező stb.

Hobbinyelv ► A hivatalos szakmák mellett vannak az emberek egyes csoportjaira jellemző kedvtelések, foglalatosságok, hobbik, amelyeknek szintén **sajátos szókinccsük** van. Az ilyen „nyelveket” gyakran nevezik hobbinyelveknek, másként: kedvtelések, foglalatosságok „nyelvének”, voltaképpen: csoportos nyelvhasználati módoknak. Jellemző, hogy az egy csoportba tartozók egymás közötti beszélgetését a kívülállók nem mindig értik (például a számítógépes játékokkal kapcsolatos kommunikáció érthetetlen a csoporton kívüliek számára).

Életkori nyelvváltozatok ► Az életkori nyelvváltozatok (diáknyelv és ifjúsági nyelv) egyik legfontosabb jellemzője a **társadalmi elkülönülés**, az **összetartozás megjelenítése** a nyelvhasználatban. Az ifjúság nyelve nem korlátozódik csak az iskolára, az iskolai élet elnevezéseire, hanem kiterjed az élet minden területére. A világhálónak köszönhetően különösen igaz ez. A mindennapokban az ifjúság változtatja leggyakrabban a nyelvét. A már megkopott nyelvi elemeket elhagyják, helyettük újabb, merész szavak kerülnek be a nyelvhasználatba (*király, sirály, menő, lol* stb.).

Az interneten használatos spontán (másodlagos) írásbeliség is csoportjellemzőket mutat. A fiatalok külföldi csoportjai kialakították saját internetes „nyelvjárásaikat” (a dialektus, szociolektus mintájára ezeket **digilektusnak** is nevezhetjük).

Szleng ► A csoportjellegű szövegek legerjedtebb fajtája manapság a szleng. A szlenget elsősorban a társadalmilag elfogadott sztenderd nyelvi változattól való eltérés jelöli ki. A szleng olyan szociolektus, amelyet többnyire a sok időt együtt töltő, azonos érdeklődési körhöz tartozó kisebb csoportok használnak. Ezekben a csoportokban a közösen elfogadott nyelvváltozat használata fontos összetartó szerepet tölt be, ugyanakkor a többiekétől való különbözőségüket is kifejezi.

Oldott és közvetlen stílus, kreativitás, játékoság, kritikus hangvétel, gúny, szókimondás, folyamatos megújulás és nyelvteremtés jellemzi. Amíg az argó inkább az elkülönülés szándékát képviseli, addig a szleng használata sokkal inkább az együvé tartozás, az együttműködés, az együttérzés nyelvi-nyelvhasználatbeli kifejezése. Szilágyi N. Sándor írja: „Ha egy fiatal bekerül egy szleng beszélő társaságba, akkor nagyon sok múlik azon, hogy ő maga szintén szleng beszél-e vagy sem. Ha igen, akkor a társaság nyomban befogadja, ha viszont nem, akkor a csoport tagjai ezt úgy értelmezik, hogy az illető nem egészen közénk való.”

A szleng legtöbbször a beszédhelyzettel függ össze. Informális, bizalmas beszédhelyzetben (pl. egy oldott baráti társalgás során) mindenki szívesen használja a szleng sokszor vicces, vulgáris, találó elemeit.

A szleng leginkább feltűnő csoportnyelvi változata a diáknyelv, az iskolások szlengje. Eleinte leginkább az iskolával, tanulással kapcsolatba hozható szókinccse tűnt föl, ám a felnövő nemzedékek egy ideje magukkal viszik és az élet valamennyi területére alkalmazzák.

A szleng értékelése rendszerint megosztja a beszélőket. Egyesek a nyelv leépülését látják benne, míg mások éppen a nyelvteremtő erejét üdvözlik, mivel friss szavakkal, szóképekkel, kifejezésekkel újítja meg a nyelvet.

A szleng nyelvi jellemzői ► A szlengre jellemző legfontosabb nyelvi vonások:

- **rendszerint érzelemleplező beszéd mód:** Szeret-lek helyett *Bírlak; Járok veled* helyett *Lógok veled*;
- **a közhasználatú szó helyettesítése mással:** lány helyett *csaj*, apa helyett *fater*, ő;
- **expresszív szinonimák:** *száj* helyett *csacsogó*, *bagóleső*, *kenyérleső*;

Kérdések, feladatok

- 1. Alkossatok három-négy fős csoportokat, s minden csoport egy-egy tantárgy szakszókincséből gyűjtson össze legalább tíz példát! Beszéljétek meg ezeknek a szaknyelvi terminusoknak a jelentését, elemezzétek, mennyire pontosak, mennyire tanulhatók!
- 2. Mutasd be a saját hobbid nyelvét, magyarázd meg társaidnak az ismeretlen fogalmakat!
- 3. A szleng folyamatosan gyarapodik a szaknyelvekből is. Ezt bizonyítják az alábbi példák is

Kiütést kap – az orvosi nyelvből
Rástartolt a sráca – a sportnyelvből

Gyűjts te is hasonló példákat!

- **rövidítések:** *szuper* helyett *szupi*, *örök harag* helyett *örihari*, *történelem* helyett *töri*;
- **képszerűség:** 'sokat beszélő ember' *szövegláda*, 'utcán álldogálva vár' *szobroz*;
- **fokozások (túlzás vagy kicsinyítés):** *megy* és *jár* helyett *oson*, *vonszolja magát*, *elsöpör*, *elrongyol*, *sasszézik*, *betolat*, *eltolja a biciklit*;
- **metaforahasználat:** *Miért kell folyamatosan kagylóznia?*
- **újfajta kifejező szólások, közmondások:** *Kevés vagy, mint dobostortában a ritmusérezék.*, *Nehogy már a banán hámozza a majmot!*

Korábban az volt a jellemző, hogy a szleng a beszélők számára egyféle (választható) beszéd mód volt a többi között, úgy is nevezték: kiegészítő beszéd mód. Újabban azonban megfigyelhető a szleng terjedése például a médiában (sajtóban, rádióban, televízióban, interneten), s mintha egyre inkább széles körű, általánosan elterjedt beszéd móddá válna. Úgy tűnik, hogy kilép a csoportnyelvek kategóriájából, és beépül a köznyelvbe.

Argó ► A nyelvészetben a csoportnyelveken belül rendszerint külön tárgyalják az argót (másként: tolvajnyelv, jassznyelv), mert ennek a csoportjellemzőkön túl van még egy jellemző nyelvi tulajdonsága: a **titkosság**. Az argó azért jött létre és azért változik gyorsan, hogy **beszélőik egymással olyan közléseket tudjanak váltani, amelyet mások nem értenek meg**. Ez a sajátos nyelvváltozat leginkább a törvényeken kívül álló **csoport ösztartozását fejezte ki**, és jellemzően sok durva nyelvi elemet tartalmaz. Magyarországon már a 18. századtól kezdődően megjelennek a zsvány nyelv gyűjteményei: a korabeli bűnügyi hatóságok állították össze elsőként a bűnözők sajátos kifejezéseinek szójegyzékét.

- 4. Válassz három szólást, majd alakítsd át úgy, hogy a jelentésük megmaradjon, de mai világunkra reflektáljanak!
- 5. Igazold vagy cáfold a következő, a szleng kapcsán tett nyelvészeti megállapításokat!

- A szlengben „ősi nyelvteremtő és nyelv megújító erő van”.

(Bárczi Géza)

- Egyszerre van meg benne „a különbözős ösztönös vágya” és „a csoporthoz tartozásnak, a beavatottságnak a kifejezése”.

(Kovalovszky Miklós)

- A szlengben megmutatkozó „nyelvi játék és a spontán önkifejezés az emberekre jellemző ősi vonás”.

(Eric Partridge)

- ▶ 6. Szilágyi N. Sándor írja: „Minthogy a farmernadrág és a szleng használata nagyon gyakran együtt jár, ezt a beszédmódot akár farmernyelvnek is lehetne hívni.” Milyen további párhuzamot tudnál találni öltözet és nyelv kapcsolatára?
- ▶ 7. Beszéljess a szüleiddel, nagyszüleiddel a fiatalokokról, munkájukról! Készíts olyan szöszedet, amelyben bemutatod az általuk használt csoportnyelvi jellemzőket, illetve szlenget! Használd a *Retró szótárt!*
- ▶ 8. Keress olyan dalszövegeket, amelyek az 1980-as, 1990-es évek slágerei voltak, és írd ki a szlengre jellemző szavakat, kifejezéseket! Mi változott azóta?
- ▶ 9. a) A *szleng* szó mára széles körben elterjedt, és csaknem minden nyelvváltozattal kapcsolatban emlegetik. Másként: minden nyelvváltozatnak van szlengje. Gyűjts példákat az internetről a különféle szlengekre! Pl. *internetszleng*, *BKV-szleng* stb.
b) Válassz egy szlenget a példáid közül, és írd meg egy lexikonszócikket róla!

! Haladóknak

„A »pesti nyelvnek« először 1932-ben Bárczi Géza szentel tanulmányt. Szigorúan idézőjelben említi a »pesti nyelv«-et, értve rajta a nagyvárosban létrejövő argót (jassznyelvet), illetve pesti nyelvnek tartotta az argóból kinövő, már nem titkos, nem csoporthoz kötött alacsonyabb rendű köznyelvet (mai szóval a szlenget), az »alsóbb társadalmi rétegekben« kifejlődő »különleges« nyelvváltozatot. Ebből ered például a *gagy* (arany), a *pimf* (jelentéktelen, semmi ember) csakúgy, mint a *bambim* (a bimbam megfordítva, azaz a templom), a *csingefon* (telefon), a *slatyak*, *satyak* (sapka), a *citrompofozó* (utcaseprő), de még a *koporsószőg* (cigaretta) is.

A következő nagy gyűjtemény, Zolnay Vilmos és Gedényi Mihály jórészt kéziratban lévő ún. »fattyúnyelvi« szótára még többet tartalmaz ebből az »alul lévő« nyelvvilágból. Csak egy kisebb válogatás jelent meg belőle. Jellemző szólások: *Amíg a készlet tart, Annyi baj legyen, csak a villamos menjen, A zágson (sag schon) tipikus esete, Jó hülyének lenni!* Hasonló kifejezésekre bukkanhatunk Hernádi Miklós közhelyszótáraiban is, csak hogy ő már gyakori, divatos vagy éppen elcsépelet fordulatoknak nevezi az efféléket.”

(Balázs Géza: *A pesti nyelv. Városnyelvi kalauz*. Inter Nonprofit Kft., Budapest, 2013. 18.)

Milyen logikai úton kapcsolható össze a három különféle megnevezésű nyelvváltozat: pesti nyelv, fattyúnyelv, közhely?

Gyakorlás

És mi a zsargon?

„A zsargon sajátos beszédmód (volt), amelyet régen minden »jó házból való« úrigyerek mint társadalmi osztálya – a »felső tízezer« – sajátos megkülönböztető jegyét ismert meg: az előkelőségek illemkódexe azt is előírta, hogy a jól nevelt úriember (és úrhölgy) nem beszélhet olyan közönségesen, mint a piaci kofa, hanem finoman kell kifejeznie magát. Így alakult ki a zsargon, mely nemcsak az alsóbb néprétegektől való elkülönülést, hanem használoinak együvértartozását is kifejezte, ezért is igyekezett annyira az úrhatnám kispolgárság is eltanulni. Jellemző volt rá az idegen szavak hivalkodó használata: a szalonbeli fiatalember snájdig volt, meg hercig (nem ám jóvágású vagy csinos!), a hölgyek pedig charmante-ok, és a fejfájástól sohasem szenvedtek: mindig csak migréntől, lehetőleg raccsolt r-rel ejtve. Sírni azonban nem sírtak, legfeljebb időnként sírógörccsöt kaptak. [...] A zsargon irtózott a vulgáris szavaktól, és mert a kelleténél jóval többet tekintett ilyennek, ezek helyett gyakran élt finomkodó, kényeskedő körülírásokkal. Fontos kelléke volt még az affektált, modoros hanghordozás és az idegenes kiejtés (az Akadémia-féle ejtémód, rövid a-kkal).”

(Szilágyi N. Sándor: A csoportjellegű szövegek. In: *Mi a szleng? Tanulmányok a szlengről és fogalmáról*. Szerk.: Fenyvesi Anna – Kís Tamás – Várnai Judit Szilvia. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999. 9.)

- ▶ 1. Gyűjtsd ki a ritkábban használt idegen szavakat a szövegrészletből!
- ▶ 2. Nyomozd ki a *zsargon* szó eredetét!

... Nyelv és élet

„Nyeletlenkedő székely kölkök! Bizonyára ismeritek a Micimackót. Egy angol bácsi írta, és nagy humoristánk, Karinthy Frigyes fordította magyarra. Node, hogy ti is értsétek, és hirdesse az ősi góbé virtust, ne csak az angol meg magyar számárságokat, Málna András Alajos, csikszentgölöncséri tanító bácsi átültette nektek székely nyelvre is.”

„Alig es pitymallott, hogy Misimackó kitüsténkedett a dunya alól. Fáin, hímmzett harisnyanadrágot cibált magára, met rendes székely medve nem menyen ki csóré popsival az erdőbe, mint a pestiek. Vasalt ing, lájbi, hosszú szárú csizma, rendesen megpucolva, pörge kalap, árvalányhajjal, szóval ahogy kell. Még a bajsztát es megpödörte egy csepp suviksszal. A csizmaszárba bécsúsztatta a kacorbicskát, met sosem lehessen tudni, mi minden történik.

Azzal kilépett a Gölöncséri Pagonyba, hogy ő aztán most rendet csál, met a vacakságból elég vót.

Egyenest a méhekhez tartott. Dógoztak az istenadták, hogy majd meg szakattak belé, csak úgy csepegett róluk a verejték. De azért ők es vasalt csíkos ingbe vótak, met a székely mán csak így dógozik.

Mikó látták Mackó uramat, megálltak az iparkodásban s nézegették nagy csúful, met rögtön tutták, hogy mit akar.

– Adjon Isten magiknak szép jó reggelt! – emelintette meg Misimackó a pörgekalapját, ahogy illik. – Aztán azt akartam magiknak mondani, hogy eztántól arrafelé többet nem leszen herregés meg acsarkodás, ha gyüvek a mézér, met istenuccse csúfot csálok magikból, értik-e?

– Hanem aztán ugyanbiza mivel csálja kied azt a csúfot? – vihogtak a méhek. – Ejszen megint azzal a rozsdás kacorbicskával mind nyeletlenkedik, mint a múltkoriban? Vette-e észre, hogy nekünk küssebb ugyan a bicskánk, de ezerszer annyian vagyunk?

– Há nem mondom, észrevettem – vigyorgott huncutul a bajsza alatt Misimackó –, hanem magik meg észreveték-e, mekkora bühnagy permetezőgépet cepeltem haza a tegnap a brassói Praktikerből? No, Isten álgya magikat!”

(Orbán János Dénes: Első és egyetlen fejezet, melyben Misimackó rendet csál a Gölöncséri Pagonyban. In: Uő.: *Alkalmi mesék*. Erdélyi Híradó Kiadó, Kolozsvár, 2012. 15–17.)

1. Szépirodalmi művekben már többször találkozhattál nyelvjárási elemekkel. Értelmezd a szöveget, keresd meg, milyen nyelvi eszközöket kölcsönöz a székely nyelvjárásból az író. Használd az interneten található székely–magyar elektronikus szótárakat, és készíts magadnak szójegyzéket a most elolvasott szövegből!
2. Keress rá valamely videómegosztó oldalon a székely nyelvleckékre, és hallgasd meg!

Hogy is volt?

Korábban tanultuk, hogy a nyelvek nyelvváltozatok formájában léteznek, így egyetlen nyelvről sem mondható el, hogy teljesen egységes. A nyelv sokszínűségét tapasztalhatjuk meg, amikor egy debreceni vagy egy hollóközi ember beszédét hallgatjuk, de azok is különféleképpen nyilvánulnak meg, akik eltérő társadalmi réteghez, (foglalkozási) csoporthoz vagy nemzedékhez tartoznak. Az egykor főképp állattenyésztésből és földművelésből élő magyar falusi közösség teljesen átalakult; az elvándorlás, a gazdasági fejlődés és az iskolázottság mértékének növekedése a nyelvhasználatban is változásokat indított be.

Ismertek olyan kifejezéseket, amelyek csak bizonyos tájegységekre jellemzők? Gyűjtsetek ilyen szavakat!

A nyelv területi tagolódása

A nyelvtudomány vízszintesnek nevezi a nyelv területi tagolódását, amelynek eredményeképpen létrejöttek a nyelvjárások. **Nyelvjárásnak (dialektusnak)** egy adott földrajzi területen élő társadalmi csoport sajátos nyelvhasználatát nevezzük.

A 19. század második felétől kezdtek el a nyelvjárások visszaszorulni, mert nagymértékben felgyorsult a gazdasági fejlődés, az iparosodás, a fokozódó belső migráció, s az elmúlt évtizedekben a televízió, a rádió, az újságok és az internet van nagy hatással a nyelvhasználatra. Ez a hatás pedig háttérbe szorítja a különbözőségeket, és erősíti a köznyelv használatát.

Mivel foglalkozik a dialektológia? ► A dialektológia nyelvjárások (dialektusok) kutatásával foglalkozik. A kutatók eredetileg a gazdálkodó életmódot folytató falusi ember nyelvhasználatát tanulmányozták hangtani, alaktani és lexikai szempontból, s ezen túl a nyelvjárási jelenségek földrajzi elterjedését vizsgálták. Napjainkban a dialektológusok azt is feltárják, hogy a falun élők milyen mértékben képesek megőrizni elődeik nyelvét, emellett a városban élők által beszélt nyelvet is tanulmányozzák.

Manapság a technika fejlődésének köszönhetően fejlődött ki a számítógépes dialektológia. Az eddig elkészült **nyelvatlaszok** digitalizálásával könnyebben lehet összehasonlítani és színes térképeken szemléltetni a nyelvi jelenségeket.

A nyelvatlaszok ► Az eddigi legnagyobb vállalkozás a *Magyar Nyelvjárások Atlaszá*nak elkészítése volt. A magyar nyelvtudomány első nemzeti atlaszának adatait 1949 és 1964 között gyűjtötték nyelvészeink.

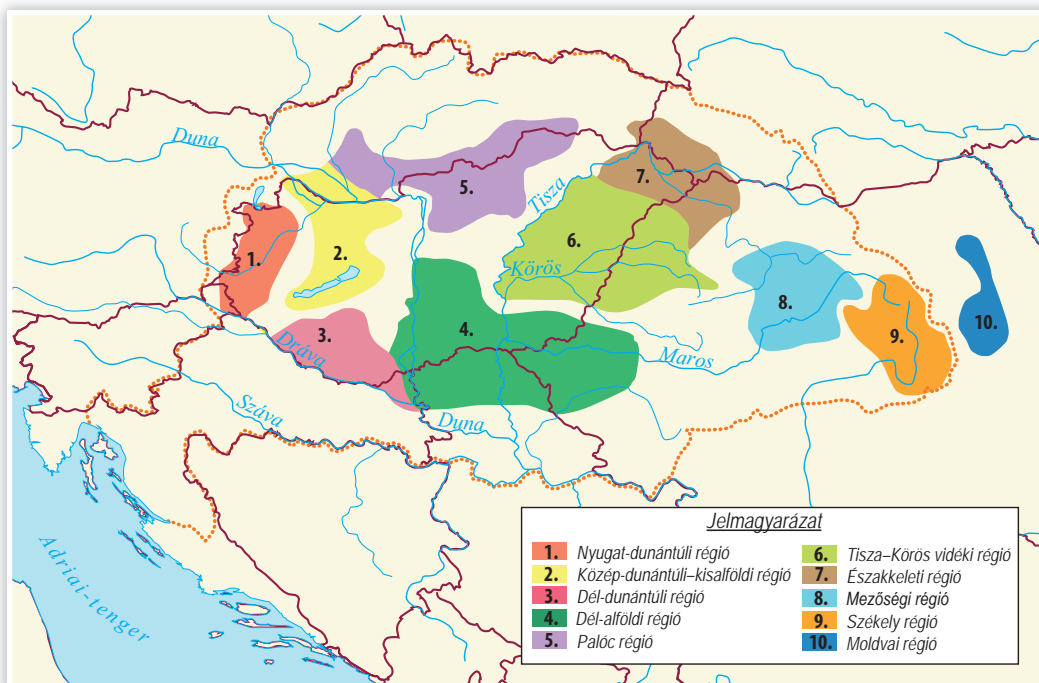
Az atlasz anyagának gyűjtése a teljes magyar nyelvterületen folyt, azaz nyolc ország 395 kutatópontján (ebből 68 esik az országhatáron kívül) összesen 12 560 adatközlőt kérdeztek meg. A nagyatlasz összesen 1162 térképéből 617 (53%) lexikai, 365 (31%) morfológiai és 189 (16%) fonetikai adatokat tartalmaz.

2010-ben kezdődött el az *Új magyar nyelvatlasz* gyűjtése a magyar nyelvterület 186 kutatópontján (Magyarország: 100, Románia: 40, Szlovákia: 26, Szerbia: 6, Ausztria, Horvátország és Ukrajna: 4-4, Szlovénia: 2), kutatópontként tíz adatközlővel. A kutatás során a terpmunkások 268 kérdésre épülő szövegfelvételt készítettek. Az adatok feldolgozása jelenleg is tart.

A nyelvjárási régiók ► Egyes országokban (pl. Németország, Olaszország, Ausztria) a nyelvjárások között oly nagyok a különbségek, hogy a beszélők nem értik meg egymást. A magyar nyelvterület viszonylag egységesnek mondható, de a magyar nyelvjárásokra is igaz, hogy **mind hang- és morfémaállományukban, mind szókészletükben különböznek** egymástól. A peremvidék nyelvjárásai, köztük pl. a moldvai csángó oly sok archaikus sajátosságot és román kontaktusjelenséget hordoz, hogy a szavak szintjén nem mindent értünk belőle.

A teljes magyar nyelvterületet összesen **10 nagy nyelvjárási régióra** osztották fel:

1. nyugat-dunántúli, 2. közép-dunántúli–kisalföldi, 3. dél-dunántúli, 4. dél-alföldi, 5. palóc, 6. Tisza–Körös vidéki, 7. északkeleti, 8. mezőségi, 9. székely, 10. moldvai csángó nyelvjárások. A nyelvjárási régiók szinte mind egyike átnyúlik a határon, s három közülük Magyarország határain kívül esik.

A nyelvjárások sajátosságai ► Most azokat a nyelvjárási jelenségeket mutatjuk be, amelyeket a legkönnyebben felismerünk, mert eltérnek a sztenderdtől. A nyelvjárások magánhangzórendszere két hanggal gazdagabb a köznyelvénel: a zárt *ē*-vel (középső nyelvállású, magas hangrendű) és a palóc nyelvjárásban használatos hosszú *ē*-vel. A zárt *ē* hangot Kalotaszeg környékén és a Székelyföld nagy részén, valamint a Dunától északra és nyugatra, a Duna–Tisza közén és a Dunántúl Debrecentől délre eső részén használják.

Szinte mindenki által ismert hangtani jelenség az *ő*-zés (*őszik*, *mögy*, *lőszök*), amely a dél-dunántúli nyelvjárásterületen, Szeged környékén jelenik meg ott, ahol a többi nyelvjárásban zárt *ē*-t ejtenek. Erősen *ő*-ző terület még Somogy déli része is.

A Mezőség jellegzetessége, hogy *o* helyett *a*-t ejtenek: *szaba* 'szoba', *razs* 'rozsa', *sak* 'sok', *mast* 'most', magyaró 'mogyoró', de használják a *megyen*, *teszen* igealakokat is, ez utóbbi az északkeleti nyelvjárásban is használatos. Északkeleten záródó kettőshangzókat is hallhatunk, azaz az *ó*, *ő*, *é* helyén *ou*, *öü*, *eë*, *ëi* diftongusokat ejtenek az emberek (pl. *szép* ~ *szēp* ~ *szējp*, *volt* ~ *vout*).

Az *i*-zés a palóc nyelvjárásokban, a Dunántúl északi részén és a Tiszántúlon figyelhető meg, itt az *é* helyén *i* jelenik meg: *nígy*, *beszíd*, *dicsír*.

A mássalhangzók rendszerében az *ly* hiánya vagy megléte okoz mennyiségi eltérést. A palóc nyelvjárás például megőrzi az *ly* hangot, de Pozsony környékén, Somogy bizonyos részein és a dunántúli nyelvjárás nyugati peremén az *ly* és a *j* is hiányzik, helyükön az *l* hang foglal helyet: *gereble*, *halla*. Felsőőrben és Moldvában a *ty* és a *gy* hiányzik, helyette *cs* és *dzs* fordul elő az alábbiak szerint: *kutya* ~ *kucsa*, *gyerek* ~ *dzserek*.

A fenti példák olyan tájszavak, amelyek a vele megegyező köznyelvi szótól **csak kiejtésükben térnek el**, ezeket **alaki tájszavaknak** nevezzük.

A nyelvjárások szókincsében számos olyan tájszóval találkozunk, amelyeket az adott nyelvjárást nem ismerők nem értenek. Lehetséges, hogy a nyelvjárás a köznyelvben ismert fogalmakat jelöl más hangszóval, de előfordulhat, hogy az adott dologra a köznyelvben nincs kifejezés. Az ilyen nyelvjárási kifejezéseket **valódi tájszavaknak** nevezzük. A köznyelvi kifejezésre a nyelvjárásban egy egyedi hangszóval jelölt szót használnak: az északkeleti nyelvjárásban *puffancs* ~ *fánk*, Kalotaszegen és a Mezőségben: *cáp* ~ *bakkecske*, a palócban a *gurja* ~ *krumpli*.

Az is előfordul, hogy **a tájnyelvben ugyanaz a kifejezés más fogalmat jelöl, mint a köznyelvben**. A **jelentésbeli tájszavak** is gyakran vezethetnek félreértésekhez a nem nyelvjárási és nyelvjárási beszélők között (pl. *bogár* 'légy', *borsó* 'bab').

Kérdések, feladatok

- ▶ 1. Látogass el a www.bihalbocs.hu és a geolingua.elte.hu honlapokra, és nézd meg, hogy néz ki egy internetes hangostérkép! Válassz ki egy szót, és nézd meg a területi változatait!
- ▶ 2. Nézz utána, mit jelent a *bihalbocs* szó, amely a szoftver névadója lett!
- ▶ 3. Gyűjts valódi tájszavakat a nyelvjárásterület 10 régiójából!
- ▶ 4. Vállalnád-e, hogy egy állásinterjúban valamilyen nyelvjárási változatot használod és nem a sztenderdet? Indokold röviden válaszodat!
- ▶ 5. Beszélgetsetek arról, hogy milyen a nyelvjárások társadalmi megítélése Magyarországon!
- ▶ 6. Keresd meg a térképen, hogy az egyes nyelvjárási régiókhoz mely nagyobb városok, tájegységek tartoznak!

! Haladóknak

Talán túlzásnak tűnik, de a tapasztalatok szerint az anyanyelv jövője múlhat a nyelvhasználók nyelvi/nyelvjárási attitűdjén. Kisebbségben különösen igaz ez, mert ott sok esetben a nyelvjárási változat maga az anyanyelvváltozat. Ebben a helyzetben, ha a nyelvjárást stigmatizáljuk, negatív jelzőkkel illetjük, akkor tulajdonképpen az anyanyelvet bélyegezzük meg. Ha a társadalom nem értékeli sokra egy nyelvváltozatot, előbb-utóbb a beszélő sem használja szívesen. Például az észak-burgenlandi magyar szórványban az archaikus, erősen nyelvjárásias helyi nyelvváltozatot a cselédség nyelvvel azonosították, így sokan a magasabb presztízsű (megbecsültségű) német nyelvet választották. Ezért fontos feladat erősíteni mindenkiben az anyanyelvjáráshoz, az elsődleges anyanyelvváltozathoz való pozitív viszonyulást. A szomszédos Ausztriában vagy Németországban sokkal nagyobb a nyelvjárások megbecsültsége, mint nálunk, a nyelvjárást beszélők büszkéek a saját nyelvváltozatukra. Az erős különbözőség miatt az osztrák televízióban a sztenderd nyelvváltozat szerint feliratozzák a nyelvjárásban beszélő interjúalany mondanivalóját.

A nyelvjárás a helyi, ún. **lokális identitástudat** kifejezőeszköze. Kanadában például a közelmúltban meg akartak szüntetni egy sztenderd nyelven sugárzó francia rádióadót, mert senki nem hallgatta. Miután a helyi francia dialektusban kezdett sugározni a közösséget érdeklő témakörökben, nőtt a hallgatottsága.

Készítsetek felmérést környezetetekben a nyelvjárásokhoz kapcsolódó attitűdről! Kérdezzétek meg családokat, barátaitokat, milyen hozzáállást tapasztaltak a nyelvjárásokkal kapcsolatban! Nekik mi a véleményük? Eredményeiteket beszéljétek meg!

Gyakorlás

Noé bárkája felé

Nagy Imre-festmény hátára

Be kell hordanunk, hajtánunk mindent.
A szavakat is. Egyetlen szó,
egy tájszó se maradjon kint.
Semmi sem fölösleges.
Zuhoghat akár negyvenezer nap
és negyvenezer éjjel, ha egy
buboréknyi lelkiismeret-
furdalás sem követi a bárkát.

Mert leapad majd a víz.
És fölszárad majd a sár.

És akkor majd a megőrzött,
a meglévő szóból újra-
teremthetjük magát
az első búzaszemet,
ha már igével élünk
tovább nem lehet.

(Kányádi Sándor: *Noé bárkája felé*, 1978)

- ▶ 1. Értelmezd a szöveget! Gyűjts te is tájszavakat a környezetedből vagy különböző nyelvatlaszokból, internetes oldalakról! Példaként felsorolunk néhány szótárt:
 - *A romániai magyar nyelvjárások atlasza*. I–XI. kötet. Szerk.: Murádin László–Juhász Dezső. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1995–2010.
 - Imre Samu: *Felsőőri tájszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.
 - *Új magyar tájszótár*. I–IV kötet. Főszerk.: B. Lőrinczi Éva. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–1998.
- ▶ 2. Olvasd el Kányádi Sándor életrajzát, és állapítsd meg, melyik nyelvváltozat volt az anyanyelve! Nézz utána, hogy ez a nyelvváltozat hogyan jelenik meg a verseiben! Keress magyarázatot arra, hogy miért volt olyan fontos a költőnek minden egyes magyar szó!

... Nyelv és élet

A francia forradalom, a Bastille ostroma a szabadság jelképévé vált szerte Európában. Ebben az időszakban már javában folyt Franciaországban a több évszázados tudatos küzdelem azért, hogy az „egy nemzet egy nyelv elve” az országban megszilárduljon, s egy Párizs környékén használt dialektus, a francia legyen az állam hivatalos nyelve. Maga a nemzetállam fogalma is francia eredetű. Ez az állami törekvés az idézetből is kiderül:

1. Elevenítsd fel a francia forradalomról tanultakat! Beszélgessetek a szöveg alapján arról, milyen nyelvpolitikát folytatott a korabeli francia állam! Hasonlítsd össze a mai francia helyzettel! Nézz utána, mi az ország hivatalos nyelve!
2. Nézd végig Európa országait! Keres többnyelvű országokat!
3. Mi lehet a különbség a *hivatalos nyelv* és az *államnyelv* között? Nézz utána az interneten!

„Grégoire abbé, Blois püspöke 1790 augusztusában teljes Franciaországra kiterjedő kérdőíves felmérésbe kezdett az országban használt dialektusokról. A *Jelentés a dialektusok megsemmisítésének szükségéről és ennek eszközeiről és a francia nyelv használatának egyetemessé tételéről* címet viselő munkáját 1794. június 16-án ismertette a Konventnek.

»A jelentés pontos láttelep a kor nyelvi sokszínűségéről, amelyet meg kell szüntetni, mert az egyetlen fennmaradásra méltó nyelv a francia. A helyzet fontos és sürgető, mivel az akkor 25 milliós francia népességből legalább 6 millió, főleg vidéken élő polgár egyáltalán nem beszélt franciául. A dialektusok szegényesek, a fordításnak ellenállnak, hátráltatják a forradalom munkáját. A mezőgazdaság fejlődését is lehetetlenné teszik, hiszen a gazdák egymást sem értik.

A jelentés következményeként újabb dekrétumokban erősítették meg a francia nyelv használatát, a dialektust használó tisztviselőket például 6 havi börtönre ítélték az 1794 júliusában hozott törvények értelmében.«

(Ortutay Katalin: *Nyelv és hatalom összefüggései Franciaországban*. Ada, 2012. 20.)

Hogy is volt?

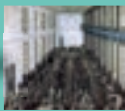
Eddigi történelmi tanulmányaid során többször találkozhattál már a többség-kisebbség viszonyával, tanultál többnyelvű államok történelméről is.

Szent István királyunk az *Intelmekben*, amelyet fiának, Imre hercegnek írt, így fogalmazott:
„mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő.”

1790-ben az alsótábla kimondta, hogy tanácskozásait ezúttal magyar nyelven folytatja, 1791-ben pedig – a magyar nyelv terjedését elősegítendő – törvénycikkbe foglalták, hogy:
 „a gimnáziumokon, akadémiákon és a magyar egyetemen a magyar nyelv és írástan számára külön tanár fog beállítani”.

Később a reformkori képviselők elérték, hogy a magyar legyen a hivatalos nyelv (1844). A II. törvénycikk azt is kimondja, hogy:
 „az ország határain belüli iskolákban közoktatási nyelv a magyar legyen.”

Folytasd tovább a kutatást! Idézzétek fel közösen, hogy milyen nyelvpolitikát folytatott például az Oszmán vagy a Habsburg Birodalom!

Mi a nyelvpolitika?

Egy állam tudatos, előre megtervezett tevékenységet végez annak érdekében, hogy bizonyos politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális stb. célokat elérjen. Ez a tudatosan végzett tevékenység a társadalomnak szinte minden területére kiterjed. Ennek megfelelően szoktunk beszélni gazdaságpolitikáról, társadalompolitikáról, kultúrpolitikáról, oktatáspolitikáról, szociálpolitikáról és bár még hosszan sorolhatnánk, természetesen nyelvpolitikáról is.

Egy adott állam **nyelvpolitikája** szintén előre megtervezett, tudatos tevékenység, amely az állam területén használt nyelveket érinti. A nyelvpolitika az adott nyelvi helyzet fenntartására vagy annak megváltoztatására törekszik.

Nyelvek és törvények ► Homogén, egynyelvű államok esetében egészen más hangsúlyt kapnak a nyelvpolitikai intézkedések, mint egy olyan országban, amelyben számos nemzetiség él együtt, és amelyet nyelvi sokszínűség jellemez. Egy adott állam nyelvpolitikája határozza meg azt is, hogy az országban mely nyelvet vagy nyelveket tesznek hivatalossá, melyeket tűrnek meg, vagy éppen melyeknek tiltják meg a használatát. Az államok törvényekben határozzák meg hogy mely nyelv(ek) az állam hivatalos nyelve(i), és mely népcsoportok nyelvét fogadják el kisebbségi nyelvként. Egy kisebbségi nyelv is lehet hivatalos nyelve egy adott országnak.

A magyar nyelv hivatalosságát 1844. november 13-án mondta ki az országgyűlés. Ez azt jelentette, hogy a törvénykezés, a hivatalos ügyintézés és az élet minden területén a magyar nyelvet kezdték el használni az emberek. A magyar parlament 2011-ben november 13-át a magyar nyelv napjává nyilvánította.

Nyelvi jogok ► Minden embernek joga van ahhoz – akkor is, ha egy adott államban kisebbségben él –, hogy használhassa és fejleszthesse anyanyelvét, ápolja kultúráját. Ezt az államnak a törvényhozásában is meg kell jelenítenie.

A kisebbségi és nyelvi jogokat nemzetközi dokumentumokban is rögzítették. Az első, még a második világháború borzalmainak hatása alatt keletkezett: az *Emberi jogok egyetemes nyilatkozatát* 1948. december 10-én fogadta el az ENSZ-kögyűlés. A nyilatkozat elfogadásának napját minden évben az emberi jogok napjaként ünnepeljük. Jóval később, 1992. június 22-én hagyta jóvá az Európa Tanács a Regionális vagy Kisebbségi

Nyelvek Európai Kartáját, és 1996-ban fogalmazták meg Barcelonában a *Nyelvi Jogok egyetemes nyilatkozatát*.

Azt tapasztaljuk, hogy a **kisebbségi és nyelvi jogok** léte önmagában nem jelent garanciát arra, hogy a jogok a gyakorlatban is érvényesülni fognak, **szükség van a többségi államok toleranciájára**, támogató jellegű kisebbségpolitikájára is.

Nyelvpolitika és oktatás ► A nyelvpolitika és az oktatáspolitikai döntéshozói határozzák meg, hogy milyen nyelven oktassanak az iskolákban: **kijelölik a tanítás nyelvét**, meghatározzák a **kisebbségi nyelvek helyét** és a **választható idegen nyelveket**. Így a nyelv- és oktatáspolitikai, valamint a nyelvi jogok között szoros a kapcsolat. Az oktatás így válhat egy adott nyelv megtartásának vagy asszimilációjának eszközévé.

Kétnyelvűség, kettősnyelvűség ► A világ lakosságának többsége két- vagy többnyelvű. A közeli Luxemburgi Nagyhercegségnek például három hivatalos nyelve van: a luxemburgi a nemzeti nyelv, és mellette hivatalos a francia és a német is. A többnyelvű országban élő emberek általában két vagy több nyelvet beszélnek. Az Európai Unió szintén támogatja a nyelvi és kulturális sokszínűséget. Az EU-nak jelenleg 28 tagja van és intézményeiben 24 hivatalos nyelvet használnak, amelyek a következők: angol, bolgár, cseh, dán, észt, finn, francia, görög, holland, horvát, ír, lengyel, lett, litván, magyar, máltai, német, olasz, portugál, román, spanyol, svéd, szlovák, szlovén.

Kétnyelvűségen azt értjük, hogy az egyén az anyanyelvén túl egy második vagy egy harmadik nyelvet is használ a mindennapi érintkezés során. Egyéni kétnyelvűségről akkor beszélünk, ha a családban a két különböző nyelvű szülő mellett a gyermek kétnyelvű közegben nő fel: egy magyarországi sváb anya és magyar apa gyermeke például lehet kétnyelvű.

A kétnyelvűségnek van közösségi szintje is: ebben az esetben egy kisebbségi közösségre kell gondolnunk, amely egy olyan államban él, ahol az anyanyelve kisebbségi státuszban van, nem használható minden nyelvi szinten (hivatal, törvénykezés, orvosi rendelő), ezért az állampolgárnak a többségi nyelv ismeretére is szüksége van.

A környező országban élő magyar népcsoportok ilyen kétnyelvű beszélőközösséget alkotnak: használják anyanyelvüket és az államnyelvet is. A két nyelvet általában különböző nyelvi szinteken: az anyanyelvet a családban, a templomban, a barátokkal való kapcsolattartás során, míg az államnyelvet a munkahelyen és az ügyintézéseknél. Az a kívánatos, ha a beszélő magas szóbeli és írásbeli kompetenciával rendelkezik mindkét nyelven. A nyelvi érintkezés (kontaktus) azóta létezik, amióta az ember különböző nyelveket beszél a Földön, így minden nyelv érintkezik szinte folyamatosan más nyelvekkel. A nyelvi kölcsönhatás így elkerülhetetlen. A nyelvi kontaktusok először a kétnyelvű beszélők

nyelvhasználatában érhetőek tetten, hiszen ők két nyelvi kód közül választhatnak spontán vagy tudatosan.

A nyelvi kapcsolatok, a nyelvek egymásra hatásának tanulmányozása a kontaktológia nyelvészeti tudományágának témakörébe tartozik. A két nyelv folyamatosan hat egymásra, ez elsősorban a szókincsben érhető tetten, így ún. **kontaktusjelenségek** jönnek létre. Az is előfordulhat, hogy a két nyelv ismerete nem mindig egyforma: sok esetben az egyik (általában az államnyelv) a domináns.

Kevertnyelvűség, nyelvcsere ► Amikor a kisebbségi nyelvi készletből hiányoznak szavak, a beszélő az államnyelvből veszi kölcsön ezeket a lexémákat, s így jön létre a **kevertnyelvűség** az alábbi örvidéki példák szerint:

„Az autobahnon kilyukadt a reifnim.”

’Az autópályán kilyukadt a gumim.’

„Vasárnap délelőtt a bundestrassnin volt egy unfoll.”

’Vasárnap délelőtt a főúton volt egy baleset.’

Ha az egyik nyelv használata teljesen visszaszorul, az egyén vagy a közösség szintjén bekövetkezik a **nyelvcsere**. Ha egy nyelvnek az utolsó beszélője is meghal, akkor a nyelv is kihal.

Kérdések, feladatok

- ▶ 1. Keress Kárpát-medencei jogvédő irodákat! Nézz utána, milyen jogsértésekkel foglalkoznak! Beszéljétek meg a példák alapján, hogy milyen emberi jogokat védenek, s az egyes példák kapcsán miben következett be jogsértés!
- ▶ 2. Nézz utána, hogy a szomszédos országoknak vannak-e nyelvtörvényeik?
- ▶ 3. Milyen nyelvi jogaik vannak a magyar kisebbségeknek a környező országokban? Vesd össze például a szlovéniai és az ukrainai magyarság helyzetét!
- ▶ 4. Gyűjtsd össze, hogy a szomszédos országok felsőoktatási intézményeiben hol lehet magyarul elvégezni egy-egy szakot! Melyek ezek? Kolozsvárott például lenne lehetőséged erdőmérnöki karon végezni magyarul?
- ▶ 5. a) Látogass el a languagesindanger.eu oldalra, és tanulmányozd a magyarul „Veszélyben a nyelvek” elnevezésű projektet! Gyűjtsd össze a projektről a következő információkat!
- ▶ 7. 2009-ben az Országgyűlés elfogadta a magyar jelnyelvről és a magyar jelnyelv használatáról szóló törvényt. Tudod-e, hány siket ember él Magyarországon? Nézz utána, milyen tevékenységet folytat a siketek jogvédő szervezete, a SINOSZI!
- ▶ 8. Válasszatok egyet a világ országai közül, majd nézzetek utána a könyvtárban vagy az interneten, mi jellemzi a nyelvpolitikáját!
- ▶ 9. Történelmi tanulmányaitok alapján gyűjtsetek példákat a szövegben megnevezett, az emberek nyelvhasználatát fenyegető nyelvpolitikai esetekre!

célja

résztevői

megvalósítási terület

- b) Vitassátok meg, mennyire segíthet ez a projekt a veszélyeztetett nyelvek helyzetén!
- ▶ 6. Egy erdélyi börtönben sérültek a rabok jogai, mert nem igényelhetek sem anyanyelvű oktatást, sem pszichológusi segítséget. Írjatok védőbeszédet, érvekkel támasszátok alá, hogy miért van joguk hozzá!
- ▶ 10. Készítsetek rövid kisfilmet a magyar nyelv napjára! Találjátok ki, mire szeretnétek felhívni a figyelmet a magyar nyelvvel kapcsolatban, majd írjátok meg a forgatókönyvét! Ha van rá lehetőségetek, mobilok segítségével forgassátok is le a filmeteket!

„A történelem során a nyelvpolitikai intézkedések sokszor tulajdonképpen valamely nemzetiségi csoport(ok) üldözését és/vagy valamely másik csoport(ok) privilegizált helyzetének megteremtését/fenntartását jelentették. Ilyen erőszakos intézkedések például, amikor egész csoportokat vagy egyéneket asszimilálnak a többségi nemzetiségi nyelvi csoportba; egyes csoportoknak megtiltják az általuk vallott értékek kifejezését; közösségeket telepítenek ki; belső gyarmatosítást hajtanak végre (az országban élő valamely csoportot alsóbbrendűként kezelnek); szélsőséges esetekben etnikai tisztogatást és népiertást hajtanak végre.”

(Forrás: hu.languagesindanger.eu)

! Haladóknak

Az Európai Unió honlapján található adatok szerint Európa 45 független államában kb. 750 millió polgár él, akik 200-nál több nyelvet és 60 regionális és kisebbségi nyelvet beszélnek. Európa nyelvi sokszínűsége kerül reflektorfénybe minden évben szeptember 26-án, mert az Európa Tanács ezt a napot a Nyelvek Európai Napjának nyilvánította. Először 2001-ben – a nyelvek európai évében – rendezték meg Európa-szerte, és azóta is minden évben megünneplik.

Számos szervezet felelős a regionális és kisebbségi nyelvek európai szintű politikájáért. Az Európai Parlament 1982-ben hívta életre a Kevésbé Használt Nyelvek Európai Irodáját azzal a céllal, hogy információs és tanácsadási tevékenységekkel segítse elő a nyelvi sokszínűséget; 1987-ben pedig létrehozta az európai MERCATOR-hálózatot, hogy kutatások indulhassanak a regionális és kisebbségi nyelvek helyzete és használata tárgyában. Az Európa Tanács 1995-ben Grazban alapította meg az Élő Nyelvek Európai Központját, amely a nyelvvoktatás megújítását célzó kezdeményezések támogatásával foglalkozik.

Vannak területhez, országhoz nem köthető nyelvek! Nézz utána az interneten, melyek ezek! Előfordulnak-e Magyarországon? Tudod-e, milyen kisebbségek élnek hazánkban?

Gyakorlás

„Első példa: Egy pesti óvodában a délutáni órákban a gyerekek öltözködnek, hazakészülődnek. Egy leányka elkeseredve sír: »Nem kapom a cipőmet!« Az óvónő élesen utasítja rendre a szemtelent, aki még azt is elvárná, hogy kiszolgálják, kezébe adják cipőjét.

Pedig szemtelenségről szó sincs, csak azt panaszolja a gyerek, aki Erdélyben tanulta anyanyelvét, hogy nem találja a cipőjét.

Második példa: »Egy fiatal tanárnő megy be első matematikaórájára, miután áttelepült Magyarországra. Szakmáját jól ismeri, tanított is néhány évig Erdélyben. Nincs miért izgulnia. Nyugodtan magyaráz, nem érti, miért mosolyognak tanítványai. Megtudja néhány hét múlva, amikor már ő a Zéró tanárnő, mert nem nullát mond, hanem következetesen zérót, ahogy otthon megszokta. [...] Csoóri Sándor és mások is idézték egy csángó asszonynak ezt a megejtően kifejező, tömör és költői mondását: »Olyan ura van, tedd a sebre, s meggyógyul.« Pedig ez pontos tükre, szó szerinti megfelelője egy nem túlságosan expresszív román frazémának: om de pus pe rana. Abban sem nehéz érzékelni a román prepozíció hatását, hogy a kisiskolás nem *haza*, hanem *hazáig* kéredezkedik, a szellőztetésre pedig gyakran így kér engedélyt: »Ki tudom nyitni az ablakot?«, felcserélve a lehetőséget a képességgel, és analitikussá oldva a *kinyithatom?* igealakot. Feltűnőbb az idegen szerkezet hatása az ilyenekben: *nem még meg, férjhez megy valaki után*.

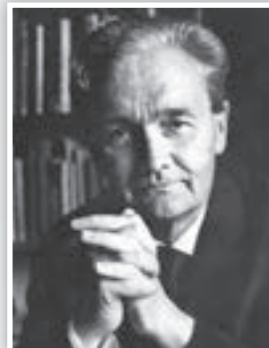
A következő példa Ágoston Mihály újvidéki nyelvésztől való, ő mesélte nemrég: a szabadkai utcán a gyerek üdítőt kér az édesanyjától, aki mindjárt kioktatja: az csak Magyarországon üdítő, itt mondd csak nyugodtan: szokk.«”

(Péntek János: *A megmaradás esélyei*. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 1999. 44; 47.)

1. A magyar nyelv Trianon következtében egyszerre nyolc országban, hét, Magyarországgal szomszédos magyarlakta régióban fejlődik egyszerre. Ezek: a romániai Erdély, a szlovákiai Felvidék, az ukrajnai Kárpátalja, a szerbiai Vajdaság, a szlovéniai Muravidék, az ausztriai Burgenland és a horvátországi Szlávia. Az országhatárok zártsága következtében úgynevezett különfejlődés tapasztalható. A fenti idézetben olvasható jelenségek is ennek a folyamatnak a következményei. A példák alapján beszéljétek meg, mi okozhatta a félreértéseket! Keressetek hasonló példákat!

... Nyelv és élet

„A rádióban napi három-négy órán át magyarul beszélnek. Az ollóját csattogtató szabó, az aktáját forgató tisztviselő, aki amellet szorgalmas rádióhallgató, alig hall egész nap annyi beszédet, mint amennyi a hangszóróból ömlik a fülébe. A rádió ma a magyar szó legbővebben buzgó forrása, ezerszer annyian meríthetnek belőle, mint mondjuk a Nemzeti Színházból, amelyet Széchenyi és Vörösmarty a magyar beszéd kútfejének szántak. A rádió egymaga is ellensúlyozhatja a sajtót, irodalmat. Míg az Akadémia nyelvi döntései összetekert bullák maradnak, a rádió nyelvszokást teremthet, és nyelvszokásokat irthat. Nem mindegy tehát, hogy a szó, melyet szétfolyat: kanálisté vagy artézi forrás.

Akik a magyarságért aggódnak, nyelvünk ellenállóerejének a megtörését a magyar végelgyengülés tünetének tartják. Idegen szó, idegen szokás azért hatolhat belé olyan könnyen, mert a szó- és szokásteremtő géniusza hanyatlóban; ha egy erőszakolt nyelvtisztogató ki is irtaná belőle az idegenségeket, szólamképző ereje, mely századokon át találó kifejezéseket hajtott, nem hajt többé, a szavak lombkoronája alatt elapadt a nedv, a magyar nyelv fonnyadóban. Ha a rádió semmi mást sem tesz, mint hogy ezt a nedvkeringést megélelénkíti, nyelvünk tisztaságára vigyáz, a nyelv szólamteremtő leleményét serkentgeti, már többet tett, mint amit bármely kulturális intézményünk a magyarságért tehet: visszahódította a magyar nyelvet a magyarságnak, a magyarságot a magyar nyelvnek.

A rádió nem előadóterem, ahol az író kihúzza zsebéből a kéziratát, s a maga felelősségére felolvassa. A rádióban felolvasott szövegért a rádió felel, s hogy felelhessen, előbb sokféle szempontból kell cenzúráznia. E szempontok közt legyen az első a nyelvtisztaságé. A rádió nemrég alkalmazott egy olyan szövegolvasót, aki a helyes magyarság régi harcosa. Legyen ő a felelős a rádió magyarságáért. Mi nem szégyellhetjük a kiigazítást, hiszen tudjuk, hogy ma a legjobb írók is újratanulják nyelvünket, s nem egy kiváló író is ismerek, akit a kritika, hogy nem tud magyarul, először megdöbbenett, aztán gondolkodóba ejtett, s ma a tisztán beszélők felekezeteinek harcosa.”

[Németh László: A Magyar Rádió feladatai. In: *Tanu*, 3 (1934), 205.]

1. Németh László az 1930-as években a rádiót kitűnő lehetőségnek látta arra, hogy a magyar nyelv változásait kedvezőbb irányba lehessen terelni. Mit gondolsz ezekről a lehetőségekről a televízió és a világháló korában?
2. Hogyan hatnak ezek a médiumok nyelvhasználatunkra? Mit tapasztalsz?
3. Hogyan ítéled meg ezt a változást?

Hogy is volt?

Az előző fejezetben tanultunk a nyelvpolitikáról, amely a nyelvtervezéshez közel álló terület. Mindkettő szoros kapcsolatban van a szociolingvisztikával. A nyelvpolitika a nyelv és a hatalom összefüggései alapján határozza meg a többségi és a kisebbségi nyelvek, valamint az idegen nyelvek státuszát és szerepét, nyelvi színtereit, használati körüket egy adott állam keretei között és a nemzetközi kapcsolatok területén.

Válasszatok a világ nyelvei közül egy nagy, egy közepes méretű és egy kevesek által beszélt nyelvet! Érveljetez mindegyik fél nevében a nyelvpolitika szükségessége ellen vagy mellett!

A nyelvre tudatosan ható törekvések

A nyelv és társadalom témakörében mindenképpen szólni kell azokról a tudatos törekvésekről, amelyek a nyelvvel kapcsolatosak. Ezt a folyamatot nevezzük **nyelvi tervezésnek**. A nyelvi tervezés **tudatos, irányított beavatkozás a nyelv életébe**: érintheti a nyelv egészét (pl. nyelvújítás) vagy valamely változatát, de irányulhat a nyelv státuszának meghatározására, megváltoztatására is. A nyelvi tervezéssel kapcsolatos döntéseket általában valamilyen ideológia befolyásolja. Ilyen például a tervszerű nyelvi asszimiláció – ennek legmarkánsabb ideológiai háttere az „egy nép, egy birodalom, egy vezér, egy nyelv” elve. Az erőszakos nyelvi asszimiláció folyamatában a kisebbség anyanyelvét mesterségesen visszaszorítják a többségi nyelv javára. A korai nyelvtervezés egyik európai példája a francia nyelv elterjesztése Franciaországban, valamint az a tudatos nyelvpolitikai munka, amely a franciát idővel a diplomácia nyelvévé is tette, de a Szovjetunió tagállamaiban érvényesült oroszosító törekvések is idetartoznak.

A nyelvtervezési elvek megfogalmazói általában a nyelv és társadalom kapcsolatait kutató társadalomtudósok, nyelvészek, végrehajtói pedig a politikusok, az akadémiák, az oktatási és művelődési szervezetek.

A nyelvi tervezés területei ► Három területe a státusztervezés (helyzettervezés), a korpusztervezés és a nyelvsajátítás-tervezés. Amikor egy nyelv vagy nyelvváltozat funkcióját és a nyelvhasználati jogokat akarják megváltoztatni, **státusztervezésről** beszélünk. Franco idejében például betiltották a baszk használatát Spanyolországban, Franciaországban pedig leginkább a közöny nyelvpolitikáját alkalmazták a baszk nyelvel szemben. Napjainkban ott beszélnek többen, ahol küzdeni kellett a használati jogokért. Nem kell messzire mennünk, hiszen a szomszédos országokban élő magyarság nyelvi jogaiért is folyamatosan küzdeni kell – különösen azért, hogy az oktatásban és a hivatalos színtereken is alkalmazható legyen, illetve sokszor a személy- és helységnevek anyanyelvű használatáért is ki kell állni.

A korpusztervezés mindig egy nyelv vagy nyelvváltozat fejlesztésére irányul, arra, hogy a nyelv bármely funkciót betölthessen egy társadalomban. Ez jelentheti az írásrendszer megállapítását, a helyesírási alapelvek szabályozását, egy- és kétnyelvű szótárak készítését, amelyek a fordítást, tolmácsolást segítik, de idetartozik a szaknyelvek terminológiájának fejlesztése is.

A nyelvsajátítás-tervezés mindig azoknak a feltételeknek a módosítását foglalja magában, amelyek egy adott nyelvváltozat elsajátításával kapcsolatosak.

A nyelvsajátítás-tervezés területéhez tartozik egy nyelv felélesztése (revitalizációja) is. Erre a legjobb példa a modern héber nyelv, az ivrit revitalizációja. A héber ugyanis századokon keresztül csak a szent szövegek olvasásának és írásának eszköze volt. Azt, hogy az ivrit a hétköznapi kommunikáció nyelve legyen, az ortodox rabbik kezdetben elutasították és átokkal sújtották. Eliezer Ben Yehuda (1858–1922) vállalt jelentős szerepet a felélesztési

folyamatban: 1879-ben kifejtette, hogy amiként a zsidók nem válhatnak egy nemzetté anélkül, hogy vissza ne térnének őseik földjére, akkor sem válhatnak egy nemzetté, ha nem térnek vissza őseik nyelvéhez. Tulajdonképpen 1882-ben született fiuk volt az ivrit első anyanyelvi beszélője. Amikor partra szálltak Jaffában, elhatározták, hogy csak héberül fognak beszélni egymással, pedig felesége nem tudott héberül, orosz volt az anyanyelve. Ő és követői héber nyelvű iskolákat alapítottak, tankönyveket írtak, és a tanárok, gyerekek, tudósok együtt találták ki a szavakat arra, amire korábban nem volt kifejezés. Az ivrit felélesztésének folyamata és története máig példaértékű. Sok országban a nyelvsajátítás-tervezés elsősorban a köznyelvi norma népszerűsítését jelenti az oktatásban.

A nyelvi tervezés színhelyei ► A nyelvi tervezés legfontosabb helyszínei: a **család** és az **oktatás**. A nyelvi nevelés a családban kezdődik, nem véletlen, hogy a legjobban ismert és érzelmi kötélket is jelentő nyelvet „anyanyelvnek” nevezzük. A családtól az iskola veszi át a nyelvi fejlesztést. Itt folytatódik a tudatos, társadalmilag elfogadott anyanyelvi nevelés, és többnyire itt kezdődik az idegen nyelvi képzés. Felnőttkorban a tömegkommunikáció lesz a legfontosabb nyelvi befolyásoló tényező (amely természetesen már a gyermekkorban is hat). Fontos kérdése a nyelvi tervezésnek a szaknyelvi fejlesztés, általában a nyelv korszerűsítés (nyelvújítás), a fordítás, a tolmácsolás, a helyesírás, a beszédművelés, és a magyar nyelv esetében a határon túli magyarság nyelvi gondjai. Ezekre nyelvpolitikai, nyelvstratégiai válaszokat kell adni, és a feladatok megoldását tudatos, a nyelvváltozatokat elfogadó tudományos nyelvműveléssel kell segíteni.

A nyelvművelés ► A nyelvművelés kultúrához kötött tevékenység, ezért országonként más és más az elnevezése és a tartalma. A magyar nyelvművelésnek nagyon sok olyan összetevője van, amely a nyelvtervezéssel rokonítja. Ilyen például a magyar nyelvművelés két nagy felfogása: a nyelvközpontú, amely a nyelv jobbítását tűzi ki célul, a nyelvi logikát, racionalitást, történetiséget és esztétikumot abszolút érvényűnek gondolja, a másik az emberközpontú vagy pozitív

(a megnevezés Lőrincze Lajos nyelvészhez kapcsolódik), amelynek középpontjában a kommunikáció, a funkcionalitás, a megértés áll, támogatja a nyelvváltoztatásokat, és igényes példákat sorakoztat fel. A nyelv védelméért azok szállnak síkra, akik különösen is kötődnek érzelmeikkel az anyanyelvhez, és minél inkább szeretnék jelen szépségében megőrizni, minél kevésbé átengedni a leegyszerűsítő fordulatoknak, idegen nyelvi hatásoknak.

Kérdések, feladatok

- 1. Ki volt Lőrincze Lajos? Készíts róla egy rövid lexikonszócikket! Vedd figyelembe, hogy a lexikon elsősorban Amerikában élő, második, harmadik generációs magyaroknak szánják!
- 2. Milyen szerepe van a nyelvi tervezésben az intézményeknek? Nézzetek utána az interneten!

Nyugat-Európai Országos Magyar Szervezetek Szövetsége

Magyar Tudományos Akadémia

Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat

Szabó T. Attila Nyelvi Intézet (Kolozsvár)

Gamma Nyelvi Iroda (Dunaszerdahely)

Balassi Intézet (Budapest)

MTA Nyelvtudományi Intézete (nyelvi közönségszolgálat)

Anyanyelvápolók Szövetsége

A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága

Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége (Sepsiszentgyörgy)

- 3. Közismert a régi (reformkori) mondás: „*Nyelvében él a nemzet*”. A 20. század végén egyik akadémikusunk ezt így alakította át: „*Nyelvekben él a nemzet*”. Később egy szaknyelvi konferencián ezt mondták: „*Szaknyelvében él a művelt nemzet*”. Lőrincze Lajos megfordította az eredeti szállóigét: „*Nemzetben él a nyelv*”. Mit tükröznek a szállóige új változatai?

- ▷ 4. Gyűjts olyan szavakat, amelyeket sikeresen magyarosítottunk az elmúlt évtizedekben (pl. *printer* ~ *nyomtató*, *disc jockey* ~ *lemezlovas*, *squash* ~ *falabda* stb.)!

- 5. Létezik a vilghálón egy közösségi honlap: szomagyarito.hu. Vizsgáld meg a honlap egy-egy magyarítási kísérletét!

- 6. 1991. június 19-én az utolsó orosz katona is elhagyta Magyarországot. Gyűjts 20. századi orosz jövevényszavakat! Járj utána, hogy a magyar nyelvben hagyott-e nyomot a több évtizedes politikai fűgés!

- 7. a) Honnan ismered a következő elvet?

„egy nép, egy birodalom,
egy vezér, egy nyelv”

Ki fogalmazta meg?

b) Tudsz-e a hatalmi erővel folytatott nyelvi asszimiláció egyéb európai példáiról? Járj utána!

! Haladóknak

A nyelvi tervezés egyik legfontosabb eszköze a jog. A jogszabályok garantálhatják a kisebbségek számára az anyanyelvű oktatást és nyelvhasználatot. Az elmélet és gyakorlat azonban nem mindig esik egybe, azaz egy jogszabály megléte nem jelent minden esetben garanciát arra, hogy a benne foglaltak a gyakorlati életben is megvalósulnak. A következőkben két dokumentumból olvashattok részleteket.

A *Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát* Barcelonában fogadta el a Nyelvi Jogok Világkonferenciája 1996. június 6-án:

7. cikk 1. Minden nyelv egy kollektív identitás kifejezője, valamint a valóság észlelésének és leírásának eltérő módzata, ennek érdekében rendelkezésükre kell álljanak azok a feltételek, melyek fejlődésükhöz szükségesek minden téren. **2.** Minden nyelv együttesen/kollektíven jött létre, és a közösségen belül egyéni felhasználás céljából rendelkezésre áll mint az összetartozás, azonosulás, kommunikáció és kreatív kifejezés eszköze.

8. cikk 1. Minden nyelvi közösségnek joga van arra, hogy úgy szervezze meg és irányítsa saját erőforrásait, hogy biztosítsa nyelvének rendeltetésszerű használatát a társadalmon belül. **2.** Minden nyelvi közösségnek joga van, hogy rendelkezésére álljon minden szükséges eszköz annak érdekében, hogy biztosítsa a nyelv továbbadását és folytonosságát.

9. cikk Minden nyelvi közösségnek joga van, hogy törvénybe iktassa, szabványosítsa, megőrizze, fejlessze és támogassa nyelvi rendszerét minden kényszer és erőszak alkalmazása nélkül.

10. cikk 1. Minden nyelvi közösség egyenlő jogokkal rendelkezik. **2.** Ez a Nyilatkozat elfogadhatatlannak tartja a nyelvi közösségek elleni diszkriminációt olyan kritériumok alapján, mint politikai szuverenitásuk, szociális, gazdasági stb. helyzetük, függetlenül nyelvük kodifikáltságának vagy modernizációjának mértékétől. **3.** Minden szükséges lépést meg kell tenni annak érdekében, hogy az egyenlőségnek ezt az elvét a gyakorlatba ültessék és hatályba léptessék.

Több szomszédos országban létezik olyan nyelvtörvény, amely az államnyelv védelmét szolgálja. Magyarországon nincs ilyen dokumentum, de az *Alaptörvény H)* cikkelyének vannak nyelvvel kapcsolatos vonatkozásai: (1) Magyarországon a hivatalos nyelv a magyar. (2) Magyarország védi a magyar nyelvet. (3) Magyarország védi a magyar jelnyelvet mint a magyar kultúra részét.

Bekerült az Alaptörvénybe a nemzetiségek védelme is: „Vállaljuk, hogy örökségünket, egyedülálló nyelvünket, a magyar kultúrát, a magyarországi nemzetiségek nyelvét és kultúráját, a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megóvjuk.”

1. Milyen szempontokra hívja fel a figyelmet a barcelonai nyilatkozat a nyelvvel kapcsolatban?

2. Mire helyezik a jogalkotók a hangsúlyt az Alaptörvényben?

3. Tudod-e, hogy az Európai Unióban a kisebbségpolitika közösségi szintre van-e emelve, vagy az egyes országok hatáskörében maradt? Mi a különbség a kettő között?

Gyakorlás

Gondolatok a nyelvművelésről

„Czuczor–Fogarasi szerint a nyelvművelés: »Általán nyelvet illető működés, mely által az minél gazdagabbá, az érzések, gondolatok és fogalmak szabatos kifejezésére alkalmasabbá, hajlékonyabbá, csinosabbá, szebbé, hibátlanná, tisztává leszen.«

A magyar nyelv értelmező szótára már a nyelvi műveltség terjesztését is a nyelvművelés szerves részének tartja. A nyelvművelés »Az alkalmazott nyelvtudománynak az az ága, amely a nyelvhelyesség elvei alapján, a nyelvi műveltség terjesztésével, a nyelv egészséges fejlődését igyekszik biztosítani.«

(Lőrincze Lajos: *Emberközpontú nyelvművelés*. Magvető, Budapest, 1980. 13–14.)

„Haugen szerint nyelvtervezési lépésekre akkor kerül sor, ha valamilyen társadalmi csoport úgy érzi, hogy problémái a nyelvhez kapcsolódnak. A hivatásos nyelvművelők csoportja viszont nem a társadalmi csoportok problémáira válaszol, nem az egyébként létező konfliktusokból, hanem rigorózus elvekből indul ki, javaslatait nem előzi meg a probléma pontos körülhatárolása, s nem végez fölméréseket sem annak érdekében, hogy minél sikeresebb legyen a nyelvtervezés. Nemcsak nyelvi, más társadalmi adatokat sem vesz figyelembe a »megoldások« tervezésekor, azaz figyelmen kívül hagyja mindazokat az erőket, amelyek a nyelvi változásokat befolyásolják.”

(Sándor Klára: *Határtalan nyelv*. SZAK Kiadó, Budapest, 2014. 366.)

„A magyar nyelvművelés egyrészt »a beszélőre« irányul, őt akarja rábírní arra, hogy megváltoztassa beszédszokásait, másrészt magára »a nyelvre«, melyben változásokat kíván előidézni. A nyelvművelés célja e kettőségnek megfelelően kettős.”

(Lanstyák István: *Nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvmenedzselés*. Comenius Egyetem, Pozsony, 2009. 21–22.)

- ▶ 1. Hasonlítsd össze, milyen álláspontot képviselnek a fenti szerzők! Miben különbözik a nyelvművelésről alkotott véleményük? Te melyikkel értesz egyet? Milyen jellemzőkre, összetevőkre utal az egyik és a másik, milyen jellemzők hiányoznak az egyikből vagy a másiktól?

A magyar nyelv helyzete a szomszédos országokban

16.

... Nyelv és élet

„A mostani magyar nyelvtörténeti korszak legfőbb, jelleget adó sajátossága pedig az előző végéhez képest az, hogy a Kárpát-medencében a magyar nyelv nem egyetlen országban változik, hanem a történelem jelenlegi állása szerint most éppen nyolcban egyszerre, a nyelvi változást pedig minden országban más-más tényezők befolyásolják. Ennek következtében az egyes országokban a magyar nyelvnek sajátos változatai alakultak ki, amelyek, ha nem is térnek el egymástól annyira, hogy az emberek ne értenék meg továbbra is könnyűszerrel egymást, számos, viszonylag könnyen azonosítható jellegzetességet mutatnak. Emiatt szoktunk velük kapcsolatban nyelvi különfejlődésről is beszélni [...] 1918–20 után a helyzet teljesen megváltozott. A Kárpát-medencében a nyolc országból egyedül Magyarországon hivatalos nyelv a magyar, és egyedül itt van teljes, minden szintre és területre kiterjedő használati köre.”

(Szilágyi N. Sándor: A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Szerk.: Fedinec Csilla. MTA, Budapest, 2008. 106–110.)

1. Sorold fel, mely szomszédos országokban élnek magyarok! Hogy nevezzük a magyarok lakta területeket? Nézz utána, mi a környező országok hivatalos nyelve, és hivatalos-e valamilyen formában a magyar?
2. Milyen történelmi esemény okozta azt a változást, amely következményeként a magyarság többségből kisebbségi státuszba került?
3. Mit jelent az, hogy kisebbségi környezetben nem teljes a magyar nyelv használatának köre?

Hogy is volt?

Az ember életének örök kérdése: ki vagyok én? Az egyéni identitással szorosan összefügg a nyelvi, társadalmi és nemzeti identitás, amelyről 11. osztályban már tanultatok.

Az egyéni identitásnak az is része, hogy az adott országban, ahol élünk, hagyják-e, hogy anyanyelvünk szabályait használjuk a nevünket. Az is kérdés, hogy ha a törvények ezt engedik, élünk-e vele. Sütő András *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* című művében így ír erről:

„Az egyszer elvesztett ragok, jelzők, ékezetek meg nem kerülnek. Az elhagyott esernyő előkerülhet – ha szerencséje van – a Talált Tárgyak Irodájában. Ilyen iroda a szavaink számára nincsen. Az ékezetektől megfosztott nevek, mint Gyorffy, Gyongyosi, Rakoczy, saját gazdájukon kívül – akinek orrbavert és szájalmasra facsarodott képüket elpanaszolhatnák – nincs, akihez forduljanak...”

(Sütő András: *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* – részlet, 1977)

1. Hogyan függ össze a családnév írása a nemzeti identitás megőrzésével?
2. Miért fontos a településnevek megőrzése kisebbségi helyzetben?

A magyar nyelv helyzete

A magyar nép és nyelv esetében az országhatárok nem esnek egybe a nyelvhatárokkal. A magyar anyanyelvűeknek kb. a harmada él kisebbségi léthelyzetben Magyarország határain kívül. Őket őshonos népcsoportoknak nevezzük (hasonlóan a magyarországi 13 nemzetiséghez), mert több évszázada élnek ezen a területen. A kisebbségek tömbben (Székelyföld) vagy szórványban (örvidéki magyarok, csángók) élnek a szomszédos országokban. A nyelv életképessége a tömbben nagyobb, míg a szórványokat az asszimiláció, a beolvadás és a nyelvcserre veszélye fenyegeti. Az országhatáron kívül élő magyarok általában kétnyelvű beszélőközösséget alkotnak, anyanyelvükön kívül a környezeti nyelvet, azaz az adott ország nyelvét is elsajátítják.

A kisebbségek egy másik csoportja a 20–21. század folyamán politikai vagy gazdasági okok miatt hagyta el hazáját. Őket emigránsoknak nevezzük. A magyar történelemben is van példa elvándorlásra. Az 1956-os forradalom alatt közel 200 ezer magyar menekült el az országból. A legújabb kori magyar emigránsok főként Nyugat-Európában (Ausztria, Németország, Egyesült Királyság, Svédország) és az USA-ban élnek nagyobb számban, összesen kb. 3 millióan a diaszpórában. Pontosán azért nem tudjuk meghatározni létszámukat, mert a kisebbségi kivándorlókat a lakóhelyük után adminisztrálják, így például egy erdélyi magyart román állampolgárként tartanak számon pl. Németországban.

A magyarok száma a Kárpát-medencében ►

A világban kb. 14 millió magyar él. Az egyes országokban általában 10 évenként tartanak népszámlálásokat. A legutóbbi (2011-es) népszámlálási adatok szerint Magyarország lakossága 9 937 628 fő, ebből 8 314 029 vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A környező országokban összesen 2 127 048 magyar él az alábbi táblázat szerint:

A MAGYAR ŐSHONOS KISEBBSÉG LÉTSZÁMA A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN		
Ország	2001-es népszámlálás adatai	2011-es népszámlálás adatai
Románia – Erdély	1 431 000	1 239 000
Szlovákia – Felvidék	573 000	459 000
Szerbia – Vajdaság	284 000	251 000
Ukrajna – Kárpátalja	159 600	152 000
Horvátország – Szlavónia	16 595	14 048
Szlovénia – Muravidék	6 200	kb. 6 000
Ausztria – Őrvidék	6 541	kb. 6 000
Összesen:	2 476 336	2 127 048

A Kárpát-medencében Ausztria az egyetlen ország, ahol őshonos (Őrvidék/Burgenland) és emigráns magyar csoport is él. Így az Ausztriában élő magyarok

számát kb. 100 ezerre becsülik. Többnyire Bécsben és a tartományi székhelyeken élnek nagyobb számban.

Európa szinte minden országára jellemző a lakosság létszámának fogyása, amelyet 3 tényező befolyásol negatívan: az élve születettek számának csökkenése, az asszimiláció és az elvándorlás. A Kárpát-medencei magyarság létszáma az elmúlt 10 évben kb. 16%-kal csökkent.

A magyar közösségek nyelvhasználata ►

A határon túli magyarság a magyar nyelv helyi változatait beszéli, amelynek alapja a **helyi nyelvjárás** (pl. Szlovákiában a palóc, Romániában a mezőségi, székely, moldvai), a **helyi köznyelvi hagyományok** (pl. Erdélyben a transzszilvanizmus), mai jellemzője pedig az, hogy valamennyi nyelvváltozat a **magyar nyelv kontaktusváltozata**. (A kontaktusváltozat két nyelv érintkezésekor alakul ki: azaz például a romániai magyar kontaktusváltozat az ottani államnyelvvél érintkezve alkotja a magyar nyelv egyik kontaktusváltozatát.) Ennek oka, hogy a Trianon utáni évtizedekben a határok zártsága nehezítette, sőt egyes időszakokban megakadályozta, hogy a magyarországi magyar nyelvfejlődés hatásai eljussanak a külhoni régiókba. Az államnyelvek hatása így könnyebben érvényesült. A **kontaktus** érintkezést, nyelvi kapcsolatot jelent. Az országhatáron kívül használt magyar nyelv esetünkben tehát az adott állam nyelvével, azaz a románnyal, a szlovákkal, a szerbvel stb. érintkezik. Így az egyes nyelvváltozatok jól elkülöníthetők egymástól.

Az 1990-es évektől kibontakozó kontaktusvizsgálatok rámutatnak a magyarországi és a határon kívüli nyelvváltozatok különbségére. Vannak mindenütt meglévő (egyetemes) változók (pl. *házban van ~ házba van*), de vannak csak a nyelvi érintkezés hatására létrejött változók (pl. magyar–szlovák kontaktus: *motorke-rékpár ~ motorka, epével műtik ~ epére műtik*).

A környező országokban kivétel nélkül indoeurópai nyelveket beszélnek. Ezek együttes hatása az, hogy a határon túli nyelvváltozatokban a jelentéssűrítő szóösszetétel helyett gyakrabban használnak széttagoló, minőségjelzős szókapcsolatot (*légtér > légi tér*), illetve egyéb széttagoló formát (*telefonál > telefont ad*),

A legszembevetőbb sajátossága a határon túli magyar nyelvváltozatoknak a szókészletben ragadható meg. A határon túli szókészlet elemeit eredetük szerint négy csoportba soroljuk:

1. a **tájszavak** (Erdély: *kolontos* 'bolondozó, mókás', Őrvidék: *cájk* 'vacak', Muravidék: *nincs pofabőre* 'nincs bőr a pofáján'), és
2. a **közmagyar szavak** csoportjába a 1918 előtti szavak tartoznak. Ez utóbbiak egykor a teljes nyelvtérleten használatosak voltak, de mára használatuk Magyarországon háttérbe szorult (pl. *kaszárnya* 'laktanya', *internátus* 'kollégium', *katedra* 'egyetemi, főiskolai tanszék').

3. Az önálló szóalkotások csoportjába az 1918 után keletkezett szavakat soroljuk: Erdély: *vesz egy taxit* 'taxiba száll', *tefont ad* 'telefonál', Órvidék: *zebracsík* 'gyalogátkelő', Kárpátalja: *vizsgát fogad* 'vizsgáztat', *beteglapon van* 'táppénzen van', *becsenget* 'betelefonál'; Muravidék, Horvátország: *halljuk egymást* 'hívjuk egymást' (telefonon), Felvidék, Vajdaság, Kárpátalja, Muravidék: *minőséges* 'jó minőségű', Muravidék: *villanyláb* 'villanyoszlop', *tökös* 'ügyetlen', *világvége dolog* 'nagyon remek, kiváló', Felvidék: *kitárcsáz* 'telefonáláskor tárcsáz (za a számot)', *telecsík* 'zöldhullám'.

4. Az államnyelvi eredetű kölcsönszavak csoportja 1918 után növekedett. Vannak olyan ételek, amelyek például a magyarban ismeretlenek, ezért átvették az elnevezését: Erdély: *miccs* 'darált húsból készült roston süttött étel', de tulajdonképpen az élet minden területéről bekerültek a kétnyelvű beszélőközösségek nyelvhasználatába lexémák az alábbi példák szerint:

- Erdély: *kulturista* 'testépítő', *adidász* 'bármilyen márkájú sportcipő', *akcselerát* 'sebesvonal', *aragáz* 'propán-bután gáz'

- Felvidék: *nanuk* 'jégkrém', *horcsica* 'mustár', *párki* 'virslí'
- Vajdaság: *menyács* 'sebességváltó', *apostolka* 'strandpapucs', *akt* 'cselekedet, tett', *kikiriki* 'földmogyoró'
- Kárpátalja: *szoljárka* 'gázolaj', *avansz* 'előleg', *anketta* 'kérdőív', *bákál* 'söröskorsó'
- Horvátország: *atressz* 'lakcím', *ávénia* 'széles városi főút', *babura* 'tölteni való paprika'
- Muravidék: *autoceszta* 'autópálya', *bábica* 'szülésznő', *balerinka* 'balerinacipő'
- Órvidék: *almdudler* 'osztrák üdítőital', *altpapír* 'használt papír', *autobahn* 'autópálya'

A magyar nyelv kontaktusváltozatai több magyarországi szótárba is bekerültek: például a Laczkó Krisztina és Mártonfi Attila által írt *Helyesírás* (2006), a Tolcsvai Nagy Gábor által szerkesztett *Idegen szavak szótára* (2007), valamint az Eöry Vilma főszerkesztésében készült *Értelmező kéziszótár +* (2007). Így a magyarországi beszélőknek is alkalmuk nyílik arra, hogy megismerkedjenek a határon túli nyelvváltozatokkal.

Kérdések, feladatok

▶ 1. Egy diáklapban *Magyar–magyar szótár* címmel jelent meg a következő írás. Fejtsd meg a szöveget a mellékelt szöszedet segítségével!

„Kikirikit eszegetve eszembe jutott, hogy ki kell mosni a patikámat. Rohantam is azonnal, felkaptam a pungát, melyben az ominózus tárgy volt. Aztán jött valaki, és kérte, hogy mutassam fel a paszportomat. Nem mutattam fel. Ekkor kért egy örökírot. Nem kapott. Mondta pix is megfelel. Az meg nem volt. De aztán megsajnálta, és adtam neki bulocskát köszmétevel. Annyira összebarátkoztunk, hogy végül elmentünk a bazénba. Ezt a csasztit egy kávézóban fejeztük be frukóval. Ezután kivettem a pungából és emlékbe adtam neki egy levonót. Nem érted? Talán az alábbi kis szótár segíthet!”

Vajdaság: *batri* – 'elem'; bazén – 'medence';
csaszti – 'megvendéglés', meghívás;
kikiriki – 'földmogyoró';
örökíró – 'golyóstoll';
patika – 'sportcipő'

Felvidék: *frukó* – 'szívószálás üdítő'

Erdély: *punga* – 'zacskó';
pix – 'toll'

Kárpátalja: *köszméte* – 'egres';
paszport – 'személyi igazolvány';
levonó – 'matrica'

▶ 2. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat nyelvészei évek óta gyűjtik a környező országok nyelvi sajátosságait, és gyarapítják az interneten elérhető *Termini magyar–magyar szótárt*.

Az alábbi linken megtalálod: ht.nytud.hu/htonline/htlista.php?action=firstpage
Gyűjts szavakat a szótárból a gasztronómia témakörében!

▶ 3. A *Termini magyar–magyar szótár* segítségével határozd meg, hogy melyik vidékre jellemzőek és mire utalnak a következő kifejezések!

pasztástoll

hemijszka

kemicsni

kuli

örökíró

kémijszka

▶ 4. Sorolj fel olyan városokat a szomszédos országok területéről, ahol élnek magyarok! Mutasd meg padtársadnak a térképen!

▶ 5. Készítsd el a határon túli ismertebb városok magyar–idegen nyelvű elnevezésének mutatóját! Pl. Kolozsvár – Cluj-Napoca.

▶ 6. Van olyan felmérés, amely szerint az erdélyiek beszélnek a legszebben magyarul. Mennyire tartható, mennyire vitatható ez a vélemény? Vitassátok meg azt is, hogy minek alapján jelenthetjük ki, hogy mi a szép beszéd!

! Haladóknak

Romániában, a nyelvterület keleti peremén, Moldvában élnek a csángók, külső nyelvjárászigetet alkotva. Lakóhelyük soha nem volt Magyarország része. Vallásukat tekintve római katolikusok. A Moldvában élő katolikusokat csángó néven tartjuk számon, de ezenfelül csángónak nevezük a Gyimes-szorosban és a Brassó közelében fekvő Hétfaluban élő magyar etnikumú népességet is, sőt a XVIII. század végén Bukovinába kivándorolt, majd onnan később a Kárpát-medencébe visszatelepített székelyeket is. A népcsoport elnevezése, a *csángó* szó a 'kószál', 'csavarog' stb. jelentésű *csang/csáng* igéből származik.

Három nagy csoportjuk: az északi, a déli és a székelyes csángóság. Nyelvüket erősen archaikus vonások, román nyelvi hatások jellemzik. A Moldvában élő katolikusok száma 1930–1992 között 109 953 főről 240 038 főre emelkedett. Ez a magas természetes szaporulat vallásosságukból ered. A nyelvviasszorulás jellemzi a moldvai csángókat, sok településen már csak az idősebbek beszélnek ezt a több évszázados archaikus nyelvváltozatot. Tánczos Vilmos a magyarul is beszélő csángók számát 1992-ben még 62 000 főre becsülte, az elmúlt 20 évben ez a szám csökkent.

A Kárpátokon túl élnek a moldvai magyarok, akik anyanyelvükben a középkor állapotát őrzik. Évtizedeken keresztül anyanyelvük csak a családban, az imaszövegek elmondásakor és néhány archaikus népköltészeti műfajban élt és volt használható. Régen, amikor a szóbeli kultúra, a hagyományok átadása a legtöbb falusi családban elsődleges volt, nagy gondot fordítottak arra, hogy a gyerekeknek megtanítsák az imaszövegeket. A reggeli és esti imát közösen, térden állva mondták el. A nehezen tanuló gyerekeket *pujszemre* (...) vagy *diókacsra* (dióhéj) térdepeltették, és az ételt is megvonták tőlük.

Az alábbi pénteki imádságot Farkaspatakában jegyezte le Tánczos Vilmos, adatközlője egy 5-6 év körüli fiú volt:

„Aki ezt az imádságot elmondja / este elfektibe, reggel felköttyibe, / annak a jó áldott Isten / minden halálos bűnit megbocsássa. / Én es mondtam, ahogy tudtam, / Jézuskám, báránkám, / téged dicsér szájocskám. / Jézus szent vére hullása / legyen bűnünk tisztulása.”

(Tánczos Vilmos: *Gyöngyökkel gyökereztél. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1995. 267.)

1. Mit tudsz a moldvai csángókról? Mi a csángó szó eredete? Nézz utána történetüknek a lexikonokban!
2. A csángók mely csoportja él a mai Magyarországon, Tolna és Baranya megyében, és hogyan kerültek oda?

Gyakorlás

A félelem, a túlzott alkalmazkodás oka lehet egy nyelv viasszorulásának. Olvassátok el Sütő András *Mert ahová te mégy, oda megyek...* című írásának egy részletét:

„Ha bármely oknál fogva egy nyelv félelemmel fertőződik meg: életritmusa lelassul, önvédelmi ereje megfogyatkozik. Testét ellepik az idegen szavak, saját szósejtjei ellanyhulnak a szaporodásban. Látása romlik, sorvadásnak indul tehát csodás képessége: a láttatásé is. Amire hajdan seregnyi szinonimája volt, senyvedten már alig talál kifejezést. Közlései ezért szegényesek, pontatlanok, egy idő után éppenséggel hamisak is. Ó, te *arctalan!* – mondja valamelyik másod-unokatestvérem az *orcátlan* hazudozónak, akaratlan hamisítással.

Ha egy nyelv – a bábéli tülekedésben – etelik félelemmel, csöndben visszavonul a nyilvánosság tereiről, holott küzdőképességét, láttató erejét csakis a Sokadalom élteti s növeli... A megfélemlített nyelv egy idő után hazugság áldozataként is elparentálható: meg kellett halnia, mert nem volt bátorsága az igazat mondani. A nyelvnek szegénynek? A hordozóinak inkább...

A sunnyogó álszínűsködésre szorított nyelv elveszti a nyíltság szavait, amelyek oly nagyon megritkultak, akár a kihálásra ítélt sólymok, messzire elhúzódnak a társadalomtól.

S mert félelmének lassan már szaga keletkezik: a létében szorongó nyelvet a kutya is megugatja. A nyitott kapun sem mer már belépni, hanem inkább elkerüli a városokat és falvakat. Úgy gondolja tán: ha nem hallják, látják, nem éri bántalom.

Ezzel pusztítja leginkább önmagát: a némaságba meneküléssel.

Az emlékezés – hogy be szép és gazdag volt hajdanán – még inkább elgyöngíti.

Mit használ a vaknak, hogy az apja látott?”

(Sütő András: *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* – részlet, 1977)

- ▶ 1. Értelmezzétek a szöveget! Tanáraitok segítségével keressétek meg, hogy mely szomszédos ország nyelvtörvénye keltett félelmet a beszélőkben! Olvassátok el és gyűjtsétek ki, milyen korlátozásokat tartalmaz!

A magyarországi nemzeti kisebbségek nyelvhasználata

17.

... Nyelv és élet

„Azok voltunk, akiknek a vérébe tüzet rakott az élet... Lizát kis, töpörödött asszonynak ismertem, aki csak a földön szeretett ülni. [...] Tökéletesen megőrizte az elmúlt századokat. [...] Télen sokszor a pitarban aludt, nem tudta elviselni a putri fülledt levegőjét. Ha apám megdorgálta érte, mert szégyellte, csak legyintett.

– Oda se nézz neki fiam, hadd beszéljenek ezek a romungorók¹, ők megszokták a robiát², de én köhögök, nem tudnak tőlem aludni a gyerekek. [...]

Mindig úgy tetszett, mintha mesélnének. Oly messziről idézték emlékeiket, amelyeket ebben a korban már csak ők értek el. Mélyre nyúló gyökerük még abból a világból táplálkozott, ami mások előtt rég történelemnek számított. [...]

A nagyvíztől a nagyvízig jártunk. Mámi nem mondta, hogy tenger, talán nem is tudta, csak annyit mondott: bári pályi³. [...] Úgy emlegette elődeit, mint a bátorság és az ész megtestesült mintaképeit. Csacso rom⁴, mondta róluk. A későbbi nemzedékeket gyáva, elkényelmesedett, sem időt, sem veszélyt nem bíró cigányoknak nevezte. [...] Ungorothem⁵ egy volt a robiával, de itt találtuk a legjobb lovakat meg a vastengelyes könnyű szekereket. [...] Mindenki a maga útján mehetett, aki a másik útjába belépett, arra kriszti-t⁶ tettek...”

(Lakatos Menyhért: *Füstös képek* – részlet, 1975)

1. Lakatos Menyhért nagy sikerű regénye a magyarországi cigányságról szól. Milyen nyelvi eszközöket használ az író a cigányság bemutatására? Olvass utána, milyen élete volt Lakatos Menyhértnak!
2. Irodalmi tanulmányaid során kinek a verseiben, regényeiben találkoztatok valamely nemzetiséggel?
3. Készítsétek el saját családfátokat, s járjatok utána, vannak-e nemzetiségi gyökereitek!

Hogy is volt?

Történelemből tanultatok korábban az országban élő kisebbségek vándorlásairól, harcairól, hagyományairól. A Magyarországon élő nemzetiségek többsége évszázadokkal ezelőtt telepedett le hazánk területén. Legtöbbször ide menekültek, vagy betelepítették őket a török és egyéb háborúk miatt elnéptelenedett területekre. Magyarország a 20. század elejéig soknemzetiségű ország volt. A Magyar Korona Országában 1910-ben összesen 20 744 744 lakos élt, ebből 9 978 318 fő volt a magyarok száma az anyanyelvi megoszlás viszonylatában. A lakosság több mint fele egy-egy nemzetiségi nyelvet beszélt: ebből a román és német ajkú lakosság közel 2-2 millió volt. Az I. világháborút lezáró ún. trianoni békekötést követően a nemzetiségek java része és akkor még mintegy 3 millió magyar is Magyarország határain kívül kezdett új életet.

A magyar törvények a legalább száz éve nálunk élő népcsoportokat ismerik el nemzetiségként. Ezek a nemzetiségi csoportok nyelvükben, kultúrájukban és vallá-

sukban is különbözhetnek a többségi nemzet lakosaitól. Magyarország alaptörvénye és a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény értelmében 13 nemzetiség él Magyarország területén, amelyek lélekszámukat tekintve csökkenő sorrendben a következők: cigány, német, román, szlovák, horvát, szerb, ukrán, lengyel, bolgár, görög, ruszin, örmény, szlovén. Népszámláláskor rákérdeznek az adott személy nemzetiségére és anyanyelvére is. A következő oldalon ennek megfelelően mutatjuk meg a népesség eloszlását.

1. Nézz utána, hogy az ország mely részén, településein él a 13 nemzetiség!
2. Alkossatok csoportokat! Készítsétek prezentációt egy-egy kisebbség történetéről, kultúrájáról, zenei hagyományairól, s mutassátok be az osztálynak!

¹ romungorok: 'magyar cigányok'

² robiát: 'rabságot'

³ bári pályi: 'nagy víz'

⁴ csacso rom: 'igazi cigány'

⁵ Ungorothem: 'Magyarország'

⁶ kriszti-t: 'törvényt'

Nemzetiségek Magyarországon: nyelvhasználat

Mi a nemzetiség? ► A *nemzetiség* szónak számos meghatározása létezik. Általában a valamely állam területén kisebbségben levő emberek csoportját értjük alatta, akiket elsősorban a nyelv és a kultúra, a közös történelmi múlt, illetve az ezekből fakadó magatartásbeli sajátosságok és pszichológiai jellegzetességek, valamint az összetartozás tudata köt össze, és választ el más nemzetiségektől és nemzetektől.

A 13 nemzetiségi csoport hazánk különböző településein szórványban él. A népcsoportok jelentős része nyelvcsere- vagy nyelvviasszaszoruló helyzetben van, ami azt jelenti, hogy anyanyelvüket feladva, a legtöbb nyelvi szintéren (hivatal, munkahely, iskola, egyház, orvosi rendelő, baráti kör stb.) az állam hivatalos nyelvét, azaz a magyart használják. Az anyanyelv a családban használatos csupán, vagy sokszor már ott sem.

Bár a mai Magyarországon élő nemzetiségek lélekszáma az össznépesség 10%-át sem teszi ki, a népcsoportok nyelvének, néprajzának, zenéjének, kultúrájának a kutatása és oktatása fontos feladat a nyelv megőrzése szempontjából. A kisebbségi csoportok érdekeit a nemzetiségi önkormányzatok és civil szervezetek képviselik országszerte.

Nemzetiségek száma Magyarországon 2011-ben

NEMZETISÉG	ANYANYELV SZERINT	NEMZETISÉG SZERINT
magyarok	8 409 049	8 314 029
cigányok	54 339	315 583
németek	38 248	185 696
románok	13 886	35 641
szlovákok	9 888	35 208
horvátok	13 716	26 774
szerbek	3 708	10 038
ukránok	3 384	7 396
lengyelek	3 049	7 001
bolgárok	2 899	6 272
görögök	1 872	4 642
ruszinok	999	3 882
örmények	444	3 571
szlovének	1 723	2 820
Népesség összesen:	9 937 628	9 937 628

(Forrás: Népszámlálás, 2011. 15., 19. www.ksh.hu; A táblázatban a nemzetiségi adatoknál nem szerepelnek azok, akik nem választottak.)

Nyelvhasználat és oktatás ► A hazai kisebbségek nyelvhasználatára erősen különbözik az anyaországi sztenderdtől. Ennek természetesen a több évszázados különfejlődés az oka. Ezek a nyelvváltozatok nyelvjá-

rásias és archaikus vonásokat mutatnak. A nemzetiségi beszélők nyelvi kompetenciájában egyszerre van jelen a helyi nyelvjárási változat, anyanyelvük sztenderd változata és a magyar nyelv. Az alábbi rövid példamondatok (vörösvári sváb dialektus) jól érzékeltetik a helyi nyelvváltozat és a sztenderd közti különbséget.

„Nu, wos is?” – Na, was ist los? (‘Na, mi van?’),

„I hob ka Zeit.” – Ich habe keine Zeit. (‘Nincs időm.’)

„Kummts essa!” – Kommt essen! (‘Gyertek enni!’)

(Forrás: Erb Mária – Knipf Erzsébet: Új lehetőségek és kihívások – új kommunikációs stratégiák? A magyarországi németek körében végzett nyelvismereti felmérés tanulságai. In: *Kisebbségkutatás*, 8 [1999], 2. 176–187.)

Számos településen működnek nemzetiségi iskolák (Budapest, Baja, Pécs), ahol biztosított az anyanyelvű oktatás, de a legtöbb esetben kétnyelvű az iskola (Gara, Komlóska, Piliscsév), vagy az anyanyelvi oktatásnak egy gyengébb formája valósul meg, amikor a nemzetiségi nyelvet idegen nyelvként oktatják.

A nemzetiségi vallásgyakorlásnak, az egyházaknak szintén nagy szerepe lehet a nyelv megőrzésében. Például szerb nyelvű ortodox misére lehet menni egyebek között a Tolna megyei Medinán, Szentendrén vagy Budapesten.

Civil élet ► Az anyanyelvű rádió- és televízió-műsorok, kiadványok mind az anyanyelv fenntartását és megőrzését szolgálják, de a család nyelvátörökítő szerepét nem pótolják. A különféle kisebbségi szervezetek és egyesületek rendezvényei hozzájárulnak a népi kultúra felélesztéséhez és fenntartásához, közvetve a származási nyelv presztízsének emelkedéséhez is. A legtöbb nemzetiség mögött van anyaország is, amely különféle támogatásokkal segíti a Magyarországon élő népcsoportok fennmaradását.

A cigányság ► A leghátrányosabb helyzetben a legnagyobb nemzetiség, a cigányság van, amelynek nincs anyaországa, és a csoport nagy része mélyszegénységben, hátrányos helyzetben él. Minden anyaországgal nem rendelkező kisebbség végtelenül kiszolgáltatott.

Sajnos a cigányságnak a számát sem tudjuk pontosan, mert a statisztikák nem mutatnak pontos képet. Számukat Magyarországon 600 ezerre becsülik, de a táblázatban jóval kisebb számok szerepelnek.

A hazánkban élő cigányoknak nyelvileg három nagy csoportját különböztetjük meg: a *magyarul beszélő romungrókat*, a *romani nyelven beszélő oláh cigányokat* és a *román nyelv egy archaikus nyelvjárását beszélő beásokat*.

A németek ► A magyarországi nemzetiségek több évszázada együtt élnek a magyarsággal. Kultúrájuk, történetük sokszor összefonódott egymással. Legalább ezer éve kapcsolatban állunk a vendekkel, azaz a magyarországi szlovénekkal, de a németekkel is. Az első német betelepülők iparosok, bányászok voltak, akik külön jogokat kaptak: az erdélyi szászok és a felvidéki (szepességi) cipszerek például. A 18. században, a török hódoltság után a kipusztult területekre (Dunántúl, Tolna, Baranya) szintén sok német telepes (svábok) érkeztek, akik ipari és kereskedelmi ismeretekkel – s ezzel együtt nagyon sok szakszóval – gazdagították a magyar kultúrát és nyelvet. A németek több hagyományos (rég) német nyelvjárást beszélnek Magyarországon.

Szlovákok, románok, ruszinok ► Több népcsoport, köztük a szlovákok a török pusztítás után, a 18. században telepedtek le nagyobb számban, elsősorban Komárom, Veszprém, Nógrád, Pest és Békés megyében. Az együttélés során számos jövevényszó került be a magyar nyelvbe és természetesen a szlovák nyelvbe is.

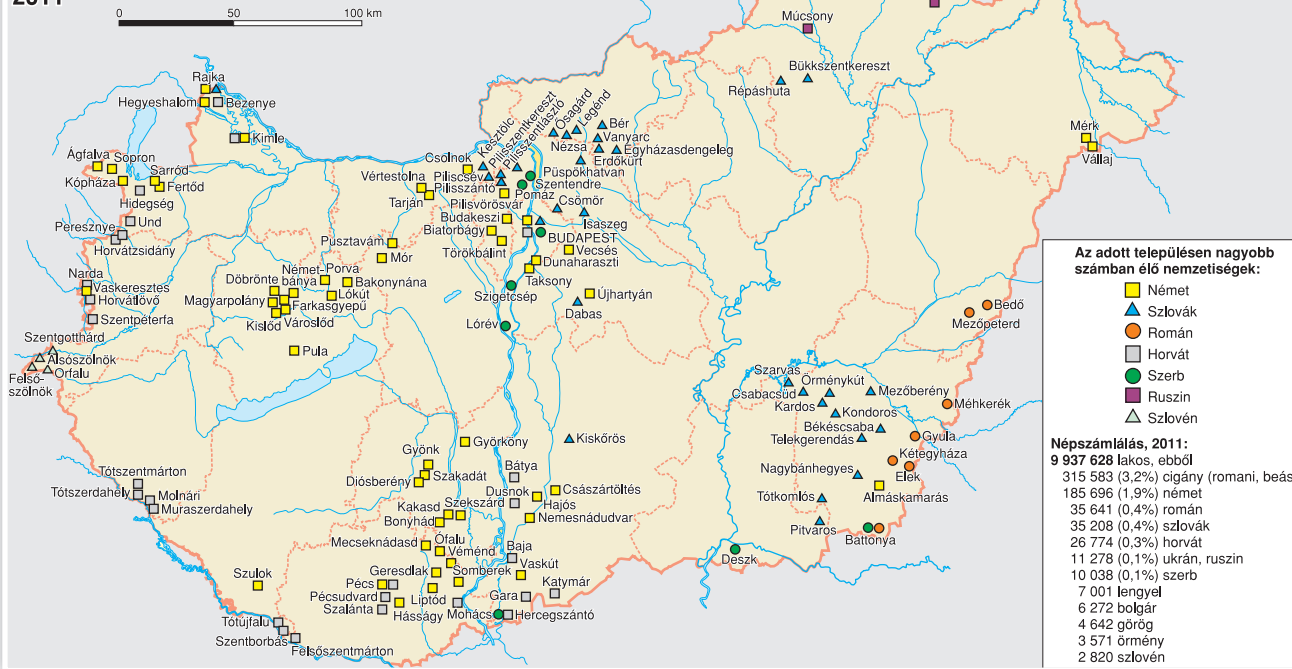
A románok a 12. században jelentek meg Erdélyben. A mai Magyarországon Gyula környékén élnek kisebb számban (pl. Kétegyháza, Méhkerék). A rutének (ruszinok) a 18. században vándoroltak be főleg a Hegy-

alja környéki településekre (Szerencs, Tokaj, Sátoraljaújhely környékére).

Szlovének, horvátok, szerbek ► A délszláv megnevezés több népet jelöl. A mai Magyarországon Szentgotthárd környékén hét településen élnek a vendeknek nevezett szlovének, akik fő közvetítői az egykori történelmi pannon kultúrának. A magyarok a horvátokkal évszázadokig szövetségben éltek. A mai Magyarországon a Dráva mellett, Szombathely környékén élnek kisebb számban horvátok. A török elől menekültek Baja környékére a bunyevácok, Pécs környékére a bosnyákok, valamint a Duna menti nagyobb településekre (Ráckeve, Szentendre, Komárom) a szerbek.

Hazánkban 1995 óta december 18-án ünnepeljük a nemzetiségek napját. Az ENSZ ezen a napon fogadta el a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségek jogairól szóló nyilatkozatát. Ezen a napon adják át a Nemzetiségekért-díjat, amelyet a nemzetiségek érdekében a közéletben, az oktatásban, a kultúrában, az egyházi életben, a tudományban, a tömegtájékoztatásban, a gazdasági önszerveződésben kiemelkedő tevékenységet végző magyarországi és határon túli személyek és szervezetek kaphatnak meg.

MAGYARORSZÁGI NEMZETISÉGEK, 2011

Kérdések, feladatok

- 1. Milyen néven emlegetik még az egyes nemzetiségeket? Gyűjtsd össze egy-egy nemzetiség megnevezéseit és értékeld azokat! Vannak csak történelmi vagy helyi, nyelvjárási környezetben használatos kifejezések.
- 2. Melyik magyarországi nemzetiség szerepel Závada Pál *Jadviga párnája* című regényében?
- 3. Nézz utána, hogy mikor érkeztek németek Magyarországra!

- ▶ 4. Nézz utána, hol, melyik települések iskoláiban tanulhatnád valamelyik nemzetiségi nyelvet és milyen formában! Keresd meg, melyik nemzetiség nyelvét nem tudnád iskolai keretek között elsajátítani!
- ▶ 5. Környezetekben, lakóhelyeteken milyen nemzetiségek élnek?
- ▶ 6. a) Bizonyára láttatok már kétnyelvű településtáblákat Magyarországon. Emlékezzetek vissza, hogy hol! Gyűjtsetek néhány példát a kettős helység-névhasználatra!
- b) Beszéljétek meg, mit fejez ki a többségi állam ezek felállításával!

! Haladóknak

A nemzetiségi tudat, az anyanyelv és kultúra megtartásában fontos szerepe van az oktatásnak, az iskolahálózatnak és a hálózat fejlesztésének. A hazai nemzeti kisebbségek szórványban élnek az országban, így nem egyszerű az iskolai oktatás megszervezése. Számos kutatás bebizonyította, hogy egy gyermek számára az a legkedvezőbb, ha anyanyelvén folytat tanulmányokat, és az állam nyelvét, azaz a környezeti nyelvet idegen nyelvként tanulja. Az alapfokú oktatásban a nagyobb létszámú kisebbségi csoportok (pl. németek, szlovákok, horvátok) az alábbi iskolatípusok közül választhatnak: kisebbségi tannyelvű iskola, kéttannyelvű iskola, kisebbségi nyelvet tantárgyként oktató magyar iskola, magyar tannyelvű iskola. A kisebbségi csoportokhoz tartozó gyerekek többsége általában olyan alapfokú iskolába járt, ahol anyanyelvét tantárgyként tanulta. A középfokú oktatásban a szakképzettséget csak magyar nyelven tudják elsajátítani, s ez jellemző a felsőoktatásra is, ahol csak pedagógiai képzést lehet anyanyelven szerezni.

Látogassatok el a szarvasi szlovák iskola honlapjára! Tanulmányozzátok, mi szerepel az iskola nyelvi kínálatában!
www.szlovak-szarvas.sulinet.hu

Gyakorlás

A következő részletet Maria Homišinová *Identitás, nyelvhasználat, asszimiláció, etnikai folyamatok magyarországi családokban* című művéből idézzük. A szerző német, szlovák, horvát és bolgár családok körében végzett szociolingvisztikai kutatást.

„A Magyarországon élő kisebbségeknek tulajdonított további etnikai jegy a két nyelv használata, tehát a kétnyelvűség. Ezúttal főként a németek, szlovákok és horvátok esetében az eddigi kutatások azt támasztották alá, hogy aszimmetrikus, magyarnyelv-domináns, a német/szlovák/horvát nyelv meggyengüléséhez vezető kétnyelvűségről van szó. Az utóbbi időben a nyelvi identitás fejlődésének stagnálása figyelhető meg, a nyelvi identitás elsődlegesen szimbolikus síkon nyilvánul meg. Úgy tűnik [...], hogy a kisebbségi nyelveknek elsősorban manifesztációs, szimbolikus funkciójuk van, s csak azután következik a kommunikatív funkció, az is csak egy szűk nyelvhasználati színtéren jelentkezik. Többnyire a nyilvános színtereken, kevésbé a családi környezetben.”

(Maria Homišinová: *Identitás, nyelvhasználat, asszimiláció, etnikai folyamatok magyarországi családokban*. Kisebbségi monográfiák 6. Gondolat Kiadó, Budapest, 2008. 253.)

- ▶ 1. Értelmezzétek a fenti szöveget! Mit értünk a nyelv szimbolikus funkcióján? Mennyiben szolgálja ez a nyelvmegtartást?
- ▶ 2. Mit gondoltok a magyarországi nemzetiségek nyelvének, illetve a határon túli magyar kisebbség anyanyelvének jövőjéről? Mit tanulnátok erről 50 év múlva?

... Nyelv és élet

Bécs multikulturális, többnyelvű város évszázadok óta. Ha a belváros bérházainak névtáblái között böngészünk, akkor találkozunk német, lengyel, horvát, török vagy éppen magyar nevekkal is. Még 2003-ban Bécsben mesélte el egy 16 éves japán lány – aki azért utazott a császárvárosba, hogy hegedűórákra járjon – a következő történetet:

Reggel a metrón utaztam, amikor egy idős hölgy jött oda hozzám és nem éppen udvariasan így szólt:

– Steht auf! ('Állj fel!')

Körbenéztem a kocsiban és láttam, hogy több hely volt a közelben, ahová a hölgy leülhetett volna, így megkérdeztem:

– Warum? ('Miért?')

Az idős hölgy így válaszolt:

– Du muss aufstehen! ('Neked fel kell állnod!')

(Forrás: Szociolingvisztikai interjú. Szoták Szilvia gyűjtése)

Szántó Márta így számolt be egy szerbiai konferencián hallottakról:

„A tanácskozáson elhangzott, hogy amellet, mekkora teret adnak a szerb sajtóban a kisebbségeket érintő információknak, az is lényeges, hogy azok nyíltan vagy burkoltan milyen üzenetet hordoznak. A szövetségi kisebbségügyi minisztérium által január elseje óta végzett felmérés szerint a legtöbb cikk a kisebbségi politikai pártok tevékenységéről szól, ezt követik a bűnözéssel kapcsolatos információk, és csak néha találkozhatunk a kisebbségi kulturális eseményekről szóló tudósításokkal. A szerbiai független újságírók szervezete felmérése szerint legtöbbit az albán kisebbségről ír a szerb sajtó, majd a romákról, a harmadik helyet pedig a magyarok és a bosnyákok „osztják”. De ezek a cikkek egyike sem hozza emberközelbe a kisebbségeket, nem szól azok tényleges problémáiról, nem teszi fel a kérdést, hogyan élnek, milyen gondokkal küszködnek.”

(Szántó Márta: Egyes médiumok továbbra is gyűlöletet szítanak. In: *ÁRGUS*, 2002, 208.)

1. Az itt látható szövegek alapján beszélgetsek nyelv és társadalom viszonyáról: honnan származnak a nyelvi előítéletek, mit lehet tenni ellenük? Hallottatok-e hasonló szituációról?
2. Mit gondoltok, miért negatív a kisebbségi csoportokról szóló híradás? Milyen hatást érnek így el a többségi népcsoporthoz tartozók körében?

Hogy is volt?

A fejezet több leckéjében tárgyaltunk olyan témákat, amelyek szoros összefüggésben állnak a nyelvi toleranciával, illetve diszkriminációval. A kisebbségi és nyelvi jogi dokumentumokból például jól látszik, hogy egy állam megengedő vagy elnyomó nyelvpolitikát folytat-e. Ha ez utóbbit, akkor az kihat a kisebbségi nyelvhasználók mindennapi életére: nehezíti az anyanyelven való ismeretszerzést és a hivatalos ügyintézését, sőt félelmet is kelthet a nyelv használóiban.

Ezzel szemben ha az állam nyelvpolitikája megengedő, akkor a kisebbségben élő népcsoportnak vannak anyanyelvű iskolái, civil szervezetei, érdekképviselői szervei. Ezek az intézkedések mind-mind növelik egy nyelv életképességét, fennmaradásának esélyét. A szomszédos Szlovéniát szokás úgy emlegetni például, hogy pozitív diszkrimináción alapuló nyelvpolitikát folytat. Ez az ott élő kb. 6000 fős magyarság és kb. 10-12 000 fős olasz kisebbség esetében igaz, de az ott élő többi népcsoport (szerb, roma stb.) esetében nem.

1. Csoportmunka formájában végezzetek kutatómunkát arról, hogy Magyarországon és a környező országokban milyen elismert (kisebbségi jogokkal rendelkező), és milyen egyéb (jogokkal nem rendelkező) kisebbségek élnek! Mit gondoltok ezeknek a népcsoportoknak és nyelveknek a jövőjéről?

Nyelvi tolerancia és nyelvi diszkrimináció

Nyelvi tolerancia ► Egy toleráns személyről feltételezzük, hogy szerencsés esetben nemcsak megtűri, megengedi, hanem el is fogadja és tiszteletben tartja mások kultúráját, véleményét, nyelvét, vallását. A tolerancia, így a nyelvi tolerancia is megjelenik az egyén, a csoport és az országok szintjén. A tolerancia hiányáról olvashattunk már a lecke elején példaként bemutatott szövegekben.

A nyelvi toleranciának szerte a világban, de főképp a többnyelvű országok nyelvpolitikájában van meghatározó szerepe. Egy kisebbségi közösség számára az anyanyelv és az anyanyelvű iskolahálózat megőrzése és fenntartása nélkülözhetetlen, ugyanakkor fontos a többségi nyelv megtanulása is. Az oktatás tannyelvén és tartalmán keresztül ugyanis a közösség jövője, megmaradása, identitásának, kultúrájának és nyelvének a megőrzése és fennmaradása hatékonyan befolyásolható, a többség nyelvének magas szintű ismerete pedig kitágítja a társadalmi érvényesülés kereteit. Vannak olyan országok is, ahol a tolerancia érdekében a többség is tanulja a kisebbség nyelvét (pl. Finnországban a finnek a svédet kötelezően tanulják), de inkább az jellemző, hogy csak a kisebbség tanulja a többség nyelvét.

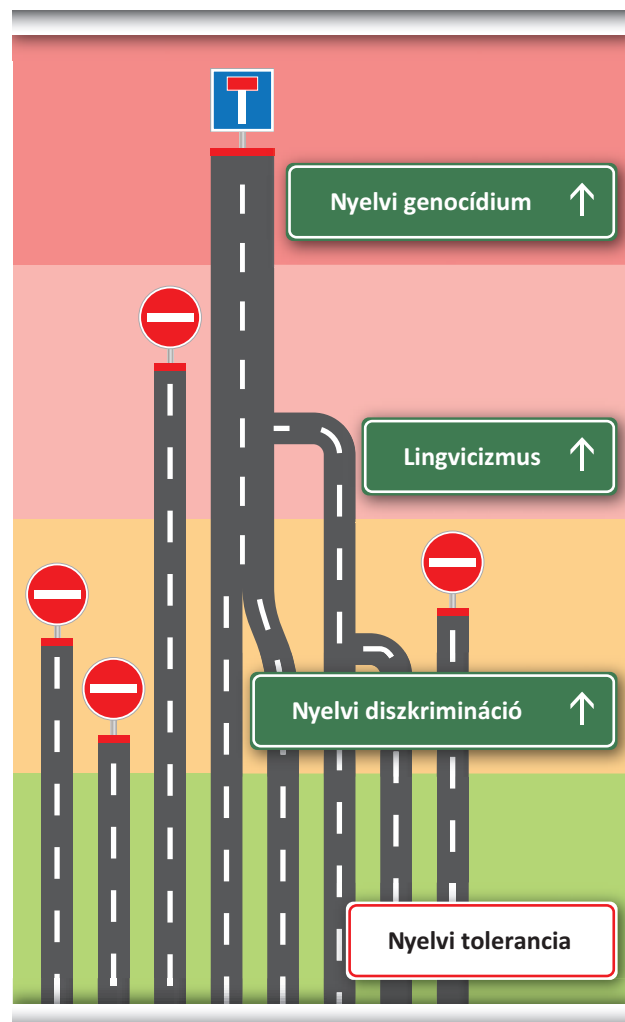
Nyelvi diszkrimináció ► A diszkrimináció kategóriájába tartozik minden olyan különbségtétel, kizárás, korlátozás, vagy éppen előnyben részesítés, amelynek alapja pl. a faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb véleménynyilvánítás, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy más helyzet, és minden olyan cselekedet, amelynek az a célja, hogy csorbítsa vagy megsemmisítse az emberi jogok és alapvető szabadságok egyenrangú elismerését vagy gyakorlását. A nyelv tekintetében a nyelv használatának joga tartozik ide a különböző nyelvi szintereken, emellett az oktatási jogok területe, amelynek létezése és hatékony működése bármely nyelv fennmaradásának záloga.

A lingvicizmus ► A lingvicizmus tulajdonképpen a **nyelvi diszkrimináció egyik fajtája**, amelyet általában valamilyen **ideológia irányít**. Az a folyamat, amikor a nyelvi alapon elkülönülő közösségek közül az egyik hatalomra jut és kizárólagosan ráerőlteti nyelv-

vét a többire. A Szovjetunió nyelvpolitikája épp ilyen volt. Lingvicizmus az is, amikor megváltoztathatatlan nyelvi jegyek alapján kirekesztünk valakit, például mert „nák-ol” vagy „suksüköl”.

Szociolingvisztikai interjúkban olvasható, hogy magyarországi magyarok a környező országokban tett látogatásaik alkalmával gyakran minősítik az ottani kétnyelvű beszélőközösség sokszor nyelvjárásias és kontaktusos nyelvhasználatát oly módon, hogy már nem beszélnek „olyan szépen” magyarul. Ezzel a feleltlen és tudatlanságról árulkodó kijelentéssel az ott élők lelkébe tipornak.

A nyelvi genocídium ► A nyelvi genocídium a **lingvicizmus erőszakosabb változata**: a gyakorlatban azt jelenti, hogy egy nyelv használatát betiltják, az oktatásban való jelenlétét megakadályozzák. Ennek legtöbbször az a következménye, hogy a nyelv visszaszorul a magánélet színtereire, majd használói lemondanak róla: egy másik nyelv használóivá válnak, miközben anyanyelvük eltűnik. Ez történt például a hódítások idején a közép- és dél-amerikai indián nyelvekkel.

A magyarországi siket közösség ► Környezetünkben a siket és a roma közösség tapasztalhatja leggyakrabban a nyelvi jogi diszkrimináció különböző változatait. A siket közösségekről már tanultál korábban, és tudod, hogy az oktatásukkal kapcsolatban évszázadok óta súlyos problémák vannak: általában szájról olvasva akarják őket megtanítani beszélni szerte a világban, azaz arra kényszeríteni, hogy úgy kommunikáljanak, mint a halló emberek. Számukra ez óriási nehézséget okoz, de önálló jelyelvük segítségével mindent el tudnak sajátítani.

Magyarországon a harmadik legnagyobb nyelvi és kulturális kisebbséget alkotják a siketek. A jelyelvi törvényt hazánkban 2009-ben elfogadta az Országgyűlés. A jogszabály a siketek nyelvét önálló nyelvként ismeri el. A törvény rendelkezik arról is, hogy a siket gyermekeknek elsődleges nyelve a magyar jelyelv, amelyet 2017-től kell bevezetni az oktatásba.

Magyarországon a siketeknek külön szervezete, iskolája van, és az Európai Parlamentben is van egy magyar siket politikus, aki képviseli a fogyatékkal élők érdekeit.

Kérdések, feladatok

- 1. Az *Idegen szavak szótárában* a következőket olvashatjuk a *tolerál* és *tolerancia* kifejezésekről:

tolerál: 1. elvisel, eltűr (például fájdalmat) 2. elvisel, megtűr, elnéz (más véleményt, ideológiát)

tolerancia: 1. türelem, türelmesség 2. türelem, eltérő vélemény, viselkedés, ideológia iránt

(*Idegen szavak szótára*. Szerk.: Tolcsvai Nagy Gábor. Osiris Kiadó, Budapest, 2008.)

Mi a különbség a két szó jelentése között? Mit jelent számodra a tolerancia? Mit tapasztalsz a szűkebb (család, osztály) és tágabb környezetben (utca, város, ország stb.)?

- 2. Nézz utána, milyen szervezet az EBESZ, hol van a központja és hazánk tagja-e! Milyen szerepet tölt be a nyelvi tolerancia terjesztésében?

- 3. Te mit tolerálsz, és mit nem? Beszéljess erről az osztálytársaidal, és próbáljátok megtalálni a közös pontokat!

- 4. Ha van rá lehetőségetek, készítsetek rövid interjúkat a nyelvi toleranciáról vagy intoleranciáról az utca emberével vagy az iskolai folyosón, majd beszéljétek meg az elhangzottakat!

- 5. Nézz utána az interneten, hogy a siket közösségnek milyen oktatási lehetőségei vannak, léteznek-e jelyelven oktató iskolák? Mikortól lép életbe a jelyelvi törvény? Segítségül használhatod például a SINOSZ honlapját (sinosz.hu), a Dr. Török Béla Óvoda, Általános Iskola, Speciális Szakiskola, EGYMI és Kollégium oldalát (nagyothallo.info.hu), valamint az online törvénytárat (pl.net.jogtar.hu).

- 6. Mit gondolsz, van-e összefüggés a névmagyarosítás és a nyelvi intolerancia között?

! Haladóknak

Az EBESZ 1996 októberében közzétett Hágai ajánlásának 11–12. pontját idézzük, amely a kisebbségi oktatásról szól. Az ajánlásokat megfogalmazó bizottságnak egyetlen magyar tagja volt, a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem nyelvészprofesszora, dr. Szépe György.

„A gyermek fejlődésében az oktatás első éveinek sarkalatos fontossága van. Az oktatási kutatások azt mutatják, hogy az iskola előtti (óvodai) években a tannyelv ideális esetben az anyanyelv kell legyen. Ahol lehet, az államok lehetővé kell tegyék a szülőknek, hogy élhessenek ezzel a lehetőséggel.

A kutatások azt is megmutatják, hogy az általános iskolában a tanításnak optimális esetben anyanyelven kell folynia. A kisebbségi nyelvet iskolai tantárgyként kell tanítani. Az állam hivatalos nyelvét szintén tanítani kell tantárgyként, lehetőleg olyan kétnyelvű tanárok kell tanítsák, akik jól ismerik a gyermekek kulturális és nyelvi hátterét. Az általános iskolai oktatás vége felé néhány gyakorlati vagy nem elméleti tárgyat az államnyelven kell tanítani. Ahol lehet, az államok lehetővé kell tegyék a szülőknek, hogy élhessenek ezzel a lehetőséggel.”

(EBESZ Hágai ajánlása, 11–12. pont. Kontra Miklós fordítása. In: *Közérdekű nyelvészet*. Szerk.: Kontra Miklós. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 87.)

Nézz utána, milyen típusú iskolákban tanulhatják anyanyelvüket a magyarországi németek! Hasonlítsd össze a valóságot az EBESZ Hágai ajánlásával!

A következő szöveg a tannyelvi diszkrimináció esetét mutatja be. A kutató a '80-as évek közepén 37 iskola 130 cigány osztályának vizsgálata után vonta le következtetéseit. Beszéljétek meg, milyen nehézségekkel kell szembenéznie a cigány gyerekeknek a szöveg alapján, s ennek milyen következményei lehetnek.

„A cigány anyanyelv vagy a kétnyelvűség az általunk megfigyelték közül egyik helyen sem merül fel kiválasztási szempontként. Az egyetlen helyen volt csak olyan napközis nevelő, aki érti és beszél az a nyelvet, amit a gyerekek otthon használnak. A cigány osztályok jelenlegi gyakorlatában az anyanyelven tanítás lehetősége nem játszik szerepet. De ugyanilyen kevésbé valósul meg a többségi nyelv elsajátíttatásának felzárkóztató funkciója is.”

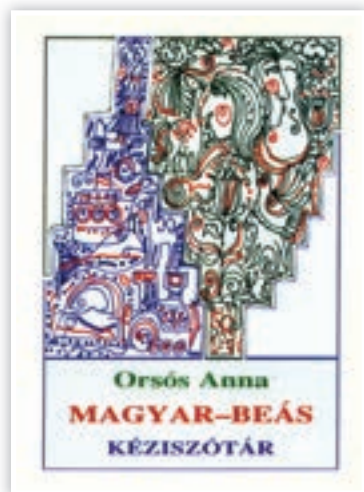
(Csongor Anna: Cigány osztályok Magyarországon. In: *Phralipe*, 2 [1991], 10. 12.)

„Cigány nyelveket (beás és romani) elsőként az 1994-ben induló Gandhi Közalapítványi Gimnáziumban kezdtek el oktatni. Addig sem az általános, sem középiskolákban nem oktatták a két nyelvet, sőt egymástól való megkülönböztetésük is gondot okozott. Sajnos sokan még a mai napig egymás dialektusának tekintik a két nyelvet, miközben a beás a latin, a romani pedig az ind nyelvek csoportjába tartozó indoeurópai nyelv. Bár a cigány nyelvek iskolai oktatása a kilencvenes évek közepén kezdődött, de már a kisebbségi törvény megjelenése után lehetővé vált más nyelvekhez hasonló nyelvvizsga letétele (ennek elemzésétől itt eltekintünk). A 2003-as évi közoktatási törvény hatályba lépését követően több oktatási intézmény vállalkozott a beás és romani nyelvek tanítására. (A számuk a két nyelvet együtt számolva sem haladja meg az ötvenet.) Az első vizsgálatok a cigány nyelveket tanító iskolák körében 2005-ben kezdődtek, s megközelítő képet adnak a cigány nyelveket tanító intézményekről.

A legtöbb intézményben aktivisták, nyelvtanári gyakorlattal nem rendelkező – és nem befejezett nyelvi képzéssel rendelkező – pedagógusok, pedagógiai asszisztensek vagy egyszerűen olyan elszánt anyanyelvi beszélők tanítják a cigány nyelveket, akik sem a nyelvtanításról, annak módszertanáról, sem pedig a tanítás pedagógiai elemeiről nem rendelkeznek kellő ismeretekkel, még tanítási tapasztalatokkal sem. Nehezíti a helyzetet, hogy több olyan intézményt is találtunk, ahol nem a tanulói igények kielégítése céljából látták el ezt a feladatot, hanem a megnövekedett kötelező óraszámok teljesítése, illetve a létszámleépítések elkerülése miatt volt erre szükség.”

(Forray Katalin – Pálmáiné Orsós Anna: Hátrányos helyzetű vagy kulturális kisebbség – cigány programok. In: *Educatio*, 23 [2010], 1. 81.)

- ▶ 1. Hasonlítsátok össze a magyar nyelv és a beás vagy romani helyzetét a magyar oktatásban!
- ▶ 2. Nézz utána, hol tartanak beás vagy romani nyelvtanfolyamot, s hol lehet ezekből a nyelvekből nyelvvizsgázn!
- ▶ 3. Alkossatok csoportokat és gyűjtsetek romani vagy beás szavakat, illetve olyan könnyűzenei számokat, amelyekben találkozunk romani vagy beás nyelvi elemekkel!

Nyelv és társadalom (összefoglalás)

1. A nyelv vízszintes (területi) tagolódása → nyelvjárások

→ 10 nyelvjárási régió:

- nyugat-dunántúli
- közép-dunántúli – kiskisalföldi
- dél-dunántúli
- dél-alföldi
- palóc
- Tisza-Körös vidéki
- északkeleti
- mezőségi
- székely
- moldvai csángó

↓
hang- és morfémaállományuk,
szókészletük eltérő

2. A nyelv függőleges tagolódása → csoportnyelvek

↓
eltérő nyelvhasználat,
pl. foglalkozás, életmód,
életkor szerint

- Csoportnyelvek típusai:
- szaknyelv
 - hobbinyelv
 - életkori nyelvváltozatok
 - szleng
 - argó

3. A nyelv normatív változata = sztenderd

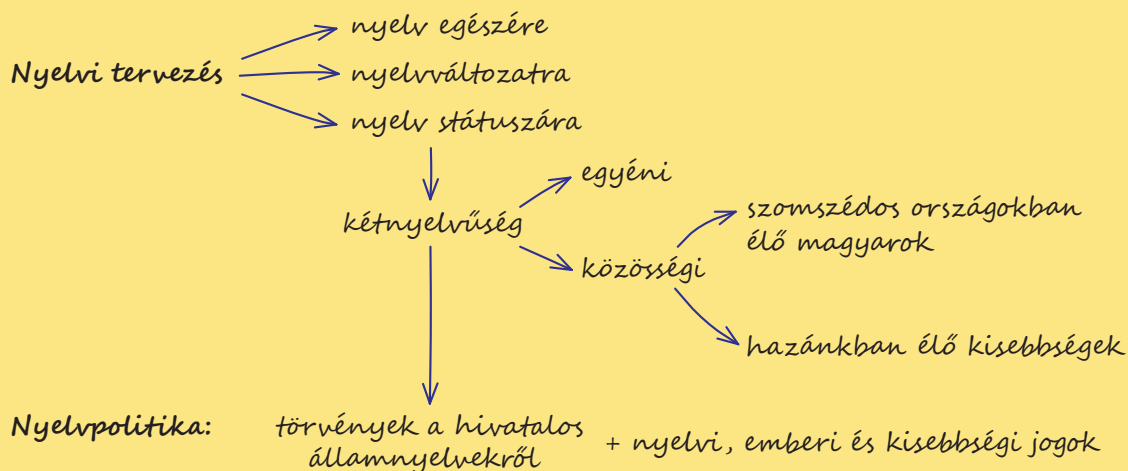
Egy ember több eltérő
nyelvváltozatot ismer.

↓
köznyelv

↓
irodalmi nyelv

↓
beszélt változat

↓
írott változat

1. Néha a tehenet is ha mőkfejtük a kalapungba, aszt is mőkittuk.

2. Szomszédjék kertibe má írık a cserésnye, ha im mety tovább, a mi fánkon is piros lesz a gyűő hjétén.

3. Előszötték a jó magyar nugtákát és danúgatak, amık persze ki nem fogyott a kukorica.

4. Mikor kenyérsütés-hősz készütünk, előző napom mindig be-készítöttük a lisztöt, hogy az jó meleg lögyön...

5. Hát, – bijom mikor en tizenégy, álljik hoty kimárattám, elméntem en á fileki gyərbá dolgoznyi.

6. Mikor kenyérsütés-hősz készütünk, előző napom mindig be-készítöttük a lisztöt, hogy az jó meleg lögyön...

7. A Nattytemplomnál vóut két falusi ember, oszt kérte, valami nagyvásár hoty hum, merre van.

8. Hát, most már próbálja meg valaki a bolti szalonnával megkenni a piritóst.

9. Tél wolt, nem wót szabad, hogy járjak künt, de azér nem állattam meg, hagy ne mennek a szánlával.

10. Ott a házába az asszomval mindig veszekettek. Aszmonta az asszan nekije, a bábája [= felesége]: – Hát tē nem tudz boldogulni, csak azēt, met tē nem jártál ē ziskalaba, mikor kicsi βutál!

Ezen csodálkozom én manapság, hogy annyian betegek, és siránkoznak és lenézik azt az embert, akinek nincs ideje beteg lenni.

1. a) Milyen nyelvjárási jelenségeket ismersz fel az ábrán?
b) Írj vázlatot a nyelvjárásokról! A következő elemek mindenképp szerepeljenek benne! Munkádban segítségedre lehet a bihalboacs.hu oldal, valamint a következő könyv is: *Magyar nyelv.* Főszerk.: Kiefer Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011 (online változatban is elérhető a www.tankonyvtar.hu oldalon).
2. Készíts fürtábrát a magyar nyelvváltozatokról!
3. Hozzatok be különböző napi- és hetilapokat az órára. Válasszatok ki belőle cikkeket és próbáljátok megállapítani, hogy mely nyelvváltozatban írták őket! Dolgozzatok csoportokban!

III. KÉSZÜLJÜNK AZ ÉRETTSÉGIRE!

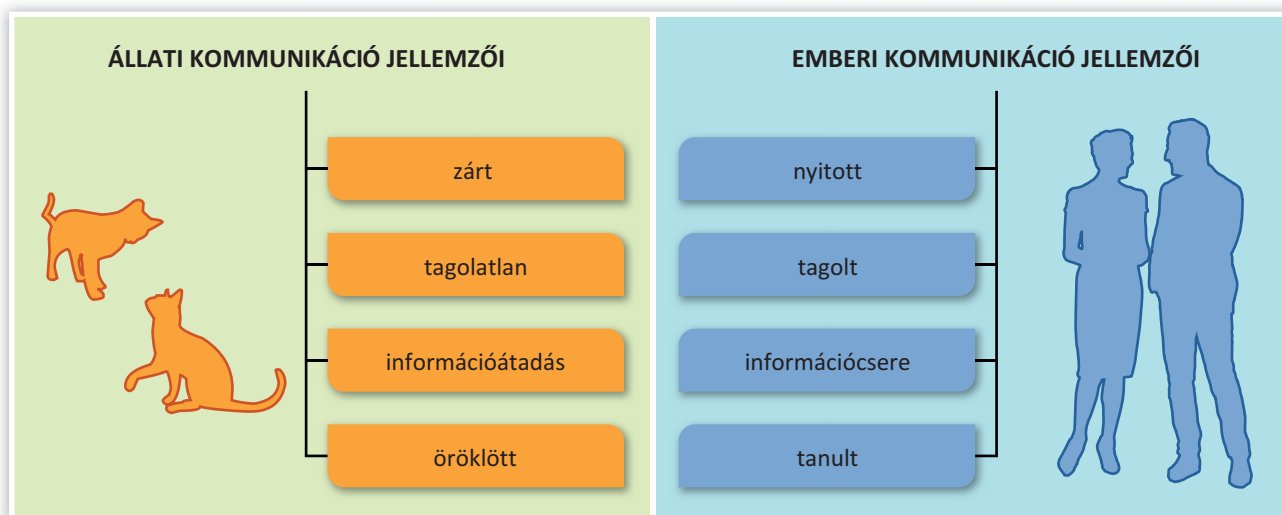
„A nyelv maga a végtelenség. Minél tovább foglalkozom vele, annál inkább látom, hogy sohase lehet a végére érni. Csak vérünk érzi. Értelmünk mindig elámul, ha elemezzük és tudatosítjuk azt, amit vérünk érez. De ez az ámulat számomra az élet egyik legnagyobb gyönyörűsége.”

Kosztolányi Dezső

Ember és nyelv

Nyelv és gondolkodás

Az élővilágban egyedülálló nyelvi képesség alapjait az emberre kizárólagosan jellemző **gondolkodási** (kognitív) és **társas** (szociális) **képességek** biztosítják. Az **absztrakció** lehetővé teszi, hogy az érzékelhető dolgok bizonyos tulajdonságait figyelmen kívül hagyjuk, és egy általános elképzelést, fogalmat alkossunk róluk. Mindez azonban nem lenne elég a nyelv megjelenéséhez, ha nem lennének annyira fontosak társas kapcsolataink. A nyelv elsajátításának feltétele az erős **kommunikációs szándék**, valamint a képesség a **közös figyelemre**, vagyis arra, hogy ugyanarra a dologra irányítsuk a figyelmünket.

Jel és nyelv

A jel

Minden kommunikációs aktus **jelek** továbbításán alapul. A jel olyan érzékelhető jelenség, amely önmagán kívül valamilyen más tartalmat is felidéz az érzékelőben. A jel érzékelhető oldalát **jelölő**nek (vagy jeltestnek), az általa felidézett tartalmat **jelölt**nek nevezzük. A jelek, valamint a jelek által alkotott rendszerek tudományos vizsgálatával a **szemiotika** foglalkozik.

A jelek típusai

A jelek több típusát különböztethetjük meg.

A **természetes jelek** esetében a **jelölő és a jelölt között természetes kapcsolat**, összefüggés van. Például egy pata nyoma a sárban jelzi, hogy ló járt arra. A **mesterséges jelek** esetében a **jelölő és jelölt közötti kapcsolat** nem eleve adott, hanem az ember **teremti meg azt**. Például a versenyeken az aranyérem az első helyet jelöli.

A jeladás lehet **szándékos** vagy **szándéktalan**. A szándékos jeladás (majdnem kizárólag) az ember sajátossága, mivel alapja az emberi célirányos gondolkodás és tervezés. Az emberi kommunikáció esetében azonban nem mindig könnyű megállapítani, hogy szándékos vagy szándéktalan jeladásról van-e szó. Sok félreértés, kommunikációs zavar fakad abból, hogy szándékosnak észlelünk egy olyan megnyilvánulást, amely valójában egyáltalán nem az.

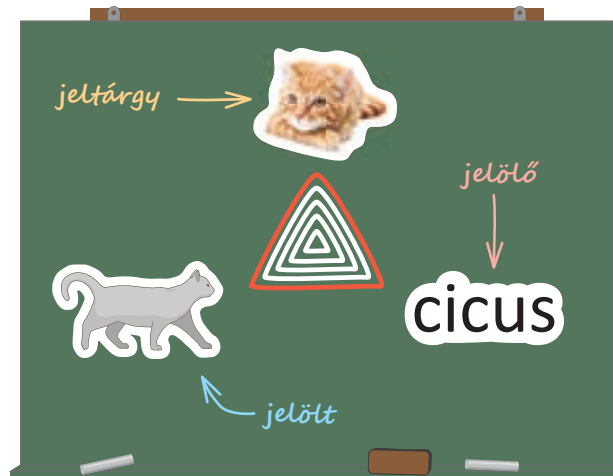
Indexikusnak nevezzük azokat a jeleket, amelyek érzékelhető oldala természetes kapcsolatban van a felidézett tartalommal. Egy hegyi túrán például a vízesés erősödő robaja jelzi számunka, hogy közeledünk úti célunkhoz. Az ember által alkotott jelek lehetnek **ikonikusak** vagy **szimbolikusak**. Az ikonok (pl. piktogramok) megértése egyszerűbb, mivel érzékelhető oldaluk hasonlóság alapján idéz fel egy jelentést. A szimbólumok esetében az érzékelt és a felidézett tartalom részben vagy teljesen önkényes, **konvención** alapul. A nyelvi jelek döntő többsége szimbolikus jel.

A nyelvi jel

A nyelvi kommunikáció során is jeleket használunk; minden emberi **nyelv jelekből és jelhasználati szabályokból (nyelvtan) áll.** A nyelv legkisebb jelei a **morfémák**, ezekből nagyobb egységeket (szavakat, szó szerkezeteket, mondatokat) építünk. A morfémák kisebb elemekből, **fonémákból** állnak, amelyek maguk már nem jelek, mivel nincs jelentésük.

A nyelvi jelek nagyobb része **önkéntes** kapcsolatban van az általa felidézett tartalommal, tehát a **szimbólumok** csoportjába tartozik. Az állati vészkiáltás éles és hangos, mivel célja a fajtársak figyelmének minél hatékonyabb felhívása. A *veszély* (*danger, Gefahr, pericolo* stb.) szó azonban semmilyen kapcsolatban nem áll a 'veszély' tartalommal. A nyelvek szavainak csupán kisebb hányada **motivált** ilyen értelemben: a **hangutánzó** és **hangulatfestő** szavak hangalakjait kisebb-nagyobb mértékben befolyásolja a felidézett tartalom. Az ilyen szavak **ikonikus** jelek.

A jel **jelentése** nyelvészeti értelemben nem a jelölő által felidézett tartalom (jelölt), hanem a **jelölő**, a **jelölt** és a **jeltárgy** (a valóság egyik elemének) **viszonya**. Ennek a viszonynak a következménye, hogy egy macska (jeltárgy) látványa felidézi a *macska* (*cat, Katze, gatto* stb.) hangsort (jelölő), valamint egy „macskafogalmat” (jelölt) is.

Általános nyelvészet

Hangzó nyelvek – jelnyelvek

A nyelvek között nemcsak alapvető **hasonlóságok**, hanem **különbségek** is vannak: mindegyik nyelv mindegyik változatának mindegyik állapota sokféle tulajdonság egyszeri, soha meg nem ismételt kombinációja.

A természetes emberi nyelvek két nagy csoportját a **hallók** által beszélt **hangzó** nyelvek és a siket közösségek által használt **jelnyelvek** alkotják. A hangzó nyelvek a **vokális**, míg a jelnyelvek a **vizuális** kommunikáció kifinomult formái. Jórészt ennek az eltérésnek a következményei a hangzó és a jelnyelvek különbségei, például az, hogy a jelnyelvek nyelvtana alapvetően **téri** jellegű, és több benne az **ikonikus** jel. A jelnyelvekre kivétel nélkül jellemzőek az emberi nyelvek sajátosságai, és a betöltött kommunikációs funkciókban, valamint hatékonyságban semmivel sem maradnak el a hangzó nyelvektől. Alapvetően a hangzó nyelvektől függetlenül jöttek létre és fejlődtek, azonban természetesen hatást gyakorol rájuk a siketek által ismert hangzó nyelvek szerkezete is.

Alaktani típusok

A szóalakok jellemző **szerkezete** alapján három alapvető nyelvtípust különítenek el a nyelvészek. Az **izoláló**nak nevezett típusra az egymorfémás, tehát rövid és egyszerű szóalakok jellemzők. Ebben a típusban a nyelvtani információ jelentős részét a szórend hordozza a (pl. az indonéz nyelvben *saya 'én', tahu 'tud', sudah 'régen'* → *saya sudah tahu 'tudtam'*). A másik két típus gyakran alkalmaz toldalékokat, azonban eltérő módon. Az **agglutináló** nyelvekben – köztük a magyarban – egy-egy tőhöz több toldalék csatlakozik, amelyek más-más jelentést hordoznak (pl. *fiú-k-at, meg-hív-at-t-am*). A **flektáló** nyelvekben a tövek után általában kevesebb toldalék áll, viszont azok egyszerre több jelentést is hordoznak. Az olaszban például a főnevek többes számának nincs külön jele, hanem a végződés utal a számra, azonban ezzel együtt a főnév nyelvtani nemére is (*ragazz-e 'lányok', ragazz-i 'fiúk'*). A flektáló nyelvekre ezenkívül a tövek többalakúsága is jellemző.

Nyelv és társadalom

A világ egyetlen nyelve sem egységes; minden élő nyelv hangtani, szóképzéssel és nyelvtani sajátosságokkal rendelkező **változatokra** tagolódik. A változatoknak két alapvető típusát különböztetjük meg. A nyelv ún. **vízszintes tagolódása** földrajzi jellegű: a nyelvterület különböző részein különböző dialektusokat, nyelvjárásokat beszélő csoportok élnek. A nyelv **függőleges tagolódása** társadalmi alapú: a társadalom egyes csoportjaihoz – életkor, gazdasági helyzet, iskolázottság, foglalkozás, nemek, érdeklődés alapján elkülöníthető csoportok – különböző nyelvváltozatok köthetők. A **nyelvváltozatok**, valamint az azokat használó közös tulajdonságokkal rendelkező társadalmi csoportok, közösségek összefüggéseinek tudományos vizsgálatával a **szociolingvisztika** foglalkozik.

Csoportnyelvek

Az egyes társadalmi csoportok által használt nyelvváltozatokat csoportnyelveknek vagy **szociolektusoknak** nevezük. Az emberek társadalmi csoportokat alkotnak **életkoruk**, **iskolázottságuk**, **gazdasági helyzetük**, **foglalkozásuk**, **származásuk**, **nemük** stb. alapján.

Jellegzetes szókészlet jellemzi az egyes szakmákat és hobbikat. A **szaknyelvek (technolektusok)** szókincsében sok az idegen eredetű elem; a tudományokban ezek jelentős része görög–latin, újabban pedig angol eredetű szavakat, kifejezéseket jelent (pl. orvosi nyelv, jogi nyelv, informatikai nyelv). **Hobby nyelvek** közé tartoznak az olyan szabadidős tevékenységek nyelvváltozatai, mint például a vívás, a horgászat, a néptánc stb.

A **szleng** elsősorban bizalmas, informális helyzetekben jelenik meg. A szleng használatával a beszélők kinyilvánítják egy csoporthoz való tartozásukat (pl. elitéltek, diákok stb.), egyben elhatárolódnak más (többnyire hatalommal bíró) csoportok tagjaitól. A szleng használatát tehát erősen motiválja az identitásjelzés.

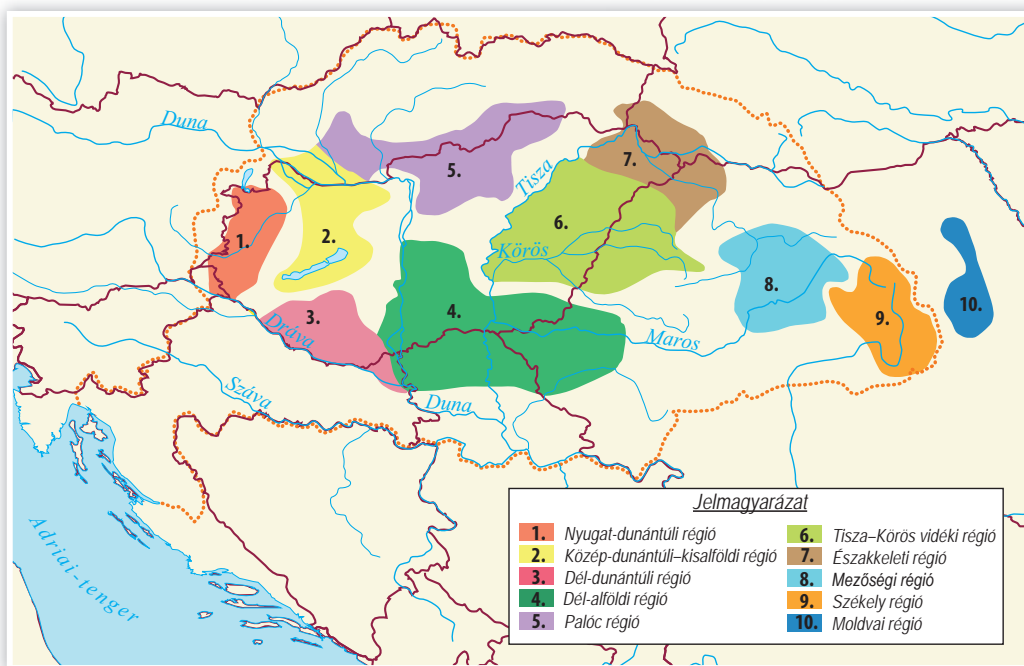
A nyelvjárások

A **dialektusok** vagy nyelvjárások egy nyelv területi alapon elkülöníthető változatai. Vizsgálatukkal a **dialektológia** foglalkozik.

Egy nyelv dialektusai mutathatnak kisebb vagy nagyobb különbségeket. A magyar nyelvjárások esetében a különbség viszonylag kicsi, ez alól a nyelvterület peremén beszélt, erős román hatásnak kitett **moldvai** csángó dialektusok jelentenek kivételt.

A jellegzetes tulajdonságaikban többé-kevésbé megegyező dialektusok nagyobb csoportokat, **nyelvjárási régiókat** alkotnak.

A magyar nyelvjárási régiók

Nyelvjárási jelenségek

A nyelvjárások eltérhetnek a köznyelvtől hangzásukban, nyelvtanukban és szókészletükben is. A magyar dialektusoknak elsősorban hangtani és szókészletbeli sajátosságai ismertek.

Más nyelvváltozatok beszélői főleg a nyelvjárások hangzásbeli, hangtani eltéréseire figyelnek fel. Könnyen észrevehetőek, jellegzetesen „nyelvjárásiasak” például a **kettőshangzók** (diftongusok), pl. *Joyzsi*, *Gergőji* stb.

Számos nyelvjárás hangrendszere a köznyelvhez képest „többletet” tartalmaz, a **zárt ë-t**; ezek helyén a köznyelvben e-k állnak. A palóc nyelvjárási régió egyes falvaiban a zárt ë hosszú párja az é, míg az e-é a **hosszú ē** (pl. *kēz*, *jēg*).

A mássalhangzórendszer tekintetében a nyelvjárások elsősorban abban térnek el, hogy milyen hangot ejtenek az írásban **ly**-t tartalmazó szavakban. A palóc nyelvjárási régió egy részében még él az a hang, amelyet írásban az *ly* jelöl, ezek az *ly*-ező nyelvjárások. A *j*-ző nyelvjárások *j*-t (pl. *kiráj*, *jány*, *juk*), az *l*-ezők pedig *l*-t (pl. *királ*, *lány*, *luk*) ejtenek a régi *ly*-ok helyén.

A nyelvjárások különbözhetnek az egyes hangok használati **gyakoriságában** is. Az *ö*-ző nyelvjárásokban az *ö* gyakoribb más nyelvjárásokhoz képest az *ē* vagy *e* rovására (pl. *gyerök*, *szöm* stb.), az *í*-zőkben pedig az *í* az *é* rovására (pl. *níz*, *szíp* stb.). A mezőségi nyelvjárásokra jellemző *a*-zás az *o*-k gyakoriságát csökkenti (pl. *katana*, *mast* stb.).

A nyelvjárásokban számos szó hangalakja vagy jelentése eltér a többi nyelvváltozat hasonló szavaitól. Azokat a nyelvjárási szavakat, amelyek más nyelvváltozatok beszélői számára nem érthetők, **valódi tájszavak**nak nevezzük (ilyen pl. a *pityóka* 'krumpli'). Azokat a tájnyelvi szavakat, amelyek csak kiejtésükben térnek el az egyező köznyelvi szótól, **alaki tájszavak**nak nevezzük (pl. *gyerek* ~ *dzserek*). A **jelentésbeli tájszavak** esetében ugyanaz a kifejezés más fogalmat jelöl, mint a köznyelvben (pl. *bogár* 'légy').

A sztenderd nyelvváltozat

A **normatív** vagy **sztenderd nyelvváltozat** az a nyelvváltozat, amely jelentősebb területi kötöttségek nélkül használatos egy nyelvterületen. A nyelvváltozatok közül a normatív rendelkezik a legmagasabb **presztízzsel**, mivel a politikai/gazdasági hatalommal bír, művelt csoportok ezt a változatot használják. A normatív változatot oktatják az iskolákban és külföldieknek; többnyire ezt használják hivatalos helyzetekben is. A norma írott változatát **irodalmi nyelvnek**, beszélt változatát (**művelt**) **köznyelvnek** is hívják. A norma kialakulása és térhódítása általában a többi nyelvváltozat leértékelődésével, ezáltal a nyelvjárások visszaszorulásával jár.

A sztenderd változat széles körű elterjedtsége nem jelenti azt, hogy a nyelvterületen beszélt norma minden szempontból egységes. Más nyelvekkel és változatokkal való érintkezése révén a normának is kialakulnak helyi változatai. A vidéki településeken beszélt, a helyi nyelvjárások hatását hordozó változatokat **regionális köznyelveknek** nevezük. A határon túl pedig az államnyelvekkel történő intenzív érintkezés következtében a magyar nyelv **kontaktus-változatai** jöttek létre.

Nemzetiségi nyelvhasználat és határon túli magyarnyelvűség

Nyelv és identitás

A nyelv szorosan összefügg identitásunkkal: egyrészt igen fontos szerepe van annak **kifejezésében**, másrészt önzonosságunk **kialakításában**, formálásában is.

A magyarországi nemzetiségek

A magyar törvények az ország területén élő olyan magukat nem vagy nem kizárólag magyar nemzetiségűeknek/anyanyelvűeknek valló embercsoportokat ismerik el **nemzetiségekként**, amelyek ősei legalább 100 éve Magyarországon területén élnek. Ennek alapján Magyarországon 13 nemzetiséget tartanak nyilván, amelyek a népszámlálási adatok alapján a lakosság kb. 10%-át alkotják. A legnagyobb hazai nemzetiség a cigányság (becslések szerint több mint félmillió létszámú). Százazres nagyságrendű a németek, tízezer fölötti a románok, szlovákok, horvátok és szerbek létszáma. A kisebb, néhány ezer főnyi nemzetiségeket az ukránok, lengyelek, bolgárok, görögök, ruszinok, örmények és szlovének alkotják.

Nyelvi kisebbségek Magyarországon

Általános tendencia, hogy csökken azoknak a kisebbségeknek a száma, akik nem magyar anyanyelvűek. A **nyelvi kisebbségek** közül is a cigányság a legnagyobb lélekszámú. A cigányok egy részének (oláh-cigányok) anyanyelve a romani, másik csoportjuk a beást beszéli, amely a román nyelv egy archaikus nyelvjárása. A cigányok többsége ma már magyar anyanyelvű (romungrók). Nagyobb, 10 ezer fő fölötti nyelvi kisebbséget alkotnak a német, román és horvát anyanyelvűek. A cigányok és a németek után Magyarország harmadik legnagyobb nyelvi kisebbségét a siketek alkotják.

A szomszédos országokban élő magyarok

Magyarország határain kívül több mint ötmillió magyar él. Ezek jelentősebb része, kb. 3 millió magyar diaszpórában élő **emigráns** (házját politikai vagy gazdasági okból hagyta el). A trianoni béke következtében kerültek az országhatárokon kívülre az **őshonos** magyar kisebbségek. Jelenleg kétfélmilliónál több magyar él szomszédos országokban, a legnagyobb számban Romániában (**Erdélyben**) és Szlovákiában (**Felvidéken**). Az őshonos magyar kisebbség száma minden országban folyamatosan csökken a migrációnak és a nyelvcsereinek köszönhetően.

Nemzetiségek száma Magyarországon 2011-ben

NEMZETISÉG	ANYANYELV SZERINT	NEMZETISÉG SZERINT
magyarok	8 409 049	8 314 029
cigányok	54 339	315 583
németek	38 248	185 696
románok	13 886	35 641
szlovákok	9 888	35 208
horvátok	13 716	26 774
szerbek	3 708	10 038
ukránok	3 384	7 396
lengyelek	3 049	7 001
bolgárok	2 899	6 272
görögök	1 872	4 642
ruszinok	999	3 882
örmények	444	3 571
szlovének	1 723	2 820
Népesség összesen:	9 937 628	9 937 628

(Forrás: Népszámlálás, 2011. 15. 19., www.ksh.hu; A táblázatban a nemzetiségi adatoknál nem szerepelnek azok, akik nem választottak.)

A szomszédos országok őshonos magyarsága az utóbbi száz évben igen erős idegen nyelvi hatásnak volt kitéve, és ez meghatározta e nyelvváltozatok fejlődését. Az egyes országokban beszélt magyar nyelvváltozatoknak saját normájuk alakult ki, amelyek számos **kontaktusjelenséget** tartalmaznak: az államnyelvből átvett szavakat (pl. Erdélyben: *vineta* 'padlizsán'), szerkezetek tükörfordításait (Szlovákiában: *alapiskola* 'általános iskola'). A határon túli magyar nyelvváltozatokat ennek következtében **kontaktusváltozatoknak** tartjuk.

Kétnyelvűség, kettősnyelvűség

Kétnyelvűnek azokat tartjuk, akik két nyelvet használnak – nem feltétlenül azonos szinten – a mindennapi kommunikáció során. A kétnyelvűségnek két típusa van. A **közösségi kétnyelvűség** egy embercsoport, közösség – például egy állam vagy egy régió – sajátossága. Értelemszerűen idetartozik a kisebbségi közösségek kétnyelvűsége. Az **egyéni kétnyelvűség** alapvetően egynyelvű közösségben jön létre a nyelvi szocializáció sajátosságainak következtében, például eltérő anyanyelvű szülők által nevelt gyermekeknek.

Két nyelvi rendszer ismerete és használata ugyanakkor nemcsak a kétnyelvűekre, hanem a kettősnyelvűekre is jellemző. A **kettősnyelvűség** egy nyelv két eltérő változatának (például a köznyelvnek és egy **nyelvjárásnak**) az ismeretét és rendszeres használatát jelenti. A nyelvjárási beszélők közül ma már legtöbbször kettősnyelvűek a médiának és a migrációnak köszönhetően.

Sokszínűség, tolerancia, diszkrimináció

A **nyelvi tolerancia** a nyelvi sokféleség elismerését, igenlését jelenti; szerencsés esetben nemcsak türelmes és megengedő, hanem más nyelvek vagy változatok beszélői iránti nyitott, elfogadó, türelmes viselkedésben nyilvánul meg. Egy állam nyelvi toleráns és támogató nyelvpolitikát folytat, ha tiszteletben tartja minden állampolgár – és nem csak a többség – nyelvi jogait, ennek megfelelően mindenki számára biztosítja anyanyelvének szabad használatát a társas érintkezésben, a hivatalos kommunikációban és az oktatásban.

A sokféleséghez való viszonyulás negatív módja a diszkrimináció: egy ember vagy embercsoport hátrányos megkülönböztetése valamely – gyakran megváltoztathatatlan – tulajdonság, pl. származás, vallás, nem alapján. A **nyelvi diszkrimináció** vagy **lingvícizmus** nyelvek, nyelvváltozatok beszélőinek hátrányos megkülönböztetését (pl. megszégyenítését, kigúnyolását, kirekesztését stb.) jelenti. Szélsőséges formája a **nyelvi genocídium** (tulajdonképpen 'nyelvirtás'): egy nyelv használatának korlátozása, ami hosszú távon **nyelvcserét**, tehát az adott nyelv visszaszorulását, halálát okozza. A diszkrimináció nem csak állami szinten valósulhat meg: az is nyelvi diszkriminációt követ el, aki nyelvhasználata miatt kinevet, kigúnyol valakit, vagy lenézi, alacsonyabb rangúnak véli más nyelvek vagy nyelvváltozatok (pl. egy nyelvjárás) beszélőit.

Információs társadalom és nyelv

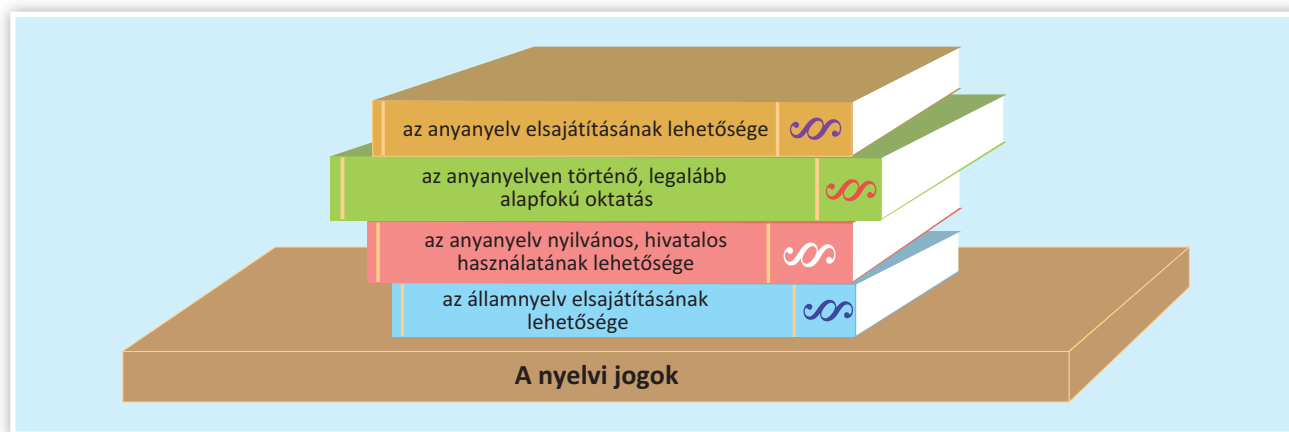
A kommunikáció történetének jelenlegi szakaszát a **másodlagos írásbeliség** korszakának nevezik. Erre a korszakra jellemző, hogy kommunikációnk jelentős része írott formában zajlik; internetes oldalak böngészésével, chateléssel, e-mailek, kommentek, posztok írásával-olvasásával telik napjaink jelentős része. Ezek a szövegek azonban egyre inkább a korábbi korszakok beszélt szövegeire emlékeztetnek: személyes tartalmuk, kötetlen hangvételük, a szöveg megformálására, javítására fordított viszonylag kevés idő és energia, az azonnali visszacsatolás lehetősége inkább a szóbeliség, mint az írásbeliség jellemzője. Korszakunkra tehát írásbeliség és szóbeliség határainak elmosódása jellemző.

Nyelv és politika

Emberi kapcsolatainkban játszott hatalmas szerepe miatt a nyelv alapvetően meghatározza életünket. Éppen ezért minden társadalomban órási jelentősége van azoknak a döntéseknek, amelyek hatással vannak a nyelvek használatára.

Nyelvi jogok

Nyelvi tervezés, nyelvpolitika

A nyelvek helyzete, használata minden társadalomban valamiképpen szabályozva van. Azokat a tudatos, tervezett lépéseket, amelyek a nyelvek és használatuk befolyásolására irányulnak, **nyelvi tervezésnek** (vagy **nyelvtervezésnek**) nevezzük. A nyelvi tervezéshez igen közel álló fogalom a **nyelvpolitika**; ez azonban csak a politikusok által törvények, rendeletek segítségével kivitelezett nyelvi tervezést jelenti.

A nyelvtervezésnek több területe van. A **státusztervezés** a nyelvek és változataik helyzetének, státuszának befolyásolására irányul. Ilyen például egy államban beszélt nyelvek közül a hivatalos nyelv(ek) kijelölése, vagy egy nyelv változatai közül a normatív nyelvváltozat kiválasztása. A **korpusztervezés** közvetlenül a nyelvekre és változataikra (azok nyelvtanára és szókincsére) irányul. Korpusztervezés egy nyelv írásrendszerének megalkotása, kiválasztása vagy megváltoztatása, de idetartozik a szókincsbővítés (például a szaknyelvi szókincs bővítése) és a **kodifikáció** is. A kodifikáció a normatív nyelvváltozat szótárának és nyelvtanának megalkotását, valamint az írás szabályozását, a „helyesírás” kialakítását és gondozását jelenti. Nyelvi tervezés a **nyelvsajátítás-tervezés** is; ez a nyelvek és változataik elsajátításának, tanulásának befolyásolására irányul. Nyelvsajátítás-tervezés például annak meghatározása, hogy tanulhatnak-e a kisebbségi gyerekek saját anyanyelvükön az iskolában, vagy hogy milyen nyelvekből lehet államilag elfogadott nyelvvizsgát tenni.

Nyelvművelés és nyelvvédelem

A **nyelvművelés** a nyelvtervezés egyik fajtája, amely országonként jelentősen eltérő célokkal és tartalommal valósul meg. Egyes országokban inkább nyelvi-stilisztikai tanácsadást, az egyén nyelvi-kommunikációs kompetenciájának fejlesztését célozza, máshol a nyelv vagy a normatív nyelvváltozat felsőbbrendűségének hirdetését, vagyis lingvicsista nézetek terjesztését takarja. Önmagában tehát a nyelvművelés nem jó vagy rossz; értékelése attól függ, hogy az adott társadalomban milyen célokat követ, milyen hatással van a beszélőközösség életére.

A magyarországi nyelvművelésnek két jelentősen eltérő irányzata él, a nyelvközpontú és az emberközpontú. A **nyelvközpontú** nyelvművelés a nyelvi **normát** tekinti a legjobb nyelvváltozatnak, és ezzel azonosítja a magyar nyelvet. Célja a nyelv „romlásának” megakadályozása, a nyelv folyamatos „jobbítása” a logika, a történetiség és az esztétikum (egymásnak gyakran ellentmondó) elvei alapján. Az elsősorban Lőrincze Lajos nevéhez köthető **emberközpontú** nyelvművelés képviselőinek fő célja a nyelvi norma terjesztése, amelyet azonban nem tartanak jobbnak más változatoknál, és nem törekszenek a norma alakítására.

A nyelv védelméért azok szállnak síkra, akik különösen is kötődnek érzelmeikkel az anyanyelvhez, és minél inkább szeretnék jelen szépségében megőrizni, minél kevésbé átengedni a leegyszerűsítő fordulatoknak, idegen nyelvi hatásoknak.

A kommunikáció alapfogalmai

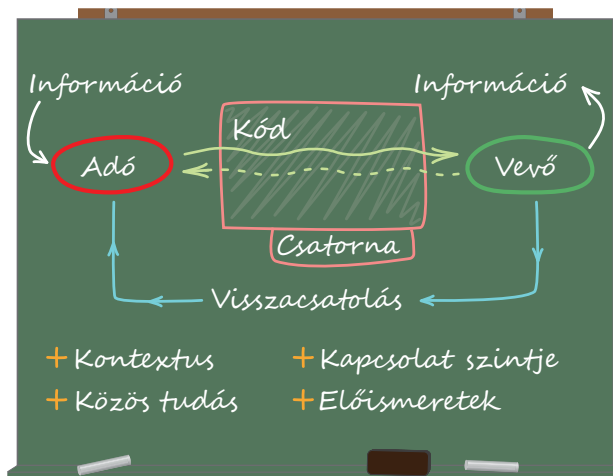
A kommunikáció formái

A kommunikáció igen változatos formákban valósulhat meg. Az információáramlás irányát tekintve megkülönböztetjük az **egyirányú** és a **kétirányú** kommunikációt; előbbiben a felek végig az adó vagy a vevő szerepében maradnak (pl. egy televíziós reklám), míg utóbbiban a két szerep legalább egyszer felcserélődik (pl. felelés).

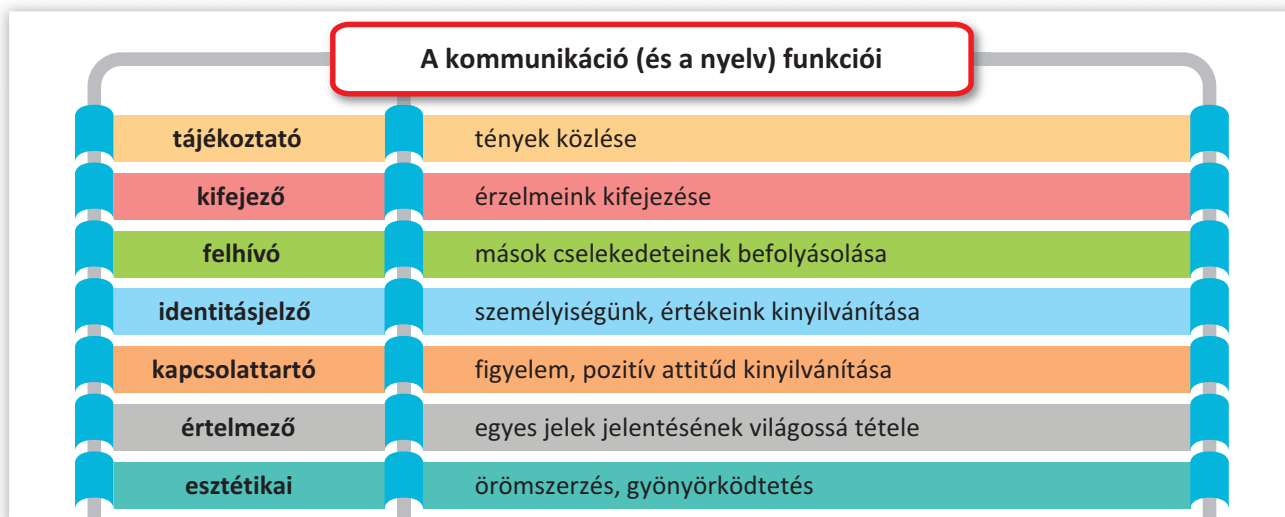
A felek közötti kapcsolatot tekintve **közvetlen** a kommunikáció, ha az adó és a vevő egy térben és időben vannak jelen, így láthatják és hallhatják egymást (pl. kávéházi beszélgetés). A **közvetett** kommunikáció során a felek között térbeli és/vagy időbeli távolság van (pl. térbeli: chatelés, tér- és időbeli: levelezés). Életünkben egyre nagyobb szerepet töltenek be a közvetett kommunikáció különböző formái.

A kommunikációs aktusok csoportosításának újabb szempontját alkotják azok az érzékszervek, amelyekkel az üzenetet felfogjuk. A **vizuális** kommunikáció látásunkra hat; ennek egyik formája a **kinezikus** (mozgással, a tér felhasználásával történő) kommunikáció. A hanggal történő, hallással feldolgozott kommunikációt **vokálisnak** vagy **auditívnek** nevezzük. A kommunikáció ritkább formái közé tartoznak a **taktilis** (tapintással történő), valamint a szaglással és ízeleléssel történő információátadás.

A résztvevők száma és viszonya alapján **személyközi (interperszonális)** és **csoportok közötti** kommunikációról beszélhetünk. A csoportok közötti kommunikáció fontos altípusát alkotja az életünkben igen jelentős szerepet betöltő **tömegkommunikáció**.

A kommunikáció (és a nyelv) funkciói

A kommunikáció zavarai

A kommunikációs folyamat sikerességéhez, az üzenet célba éréséhez és megfelelő értelmezéséhez több feltétel teljesülése szükséges. Ha az információátadás nem a közlő szándékának megfelelően megy végbe, a kommunikációs aktus sikertelen lesz; ilyen esetekben **kommunikációs zavarról** beszélünk. Zavarok a kommunikációs folyamat valamennyi **tényezőjéből** fakadhatnak: a részt vevő felek vagy kapcsolatuk sajátosságaiból, a mindkét fél számára ismert kód vagy a közös előismeretek hiányából, a társadalmi vagy fizikai környezet egyes tényezőiből vagy a zaj erősségéből.

Használati utasítás a nyelvhez – pragmatika

A **pragmatika** a nyelvészetnek az a területe, amely a nyelv **használatával** foglalkozik. Mivel a nyelvhasználat mindig egy adott kommunikációs helyzetben történik, a nyelvet mint **kommunikációs eszközt** vizsgálja használóival, használatának módjaival együtt. A nyelvészet területei közül tehát a pragmatika az, amelyben a kommunikációs folyamat a legnagyobb szerepet kapja.

A beszédaktusok

A kommunikáció során valójában sokkal több történik, mint egy nyelvi forma (**lokúció**, pl. *Huzat van!*) kimondása és megértése. A kommunikáció alapegysége tehát nem a mondat, hanem a **megnyilatkozás**, amelynek a lokúción kívül fontos eleme a beszélő szándéka (**perlokúció**, pl. az a szándék, hogy rávegyem szobatársamat a *Huzat van!* kijelentéssel, hogy csukja be az ajtót) és a hallgatóra tett hatás (**illokúció**, pl. a *Huzat van!* kijelentés hatására szobatársam becsukja az ajtót és a huzat megszűnik) is.

Az úgynevezett **beszédaktus-elmélet** keretén belül fogalmazódott meg, hogy a nyelv nem egyszerűen formák és jelentések önkényes kapcsolatainak összessége, hanem egy olyan aktus (cselekvés), amelynek hatása van a beszélőt körülvevő világra. Mondataink kimondásával egy adott helyzetben számos cselekvést hajthatunk végre. Ezek legjellegzetesebb formái azok a cselekvések, amelyeket pusztán egy adott forma kimondásával valósítunk meg: *Ezennel házastársaknak nyilvánítalak benneteket!; Megdicsérem Janikát, mert nem hangoskodott ebéd közben!* Nemcsak az ilyen mondatok értelmezhetők azonban cselekvésekként, hanem minden megnyilatkozás, mivel még az egyszerű kijelentések is hatást gyakorolnak a hallgatóra: nem mondanánk, hogy *Ma moziba megyek*, ha semmi szándékunk nem volna vele. A beszédszándékok alapján ötféle megnyilatkozástípust különítünk el:

A lokúció értelmezése során a hallgató megpróbálja kikövetkeztetni a beszélő szándékát. Ahhoz, hogy ez a törekvése sikeres lehessen, a beszélőnek figyelnie kell arra, hogy szándéka felismerhető legyen a lokúció, a hallgató előismeretei és a kontextus figyelembevételével. Ha azonban a beszélő **manipulál**, akkor az a célja, hogy a hallgató ne fedhesse fel valódi szándékát.

Az együttműködési alapelv

Az emberek általában arra törekednek, hogy megértsék egymást, megnyilatkozásaik hatékonyak legyenek. Ennek érdekében a beszélő és a hallgató kölcsönösen alkalmazkodnak egymáshoz; ezt nevezte Paul Grice **együttműködési alapelv**nek. Az együttműködés Grice szerint a következő **maximák** követésében nyilvánul meg:

a minőség maximája	Ne mondj olyat, ami hamis!
a mennyiség maximája	A megnyilatkozásban legyen éppen elegendő információ!
a mód (modor) maximája	A megnyilatkozás legyen világos és pontos!
a kapcsolódás maximája	A megnyilatkozás kapcsolódjon a beszédhelyzethez!

Az udvariasság mint együttműködés

Az udvariassági elvek	
tapintat	Ne okoz kárt másoknak!
nagylelkűség	Inkább mások hasznát, mint saját hasznodat nézd!
megerősítés	Dicsérdj és ne bírálj másokat!
szerepnység	Ne dicsérd magad!
egyértetés	Ne fejezd ki nyíltan ellenvéleményt!
együttértetés	Vedd figyelembe mások érzéseit!
fatikus elv	Kerüld a csöndet!

Szóbeli pofon – a nyelvi agresszió

Bizonyos szempontból az udvariasság ellentéte a nyelvi **agresszió**, mivel a másik ember iránti negatív attitűdöt fejez ki. Az agresszív félnek általában kifejezett **szándéka** a másik fél megbántása. A nyelvi agresszió mint beszéd tett mindig negatív érzéseket kelt a másik félben. Gyakran csökkenti az agresszív fél negatív érzéseit (feszültségét, dühét stb.), azonban a másik félben növeli azokat, ennek pedig gyakran újabb agresszív aktus a következménye. Azt a problémát tehát, amely egyik vagy mindkét félben feszültséget okoz, az agresszió hosszabb távon soha nem képes megoldani, súlyosítani azonban igen.

A nyelvi agresszió gyakori **eszköze** a sértő, durva stílusminősítésű szavak, tabuszavak használata, de agresszív szándékot nemcsak így, hanem pl. fenyegetéssel, gúnyal is kifejezhetünk. A nagy hangerőt és hangmagasságot szintén agresszív jelzéseként értelmezzük.

Tabuk nélkül – nyelvi tabusértés

A nyelvi agressziótól el kell különítenünk a nyelvi **tabuk** megsértését, bár a kettő gyakran együtt jár. A **tabuk** olyan cselekedetek, amelyeket egy adott társadalomban nem lehet következmények (a közösség tagjainak negatív véleménye, kiközösítés, büntetés stb.) nélkül megtenni; a **nyelvi tabuk** olyan nyelvi egységek, amelyek használatát a közösség elítéli, tiltja, akár bünteti is. Sok kultúrában számítanak tabunak az emésztéssel, szexualitással, halállal kapcsolatos szavak, de nemcsak a „piszkos”, hanem a „szent” és „félelmes” dolgokra vonatkozó szavak is gyakran tabunak számítanak.

A nyelvi tabuk megsértése a közösségtől, annak értékeitől való elhatárolódást fejez ki, ezáltal gyakran vált ki negatív reakciót, azonban a tabusértés nem feltétlenül agresszív cselekedet.

A tömegkommunikáció

Média, újmédia

A tömegkommunikáció – ahogyan a neve is mutatja – személyek **csoportjai** közötti kommunikációs forma. A tömegkommunikáció fontos sajátossága a **közvetettség**, valamint az, hogy többnyire **egyirányú** információátadásról van szó. A közvetítő közeget alkotó eszközöket **médiuumoknak** nevezik. A médiumok főbb formái a **nyomtatott** és az **elektronikus sajtó**, a **rádió** és a **televízió**; az **internetes kommunikáció** bizonyos formái is médiumnak tekinthetők.

A **médiát** a médiumok, illetve a rajtuk keresztül továbbított üzeneteket megfogalmazó intézmények alkotják.

A médiatartalmak különböző sajátosságokban osztozó csoportjait **médiaműfajoknak** nevezzük. A **sajtoműfajok** két típusba sorolhatók: az objektivitásra törekvő **tájékoztató** műfajokéba (hír, közlemény, tudósítás), illetve az ezeknél szubjektívebb, személyesebb **véleményközlő (publicisztikai)** műfajokéba (cikk, glossza, jegyzet, kommentár, kritika, levél). Az interjú és a riport a kettő közötti átmenetet alkot. Nagyon fontos tudni, hogy a tájékoztató műfajok sem teljesen objektívek: nem az „igazságot”, a pusztán tényeket tárják elénk, hanem tények és értelmezéseik keverékét, amelyben igen nehéz felismerni a szubjektív motívumokat.

A **rádiós** és **televíziós** csatornák két fontos csoportját a **közszolgálati** és a **kereskedelmi** adók alkotják. Ezek finanszírozása, ezzel összefüggésben műsorpolitikája igen eltérő. A sugárzott műsorok tematikája alapján különbséget kell tennünk **egyprofilú** és **többprofilú** adók között is. A rádióban és televízióban is megjelennek a nyomtatott sajtó műfajaihoz hasonló **műfajú** műsorok, azonban vannak ezektől jelentősen eltérőek is. A **rádióban** igen népszerűek a **zenei** műsorok; a zenének igen nagy szerepe van abban, hogy a rádió még mindig népszerű médium. A **televíziós** műfajok két nagy csoportját a **fikciós** és **nem fikciós** műfajok alkotják. A nem fikciós műfajok közé tartoznak a **hírműsorok**, információs műsorok, valamint a **szórakoztató** műsorok is.

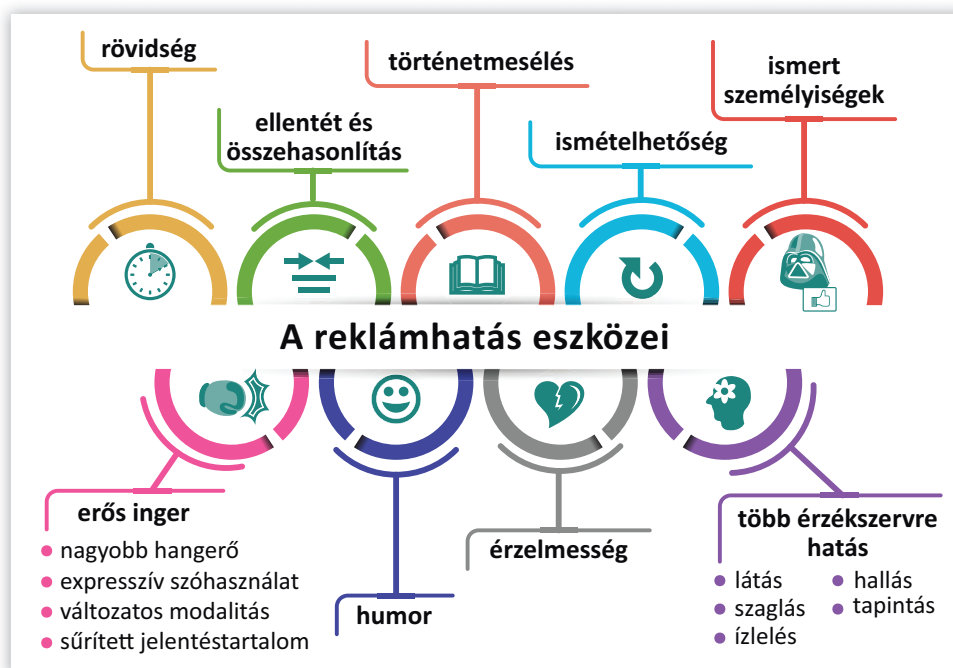
Az újmédia korában mi, felhasználók is képessé válunk médiatartalmak közlésére, ami a tömegkommunikáció fogalmának megváltozását eredményezi: a személyközi és a tömegkommunikáció közötti határ elmosódik.

A média üzeneteinek befogadása, vagyis a **médiafogyasztás** életünk igen fontos része, így kiemelt figyelmet kell fordítanunk a média által közvetített (elsősorban a kereskedelemről és a politikából érkező) **manipulatív üzenetek** felismerésére és kivédésére.

A reklám

Bár a **reklámok** megjelennek a nyomtatott sajtóban is, jelentőségük, hatásuk jóval nagyobb a rádióban, a televízióban, az interneten, valamint a köztereken. A reklám a csoportok közötti, közvetett kommunikáció műfaja, amelynek **célja** a befogadó csoport befolyásolása, ösztönzése bizonyos áruk, termékek megvásárlására, szolgáltatások igénybevételeire, társadalmi/politikai szándékok támogatására. A reklámokat a közlő csoport anyagi érdekei hozzák létre, és gyakran manipulatívak.

A reklámok egyértelmű **hatással** vannak a fogyasztásra. Hatásosságuk az alábbi tényezőknek köszönhető.

Kommunikáció a 21. században

Az emberi kultúrák története a kommunikáció, információtovábbítás szempontjából négy nagyobb korszakra osztható:

- az **elsődleges szóbeliség** korszaka az emberi kultúrák kezdeti, az írás megjelenése előtti időszakát jelöli;
- az **elsődleges írásbeliség** korszakában az írás volt az információtovábbítás domináns eszköze;
- a **másodlagos szóbeliség** korszaka a hang- és képtovábbítás megjelenésének volt köszönhető;
- végül a jelenlegi korszak, a **másodlagos írásbeliség** az írott kommunikáció hatókörének kiszélesedésével, az internetes kommunikáció megjelenésével jelent meg.

Az újmédia korának fontos változásai közé tartozik a **személyes** és **nyilvános** szféra közötti határvonal elmosódása. Fontos ügynünk személyes adataink, privát szféránk biztonságára, illetve mások személyiségi jogainak tiszteletben tartására.

Az újmédiának köszönhetően, a szóbeli és írásbeli kommunikáció tartalmi és formai jegyeinek keveredéséből jött létre az **új szóbeliség**: a szóbeliség tartalmi, formai jellemzőit hordozó írásbeli kommunikáció. Az egyre szélesebb körben használt internetes kommunikáció új szövegtípusokat hozott létre (blog, komment stb.). Ezek terjedésével párhuzamosan azonban egyre kevesebb hivatalos, igényesen fogalmazott szöveggel találkozunk az átlagos felhasználó, így egyre nagyobb figyelmet kell fordítanunk a formális offline kommunikáció szövegtípusainak megismerésére.

Az újmédia új készségek használatát követeli meg tőlünk: napjainkban életünk szinte minden területén szükséges az **információs írástudás** is. Ez persze nem azt jelenti, hogy a „hagyományos” írástudás elavult, haszontalan készséggé vált: az információs írástudás nem mást, hanem többet jelent a korábban elvárt írástudási készségekhez képest. Elemei többek között a számítógépes **szövegszerkesztés**, az **infokommunikációs technológiák** használata, valamint az internetes **adatbázisok** használatára való képesség is.

A nyelvi szintek

Minden természetes emberi nyelv hasonló módon, **jelekből** és **jelhasználati szabályokból** felépülő **rendszer**. A nyelvek **szókészletét** szavak, **nyelvtanát** pedig szabályok alkotják, amelyek a jelek kombinálási lehetőségeit határozzák meg.

A legkisebb, további jelekre nem osztható nyelvi jelek a **szóelemek** vagy **morfémák**. Ezekből szavakat, szóalakokat építünk, azokból szókapcsolatokat, szintagmákat, illetve mondatokat. Az emberi nyelvekre tehát **szerkesztettség** jellemző: a jelek más jelekkel kombinálhatók, így összetettebb jelek építhetők belőlük (pl. *kabát + ok + kal*). A szóelemek **fonémák**ból állnak: a morfémák szintje alatt a fonémák szintje található (pl. *k + a + b + á + t*). Ezek a nyelv legkisebb egységei, amelyek nem jelek, hiszen nem rendelkeznek jelentéssel. Ez szintén az emberi nyelvek alapvető, közös tulajdonsága: a legkisebb jelek olyan elemekből állnak össze, amelyek önmagukban nem jelek.

Hangtan

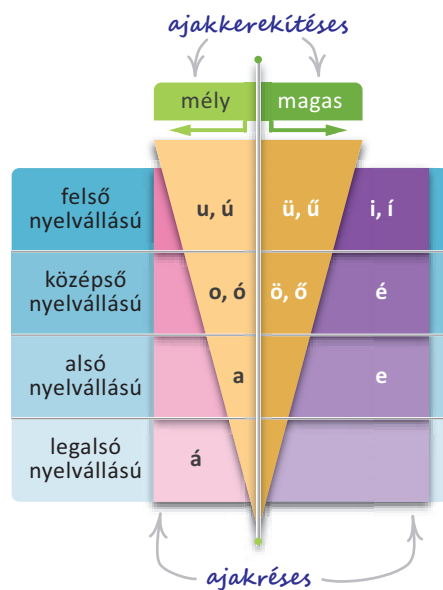
Magánhangzók, mássalhangzók

Minden nyelv közös tulajdonsága, hogy fonémarendszerüket **magánhangzók** és **mássalhangzók** alkotják. Az azonban különbözik az egyes nyelvekben, hogy milyen magán- és mássalhangzók vannak, eltérő ezek aránya, valamint az is, hogy ezek milyen gyakran jelennek meg a hangsorokban. A magánhangzók és a mássalhangzók képzése közötti **különbség** abban áll, hogy a magánhangzók kiejtése közben a levegő akadálytalanul áramlik ki a szájüregben, a mássalhangzók képzése során viszont **akadályt** állítunk a levegő útjába. Másik különbségük, hogy csak a magánhangzók alkothatnak önmagukban **szótagot**.

Magánhangzók és mássalhangzók a magyarban

A magyar **magánhangzórendszer** tagjai **zöngés** hangok, kiejtésükkor a hangszalagokat megrezegteti a kiáramló levegő. A magyar magánhangzóknek négy fontos tulajdonságuk van: a nyelv vízszintes és függőleges mozgása, az ajakállás és az időtartam.

A magyarban – ahogy a nyelvekben általában – több mássalhangzó van, mint magánhangzó. A mássalhangzók között nemcsak zöngések, hanem **zöngétlenek** is vannak. További csoportosítási szempontjaikat a **képzés helye** és a **képzés módja** alkotja. A képzés helye a hangcsatornának azt a helyét jelenti, ahol az **akadályképzés** megjelenik, a képzés módja pedig az akadályképzés módjára vonatkozik (ezért nem beszélünk képzési helyről és képzési módról a magánhangzók esetében).

		KÉPZÉS HELYE SZERINT							
		Ajakhangok		Foghangok		Szájpadlášhangok		Gégehang	
		Zöngés	Zöngétlen	Zöngés	Zöngétlen	Zöngés	Zöngétlen	Zöngés	Zöngétlen
KÉPZÉS MÓDJA SZERINT	Zárhangok	b	p	d	t	g, gy	k, ty		
	Orrhangok	m				ny			
	Réshangok	v	f	z, zs, l	sz, s	j			h
	Zár-rés hangok			dz, dzs	c, cs				
	Pergőhang			r					

A fonémaszint szabályai – magánhangzó- és mássalhangzótörvények

A **magánhangzótörvények** olyan szabályok, amelyek a magyar szavakban előforduló magánhangzókra vonatkoznak. Három magánhangzótörvényről tanultunk:

- A **hangrend** törvénye a szótövekre vonatkozik: a magyarban a szavak többsége csak mély vagy csak magas magánhangzókat tartalmaz, vagyis **mélyy** (pl. *autó*) vagy **magas hangrendű** (pl. *kertész*). A magyar szókészlet jelentős része ugyanakkor **vegyes hangrendű** (pl. *virág*), tehát mindkét típusú magánhangzót tartalmaz.
- Az **illeszkedés** törvénye a szótövek és a toldalékok viszonyára vonatkozik: a magas hangrendű szavakhoz a toldalékok magas magánhangzót tartalmazó változata, a mélyekhez pedig mély magánhangzós változat járul. A háromalakú és előhangzós toldalékok nemcsak a magánhangzók mélysége/magassága szerint illeszkednek, hanem aszerint is, hogy a magas magánhangzó ajakkerekítéses (pl. *ökörhöz, őrzőhöz, güzühöz, gyűrűhöz*) vagy ajakréses-e (pl. *szinthez, színhez, szervhez, céghez*).
- A **hiátustörvény** tövekre és toldalékokra egyaránt vonatkozik: két magánhangzó között gyakran **j** hangot ejtünk (pl. *dió, fiú* stb.).

A mássalhangzókra is vonatkoznak szabályok, az úgynevezett **mássalhangzótörvények**. Ezek lényege, hogy ha bizonyos mássalhangzók egymás mellé kerülnek, akkor a mássalhangzó-kapcsolatok egy vagy több tagjának kiejtése megváltozik ahhoz képest, ahogyan önállóan ejtenénk őket. A mássalhangzótörvényeket – a teljes hasonulás egyes eseteinek kivételével – nem jelöljük írásban.

- **Részleges hasonulás**kor két egymás mellett álló hang hasonlóbbá válik egymáshoz. Ilyenek a **zöngésség** és a **képzés helye** szerinti hasonulás. Ezek lényege, hogy bizonyos hangok, ha egymás mellé kerülnek, átveszik az utánuk álló hangok zöngésségét/zöngétlenségét (pl. *késdobáló, jégkocka*) vagy képzési helyét (pl. *vadonban, kisserű*).
- **Teljes hasonulás** következik be, ha két egymás után álló hang teljesen azonossá válik. A **-val/-vel** és a **-vá/-vé** esetragok **v**-jének hasonulása az előttük álló mássalhangzóhoz írásban jelölt. Szintén jelöli a helyesírás a felszólító mód **j**-je helyett ejtett **s**-t (pl. *hass, alkoss, gyarapíts*), **sz**-t (pl. *fakassz, játsszuk*), **dz**-t (pl. *eddz, peddzük*), **gy**-t (pl. *higgy*).
- Az **összeolvadás** során két hang helyett egy harmadik típusú hangot ejtünk (pl. *játsszunk, vadság, bánja, szivatja*).
- **Mássalhangzó-rövidülés** akkor következik be, ha egy hosszú mássalhangzó mellé még egy mássalhangzó kerül. Ilyenkor két rövid mássalhangzót ejtünk (pl. *állhattok, küldd*).
- Három egymás után álló mássalhangzó közül kieshet az egyik, többnyire a zárhang (**mássalhangzó-kiesés**): *azt mondta, mindnyájan* stb.

Alaktan és szótan

A szóelemek típusai

A beszédben előforduló, **szónak** nevezett hangsorok általában jelentéssel rendelkező, kisebb egységekre tagolhatók. Ezek a **szóelemek**, idegen eredetű szóval **morfémák**. A morfémák önállóságuk, jelentésük és alakváltozataik száma alapján a következő csoportokra bonthatók.

- A **szabad** morfémák toldalékok nélkül (vagy zéró morfémákkal ellátva) kerülhetnek a mondatokba a (pl. *fék, fecske, könyv*). A **kötött** morfémák csak más (szabad vagy kötött) morfémákkal együtt fordulhatnak elő, önmagukban nem (pl. *fecské-, fodr-, -tól, -ság*).
- A **tőmorfémák**nak van olyan alakja, amelyik toldalék nélkül (vagy zéró morfémákkal ellátva) mondatba kerülhet (pl. *fecske: A fecske repül.*), míg a **toldalékok** sohasem állhatnak önmagukban (pl. *-ék: A fecskék repülnek.*). Az egyes nyelvekre jellemző, hogy a toldalékmorfémák melyik típusát alkalmazzák inkább: a tő előtt (**prefixumok**) vagy a tő után álló toldalékokat (**suffixumok**). A magyar suffixáló nyelv.
- Az önállóan is előforduló morfémák egy részének önálló, **fogalmi jelentése** van, míg a toldalékoknak **viszonyjelentésük** van.
- Mind a tövek, mind a toldalékok között találunk **egyalakúakat** és **többalakúakat**.
 - A **többalakú tövek** közül az egyik változat **szabad tő**, a többi általában **kötött**. A tövek többalakúsága általában a **flektáló** nyelvekre jellemző, viszont a dominánsan agglutináló magyar nyelvben is igen sok többalakú tő és toldalék van.
 - A **többalakú toldalékok** jelentős része **illeszkedő** toldalék (pl. *kocsival, biciklivel*). Az illeszkedő toldalékok egy sajátos típusát az **előhangzós** toldalékok alkotják (pl. *ház-unk, kert-ünk*). Az előhangzós toldalékok, az illeszkedő toldalékok egy része ejtéskönnyítő magánhangzóval, ún. előhangzóval kapcsolódik a mássalhangzóra végződő szótőhöz.

Képző – jel – rag

A **toldalékmorfémák** nem csak alaki szempontból csoportosíthatók. A közismert **képző, jel, rag** felosztás a toldalékok több szempontú vizsgálatán alapul: milyen sorrendben helyezkednek el, képesek-e megváltoztatni az alapszó szófaját, képesek-e új szót létrehozni, mi a funkciójuk, melyek vesznek részt a szó ragozásában stb.

- A toldalékok közül csak a **képző** képes új szó létrehozására, illetve arra, hogy megváltoztathassa az alapszó szófaját. **Szóképzésnek** nevezzük azt az eljárást, amikor tövekhez illesztett képzők segítségével új szavakat hozunk létre. A képzők helye általában a tö után, a jelek és a ragok előtt van. A képzők névszókhoz és igékhez illeszthetők, és névszók, igék és igenevek hozhatók létre felhasználásukkal.
- A **jelek** nem hozhatnak létre új szót, tehát nem változtatják meg a szófajt sem. A szó ragozásában vesznek részt. Jelek jelölik:
 - a főnév többes számát (pl. *esernyő + k*), birtokviszony esetén a birtokos számát és személyét (pl. *fűzet + ei + nk*),
 - az igéken az időt és a módot (pl. *ír + hat + ta*).
- A **ragok** sem hozhatnak létre új szót, tehát nem változtathatják meg a szófajt sem. A ragok is a szó ragozásában vesznek részt. A rag zárja a szóalakot; egy szóalakon csak egy rag található. Ragok jelölik:
 - a főneveken az esetet, vagyis a főnév mondatrészi szerepét (pl. *férfi + t*),
 - az igéken az ige által megjelölt cselekvés (történet, létezés) alanyának a számát és személyét, és utalhatnak az ige tárgyára (pl. *vesz + em*),
 - a főnévi igeneveken a számot és a személyt (pl. *fut + ni + uk*).

Bizonyos szóalakokban egyes jelek és ragok hiánya információval szolgál: a hangalakkal nem rendelkező szóelemeket **zéró morféma**knak hívjuk. Ilyen például a jelen idő vagy a kijelentő mód jele (pl. *nevet + Ø + ek*).

A szóalkotás

A nyelvek szókészlete állandó változásban van: a **szóalkotási** eljárások révén folyamatosan születnek új szavak, míg mások elavulnak. A két leggyakrabban használt szóalkotási mód a **szóképzés** (tövek és képzők felhasználásával) és a **szóösszetétel** (több tö felhasználásával).

Az összetételeknek két fajtáját különböztetjük meg az alapján, hogy milyen viszony van a tagok – az **előtag** és **utótag** – között.

- A **szervetlen** összetételek tagjai között nincs szerves – nyelvtani vagy logikai – kapcsolat. Tagjaik (többnyire viszonyszók) a gyakori egymás utáni megjelenés következtében forrtak össze (pl. *hogyné, deviszont, ügyis*).
- A **szerves** összetételek tagjai között szorosabb nyelvtani vagy logikai kapcsolat van. Az **alárendelő** összetételek a tagjaik közötti **nyelvtani** kapcsolat alapján lehetnek alanyos, tárgyas, határozós és jelzős vagy jelentéstömörítő összetételek. A **mellérendelő** összetételek tagjai között **logikai** kapcsolat (pl. ellentét) van. A valódi mellérendelő összetételeken kívül idetartoznak még a szóismétlések is.

A ritkább szóalkotási módok közé tartozik a szóelvonás (pl. *hőszigetelés* → *hőszigetel*), a szórövidítés (pl. *mobiltelefon* → *mobil*), a mozaikszó-alkotás (betűszó: *MKB*, szóösszevonás: *Ofotért, gyes*), a szóösszerántás (pl. *levegő + ég* → *lég*), a szóvegyülés (pl. *csokor + bokréta* → *csokréta*) és a szóhasadás (pl. *cseléd* – *család*).

Alaktan és szófajtan

A szavak több szempontú csoportosítása – szófajok

A **szófajok** a lexémák olyan osztályai, amelyek formailag (toldalékolhatóságuk tekintetében), mondattani szerepük és jelentésük szempontjából hasonlóak. E három szempont közül a jelentés az, amely a legkevésbé használható a szófajok szétválasztására: cselekvést, történet, létezést és állapotot például nemcsak az igék fejeznek ki, hanem az igéből képzett szófajok is (*cselekvés, lenni, mosolyogva*), állapotot pedig nem igéből képzett főnevek, melléknevek és határozószók is kifejezhetnek (*beteg, betegség, egyedül*). A szófajok sajátosságai tehát elsősorban a hasonló toldalékok felvételében és hasonló mondattani viselkedésükben – bővíthetőségükben, illetve mondattani szerepeikben – keresendők. Három nagyobb szófaji osztályt szokás elkülöníteni:

- Az **alapszófajok** tagjai általában toldalékolhatók. Önállóan mondatrészek lehetnek, de bővíthetők is. Többnyire tartalmaz jelentéssel rendelkeznek, a körülöttünk lévő világ dolgaira utalnak.
- A **viszonyzó** általában nem toldalékolható. Azért nevezzük viszonyzóknak, mert a toldalékokhoz hasonló viszonyjelentésük van. Mondatrészi szerepet önállóan nem kaphatnak, így nem is bővíthetők.
- A **mondatszók** általában önmagukban alkotnak mondatot vagy tagmondatot, tehát nem lehetnek mondatrészek, nem bővíthetők és nem toldalékolhatók.

Az alapszófajok

A **főnevek** többnyire élőlényeket, élettelen dolgokat, tárgyakat, elvont fogalmakat neveznek meg (pl. *orvos, kórház, vérnyomásmérő, egészségügy*). Képzőket, jeleket és ragokat egyaránt kaphatnak (pl. *könyvészet, könyvek, könyveimből*).

A **melléknév** valaki vagy valami tulajdonságát fejezi ki (pl. *kék, biztonságos [autó]*). A melléknevek képzőt (pl. *sárgás, egységesít*), jelet (pl. *olcsóbbik, gyönyörűek*) és ragot (pl. *gyorsan, hatástalanul*) egyaránt kaphatnak. Toldalékolásuk sajátossága a fokozhatóság: pl. *gyorsabb, leglassabb*.

A **számnév** pontosan meghatározott (*kilencszázkilencvenkilenc, kétezer-egy*) vagy meghatározatlan (*sok, kevés, elég*) mennyiséget jelöl. Néhány számnév fokozható (*kevesebb, több*), legtöbbjük kaphat ragot (*nyolcan, nyolcszor*). Képzőkkel főneveket (*ötös*), igéket (*harmadol, sokall*), **törtzámneveket** (*ötöd*) és **sorszámneveket** (*ötödik*) képezhetünk belőlük.

A **határozószók** olyan szófaji csoport, amelyik határozórag nélkül is határozói viszonyt fejez ki: *holnap, fent, lent, közel, távol* stb. A valódi alapszófajok csoportján belül a legkevésbé toldalékolhatók: csak bizonyos tagjaik fokozhatók (*hátrébb, kijjebb* stb.) és kaphatnak határozóragot (*mostantól, kívülről, odáig*). A mondatban határozói szerepet töltenek be. Fontos, hogy ne keverjük össze a határozószókat (szófaj) a mondatbeli határozókkal (mondatrészi szerep), amelyek szófajukat tekintve legtöbbször határozóragos névszók (pl. *csütörtökön, kutyával, sokan, tehetetlenül*) stb. A határozószók az ige által kifejezett tartalom körülményeire (hely, idő, mód, állapot stb.) utalnak.

Az **igék** cselekvést, történést, létezést, állapotot fejeznek ki úgy, hogy jelölik az igealany számát, személyét, az igei cselekvés módját, valamint azt, hogy a tárgyas ige tárgya határozott vagy határozatlan-e, valamint hogy az igének van-e tárgya, és ha van, az határozott-e. Az igéket a mondat „magvának”, központi részének nevezhetjük, mert más mondatrészek nélkül, önmagában is képes teljes, nem hiányos mondatot alkotni. Az ige **tárgyának** határozott vagy határozatlan voltára utaló **határozott és általános ragozás** a magyar nyelv sajátossága (pl. határozott ragozás: *várom a barátomat*; általános ragozás: *várok valakit*); az általad tanult idegen nyelvekben valószínűleg nincs ilyen.

Az igéken belül több **igenemet** különböztetünk meg a cselekvő (az igealany) és a cselekvés viszonyának alapján. Eszerint az ige lehet:

Az **igenevekben** igei és névszói, illetve határozói tulajdonságok keverednek, ezért ezeket átmeneti alapszófajoknak is nevezik. Az igenév az egyetlen olyan szófaj, amelynek tagjai csak toldalékolt alakok lehetnek: az igékből ige-névképzőkkel hozzuk őket létre, ezek a képzők segítenek felismerésükben is. Az igenevek csoportjai a következők:

- A **főnévi** igéből hozzuk létre a *-ni* képző segítségével. Megőrzi az igei jelentést, de elvontabb formában, a főnevekhez hasonlóan: az *írni* az írás főnévhez hasonló jelentésű. Toldalékolhatók, toldalékai az igenévi személyragok: *men-n-em* kell (nekem), számot és személyt jelölnek. A mondatban – hasonlóan a főnévhez – alanyok, tárgyak, határozók lehetnek. A ragok szófajra jellemző toldalékok, igen csak igerag, főnéven csak főnévrag jelenhet meg, főnévi igenéven pedig igenévi személyrag.
- A **melléknévi** igenév mondatbeli viselkedését illetően a melléknévre hasonlít, azonban a melléknevektől eltérően utal az időre. Három **típusát** az állítmány idejének és az igenév által kifejezett cselekvés, történés stb. idejének viszonya alapján különböztethetjük meg.
 - A **folyamatos** melléknévi igenév (*tanuló diák, magyarázó tanár*) az állítmány idejéhez képest jelen idejű;
 - a **befejezett** melléknévi igenév (*bemagolt lecke, kidolgozott tétel*) múlt idejű (előidejű);
 - a **beálló** melléknévi igenév (*kidolgozandó tételek, megválaszolendő kérdések*) pedig jövő idejű.A melléknévi igenév az ige által kifejezett jelentéstartalmat tulajdonságként nevezi meg.
- A **határozói** igenév az ige által kifejezett tartalmat a határozószókhöz hasonlóan körülményként nevezi meg. Határozószói tulajdonsága az is, hogy nem ragozható.

A **névmások** bármilyen főnév, melléknév, számnév és határozószó jelentését képesek felidézni adott beszédhelyzetben vagy szövegkörnyezetben, ezért **helyettesítő szófajok**nak is nevezik őket. Alaktanilag és mondattanilag annak a szófajnak a tulajdonságait hordozzák, amelyet helyettesítenek, viszont általában nem bővíthetők. A szövegben **deiktikus** elemekként a beszédhelyzet egyes elemeire utalnak (pl. **Azt a táskát kell elvinned!**), valamint **anaforikus** (visszaütaló szerep: *Találkoztam tegnap **Annával**. Ő segítette a költözésnél.*) és **kataforikus** (előreütaló szerep: pl. *Benedek megtalálta **azt, amit** keresett.*) elemekként a szövegkohézió megteremtésében van fontos szerepük.

A névmások négy típusa (személyes, birtokos, visszaható, kölcsönös) csak főnevek helyett, további öt típusa pedig főnevek, melléknevek, számnevek és határozószók helyett egyaránt állhat (mutató, kérdő, vonatkozó, határozatlan és általános). A névmások alaktanilag gyakran sajátosak. A toldalékolt formák helyett több esetben külön töváltzatokat alkalmazunk (*én, engem, enyém, itt, ide, innen*). A személyes névmásoknak rendhagyó a ragozásuk (*vel-em, en-gem, nek-ed, től-e*).

Viszonyszók, mondatszók

A viszonzók és a mondatszók az alapszófajokhoz képest jóval kisebb csoportok. A viszonzók csoportján belül bizonyos szófajok más szófajok tagjaival együtt alkotnak a mondatban egy egységet. Ezek a következők:

- A **névutók** főnevek után jelenhetnek meg, a főnévvel együtt töltik be a határozói mondatrész szerepét (*óra után, beszélgetés közben*), ebben (és jelentésükben is) a határozóragokra hasonlítanak.
- A **segédigék** igékkel vagy névszókkal együtt összetett állítmányt alkotnak (*indulni fog, rettenetes volt, kívánatos volna, jó lesz*).
- Az **igekötők** az igékkel vagy igenevekkel együtt alkotnak egy mondatrészt – az igéhez, igenévhez kapcsolódva jelennek meg (*kimerül, áthágva, fejezd be*). Az igekötők többféle jelentést fejeznek ki. Gyakran jelölnek irányt, és a magyarban fontos szerepük van a cselekvés befejezettségének, sikerességének/sikertelenségének kifejezésében (*éppül – megéppül, hódol – behódol*).
- A **névelő** főnevek, főnévi szerkezetek (bővített főnevek) előtt jelenhet meg. A magyarban kétféle névelő van, a **határozatlan** (*egy*) és a **határozott** névelő, amelynek két alakváltozata van (*a* és *az*). A két alakváltozat az utánuk álló szó magánhangzós vagy mássalhangzós kezdetétől függően jelenik meg. Határozott névelős főnévi szerkezetek tárgyként határozott ragozást váltanak ki az ige, a határozatlan névelős tárgyak pedig általános ragozással járnak. A névelők hangsúlytalanok és nem toldalékolhatók (ebben különböznek az azonos alakú, de más szófajú szavaktól: az *egy* számnévtől, az *az* mutató névmástól).
- A **kötőszók** szószerkezetek vagy tagmondatok, ritkábban mondatok közötti kapcsolatokat jelenítenek meg.
- A **szóértékű módosítószók** heterogén csoportot alkotnak. Idetartoznak a tagadó- és tiltószók, az *-e, vajon* kérdőszók stb. A módosítószók másik csoportja **mondatértékű**; a mondatszók közé tartozik (pl. *igen, ugyan, bizony*).

A **mondatszók** tagjai önállóan alkotnak – **tagolatlan** – mondatot vagy tagmondatot. Nem toldalékolhatók és nem bővíthetők. A mondatszók jelentés szempontjából sajátos csoportot képviselnek. Nincs fogalmi jelentésük; általában **kifejező** (indulatszók, pl. *azta, fuj, brrr*), **felhívó** (*na, hé, ácsi*) és **kapcsolattartó** (*szia, puszi, naná*) funkcióban használjuk őket.

A mondat szintagmatikus szerkezete

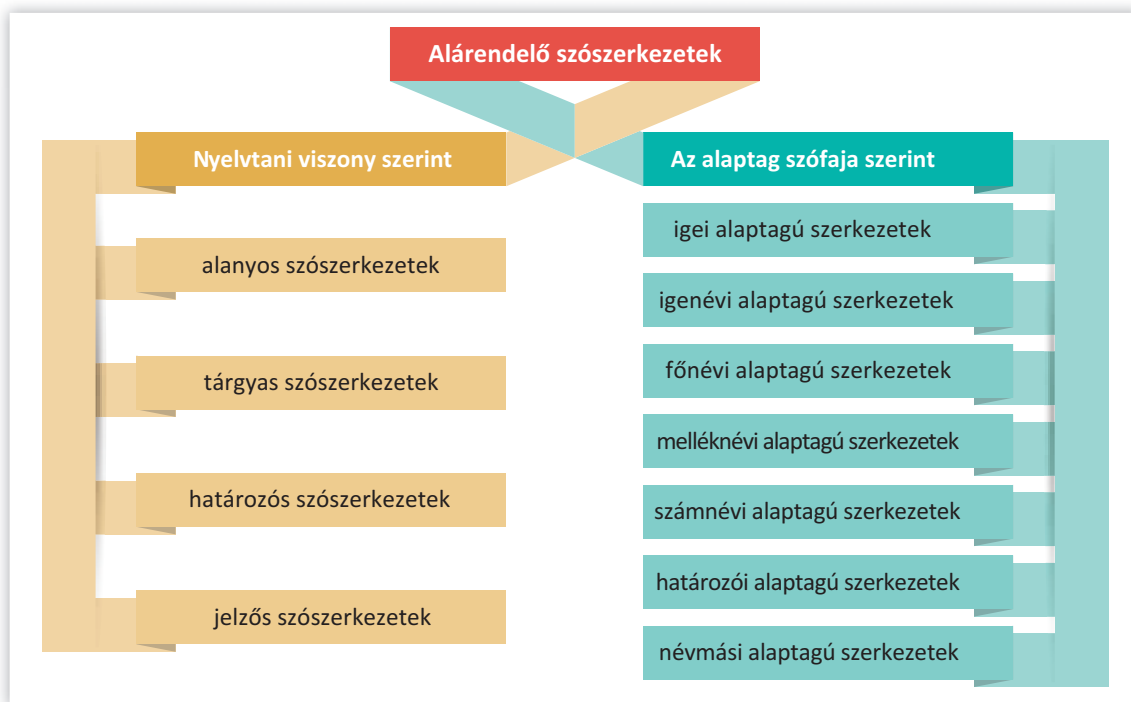
A szószerkezetek

A **szószerkezet (szintagma)** egymással nyelvtani viszonyban álló **alapszófajú** szavak által alkotott nyelvi egység. A **tagolt** mondat egy vagy több szószerkezetből áll, a **tagolatlan** mondatok nem bonthatók fel szintagmákra.

Ahogy a szóösszetétel tagjai és a mellékmondatok közötti viszony, a szavak közötti nyelvtani viszony is kétféle lehet: egyenrangú, **mellérendelő** vagy nem egyenrangú, **alárendelő**.

Alárendelő szószerkezetek

Az **alárendelő** szószerkezetek két tagból: **alaptag**ból és nekik alárendelt, hozzájuk kapcsolódó **bővítőmennyből** állnak. Az alárendelő szintagmák a bennük lévő alárendelő nyelvtani viszony alapján, a bővítőmenny szempontjából lehetnek: **alanyos** (*a fiú ír*), **tárgyas** (*könyvet olvas*), **határozós** (*az asztalnál tanul*), **jelzős** (*új ház*) szintagmák.

Mellérendelő szó szerkezetek

A mellérendelő szerkezetek tagjai azonos mondatrészi szerepet töltenek be a mondat azonos szintjén. Az alárendelő szintagmáktól eltérően kettőnél több szóból is állhatnak. A mellérendelés **típusait** a **kapcsolatos** (pl. *zár és kulcs*), **ellentétes** (pl. *nem télen, hanem nyáron*), **választó** (pl. *vagy hétfőn vagy kedden*), **következtető** (pl. *fagyos, tehát hideg*) és **magyarázó** (pl. *pihenni, azaz nyaralni*) szó szerkezetek alkotják. A mellérendelő viszonyt többnyire (de nem mindig) **kötőszavak** jelzik, amelyek az egyes típusokra jellemzők, így segítik a mellérendelés típusának felismerését (és a szöveg értelmezését).

Mondattan

A **mondat** egy nyelv elemeiből a nyelvtan szabályainak alkalmazásával létrehozott, prozódia és jelentés szempontjából önálló, lezárt egység. A mondatoknak többféle típusát tartjuk számon szerkezetük és modalitásuk alapján.

Az aktuális tagolás mint a magyar mondat szervező elve

A magyar mondat szórendjét nem az alany és az állítmány határozza meg, ezért a magyar mondatnak fontos része az **aktuális tagolás**on alapuló mondatelemzés. Ez azt jelenti, hogy a mondatok felépítését, szórendjét a hallgató által aktuálisan ismert és nem ismert információ határozza meg. A már ismert információ(k) alkotja a mondat első részét, míg az arról/azokról tett állítás ez után következik. A már ismert információ(ka)t tartalmazó rész(eke)t **topik**(ok)nak, az új információt tartalmazó részt **komment**nek nevezzük. Az **ige** a komment része. Az ige után álló bővítmények szórendje elvileg szabad, bár nem minden esetben érzünk minden változatot stilisztikailag egyformán jónak. (Pl. *Gizi egy sárkányt rajzolt a füzetébe a feladat megoldása helyett. / Gizi egy sárkányt rajzolt a feladat megoldása helyett a füzetébe. / Egy sárkányt rajzolt a feladat megoldása helyett a füzetébe Gizi.*)

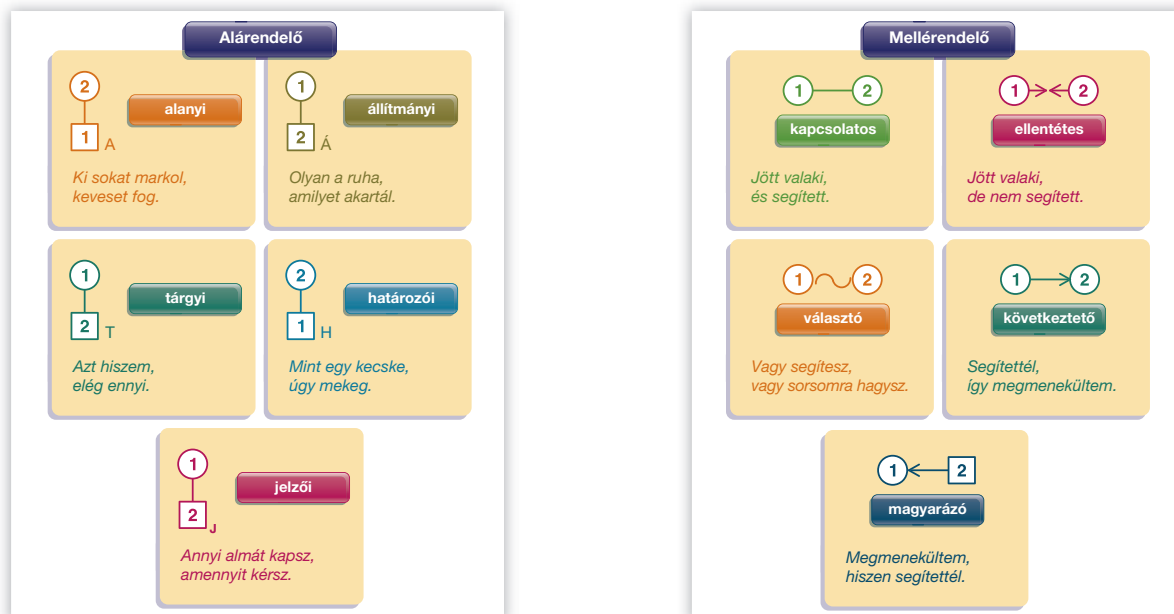
Vannak mondatok, amelyekben értelmileg hangsúlyozunk, kiemelünk egy mondatrészt. A hangsúlyozott mondatrészek a komment elejére, közvetlenül az ige előtti helyzetbe kerülnek. Ezt a pozíciót **fókuszpozíciónak**, a kiemelt mondatrészt **fókusz**nak nevezzük. Mivel a fókuszhoz közvetlenül az ige előtt kell elhelyezkednie, a fókuszt tartalmazó

mondatokban sem az igekötő, sem más bővítmények nem állhatnak ebben a helyzetben (*Linda bukott meg, Az útestre gurult a labda.*).

Az összetettség a mondat szintjén – összetett mondatok

Ahogy a szavak, a mondatok is állhatnak egy vagy több elemből, lehetnek **egyszerűek** vagy **összetettek**. Az összetett mondatoknak – ahogyan a szóösszetételeknek és szintagmáknak is – két alapvető típusuk van a **tagmondatok** közötti viszony alapján.

Mondattípusok – modalitás alapján

A magyar nyelvben öt mondatfajtát szokás említeni modalitás szempontjából. A mondatfajták elkülönítésében a következő szempontokat szokták figyelembe venni:

- kommunikációs funkció, beszélői szándék;
- szupraszegmentális eszközök: hangsúly, hanglejtés, hangerő;
- formai sajátosságok: igemódok, a mondatfajta jellemző, modalitásjelölő szófajok.

A **kijelentő** mondat **tájékoztató** funkciójú, azon belül igen sokféle jelentést tartalmat fejezhet ki: kijelentést, állítást, tagadást, értékelést, véleményt, lehetőséget, valószínűséget stb. Kifejezhet érzelmet is, ebben a felkiáltó mondatra hasonlít, azonban az érzelemkifejezés intenzitása kijelentő mondatokban gyengébb. A kijelentő mondat **komment** részének intonációja általában **eső** jellegű. (A **topik** hanglejtése azonban **emelkedő**.) Kijelentő mondatokban az igemódok közül a leggyakrabban a **kijelentő mód** fordul elő, de előfordulhatnak benne feltételes (*Nem szeretném, ha elmennél.*), sőt felszólító (*Nem akarom, hogy elmenj.*) módú igealakok is.

A **kérdő** mondat **felhívó** funkciójú: a kommunikációs partnert válaszadásra, információ megadására hívja fel. A kérdő mondatoknak több típusa van:

- Az **eldöntendő** kérdés formailag a kijelentő mondatokra hasonlít, attól jellegzetes, **emelkedő-eső** intonációja, írásban pedig a mondatvégi kérdőjel különíti el. Az eldöntendő kérdésre igenlő vagy tagadó választ vár a kérdező.
- A **kiegészítendő** kérdések jellegzetessége a komment elején álló, fókusz szerepű **kérdő névmás**, viszont intonációja a kijelentő mondatéval egyezik meg.

A **felszólító** mondat szintén **felhívó** funkciójú, a kérdő mondatoktól a beszélői szándék szempontjából az különíti el, hogy általában nem válaszadásra, hanem valamilyen más cselekvésre hívja fel a kommunikációs partnert. A felszólító mondatok általában nem tartalmaznak topikot, hanglejtésük a mondat egészében **eső** jellegű. A felszólító mondatok formai sajátossága a **felszólító módú** igék alkalmazása, de udvariasabb felszólításokban felszólító mód helyett feltételes módot, felszólító intonáció helyett eldöntendő kérdő intonációt használunk (*Megcsinálnád helyettem? Tudnál segíteni?*). A felszólító módú igekötős igék igekötője az ige után áll (*Nyeld le! Mondd már ki!*).

A **felkiáltó** mondat **kifejező** funkciójú, erős érzelmeket fejez ki. A kijelentő mondatnál elsősorban a nagyobb hangerő és hangterjedelem (nagyobb intonációs váltások) különítik el. Felkiáltó mondatokban gyakran használunk **indulatszók**at. A felkiáltó mondatok nem tartalmaznak topikot.

Az óhajtó mondat szintén **kifejező** funkciójú, de az érzelemkifejezés intenzitása nem éri el a felkiáltó mondatét. Formai szempontból a **feltételes mód** és bizonyos módosítószók (*bár, bárcsak*), indulatszók (*ó, jaj*) jelennek meg gyakran benne. Az óhajtó mondatok sem tartalmaznak topikot.

A szöveg és a kommunikáció

A szöveg meghatározása – a szövegek rendkívüli sokféleségéből adódóan – meglehetősen nehéz; sokféle, számos különbséget mutató **definíció** született. A definíciók fontos elemei általában a következők:

- a szöveg a **kommunikáció nyelvi alapegysége**;
- a szöveg **alapegységei a mondatok**, amelyek tartalmi és nyelvi szempontból összekapcsolt, **szerves egészet** alkotnak;
- a szöveget **lezártság** jellemzi, prozódiai és tartalmi szempontból egyaránt;
- a szöveget **szünetek** határolják beszédben és írásban egyaránt.

Ahhoz, hogy egy mondatot szövegmondatok sorozataként, tehát szöveggént értelmezzünk, **három feltételnek** kell teljesülnie, a **koherenciának**, a **kohézióknak** és a **konnexiónak**.

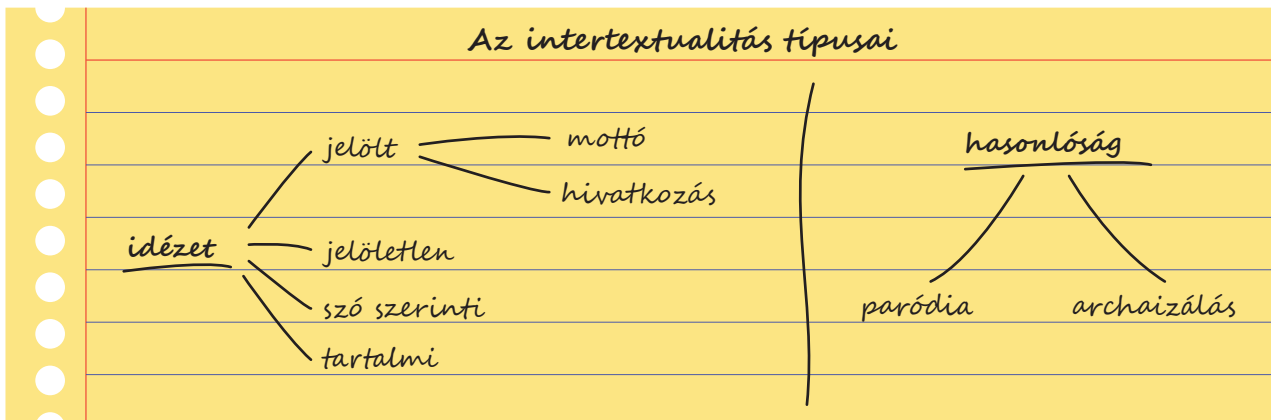

A szöveg önmagában, elszigetelten nem képes betölteni az üzenet szerepét; a szövegalkotó által létrehozott és a befogadó által értelmezett szöveg valójában egy összetett **szövegvilág** része. A szövegvilág magában foglalja mindazt, ami a szöveg létrehozásában és értelmezésében szerepet kap:

Az intertextualitás – beszélgető szövegek

Az intertextualitás (szövegköziség) szövegek közötti kapcsolatokat jelent, amelyeknek igen fontos szerepük van értelmezésükben.

Szövegtípusok

A szövegek sokféle típusát használjuk a kommunikáció során. A szövegek osztályozása, **szövegfajták**ba történő besorolása jellemzőik alapján, különböző szempontból lehetséges.

- A szövegek megjelenési módja, közege alapján **írott** és beszédben **elhangzó** szövegek között teszünk különbséget.
- A kommunikáció irányultsága alapján monologikus, dialogikus és polilogikus szövegeket különböztetünk meg. A **monologikus** szövegek olyan helyzetben jönnek létre, amelyekben **egyirányú kommunikáció** zajlik (pl. dolgozat); a feladó és a címzett nem cserélnék szerepet. **Kétirányú kommunikáció** termékei a dialogikus és polilogikus szövegek, amelyek alkotói és befogadói szerepet váltanak. A **dialogikus** szövegeket (**dialogusok**) két (pl. felelés), a **polilogikus** szövegeket több szereplő hozza létre (pl. több résztvevős chatelés).
- A **szövegalkotás módja**, a szöveg szerkesztettségének mértéke szerint a szöveg lehet tervezett vagy spontán. A **spontán** szövegek kevésbé gondosan szerkesztettek, és több nyelvi és egyéb hibát tartalmaznak, mint a **tervezettek**.
- A szöveg által betöltött **kommunikációs funkció** a csoportosítás újabb lehetőségét kínálja: tájékoztató, kifejező, felhívó, kapcsolattartó (fatikus), értelmező (metanyelvi) és esztétikai (poétikai) funkciójú szövegeket különböztethetünk meg ebből a szempontból.
- A **kommunikációs szinterek**, vagyis a szövegek kontextusa, alkotóinak és befogadóinak viszonya szempontjából társalgási (magánéleti), közéleti, hivatalos, tudományos, publicisztikai (sajtó-), illetve szépirodalmi szövegtípusokat különböztetünk meg. Az iskolai tanulmányok során írásban és szóban használt műfajok a tudományos szövegtípus változatainak tekinthetők.
- A **kommunikációs funkció** alapján három nagyobb csoportot különböztetünk meg: az **elbeszélő**, a **leíró** és az **érvelő** (elemző-meggyőző) szövegeket.

A látható és a hallható szöveg

Beszéd – írás

A beszéd és az írás egyaránt az emberi nyelvek kifejeződési formája, azonban természetük, produkálásuk és feldolgozásuk alapvető különbségeket mutat.

- A beszéd az **akusztikus-auditív** kommunikáció formája, alapegysége a **hang**, az írás pedig **vizuális**, alapegysége a **betű**. A hangok produkálása és feldolgozása **egyszerűbb** és **gyorsabb**, mint a betűké – nem véletlen, hogy a gyerekek sok évvel korábban tanulnak meg beszélni, mint írni-olvasni.
- A beszéd **közvetlen**, az írás viszont **közvetett** kommunikáció. Ebből fakadóan a beszéd feldolgozása többnyire azonnali, és a produkcióval egy időben zajlik, míg az írott szövegek befogadásához több idő áll rendelkezésre.

Bár a beszélt és írott szövegek igen sokfélék lehetnek, a beszélt nyelvi szövegek előfordulásukat tekintve inkább **tipikusan** informálisak, dialogikusak és spontának – bár a szerkesztettségre, előkészítettségre, narratív jellegre is számos példával találkozunk a társadalmi-tudományos élet különféle területein. Az írott szövegek jellegzetes megnyilvánulásai ezzel szemben inkább formálisak, monologikusak és tervezettek.

Hangzó szöveg – írott szöveg

A beszéd és írás alapvető természetéből, a szövegek létrehozásának és befogadásának jellegzetességeiből fakadnak a beszédben elhangzó és az írott szövegek sajátosságai. Az írás **maradandósága** miatt írott szövegek létrehozásakor erősebb a **normativitás**ra való igény, nagyobb energiát fordítunk a szerkesztésre, megformálásra, kidolgozásra, hibajavításra.

Az írott szövegek nagyobb fokú **szerkesztettségének** másik oka, hogy a közvetett kommunikáció jóval kevesebb támpontot nyújt a szöveg feldolgozásához, mint a közvetlen. Míg a beszéd megértésében komoly szerepe van a **szupraszegmentális jegyeknek**, a beszélő **nonverbális kommunikációs** jelzéseinek, a **kontextusnak**, addig az írás jóval kevésbé hatékonyan adja vissza a prozódia és a metakommunikációt, a beszédhelyzet pedig nem nyújt számottevő segítséget az olvasottak értelmezésében. Ezért az írott szöveg **kifejtettebb**, több benne az **ismétlés** (redundancia), ebből fakadóan **terjedelmesebb** is, hiszen elegendő információt kell biztosítani az értelmezéshez. Az írott szöveg **tagolása**, a szöveg lényeges pontjainak **kiemelése** sokat segíthet a szöveg megértésében.

Az írás közvetettsége miatt a szöveg befogadójának általában nincs lehetősége azonnali **visszajelzésre**, viszont több ideje van a szöveg értelmezésére.

Prozódia – írásjelek

A **prozodikus** (szupraszegmentális/szövegfonetikai) **eszközök** közé a hangsúly, hanglejtés (intonáció, beszéddallam), hangerő, beszédtempó, beszédritmus, hangszín és szünet tartozik. A prozódia írásban többnyire az **írásjelek** jelentik meg.

Írott szövegben **emotikonok** alkalmazásával is növelhetjük az írás kifejezőkészségét, azonban ez csak a magánéleti nyelvhasználatban megengedhető. Az informális digitális szövegekből az egyszerűbb és gyorsabb kommunikáció kedvéért gyakran hiányoznak az írásjelek. Hivatalos szövegben azonban az írásjelek megfelelő használata az író nyelvi kompetenciáját mutatja, ezenkívül segíti a közlemény pontos dekódolását azáltal, hogy jelzi a tagmondatok, mondatok határait, illetve a beszélő szándékát és érzelmeit.

A **szünetek** legfontosabb szerepe, hogy a szöveg, valamint a nagyobb szövegegységek határait jelezze. Dialógusokban elsősorban a beszélő által tartott hosszabb szünet jelzi a hallgató számára, hogy átveheti a szót. Írásban a szövegek térbeli elhelyezése, a bekezdések, sorkihagyások segítik az olvasót a szöveg behatárolásában és tagolásában. A szavak és mondatok közötti **szőközök** a beszédben általában nem jelennek meg szünetként; szerepük elsősorban a szöveg olvashatóságának biztosítása azáltal, hogy a betűsorokat megtörik a szóalakok határain.

Írásjelhasználat

A mondat **modalitását** a **mondatzáró írásjelek** jelölik; a kijelentő mondatok végére pontot, a kérdő mondatok végére kérdőjelet, a felkiáltó, felszólító és óhajtó mondatok végére felkiáltójelet teszünk. A bizonytalanságot a mondat végi három pont jelzi, a kérdő és felkiáltó/felszólító jelleg keveredését az együtt alkalmazott felkiáltó- és kérdőjel (!?), az érzelmek erősségét a három felkiáltójel/kérdőjel.

Mondatokon belül vesszőt, pontosvesszőt, kettőspontot és gondolatjele(ke)t használhatunk.

A **vessző** a leggyakoribb, sokak által kizárólagosan használt mondatbeli írásjel. Az alábbi esetben használjuk:

- mellérendelő szó szerkezetek tagjai között, valamint az ezeket összekapcsoló kötőszók előtt (kivéve *és, s, de, meg*);
- összetett mondatok tagmondatai között.

A **pontosvesszőt** és a **gondolatjelet** olyan tagmondatok elválasztására használjuk, amelyek között a vesszővel jelölnél lazább kapcsolat van. A közbeszúrt, beékelte mondatrészeket, tagmondatokat **gondolatjelpárok** vagy **zárójelek** közé tehetjük.

Az **idézeteket** idézőjellel, az idézeteken belül található idézeteket pedig »szöveg« jelekkel jelöljük. Párbeszédék idézésénél az egyes megszólalásokat, illetve a megszólalások és a narráció határát gondolatjelek is jelölhetik.

A szöveg szerkezete és jelentése

A szöveg szerkezeti egységei

A szövegek alapegysége a **szövegmondat**. A mondatok nagyobb egységekbe szerveződnek: **mondattömbök** alkotnak. Az írott/nyomtatott szövegekben a mondattömbök alkotnak egy-egy **bekezdést**, amelyek **tételmondatok** formájában tartalmazhatják a szöveg legfontosabb tartalmi elemeit. A mondattömbök/bekezdések adják a szöveg **mikroszerkezetét**.

A szöveg bekezdéseknél nagyobb egységei – a **bevezetés**, a **tárgyalás** és a **befejezés** – alkotják a szöveg **makroszerkezetét**. Ezeknek a szerkezeti egységeknek a terjedelme erősen függ a szöveg műfajától.

Kapcsolóelemek a szövegben

A szöveg egységét, kohézióját grammatikai és jelentésbeli kapcsolóelemek teremtik meg. Az alábbiak közül össze **nyelvtanilag** a szöveg kisebb egységeit:

- A magyarban az állítmányt **egyeztetjük** az alany személyben és számban, a tárggyal pedig határozottságban. Így az igealakok **személyragjai** utalnak a hiányzó alanyokra és tárgyakra (ezért a magyarban nem kötelező megjeleníteni az ismert alanyt és tárgyat). A birtokos **személyjelek** a hiányzó birtokossal teremtenek kapcsolatot.
- A **határozott névelő** többnyire akkor jelenik meg, ha az utána álló főnévi szerkezet korábban már előfordult a szövegben.
- A szöveg egyes pontjait **utalások** kötik össze. Az utalásokat a névmások valósítják meg: a **kataforikus** névmások a szöveg későbbi, az **anaforikus** a szöveg korábbi pontjára utalnak. A kérdő névmások jellemzően előre, míg a vonatkozó névmások általában hátrafelé utalnak. Az utalások harmadik fajtája a **deixis**, amely nem a szöveg, hanem a kontextus egyik elemével teremt kapcsolatot (pl. *mi, ott, éjjel*).
- A **kötőszavak** mondatrészeket, tagmondatokat és mondatokat kapcsolnak össze. Az alárendelő mondatok utalószavait egyeztetjük a kötőszavakkal, így ezek esetében az egyeztetés is kapcsolóelemként funkcionál.
- A **hiány** szintén lehet kapcsolóelem, ha a szövegben előforduló információkkal tölthető ki.

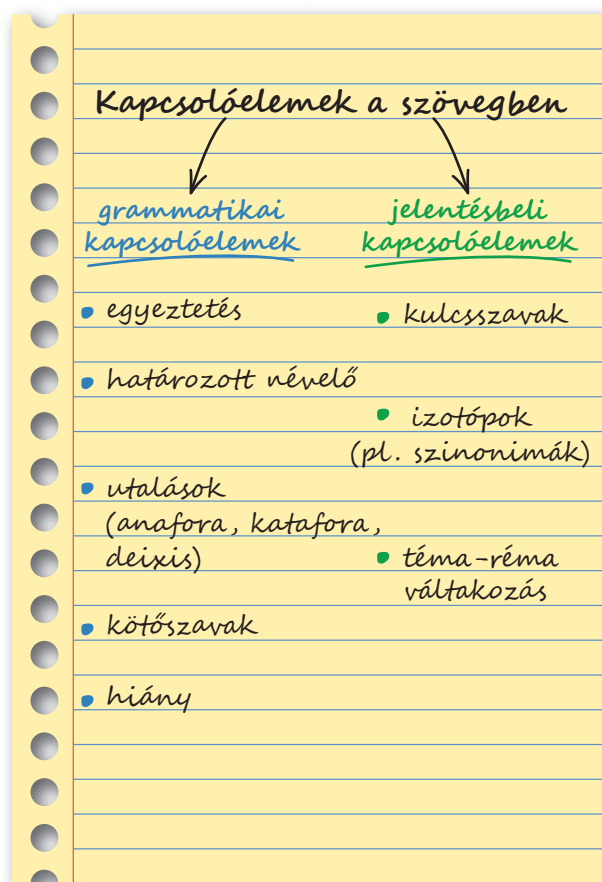
Míg a nyelvtani kapcsolóelemek viszonyjelentéssel rendelkező morféimák és szavak, a jelentésbeli egység megteremtésében elsősorban a tartalmas szavak kapcsolatai játszanak szerepet.

A **jelentésbeli kapcsolóelemek** a következők:

- A **kulcsszavak** ismételt előfordulása.
- A **cím**, amely tartalmazhat utalást, kulcsszót, asszociációt:
- **Izotópok**: ugyanarra a fogalomra utaló nyelvi jelek, például **szinonimák**, ember esetében a név és a személy valamely jellemzője (*az ács, az apa, a dühös férfi*), a fajfogalom és a nemfogalom (pl. *a kutya helyett az állat*).
- A **témák** és **rémák** váltakozása. A téma egy adott mondatban a már említett vagy ismert információ, a **réma** pedig az új, amely későbbi mondat(ok)ban már témaként jelenik meg. A téma-réma szerkezet a magyarban összefügg a mondatok szerkezetével: a témák többnyire a mondatok első felében, **topik**ként, a rémák pedig a mondat második pozíciójában, **komment**ként jelennek meg.

Elsődleges és másodlagos jelentés

A szöveg jelentésének két síkját különíthetjük el. Az első az, amelyet nyelvi jelek alkalmazásával kódolunk, nyíltan kifejezünk. A másikat nem öntjük szavakba, hanem csak sugalljuk, **implikáljuk**. A beszélő általában feltételezi, hogy a hallgató meg fogja érteni a szándékolt jelentést anélkül is, hogy egyértelműen megfogalmazná azt. A hallgató a szövegvilág számos elemét – **fogalmi sémáit** (a helyzetre vonatkozó **tudáskeretet** és **forogatókönyveket**), a kontextust, a beszélőhöz fűződő viszonyát stb. – figyelembe véve, **következtetési eljárások** alkalmazásával kódolja a rejtett jelentést.

Hogyan készül? – a tervezett szöveg megalkotása

Tervezett szövegek megalkotása során elsődleges **célunk**, hogy **a hallgató megfelelően értelmezze az üzenetet**. Ennek a célnak az eléréséhez ismernünk kell a szövegalkotás folyamatát, valamint időt és energiát kell szánnunk arra.

1. A szövegalkotás kezdeti szakaszában ki kell jelölnünk a **témát** (ha nem adott), illetve minél alaposabban végig kell gondolnunk a következőket:
 - mi az üzenet, amelyet a szöveggel át akarunk adni;
 - milyen alkalomból, helyszínen, időben stb. találkozik/találkoznak a befogadó(k) a szöveggel, tehát milyen tényezők alkotják a **kontextust**;
 - kikből áll, hányan vannak a **hallgatóság** tagjai, milyen a viszonyunk hozzájuk, milyen előismereteik, elvárásaik vannak.
Ha szükség/lehetőség van **címadásra**, érdemes informatív, de nem sablonos címet választani; a hallgatóság ugyanis elsőként a címmel találkozik. A jól eltalált cím tehát sokat segíthet a közönség érdeklődésének, rokonszenvének elnyerésében.
2. Tervezett szövegek esetében az **anyaggyűjtés** a következő lépés: ez jelentheti ötleteink, gondolataink összegyűjtését, internetes böngészést, de sok esetben lehet szükség **könyvtári** kutatásra is. Vannak ugyanis témák, amelyekről az interneten nem találunk elég vagy eléggé megbízható anyagot. Ha nem csak saját ötleteinkből építkezünk, szükséges a források bibliográfiai adatainak (szerző/szerkesztő, cím, kiadó, kiadás helye és ideje), valamint a szó szerinti idézetek oldalszámának feljegyzése és megadása.
3. Ha megfelelő mennyiségű és minőségű anyag áll rendelkezésünkre, az anyag **elrendezése** következik. Ennek része a **szelekció**: az összegyűjtött anyagból, ötletekből ki kell válogatnunk azt, amit valóban fel fogunk használni. Nagyon fontos a gondos **szerkesztés**, mivel logikus, átlátható szerkezet hiányában a befogadónak problémái lesznek a szöveg megértésével. A szerkezet kidolgozása folyamán hasznos segítség a **vázlatírás**. A szerkezet kialakítása során ügyeljünk a következőkre:
 - A szöveg legyen egységes, **egy téma** köré szerveződő! A cím és a szöveg egésze megfelelő mértékben kapcsolódjon egymáshoz!
 - **Folyamatosan** előre haladva fejtjük ki a témát, kapcsoljuk össze a mondatokat, szövegrészeket!
 - Az egységek kapcsolódása legyen **logikus**!
 - Az egységek legyenek **arányosak**, a részművek súlyuknak megfelelő terjedelemben jelenjenek meg a szövegben!
 - **Fokozatosan** haladjuk a kevésbé fontostól a fontosig (vagy fordítva!)
 - A szöveg keltse teljes, **lezárt** egész benyomását; figyeljünk a megfelelő, hatásos befejezésre!
4. A szöveg **kidolgozása** során figyelniünk kell arra, hogy a nyelvi megformálás, a stílus illeszkedjen a körülményekhez (az alkalomhoz, közönség elvárásaihoz). Ismeretlen közönségnek szánt és/vagy formális szövegek esetében igazodjunk a **normához**, ne használjunk beszélt nyelvi, informális elemeket, szerkezeteket! Írott szövegek esetében ellenőrizzük a **helyesírást**! Figyeljünk a központosásra is!
5. A szöveg kidolgozása után írott szöveg esetében az **ellenőrzés**, javítás, előadásra szánt szöveg esetében pedig a **memorizálás** van hátra. Az ellenőrzés, javítás során figyeljünk az írott szöveg elrendezésére, képeire is! Képzeld el, hogy milyen benyomást tenne ránk a szöveg, ha először vennénk kezünkbe! Az előadás szövegének szó szerinti megtanulása helyett sokkal hasznosabb lehet próbaelőadás tartása, ennek tapasztalatai ugyanis segíthetnek a bizonytalanságérzés leküzdésében, valamint felkészültségünk esetleges hiányosságainak feltérképezésében és a megadott időtartam betartásában is.

Az elektronikus írásbeliség

Internetes szövegek

Az internet jelentősen átalakította kommunikációs szokásainkat; új kommunikációs módok, szövegtípusok jelentek meg. Az interneten található írott szövegek többsége mintegy átmenetet képez az írott és a szóbeli kommunikáció között, mivel

- kevésbé érvényesül a monologikus jelleg, hiszen a hagyományos írásbeliséghez képest több és gyorsabb lehetőség van visszajelzésre;
- a „hagyományos” írott szövegekhez képest informálisabbak, és még a formális szövegek (pl. elektronikus média) is kevésbé kidolgozottak, szerkesztettek és normatívák;
- a tervezettség is jóval kevésbé érvényesül, mivel gyakran és csupán rövid időre lépünk kapcsolatba másokkal írásban.

A szójelentés – hangalak és jelentés kapcsolata

A szavaknak van hangsorral kifejezett hangalakja és ehhez a hangalakhoz kapcsolódó jelentése. Ez többnyire megegyezően, hagyományon alapul (**motiválatlan szavak**). A **hangulatfestő** (pl. *ballag, szöszmötöl*) és **hangutánzó szavak** (pl. *csörren, cincog*) kivételek, mert esetükben **valós összefüggés van a hangalak és jelentés**, a jelölő és a jelölt **között**. A hangalakjukból következtetni tudunk a jelentésre, így ezeknek a szavaknak **motivált jelentésük van**. Hangalak és jelentés alapján a következőképp csoportosítjuk a szavakat: **többjelentésű szavak** (pl. *levél*), **azonos alakú szavak** (pl. *ég*), **rokon értelmű szavak** (pl. *fut – szalad*), **hasonló alakú szavak** (alakváltozatok: *repül – röpül*; alakpárok: *helység – helyiség*), **ellentétes jelentésű szavak** (pl. *jó – rossz*). A szavak használatuk során **jelentésmezőt** képeznek, amelyben azok a fogalmak tartoznak össze, amelyek egymással alá-, fölé- vagy mellérendelt viszonyban vannak. Ez lehet logikai (pl. *hely, idő*) vagy fogalmi viszony.

Stílus, stílusrétegek

A nyelvi elemek felhasználási módját, a stílusrétegek és stílusárnyalatok jellemző nyelvi kifejezőeszközeit a **stilisztika** tudománya vizsgálja. A *stílus* görög eredetű, napjainkban már tágabb jelentésű szó. Beleértjük a nyelvi stíluson felül a művészeti stílusirányzatok kifejezőmódjait és a személyes viselkedésmódot is. A nyelvi elem az adott stílus **stílus-elemei** által stílusértékkel telítődik. Ennek két típusát különböztetjük meg:

- **állandósult stílusérték** (a szótárakban is megtalálható stílusérték határozza meg, megmutatja, hogy egy adott szó, nyelvi jel az adott környezetben milyen hatást vált ki);
- **alkalmi stílusérték** (sajátos érzelmi, hangulati többlet, amelyet a szavak, nyelvi jelek a beszédszándéktól, a beszédhelyzettől, a megnyilatkozók viszonyától függően nyerhetnek).

A tudományos stílus

A tudományos stílus legfőbb célja az ismeretközlés, leggyakrabban írott formában. A tudományos stílus jellemzői közé tartozik:

- a szakszavak (terminus technicusok) és az idegen szavak használata;
- a pontos megfogalmazás;
- a kötöttebb szerkezet;
- illetve a hivatkozások és idézetek nagy száma;
- többnyire kijelentő modalitású, alárendelő összetett mondatok, következtető vagy magyarázó mellérendelések;
- a megértést a logikus és világos felépítés és a vizuális eszközök segítik.

A publicisztikai stílus

A sajtó célja és feladata az aktuális eseményekről való tájékoztatás. A publicisztika szövegeinek nyelvhasználata sokféle lehet, forrás, téma, célközönség szerint is.

A publicisztikai stílusra jellemző:

- kiemelt szerepe van a címnek és a szöveg hatásos kezdősorainak;
- szókincsét az állandósult szókapcsolatok, a hely- és időmegjelölések, a nevek gyakori használata jellemzi;
- tömör mondatok és vizuális kommunikációs elemek segítik a gyors megértést.

A hivatalos stílus

A hivatalos érintkezés során használt szakkifejezésekkel és idegen szavakkal megírt szövegek célja a tájékoztatás és felhívás. Főbb jellegzetességei a következők:

- személytelen, pontos és tényszerű – tehát érzelmi funkció nélkülöző – megfogalmazások;
- bonyolult körmondatok, többszörösen alárendelt mondatok;
- sok ismétlés, hivatkozás és utalás.

A sablonok, formanyomtatványok hivatottak megkönnyíteni a hivatali kommunikációt és az egységes ügyrendet, eljárásrendet. A formai követelmények betartása szinte kötelező érvényű hivatalos ügyek intézésekor.

A társalgási stílus

A társalgási stílus a mindennapi, magánéleti helyzetek stílusa. Jellemzői közé tartoznak:

- lehet szóbeli és írásbeli;
- az általában kötetlen forma;
- a töltelékszók használata;
- a nem nyelvi jelek;
- az írásjelek hagyományostól eltérő használata;
- a tagolatlan mondatformák;
- a követhetőséget meghatározza a hiányos, mellérendelő mondatok gyakorisága, a szerkesztetlen közlés.

A szónoki stílus

A szónoki stílusú szövegek funkciója lehet tájékoztató, felhívó és esztétikai. További jellemzői közé soroljuk a következőket:

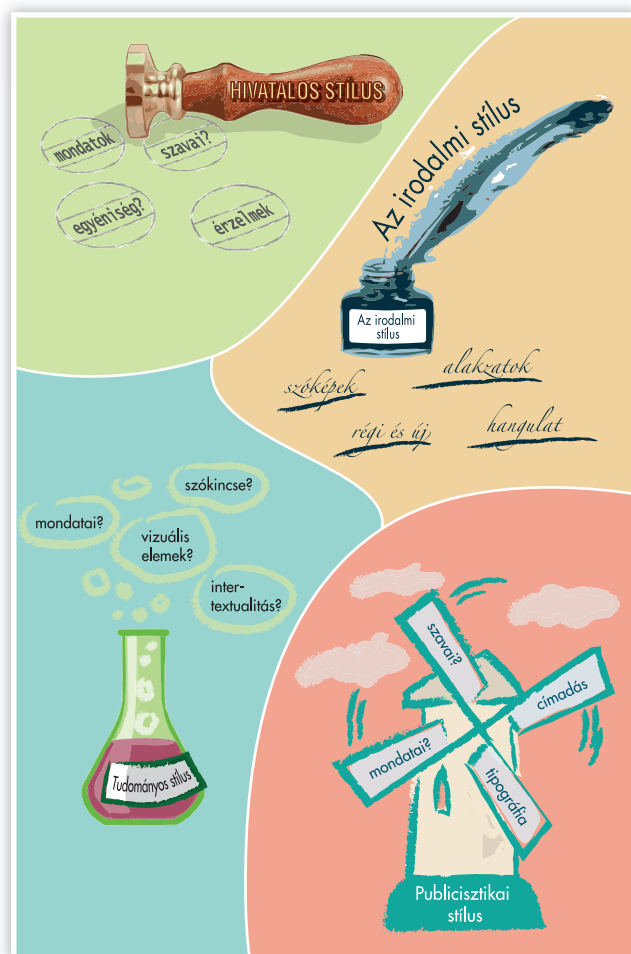
- Alapos szerkesztéssel jönnek létre az előadott szövegek, amelyeket a vissza- és előreutalások, az ismétlések jellemzők.
- az igényes és választékos szóhasználat és az érthető nyelvhasználat az előadó által alkalmazott nem nyelvi elemek használatával egészülhet ki.
- a tudományosság és az érthető szóbeli közlés szempontjait egyszerűen igyekeznek érvényre juttatni.

Az irodalmi stílus

Az irodalmi szövegek célja az esztétikai hatáskeltés, az érzelmkifejezés. Mint stílus nem egységes, hiszen rendkívül sok összetevő határozza meg a stílussteremtés eszközeit – a műnem és műfaj, továbbá a sűrített kifejezőmód, az újítás és képszerűség. Egy szépirodalmi szövegnek a kifejezőerejét növelik a konnotatív jelentések, az evokáció. A többletjelentés létrehozásának eljárásait **poetizáció**nak nevezzük. A jelentés az olvasótól is függ, meghatározó az is, hogy ő milyen többletjelentést társít a szöveghez.

Az irodalmi stílus főbb jellemzői közé tartozik:

- a változatos szóhasználat;
- műfaji sokszínűségéből kifolyólag a nominális és a verbális stílus is;
- a hangszimbolika, a hangutánzó és hangulatfestő szavak használata;
- az egyéni szóalkotás alkalmazása;
- az archaizáló stílus;
- mondatstilisztikai eszközök a szemantikai (szóképek, trópusok) és formai (alakzatok) stíluselemek.

Stílusesszközök

Szóképek

A szóképek típusai:

- a **metafora**: névátvitelre épülő szókép, két fogalom vagy jelenség kapcsolatán alapul, közös külső vagy belső vonásaik vagy hangulati egyezés alapján
 - szerkezete alapján lehet **teljes metafora**: szerepel a fogalmi elem (tartalom) és a képi elem (hordozó) is (pl. „Ajtó megől fehér galamb, / Ősz bárd emelkedik.” – Arany János: *A walesi bárdok*), valamint **egyszerű (csonka) metafora**: egytagú, nem nevezi meg az azonosítottat (pl. „Léckatonáim sorban állnak már” – Babits Mihály: *A gazda bekeríti házát*)
 - szófaji szempontból lehet **főnévi metafora** (pl. „Az álmok: vércseppek” – Krúdy Gyula), **melléknévi metafora** (pl. „a tövises csendben” – Tamási Áron: *Hétszínű virág*), **igei metafora** (pl. „Kis, nyurga füst virágzik hold előtt” – József Attila: *Füst*)
- a **megszemélyesítés**: élettelen dolgokat előre jellemző tulajdonságokkal felruházó szókép („a szellőzködő, lágy melegben tapsikolnak a jázminok” – József Attila: *Hazám*)
- a **szinesztézia** (érzékszintcsere) olyan szókép, amelyben az egyik érzékszerv által keltett benyomás egy másik érzetet aktivál (pl. „A hegyekről most omlanak / A nyári illatlavinák.” – Tóth Árpád: *Illatlavinák alatt*)
- a **metonímia**: olyan névátvitel, amelynél a két fogalom közti kapcsolat alapja lehet
 - **térbeli érintkezés** (pl. „az ország megvadult s egy rémes végzeten / vigyorgott vértől és mocsoktól részegen” – Radnóti Miklós: *Töredék*)
 - **időbeli érintkezés** (pl. „Ne félj, hajóm, rajtad a Holnap hőse” – Ady Endre: *Új vizeken járok*)
 - **anyagbeli érintkezés** (pl. „Kukoricza Jancsit célozza vasával” – Petőfi Sándor: *János vitéz*)
 - **ok-okozati viszony** (pl. „Ötszáz halál megyen háta után ennek.” – Zrínyi Miklós: *Szigeti veszedelem*)
 - **rész-egész viszony – szinekdoché**: (1. a rész neve jelöli az egészet: pl. „a sarkon reszket egy zörgő kabát” – József Attila: *Téli éjszaka*; 2. az egész helyettesíti a részt: pl. „Nem a tenger lámpatornya, / Mely felé küzd száz vitorla” – Arany János: *A vigasztaló*)

Az összetett költői kép

Az allegória jelképes ábrázolás; egy eszme vagy elvont fogalom megszemélyesítése, vagy képben való ábrázolása adott jelrendszer elemeinek következetes felhasználásával. Az irodalmi mű egészén végighúzódozó, folyamatosan kifejtett metafora vagy megszemélyesítés (pl. Petőfi Sándor: *Föltámadott a tenger*; József Attila: *Ős patkány terjeszt kórt...*) minden egyes eleme visszakapcsolható a valósághoz.

A szimbólum olyan összetett költői kép, amely összességében hordozza a többletjelentést, részei nem azonosíthatók a valóság részeivel (pl. Ady Endre: *Az ős Kaján*).

A hasonlat

A hasonlat egy olyan, a szóképekhez hasonló nyelvi-stilisztikai eszköz, amely egy fogalmat egy másikkal összevetve tesz elképzelhetőbbé, árnyaltabbá. A mondatban kötőszók (pl. *mint*), határozószók (pl. *ahogyan*), utalószók (pl. *olyan*) kapcsolhatják össze a hasonlítottat a hasonlóval (pl. „Elváltak egymástól, mint ágtól a levél” – Petőfi Sándor: *János vitéz*; „s mint egykor Hannibálnak s Scipiónak, / szelíd arcát mutatja millióknak, / a Holdvilág! kiről annyit daloltak!” Babits Mihály: *A holdvilág ma nyájas és kövér...*)

A főbb alakzatok

Az alakzatok közé tartoznak a következő stilisztikai eszközök:

- **az ellipszis**: szavak, mondatrészek kihagyása, olyan hiány, amely a nyelvi kontextusból rekonstruálható (pl. „Mit van tennem? olvasni tán...?” – Arany János: *Ősszel*)
- **a párhuzam**: két, egymással összefüggő gondolat hasonló szerkezetű megfogalmazása (pl. „Ha sors úgy akarja, szerencse úgy hozza, isten úgy rendelte: esztendőre vagy kettőre ott leszünk együtt a mennyegzőnkön.” – Eötvös Károly: *Utazás a Balaton körül*)
- **a figura etymologica (töisméltés)**: szótövek ismétlésén alapuló alakzat (pl. „csak vidám kedélyed világa világit” – Babits Mihály: *A harmadik emeleten*)
- **a halmozás**: szavak, szó szerkezetek ismétlése, ahol eltérő hangalakú és egymást kiegészítő jelentésű nyelvi egységek követik egymást (pl. „Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!” – Kölcsey Ferenc: *Huszt*)
- **a fokozás**: olyan alakzat, amelyben a rokon értelmű szavak azonos mondatrészi szerepben egymáshoz képest érzelmi, értelmi többletet fejeznek ki (pl. „Mert szeretem, hön szeretem, imádom / Gyalázatában is nemzetemet!” – Petőfi Sándor: *Magyar vagyok*)
- **a felsorolás**: a nem rokon értelmű szavak azonos mondatrészi szerepben való használata (pl. „Alszik a szív és alszik a szívben az aggodalom, / alszik a pókháló közelében a légy a falon; / csönd van a házban, az éber egér se kapargál, / alszik a kert, a faág, a fatörzsből a harkály” – Radnóti Miklós: *Éjszaka*)

- **az alliteráció:** a szókezdő hangok ismétlése (pl. „A vadak, farkasok ülnek szenderedve, / Barlangjában belől bömböl a mord medve.” – Csokonai Vitéz Mihály: *Az estve*)
- **a paradoxon:** feloldható ellentétre épülő alakzat (pl. „Nem mondhatom el senkinek / Elmondom hát mindenkinek” – Karinthy Frigyes: *Előszó*)
- **az oximoron:** feloldhatatlan ellentétre épülő alakzat (pl. „Fejem fölé a csillagok jeges tüzet kavarnak” – Pilinszky János: *Téli ég alatt*)
- **a gondolatritmus:** a mű tartalmi szintjén érvényesülő, az ismétlés elvén alapuló összetett gondolatalkzat (pl. *Énekek éneke*)
- **az eufemizmus:** durva vagy illetlen szó, kifejezés helyett alkalmazott szépítő, enyhébb árnyalatú szó, kifejezés (pl. „Létem ha végleg lemerült / ki imád tücsök-hegedűt?” – Nagy László: *Ki viszi át a szerelmet*).
- **a kakofemizmus:** semleges hangulati értékű szó, szókapcsolat helyettesítése becsmérlő, gyalázkodó kifejezéssel (pl. „Engemet, hitvány ebek! / Torkotokba, hogy megfúltok, / Oly kemény koncot vetek.” – Petőfi Sándor: *A természet vadvirága*)

Retorika

A **retorika** a szónoklással, érveléssel, tágabb – mai – értelmezésben a meggyőzéssel és a hatásos kommunikációval foglalkozó tudományterület. A retorika már az ókorban is virágzó tudomány, művészet volt, **jelentősége** azonban máig sem csökkent, csupán tartalma alakult át. Mivel napjainkban a feladónak azt kell elérnie, hogy a címzett hatalmas mennyiségű üzenet közül figyeljen fel az általa megfogalmazottra, a hatásos kommunikáció eszközeinek ismerete az élet minden területén alapvető fontosságú.

Meggyőzés, érvelés, manipuláció

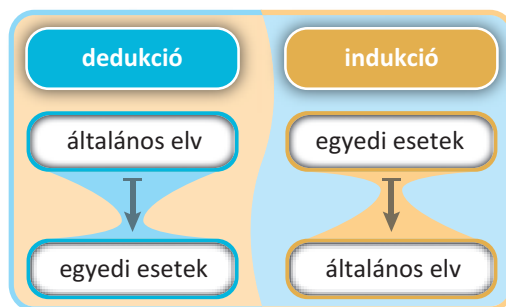
A **meggyőzés** olyan kommunikációs aktus, amelynek eredménye, hogy a vevő az üzenet hatására megváltoztatja véleményét, attitűdjét, cselekvési szándékát. A meggyőzésben igen fontos szerepet játszik az **érvelés**, álláspontunk érvek segítségével történő alátámasztása. Az **érvek** további bizonyításra nem szoruló állítások.

Az érvelés

Az érvek meggyőző ereje, **erőssége** több tényezőtől fakadhat. Ilyen az érvek **tudományos igazoltsága**, **társadalmi elfogadottsága**, valamint logikus elrendezése, a **levezetés**. Az érvelés erősségét növeli, ha az érvek **hiteles forrásból** származnak, vagy ha következmények nélkül nem megszeghető **szabályokon/törvényeken** alapulnak.

Az érvelés **logikai** szempontból deduktív vagy induktív lehet.

Deduktív érvelés során egy általános elvből vezetjük le az egyedi eseteket (pl. *Minden ember szereti a szabadságot. Nem csoda hát, ha Luca sem rajong a túl sok szabályért.*), míg **induktív** érveléskor fordítva járunk el: az egyedi esetek alapján fogalmazzuk meg az általános elvet, szabályt (pl. *Kristóf sokat köhög mostanában, az osztálytársaim közül is többen hiányoznak. Valószínűleg járvány van.*).

A vita

Az érvelésnek központi szerepe van a **vita** kommunikációs műfajában. A **vita** során teljesen vagy részben ellentétes álláspontokat ütköztetünk érvek alkalmazásával. A viták **tárgyai** többnyire tények, értékek és cselekvések; céljuk gyakran egy **döntés** meghozatalának befolyásolása. A vita résztvevői, valamint a döntéshozók szempontjából a viták legfontosabb **típusait** a közéleti, szakmai/tudományos, családi, parlamenti viták és politikai kampányviták alkotják.

A **cáfolat** a vitának az az eleme, amelynek célja az álláspontunknak ellentmondó állítások gyengítése, ezáltal saját érvelésünk meggyőző erejének növelése. Az ellenfél állításai többféle módon cáfolhatók. Bizonyítékok, hiteles forrásból származó információk alapján **tagadhatjuk** érveinek igazságát. Saját érvek felhasználásával megfogalmazhatunk az ellenfél álláspontjánál erősebb álláspontot (**nyomatékosítás**). **Leleplezhetjük** az ellenfél érvelési hibáit vagy manipulatív szándékát. Ha az ellenérvek cáfolhatatlanok, **mentegethetjük** saját álláspontunkat érzelmi, morális kérdésekre való hivatkozással.

A manipuláció

Az etikus érvelés nem manipulatív, tehát nem alkalmaz **manipulációt**. A manipuláció a másik fél alapvetően tisztességtelen befolyásolása: a **manipulátor** megfosztja az áldozatot a döntés szabadságától azáltal, hogy nem – vagy az áldozat számára nem értelmezhető módon – osztja meg vele azokat az információkat, amelyek a manipulátor számára kedvezőtlen döntésre sarkallnák. A manipulációs szándék igen gyakori a kereskedelmi és politikai kommunikációban, azonban hétköznapi, személyes kommunikációkban is. Az, aki nem manipulálni, hanem **meggyőzni** akar, nem kizárólag saját érdekeit tartja szem előtt, hanem tiszteletben tartja a másik fél jogát az önálló döntéshez még akkor is, ha mindent megtesz az üzenet minél hatékonyabb átadása érdekében.

A szónoki beszéd

A hatáskeltés, meggyőzés számos kommunikációs műfaj központi eleme. Ilyen a **szónoki beszéd** is, amelynek során a feladó – a **szónok** – a címzettek csoportjához intézett üzenet maximálisan hatékony átadására törekszik.

Az alkalomtól (kontextus), a közönségtől (címzett) és a céltól (üzenet) függően a szónoki beszédek három alapvető típusa, **műfaja** különíthető el. A **bemutató** beszéd általában egy jelentős esemény, ünnep kapcsán hangzik el. Célja, hogy érzelmeket keltsen a hallgatókban, és az esemény fontosságára irányítsa a figyelmet. A **tanácsadó** beszédek

célja előnyök és hátrányok bemutatása, mérlegelése, ezáltal a hallgatóság véleményének befolyásolása – ilyenek például a kampánybeszéd. A **döntő** beszédműfaj központi szerepet játszik egy döntés meghozatalában, pl. a bírósági vád- és védőbeszéd esetében.

A hatásos beszéd

A nyilvános beszéd/előadás **hatásossága** számos tényező függvénye; a szónok/előadó személyisége, képességei, az előadott közlemény jellemzői, valamint az előadásmód egyaránt meghatározzák a hatást.

- Talán a **szónok/előadó** személye, képességei a hatás legfontosabb tényezői. Különösen fontos az eredetiség, a humor (beleértve az öniróniát), a határozott fellépés, a természetesség, valamint a retorikában **hitelesség**nek nevezett vonás, amely leginkább talán megbízhatóságot, szavahihetőséget jelent.
- Az előadott **közlemény** minősége, színvonala szintén befolyásolja a hatást. A **megszerkesztettség**nek ebből a szempontból igen fontos szerepe van, ahogy a nyelvi-stilisztikai **igényesség**nek és az érthetőségnek, **szemléletesség**nek is. A színvonalas előadás megtervezése jelentős erőfeszítést, időt igényel.
- Az **előadásmód** talán legfontosabb erénye a közönségre fordított figyelem, a közönséggel való folyamatos kapcsolat. Az előadásmód élvezhetőségének és az érthetőségnek fontos eleme a **szupraszegmentális eszközök** (hangsúly, hanglejtés, hangerő, beszédtempó stb.) és a **nonverbális kommunikáció** megfelelő alkalmazása.

A felkészülés

A beszéd/előadás elkészítésének öt **szakasza** van. Először is **mondanivalót** kell kitalálni, azaz meg kell tervezni, mit fogunk mondani: milyen témákat érintünk, mivel keltjük fel a hallgatóság rokonszenvét, érdeklődését, milyen érveket hozunk, milyen példákkal, hasonlatokkal tudjuk érthetőbbé, követhetőbbé, szemléletesebbé tenni az elmondottakat. A második szakaszt a **szerkezet** kialakítása, vagyis a mondanivaló elrendezése alkotja. Ebben a szakaszban hasznos segítség lehet a **vázlatírás**. A szöveg **megírása** jó esetben csak ezután következik, amikor már viszonylag pontosan tudjuk, mit és milyen sorrendben fogunk elmondani. A szöveg – vagy legalább a főbb pontok – **memorizálása**, megtanulása alkotja a negyedik szakaszt. Ebben a fázisban szóról szóra megtanulhatjuk a kész szöveget; ilyenkor értelmező beszédként, viszonylag természetes hatást keltve adjuk elő azt. Ha azonban nem annyira fontos a stílusos, hibátlan megfogalmazás – például egy kiselőadás, prezentáció esetében – akár azt is megtehetjük, hogy csak a fontosabb pontokat memorizáljuk, és **fél-reproduktív beszéd** formájában adjuk elő a kész művet. Ettől produkciónk természetesebbnek hat, illetve jobban követhető lesz. A kész szöveg **előadása** alkotja az ötödik szakaszt.

A szerkezet

Kicsit bővebben kell szólni a beszéd **megszerkesztéséről**, mivel a beszéd/előadás váza a siker igen fontos összetevője. A **bevezetés** nemcsak a beszédek, hanem igen sok írott műfaj elengedhetetlen kelléke is. A szónoki beszéd/előadás során ebben a szakaszban kell megnyerni a közönség figyelmét, rokonszenvét. Az **elbeszélés**ben azt mondjuk el, milyen események, körülmények teszik aktuálissá, fontossá beszédünk tárgyát. A **kitérés** a témától látszólag eltérő, azonban ahhoz kapcsolódó személyes történet, példa, amely növeli beszédünk szemléletességét és szórakoztatja a hallgatóságot. A **témamegjelölés**ben fogalmazzuk meg egyértelműen álláspontunkat, majd részletesen is kifejtjük a mellette szóló és az ellenfél álláspontja ellen szóló érveinket (**bizonyítás, cáfolás**). A **befejezés**ben hatásos, frapárs lezárásra törekedve, a közönséget is megszólítva összegezzük az elmondottakat.

A nyelv mint történeti képződmény

Szinkrón nyelvészet – diakrón nyelvészet

Egy adott nyelvéllapothoz többféle szempontból közelíthetünk. A **szinkrón** („egyidejű”) vagy leíró nyelvészet a nyelv jelenlegi állapotát vizsgálja. Szinkrón szempontból közelítettünk a magyar nyelvhez, amikor megismerkedtünk a magyar hangtan, szófaj- és alaktan, mondattan alapjaival. Minden nyelvéllapot tekinthető ugyanakkor **változások** eredményének, valamint folyamatban lévő változások egy állomásának is: ez a **diakrón** vagy történeti nyelvészet nézőpontja. A **nyelvtörténet** az egyes nyelvekben megvalósult változásokat kutatja; választ keres arra, hogy ezek **miért** és **hogyan** történtek meg.

A nyelvtörténeti kutatás forrásai

A nyelvi változások, régebbi nyelvéllapotok tanulmányozásához többféle **forrást** használhatunk fel. Talán a legértékesebbek a **nyelvemlékek** – a jelenlegit megelőző nyelvéllapotból származó nyelvi anyagot tartalmazó írott vagy hangzó szövegek –, hiszen ezekben **közvetlenül** jelennek meg a korábbi nyelvéllapotok. Szintén értékes forrásai a történeti kutatásnak a **régebbi nyelvtanok**.

Jelenkori adatok is felhasználhatók azonban régebbi korok tanulmányozására; sok esetben csak ilyen források állnak rendelkezésre. Az egyes **nyelvjárások** közötti hasonlóságok és eltérések lehetőséget adnak arra, hogy korábbi nyelvéllapotok egyes sajátosságaira következtessünk belőlük. A **rokon nyelvek** vizsgálatával e nyelvek közös ősei **rekonstruálhatók**. A jelenlegi nyelvéllapot **rendhagyó alakjai** régebbi szabályok maradványait őrzik, tehát korábbi nyelvéllapotok „kövületei”, ezért szintén fontos szerepet töltenek be a történeti kutatásban. Végül mindaz, amit a nyelvek produkálásáról és feldolgozásáról, működéséről és változásáról **általában** tudunk, szintén támpontként szolgálhat egyes feltételezések igazolásához vagy cáfolatához.

JELEN	Magyar	rendhagyó alakok
		nyelvjárások
	Más nyelvek	rokon nyelvek
		nyelvek, nyelvi változások általános jellegzetességei
MÚLT	Magyar	nyelvemlékek
		nyelvtanok

A magyar nyelv rokonsága

A nyelvrokonság

A nyelvrokonságra vonatkozó **elméletet** nyelvészeti és más jellegű érvekkel **bizonyítani** kell, egyértelmű bizonyítékok hiányában a **valószínűbb** elméletet választjuk.

A nyelvrokonság nyelvészeti **bizonyítékai** a következők:

- az **alapszókészlet** (alapigék, testrészek, számnevek, rokonsági viszonyok, állat- és növénynevek, alapvető névmások) elemeinek hangtani **hasonlósága**;
- az alapszókincs elemei közötti **szabályos hangmegfelelések**: az egyes szópárokban hasonló helyzetben hasonló hangok találhatók;
- a **nyelvtan hasonlósága**: egyes alapvető jelentésviszonyokat a nyelvek hasonló módon fejeznek ki.

A **történeti-összehasonlító módszer** a nyelvrokonság kutatására szolgáló tudományos eszköz. Lényege a szabályos hangmegfelelések vizsgálata a rokonnak vélt nyelvek alapszókészletében.

A magyar mint finnugor nyelv

A magyar nyelv a **finnugor** nyelvcsalád tagja, amely az **uráli** nyelvcsalád nagyobb ágát alkotja. A magyar nyelv finnugor származását számos jellegzetessége bizonyítja:

- Az **alapszókészlet** jelentős része bizonyítottan **finnugor eredetű**.
- Az alapszókincs elemeiben kimutathatók a **szabályos hangmegfelelések**, amelyek igazolják, hogy a rokon nyelvi szavak közös alapnyelvi alakból származnak. Ilyen szabályos hangmegfelelések mutathatók ki például:

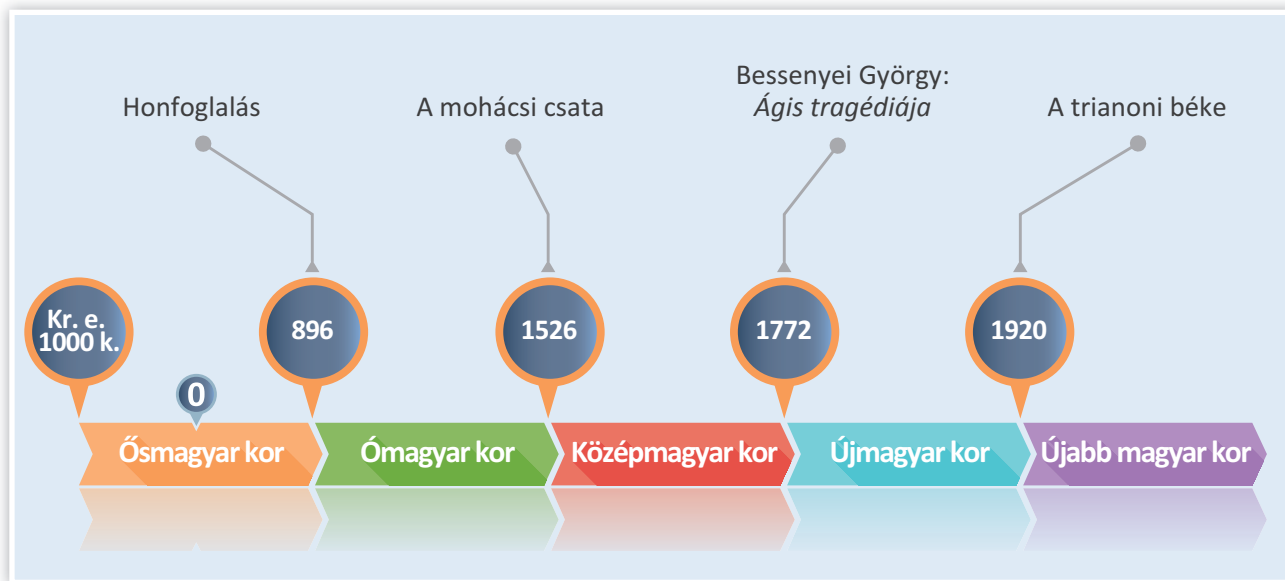
- a finnugor nyelvek szókezdő *p*-je és a magyar szókezdő *f* között (pl. *fül, fej*);
- a finnugor nyelvek szó belseji, két magánhangzó közötti *t*-je és a magyar *z* között (pl. *ház, kéz, víz*).
- A **nyelvtani rendszer** számos vonása megegyezik a többi finnugor nyelvvel:
 - Egyes alapvető toldalékaink finnugor eredetűek (pl. a többes szám *-k* jele, a birtoktöbbségitő jel, a feltételes és felszólító mód jele).
 - Más finnugor nyelvekhez hasonlóan alakul a jelző és a jelzett szó közötti nyelvtani kapcsolat:
 - ♦ a jelző megelőzi a jelzett szót;
 - ♦ a jelzöt nem egyeztetjük a jelzett szóval számban és esetben (*ócska lomok / *ócskák lomok, öt sor / *öt sorok, híres sebészt / *híreset sebészt*).
 - Az igei és birtokos személyragozás más finnugor nyelvekhez hasonlóan az alapnyelvi névmások **agglutinálódásával** alakultak ki (tkp. *esz- + 'én'* → *eszem*).
 - Hiányzik az indoeurópai nyelvekben gyakori birtoklást kifejező ige (pl. angol *have*, latin *habere*, olasz *avere*).

	BIZONYÍTÉK	A MAGYAR ÉS A FINNUGOR NYELVEK
Szókincs	az alapszókincs elemei hangtanilag hasonlók	✓
Hangtan	szabályos hangmegfelelések az alapszókincs tagjai között	✓
Alaktan, mondattan	hasonló nyelvtani szabályok (szerkesztési eljárások)	✓

Nyelvtörténeti korszakok

A magyar nyelv „önálló” története mintegy háromezer évre nyúlik vissza. Ekkor történt ugyanis, hogy a mai magyarok ősei kiváltak abból a nyelvközösségből, amelynek legközelebbi nyelvrokonaink, a mai **manysik** (vogulok) és **hantik** (osztjások) is tagjai voltak. A korábban egységes nyelv így eltérő irányokban fejlődött tovább. A magyar nyelv történetét több nagyobb korszakra szokás bontani. A korszakhatárokat a magyar beszélőközösséget érő **történelmi-kulturális** fordulópontokhoz kötjük, ezek a fordulópontok azonban jelentős változásokat okoztak a nyelvben is.

A magyar nyelv nagyobb korszakai a következők:

Látható, hogy ezek a korszakok meglehetősen eltérő hosszúságú időszakokat fednek le. Nem meglepő, hogy a korábbi, hosszabb korszakokban több fontos változás zajlott, míg a középmagyar kortól kezdve – az utóbbi ötszáz évben – jóval kevesebb.

Az ősmagyar kor

A magyar nyelv önálló életének első nagy korszakából nem maradtak ránk nyelvemlékek, csupán egy-két idegen nyelvű szöveg őrzött meg néhány magyar szót. A nyelvemlékek hiánya miatt nem tudhatjuk pontosan, hogyan hangozhatott egy-egy szó, hanem csak visszakövetkeztethetünk rá. A kikövetkeztetett, **rekonstruált** alakokat **csillaggal** jelöljük, pl. **kala* 'hal'.

Az ősmagyar korban bekövetkező változások közül néhány:

- Új elemekkel bővül
 - a hangtani rendszer:
 - ♦ a mássalhangzórendszerben megjelentek a zöngés zárhangok (*b, d, g*),
 - ♦ a magánhangzórendszerben megjelentek az első hosszú mássalhangzók (*á, é, í*);
 - az igei toldalékok rendszere:
 - ♦ ekkor alakultak ki a mai igenévképzők (ill. előzményeik);
 - ♦ ekkor alakultak ki a módjelek;
 - az igeidők rendszere: megjelennek az összetett múlt idők;
 - a szófajok rendszere:
 - ♦ megjelennek az első kötőszók
 - ♦ és a visszaható névmás.
- A szókészletbe számos **török** eredetű elem került (pl. *ács, búza, betű, disznó, ökör, tinó, gyertya, gyöngy* stb.).

Az ómagyar kor

A honfoglalással kezdődő ómagyar korból már számos, az idő előrehaladtával egyre több **nyelvelvél** maradt ránk. Ezek eleinte **szórványelvélek** – idegen, elsősorban latin nyelvű szövegbe beékelte magyar szavak, kifejezések, mondatok –, formájuk pedig sokáig **kézírásos**. Első magyar nyelvű nyomtatványaink a **16. század**ból valók.

Első fontos nyelvemlékünk a **Tihanyi alapítólevél**, amely **1055**-ben keletkezett. A latin nyelvű szövegben található a híres magyar szórvány, a *feheruuaru rea meneh hodu utu rea* 'Fehérvárra menő hadútra'.

A **12. század végén** keletkezett az első hosszabb összefüggő magyar **szövegemlék**, amely fennmaradt. A **Halotti beszéd és könyörgés** egy latin nyelvű **kódex**ben található. A szöveg a bűnbeesés történetét kapcsolja össze a halállal mint Isten által az emberiségre szabott büntetéssel.

A **14. század elejére** datálható az első ránk maradt magyar nyelvű vers leírása, amely ráadásul nem latin szöveg fordítása, hanem eredeti alkotás. Az **Ómagyar Mária-siralom** keletkezése a 13. század közepére tehető.

Az ómagyar korban bekövetkező néhány jelentős nyelvi változás:

- Új elemekkel bővül
 - a hangrendszer:
 - ♦ új mássalhangzók (*gy–ty, c–dz, v, zs, h*) jelennek meg,
 - a szófajok rendszere:
 - ♦ kialakulnak a névelők,
 - ♦ az igekötők (határozószavakból).
- Eltűnnek a tövek végén található magánhangzók, amelyeket a toldalékos alakok kötőhangzói őriztek meg (*hal-at, víz-et*).
- A szókészletet erős szláv és latin hatás éri.
- Elterjednek az összetett múlt idők.

A középmagyar kor

A középmagyar kor nyelvéllapota már igen sokban hasonlít a jelenlegihez. A korszak elején már csak egy fonéma hiányzik a köznyelv mai állapotához képest (a *dzs*); a szófajok rendszere sem tér el jelentősen. Ebben az időszakban tűnik el a fonéma-rendszerből az *ly*, amelynek emlékét a helyesírás a mai napig őrzi. Az igeidőrendszerben jelentős egyszerűsödés megy végbe: eltűnnek a múlt időt kifejező formák a *-t* jeles múlt kivételével.

Az újmagyar kor

Az újmagyar kor nyelvi változásai közül a legfontosabbak a korszak első felében zajló, Kazinczy Ferenc által vezetett, **nyelvújítás**nak nevezett mozgalomhoz köthetők, amely a művelt értelmiség, elsősorban költők, írók aktív részvételével zajlott.

A **neológusok** és az **ortológusok** közötti heves vita két legfontosabb műve nem tudományos-szakmai munka, hanem gúnyirat. A *Mondolat* a neológia túlzásait, a *Felelet a Mondolatra* pedig az ortológus szűklátókörűséget és maradiságot gúnyolja ki. Végül Kazinczy *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* című írásában olyan álláspontot fogalmaz meg, amely egyik tábor elveivel sincs alapvető ellentmondásban.

A nyelvújítási szavakat többnyire a következő **módszerekkel** hozták létre:

- **Szóképzés:** a leggyakoribb szóalkotási mód (a spontán szóalkotások között is). A gyakori képzők mellett (pl. *adományoz, alakít, élmény, érzelem, féltékeny, kegyeskedik, kiadvány, lelet, társalog*) szívesen alkalmaztak már elavultakat is (pl. *áll-am, anya-g, hord-ár, labda-cs, szenved-ély*).

- **Szösszetétel:** igen sok ma is használt alárendelő összetétel a nyelvújítás eredménye, különösen szerették a jelöletlen alárendelő összetételeket (pl. *hőmérő, szellemdús, vérbő*). Az egyik tagot gyakran csonkított formában használják fel (pl. *gyógyszer, indok, láthatár*).
- **Szóelvonás:** az elvonás során egy szóról leválasztják a képzőt vagy képzőnek érzett hangokat, és az így kapott hangsort kezelik tóként. Az elvonással gyártott szavak egy részében egy régebbi, elhomályosult tő kelt új életre (pl. *ékes* → *ék, gyönyörű* → *gyönyör, szomjazik* → *szomj*), más részükben azonban idegen eredetű szavak végződéseit vágták le tévesen, képzőnek érzelve azt (pl. *cégér* → *cég, címer* → *cím, gyárt* → *gyár*).
- Idegen szavak, kifejezések **fordítása**, tükörfordítása elsősorban német és latin mintákra (pl. német *Kellner* → *pincér*, latin *materia* → *anyag*, latin *Victor* → *Győző*).

A nyelvújítók ezenkívül elterjesztettek már kihalt szavakat, **archaizmusokat** (pl. *év, tartalom*), és **nyelvjárási szavakat** (pl. *bucka, hullám*) is.

A szókincsbővítésen kívül a nyelvújításnak jelentős szerepe volt a **nyelvi norma** kialakításában/kialakulásában. A meggyökeresedett nyelvújítási szavakat tartalmazó ún. **társalgási nyelv** volt ugyanis az egyik forrása a 19. század folyamán kikristályosodó nyelvi normának. A társalgási nyelv alapja pedig a Kazinczy által beszélt északkeleti nyelvjárárs volt, amelyet Kazinczy hatására és aktív közreműködésével terjesztettek el.

Az újabb magyar kor

Ma a szókészletet érő hatások közül az **angol** a legerősebb – ez érinti a tudományok és egyes szakmák nyelvét is. A határokon kívülre szorult magyarság nyelvét ugyanakkor a **többségi nyelvek** befolyásolják nemcsak a szókészlet, hanem kisebb mértékben a nyelvtan területén is.

A magyar nyelv szókészletének alakulása

A szókészlet a nyelvnek az a része, amely a leginkább ki van téve a változásoknak; akár egy emberöltő alatt is jelentős változások mehetnek végbe benne. A nyelvek szókincsén belül eredet szempontjából három réteget különíthetünk el:

- az **alpnyelvi eredetű** szavakét, amelyhez többnyire az alapszókincs legtöbb eleme tartozik;
- az **idegen eredetű** szókészletet, amelyek elemeit más nyelvekből vettük át;
- valamint a **belső keletkezésű** szókészletet, amely azonban átfedésben van az előző két csoporttal, hiszen alapnyelvi és idegen eredetű szavakat egyaránt felhasználhatunk új szavak alkotásához.

Jövevényszavak

Az idegen nyelvek közül, amelyekkel a magyar nyelv kapcsolatba került, a **török** és a **szláv** nyelvek hatása volt a legerősebb, mivel a velük való érintkezés kulturális szempontból is egy új korszak kezdetét jelzi a magyar nép életében. A törökségnek köszönhetünk számos, a nomád állattenyésztéssel kapcsolatos szót, míg szláv nyelveket beszélő népcsoportoknak a letelepedett, földművelő, állattenyésztő életmóddal, államisággal kapcsolatosakat. A török és szláv nyelvi hatás – mint az idegen nyelvi hatások általában – elsősorban a szókészleten hagytak nyomot, a nyelvtan többnyire a finnugor sajátosságokat őrzi.

Az államalapítástól kezdve a magyar nyelv történetét végigkíséri a **latin** hatása, amelynek számos vallással, tudománnyal, műveltséggel kapcsolatos szavunkat (*angyal, ceruza, iskola, konfliktus, mise, nulla* stb.) köszönhetjük. Szintén az ómagyar kortól kezdve érintkezünk **német** nyelvűekkel, bár a politikai változásoknak köszönhetően a 20. század második felétől már nem jelentős a német hatás. Német jövevényszavak például a *sonka, cél, krumpli, pék, sámli, tánc, zokni*. Jelenleg az **angol** nyelvből veszünk át nagyobb számban szavakat, elsősorban a technológia, tudomány, egyes szakmák szókincséből – ez a világszerte érvényesülő tendencia a globalizáció következménye.

A belső keletkezésű szókészlet

Jelenlegi szókészletünk legnagyobb része **belső keletkezésű**; finnugor és/vagy idegen eredetű szóelemek és képzők felhasználásával jött létre.

A **szóteremtés** során nem meglévő elemeket használunk fel újak megalkotásához, hanem új szóelemeket hozunk létre. Így keletkeznek a **hangutánzó** és **hangulatfestő** szavak és időnként egy-egy tulajdonnév (főleg márkanév) is.

A szóteremtésnél jóval gyakrabban élünk a **szóalkotás** eszközével, amelynek két alapvető módját különböztetjük meg. A **szóösszetételek** két vagy több tőből állnak, a **szóképzés** során pedig tövek és képzők segítségével hozunk létre új lexémákat. A képzés egyik sajátos esete a **rövidítéses továbbképzés**. Ennek során nem a teljes tőből, hanem annak egy „megcsonkított” formájából hozunk létre képzett szót; ezt szoktuk alkalmazni a becézés során is (*aj-i, macs-ek, Jan-ó, Zsomb-i* stb.).

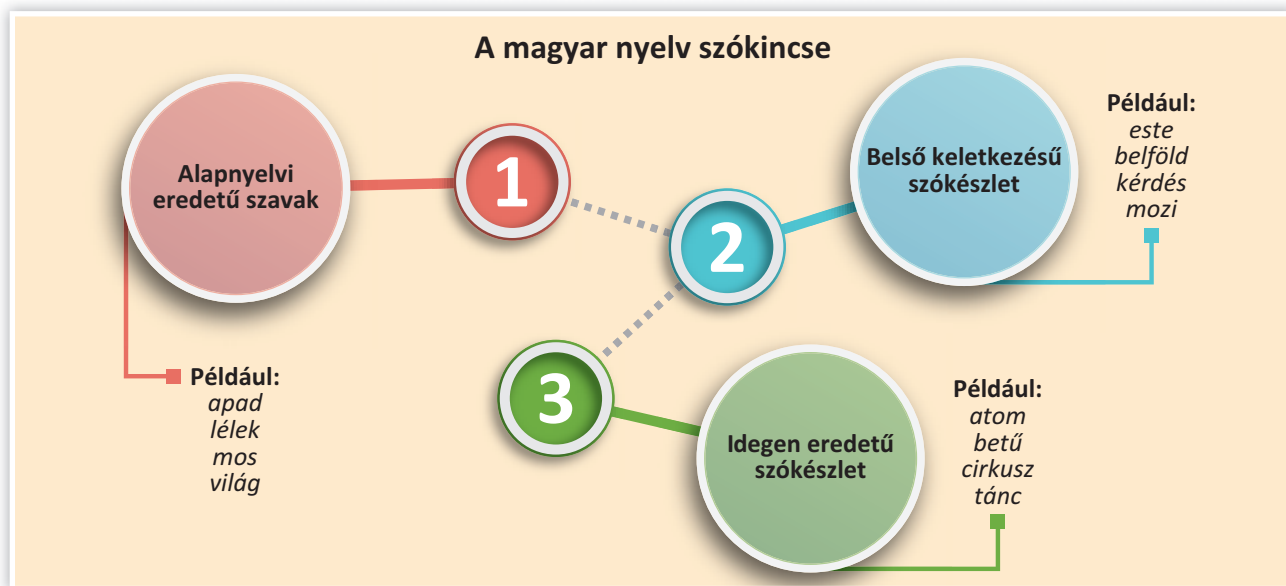
A **jel- és ragszilárdulás** nem tudatosan alkalmazott szóalkotási mód, hanem általában hosszabb folyamat eredménye. Lényege, hogy a beszélők egy toldalékolt szóalakot egy idő után toldalékolatlan tőnek érzékelnek. Így alakultak ki a határozószók és a névutók, amelyek általában korábbi toldalékokat őriznek (*reg + -vel* → *reggel*, *köz + -ött* → *között*).

Ettől igen eltérő módja új szavak létrehozásának a **szóösszserántás**. A szóösszserántás egy szószerkezet vagy két hasonló jelentésű tő elemeiből egy harmadik megalkotását jelenti. A szóösszserántások tudatos tevékenység eredményei, a magyarban a legtöbb ilyen módon létrehozott szó a nyelvújítás korában keletkezett. Szóösszserántással keletkezett például a *csőr* (**csőorr**), a *csokréta* (**csokor + bokréta**), a *rovar* (**rovátkolt barom**) és a *talaj* (**talpalj**).

A **tükörfordítással** létrehozott szavak tulajdonképpen átmenetet alkotnak a belső keletkezésű és az idegen eredetű elemek között, mivel magyar elemekből állnak, azonban az elemek összekapcsolása idegen mintát követ. A tükörfordítás egy több elemből álló idegen nyelvű szó vagy szószerkezet elemeinek szó szerinti fordítását jelenti; szintén tudatosan, alkotó szándékkal végzett tevékenységet jelent. Így jött létre pl. az *álláspont*, *befolyás*, *kivonat*, *légyott*, *rokonszenv*. Az *egér* számítógéphez kapcsolódó jelentése szintén tükörfordítás.

A jelentésváltozás

Egy nyelv szókészletének állandó változása nemcsak új elemek beépülését és régi elemek kihalását jelenti, hanem a lexémák jelentésének folyamatos változását is. A **poliszémia**, vagyis a többjelentésűség kialakulása igen gyakori módja a jelentések megváltozásának. Az *egér*, *gép* és *klaviatúra* szavakhoz például a közelmúltban társultak számítógéppel kapcsolatos új jelentések. Új jelentésmozzanatokkal általában kétféle módon bővítjük egy szó jelentését: metaforikus vagy metonimikus alapon. A **metafora** hasonlóságon alapul (pl. *hegygerinc*, *villanykörte*), a **metonímia** pedig valamilyen kapcsolaton (pl. rész-egész, ok-okozat stb.), amely a két jelölt közt fennáll (pl. *üveg* [az anyag és egy üvegből készült tárgy], *iskola* [az épület és az intézmény]). A poliszémia hosszabb távon **homonímiává** (azonos alakúság) fejlődhet (pl. *toll*).

Kérdések, feladatok az érettségi témakörökhöz

Ember és nyelvhasználat

- ▶ 1. Vitassátok meg, vajon igaz vagy hamis-e a következő szöveg tartalma!

Nyelv és gondolkodás szoros összefüggését érintő felfedezéseket tett egy magyar és angol kutatókból álló csoport. Olyan nyelvek beszélőinek világméretű hasonlították össze, amelyekben vannak, illetve nincsenek nyelvtani nemek (hímnem, nőnem, semlegesnem). A nyelvtani nemekkel rendelkező nyelvek beszélői nagyobb fontosságot tulajdonítottak a nemi különbségeknek, mint a nyelvtani nemekkel nem rendelkező nyelvek beszélői, például kevésbé pozitívan viszonyultak az emancipációhoz. A kutatók feltételezése szerint a gyermekkorban elsajátított nyelvi kategóriáknak szentelt figyelem gondolkodást, attitűdöket meghatározó hatása áll a meglepő eredmények hátterében.

- ▶ 2. Milyen módokon bővíthető egy nyelv jelkészlete?
- ▶ 3. Írd le kedvenc magyar és angol zeneszámod szövegének egy-egy versszakát! Mutasd be ezek alapján a két nyelv fontos különbségeit!
- ▶ 4. Említs kontaktusjelenségeket a Magyarországon beszélt magyar nyelvből!
- ▶ 5. Hogyan válhat kétnyelvűvé azonos nyelvet beszélő szülők gyermeke?
- ▶ 6. Beszéljétek meg! Milyen okai lehetnek annak, hogy a magyarok többsége sokkal kisebb és jelentéktelenebb nyelvnek gondolja anyanyelvét, mint amilyen valójában?

Kommunikáció

- ▶ 7. Mutasd be a kommunikációs folyamat alapvető tényezőit a következő kommunikációs helyzetek alapján!
- szóbeli érettségi
 - tv-reklám
 - kampánybeszéd
 - kórházi zárójelentés
 - tetoválás
- ▶ 8. Gondold végig! Egy átlagos napod során milyen helyzetekben veszel részt közvetlen, illetve közvetett kommunikációs helyzetekben? Melyiknek van nagyobb szerepe életedben?
- ▶ 9. Mutasd be, hogyan nyilvánulnak meg a kommunikáció funkciói az általad legtöbbször látogatott internetes oldalon!
- ▶ 10. Mutass be egy kommunikációs zavar-helyzetet kedvenc filmedből vagy filmsorozatodból! Mi volt a zavar oka? Hogyan oldódott meg a helyzet? Ha nem oldódott meg, miért nem? Hogyan lehetett volna megoldani?
- ▶ 11. Mi indokolja, hogy a nyelvi kommunikáció alapegységének nem a mondatot, hanem a megnyilatkozást tartjuk? Mutasd be a kettő közötti különbséget!
- ▶ 12. Játsszatok el egy televíziós stúdióbeszélgetést a 21. századi kommunikáció lehetőségeiről és problémáiról! Határozzátok meg közösen, kik lesznek a szereplők (pszichológus, híres blogger, médiaszakértő, televíziós személyiség, celeb, informatikus stb.), mennyi ideig tart a „műsor”, és milyen kérdéseket, problémákat vessen fel a moderátor!

A nyelvi szintek

- ▶ 13. Mely képzési helyűek lesznek azok a mássalhangzók, amelyeket képzési hely szerinti hasonulás érint? Állapítsd meg a következő példák alapján!

azonban, különben

egészség, község

- ▶ 14. Készíts ábrát, amely a következő fogalmak egymáshoz való viszonyát jeleníti meg!

kötött

morféma

prefixum

szabad

szuffixum

toldalék

tő

- ▶ 15. Mely szófaji csoportok, szófajok bővülnek legnagyobb számban új szavakkal? Melyek azok, amelyek csak nagyon ritkán, nagyon kis mértékben változnak?
- ▶ 16. Próbáljátok megfogalmazni, mi a különbség a következő, igekötős és igekötő nélküli igék jelentése között! Találjátok ki olyan mondatokat, amelyekbe csak az egyik ige illik bele, a másik nem! (Pl. *A forint árfolyama napok óta folyamatosan csökken / *lecsökken.*)

csökken – lecsökken

éget – beéget

próbálkozik – bepróbálkozik

ellenőriz – leellenőriz

pótol – bepótol

A szöveg

- ▶ 17. Milyen hasonlóság áll fenn
a) a kémiai és szövegtani *izotóp*-fogalom között?
b) a fizikai és szövegtani *kohézió*-fogalom között?
- ▶ 18. Ábrázoljátok táblázatban a hivatalos és a magánéleti szövegek közötti különbségeket!
- ▶ 19. Gyűjts egy-egy példát a kommunikációs funkció szempontjából elkülöníthető szövegtípusokra!
- ▶ 20. Keress három-három példát elbeszélő, leíró és érvelő szövegekre az irodalom szöveggyűjteményeidben!
- ▶ 21. Alakítsatok négy csoportot! Írjátok fel egy-egy cédulára a következőket: *motivációs levél, panaszos levél, kérelem, fellebbezés!* Minden csapat húzzon egy cédulát, és találjon ki egy olyan helyzetet, alkalmat, amely adott műfajú szöveg kontextusául szolgálhat! Írjátok le a helyzetet pár szóban a cédulára! A cédulákat keverjétek össze, majd ismét húzzatok egyet csapatonként! Írjátok meg a szövegeket a kitalált helyzetnek megfelelően, majd olvassátok fel!

Stílus és jelentés

- ▶ 22. Hogyan használja ki a nyelvi humor a hangalak és jelentés kapcsolatában rejlő félreértési lehetőségeket? Keressetek rá példákat filmekből, kabaréjelenetekből!
- ▶ 23. a) Találjátok ki, majd játsszatok el olyan beszédhelyzeteket, amelyekben a következő stílusárnyalatokban hangzik el az alábbi mondat!

Nagyszerű!

• gúny • pátoz • semleges

b) Próbáljátok ki ugyanezt az *igen, nem, talán* szavakkal!

- ▶ 24. Milyen címet adnál a következő típusú szövegeknek?
- sportújságban megjelenő, híres sportoló életművét méltató cikk
 - tévében induló, új horgászműsor
 - irodalmi folyóiratban Babits ifjúkori költészetéről szóló tanulmány
 - internetes hírportálon megjelenő, régészeti felfedezésről szóló hír

- ▶ 25. Gyűjts példákat a kortárs irodalomból a következő szóképekre!

metafora

metonímia

szinesztézia

megszemélyesítés

- ▶ 26. Raymond Queneau egy *Stílusgyakorlatok* című könyvében egy mindennapi élethelyzetet mesél el 88-féleképpen. Megmutatja, hogy különféle nyelvezetben, stílusban hogyan is hangozna. A fordító Bognár Róbert még 11-et hozzáír, hogy a végső szám 99 legyen, pl. nyelvújítási szóvászatilag, funkcionisan, tinisen (80-as évek közepe), számítógépül...
- a) Keressétek meg Queneau könyvét, majd egy-egy önkéntes válasszon egy-egy átíratot, és olvassa fel a többieknek! A többiek próbálják meg kitalálni, milyen stílust idéz meg vele a szerző! Ezt követően gyűjtsétek ki a szövegből az adott stílus jellemzőit!
- b) Írjátok közösen egy rövid történetet! Ezután írjátok fel a különböző stílusrétegek neveit egy-egy cédulára, majd alkossatok csoportokat! Minden csoport húzzon egy cédulát, és annak megfelelően írja át a szöveget! Minden csoport adja elő az átíratát, majd a többiek találják ki, melyik stílusréteget húzhatta az előadó csoport! Közösen értékeljétek megoldásaitokat!

A retorika alapjai

- ▶ 27. Önkéntesként részt vesztek egy kampányban, amelynek célja az egészséges életmód népszerűsítése a fiatalok körében. A kampány részeként előadásokat kell tartanotok középiskolásoknak. Alkossatok csoportokat! A csoportoknak más-más célközönség előtt kell beszédet tartaniuk:

sporttagozatos osztályban

matematika tagozatos osztályban

Magyarország egyik legjobb hírű gimnáziumában

egy rossz hírű szakközépiskolában, fiúosztályban

szakközépiskolában, lányosztályban

- Találjátok meg a mondanivalót: hogyan válaszoljátok fel a problémát, milyen megoldást kínáltok a közönségnek, milyen érveket alkalmaztok?
 - Szerkesszétek és írjátok meg közösen a beszédet! Tervezzétek meg az előadásmódot is! Egyikőtök adja elő, a többiek pedig játsszák el a megadott közönséget!
 - Beszéljétek meg a közös munka tapasztalatait! Milyen problémák merültek fel a munka során, hogyan oldottátok meg ezeket? Hogyan próbáltátok és mennyire sikerült figyelembe venni a közönséget?
- ▶ 28. Játsszátok el egy szóbeli érettségi vizsgát, amelyen a vizsgázónak *A szónoklás régen és ma* témát kell szóban összefoglalnia! Sorsoljátok magatok közül szereplőket: érettségiző, magyartanár, történelemtanár, érettségi elnök (matematikatanár)!

A magyar nyelv története

- ▶ 29. Említs két érvet a magyar nyelv finnugor rokonsága mellett és török eredeztetése ellen!
- ▶ 30. a) A *német* szó szláv eredetű; eredeti jelentése 'néma'. Mit gondolsz, miért hívták így a németeket a szlávok?
b) Nézz utána a *barbár* szó jelentésének!
- ▶ 31. a) Az idegen szavak átvételével kapcsolatban számos tévhit él a magyar beszélőközösségben is. Az egyik ilyen tévhit, hogy az átvételek „feleslegesek”, hiszen minden jelentést ki lehetne fejezni a nyelv már meglévő szavaival. Bizonyítsd, hogy az alábbi idegen eredetű szavak nem feleslegesek, hiszen nem teljesen ugyanazt jelentik, mint magyar „megfelelőik”! Magyarázd el a párok tagjai közötti jelentéskülönbséget, találj ki helyzeteket/mondatokat, amelyekben csak az egyik használható!

menedzser – igazgató

vásárol – shoppingol

találkozó – meeting

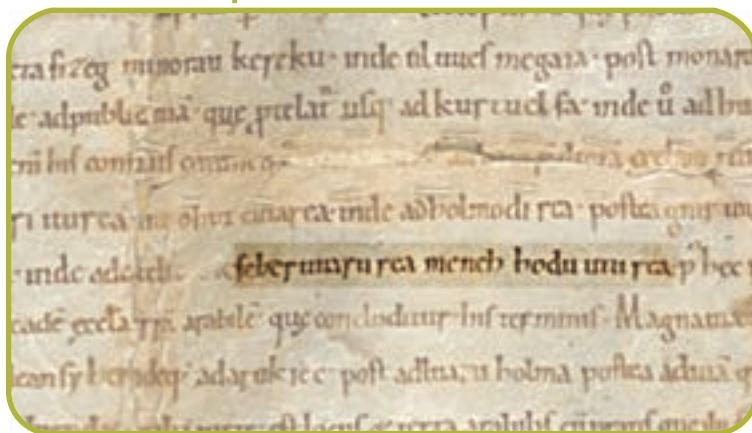
b) Keressetek hasonló szópárokat!

bejelentkezés – check-in

kézitáska – ridikül

A tihanyi apátság alapítólevele (1055)

A Pannonhalmi Bencés Főapátságban őrzik.

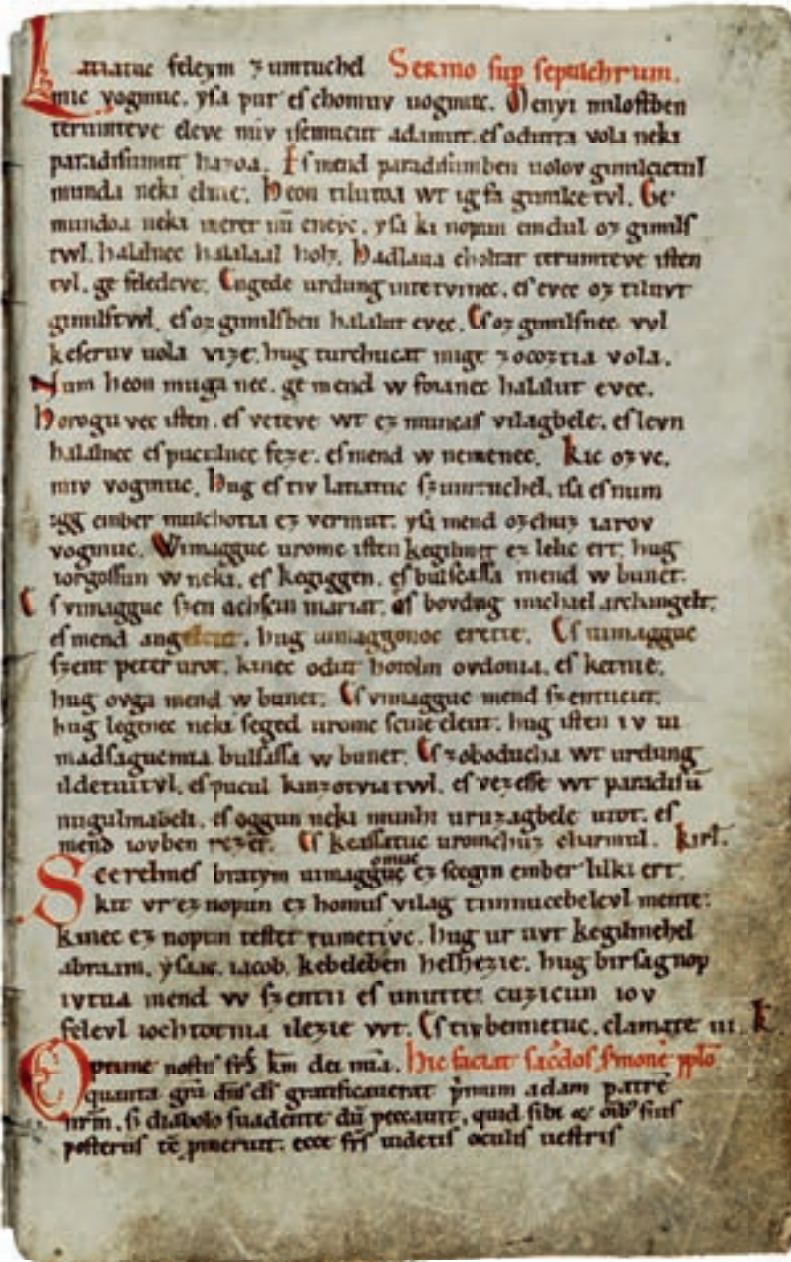
A tihanyi apátság alapítólevelében található a legrégebbi, eredeti latin oklevélben fennmaradt magyar szavak.

Az első eredetiben fennmaradt hiteles oklevelünk.

I. András 1055-ben az alapítólevélben íratta össze a monostor birtokát.

Halotti beszéd és könyörgés (1195 k.)

1195 körül készült,
a Pray-kódexben
található.

A legrégebbi
fennmaradt
magyar nyelvű
szövegemlék.

1813 óta az
Országos Széchényi
Könyvtárban őrzik.

Első részletét
Pray György jezsuita történész
tette közzé 1770-ben.

Toldy Ferenc
nevezte elsőként
Halotti beszédnek.

Ómagyar Mária-siralom (13. sz. közepe)

”

vele b. syrolm. e. h. u. d. e. h. l. o. n. s. y.
r. u. l. m. e. l. s. e. p. e. d. y. t. b. u. o. l. o. p. t. e.
e. p. e. d. e. - v. a. l. i. s. t. h. v. y. l. a. g. u. m.
t. u. l. s. y. d. o. u. s. o. d. u. m. t. u. l. o. z. o. s.
u. r. t. e. n. d. e. m. u. l. - O. e. n. e. f. o. s. u. o. d. u.
e. r. z. e. n. y. s. y. a. d. i. u. m. s. y. r. o. n. a.
n. i. a. c. h. e. t. e. t. u. n. e. h. o. b. u. a. b. e. l. e. u. l.
b. y. n. i. u. l. i. h. a. d. i. - S. e. o. m. e. n. k. u. m. e. l.
a. r. a. d. e. n. i. u. m. h. u. o. l. f. i. n. e. l.
t. h. e. u. o. d. i. u. s. h. u. l. l. o. t. h. y. e. e. n. i. u.
b. y. n. i. u. m. o. l. a. l. o. c. h. y. n. v. y. l. a. g. u. m.
u. l. a. g. a. v. i. g. i. l. i. a. - u. r. a. g. a. t. e. f. e. r. i.
e. n. b. y. n. i. a. c. h. u. l. u. o. l. f. e. s. t. i. v. u. s.
u. o. l. e. t. h. u. l. - S. y. n. e. q. u. e. m. e. n.
f. i. u. s. e. s. e. o. m. e. u. l. - S. e. o. g. e.
m. u. l. s. e. p. t. e. m. u. s. u. r. u. s. h. o. l. l.
u. r. o. n. i. - S. y. r. o. l. m. o. r. f. i. l. i. a.
p. a. t. r. i. u. m. t. h. e. t. h. e. r. e. p. t. b. y. u. l. e. t.
t. a. n. t. i. h. o. m. o. b. e. l. b. u. a. q. u. i.
f. i. n. i. t. a. n. y. m. b. y. u. l. h. y. u. l.
u. o. l. e. t. h. a. l. a. t. e. s. t. i. m. e. n. t. e. r. e. g. e.
d. u. m. e. l. l. e. n. m. a. g. n. a. n. i. u. m. u. r. o.
d. i. n. i. b. y. e. h. v. y. l. a. g. f. e. l. l. e. m.

A 13. század utolsó harmadában keletkezett.

1922-től őrizték a Leuveni Egyetemi Könyvtárban.

Az első fennmaradt magyar nyelvű vers.

1982-ben került az Országos Széchényi Könyvtárba.

Áttekintés

A stilisztika a nyelvi eszközök felhasználásával, azaz beszédbeli szerepével és hatásával foglalkozik. Átfogó és összetett, az irodalomtudománnyal is szoros kapcsolatban álló tudományág.

A szépirodalomban az esztétikai törekvések eredményeként a nyelvi elemek – a hangtól a szövegig – többszörösen jelennek meg. Ezért a művészi vagy művészi szándékú nyelv sűrítettebb a mindennapi nyelvhasználatnál.

A korstílus egy-egy időszak, (művelődéstörténeti) kor művészetét általánosan jellemző stílusjelenségek összefoglaló neve, amely lehet a korszakot meghatározó stílusirányzat neve is. Korstílus például a barokk és a romantika. A stílusirányzat egy vagy több művészeti ág alkotóit jellemző stíluselemek együttese.

A stílusirányzatok (vagy stílusáramlatok) alkotóit közös stílussajátságok kapcsolják össze. Akárcsak az egyes korszakok között, az irányzatok között sincs éles határ (például: a rokokó a felvilágosodás időszakának egyik meghatározó stílusirányzata, azonban a romantika kezdetén is jelen van). Egy-egy alkotó művében is megjelenhetnek az egyes stílusirányzatok egymást követően, de keveredhetnek is egymással.

A magyar szépirói stílus nagyobb stílusorszakainak legfontosabb nyelvi jellemzőit és példaként néhány kiemelkedő író, költő nevét így foglalhatjuk össze:

STÍLUSKORSZAK, STÍLUSIRÁNYZAT	NYELVI JELLEMZŐK	PÉLDÁK A MAGYAR IRODALOMBÓL
A magyar középkor irodalma (13–15. sz.)	A latin nyelv stílusformáinak átvétele, az ősi, beszélt magyar nyelv és népköltészet stíluselemeinek használata; előzményeket sejtető nyelvi tömörség (sűrítő igeneves formák, alliteráció, a rímek)	<i>Halotti beszéd</i> <i>Ómagyar Mária- siralom</i> <i>Érdy-kódex</i>
A magyar reneszánsz (a 16. sz. második fele)	Finom műgond, antikizálás: az antik versformák és motívumok utánzása, harmónia és szépség; természeti metaforák, díszítő halmozás; a vágáns dalok, virágénekek fordulatai	Tinódi Lantos Sebestyén Balassi Bálint
A manierizmus (a 16. sz. vége)	A barokkot bevezető átmeneti stílus, stíluseszmenye a pompa, bravúros rímek, meghökkentő képek, nyugtalanságot kifejező zaklatott mondatformák	Rimay János
A barokk (17–18. sz.)	Hatásosság: pátosz, meggyőzés, formai bravúr, látomásos túlzás, antik képi elemek, pompás díszítő metaforák, körmondat	Pázmány Péter Zrínyi Miklós
A rokokó (a 18. sz.)	A barokkból kinövő stílus; a játékoságot, derűt sugárzó stílusformák kedvelése; aprólékosság, kecsesség, finomság, idilli hangulat-teremtés, miniatűr-kultusz (kicsinyítés)	Csokonai Vitéz Mihály
A klasszicizmus (18. sz. második fele)	A klasszikus ókor mintáinak követése. Stílári fegyelem, retorikus-ság, választékosság, egyszerű képek, időmértékes ritmika: nyugodt pátosz teremtése a hangzásban. A ráció formanyelvét követő arányos mondattagolás és elrendezés, logikus, meggyőző, sokszor felhívó és mozgósító erővel	Batsányi János Berzsenyi Dániel Csokonai Vitéz Mihály Kazinczy Ferenc
A szentimentalizmus (a 18. és 19. sz.)	A klasszicizmust, a rokokót és a romantikát kísérő stílus: érzelmi lázadás, a be nem teljesült vágyak miatti sóvárgás, lemondás; finom szóanyag	Csokonai Vitéz Mihály Kölcsey Ferenc
A romantika (19. sz.)	Felfokozott személyesség és ihletettség; szuggesztív, dinamikus, látomásos, egyéni szóalkotások, merész képzetársítások, zeneiség, a színek pompája	Jókai Mór Vörösmarty Mihály

STÍLUSKORSZAK, STÍLUSIRÁNYZAT		NYELVI JELLEMZŐK	PÉLDÁK A MAGYAR IRODALOMBÓL
A biedermeier (a 19. sz. eleje)		A polgárosuló nemesség ízlését kifejező nyelvhasználati mód: családi érzelmek, intimitást adó helyzetek, a szerelem, a barátság finomkodó, érzelgős megszólaltatása (almanach-[évkönyv]irodalom)	Bajza József
A népies realiztikus stílus (a 19. sz. negyvenes évei)		A romantikával párhuzamos; a korábbi utánzó népies stílus természetes önkifejezéssé válik; igazodás a mindennapi beszélt nyelvhez; egyszerűsége, természetessége, közérthetőségre törekvés, sok tájnyelvi kifejezés, egyszerű mondatformák, az élőbeszéd ritmikájának követése	Arany János Petőfi Sándor
A realizmus (19. sz.)		Törekvés a jelenségek valóságghű ábrázolására, a mindennapi beszéd követése, a valóság pontos megfigyelése, életszerűség: köznapis társalgás módján folyó párbeszéd; művészi erővel alkalmazott szabad függő beszéd, a kiejtés szerinti írás hangsúlyozásával közelít az élőnyelvhez	Mikszáth Kálmán Móricz Zsigmond
A naturalizmus (a 19. század vége)		Valóságábrázolás dokumentumszerű leírásban; a beszélt nyelv keveredése az argó elemeivel; a mindennapi nyelv mondatformái: hiányos mondatok, elhallgatások, szaggatott szövegszerkezet	Móricz Zsigmond
A szecesszió (a 19–20. sz. fordulója)		Keveredik a korabeli stílusirányzatokkal; szemléleti forrása a kiábrándultság és a változtatni akarás; feltűnő dekorativitás: jellegzetesen stilizáló szóhasználat, a mondat- és szövegszerkesztés zeneisége; rímek, alliterációk, jelzőhalmozás; a mellérendelő mondat szerkezetek kígyózó fonala felidéri a képzőművészetből ismert indázó növényi ornamentikát	Ady Endre Babits Mihály
Az impresszionizmus (az 1890-es évektől)		Pillanatnyiség, érzéki benyomások és élmények: szinesztéziák, jelzők, jelzős szerkezetek, halmozás, nominális stílus (ún. jelzőstílus)	József Attila Krúdy Gyula Szabó Lőrinc
A szimbolizmus (a 19. sz. második felétől)		Az új életérzés kifejezése sejtető, felfokozott képekkel, szimbólumokkal, a szó jelentésének gyakori kitágítása (önálló szimbólumrendszerek, pl. Ady Endre)	Ady Endre Babits Mihály
Az avantgárd (a századfordulón jelentkező modernnek törekvése, stílusforradalma)	futurizmus	Teljes nyelvi szabadság, dinamikus kifejezésmód, a szavak szabad egymás mellé helyezése, a központozás elhagyása a tér- és időbeli egyidejűség érzékeltetése a szimultaneizmus technikájával	Kassák Lajos
	expresszionizmus	Belső élmények kivetítése a világra, erőteljes igék, igenevek, túlzó képek, indulatszók, felkiáltások, látomásos metaforák, feszültté váló elbeszélő stílus (ún. igestílus)	Németh László
	szürrealizmus	A tudatalatti és az álom rétegeinek megragadása, látomásos képek, egyéni asszociációk, montázs technika (a groteszk és az abszurd a szürrealizmusból fakad)	József Attila
A népies stílus (a két világháború között)		Beszédszerűség, népnyelvi források, nyelvjárásiasság, szociográfiai hitelesség	Illyés Gyula Móricz Zsigmond Tamási Áron
Tárgyas-intellektuális stílus (új tárgyiasság)		Intellektualizálódás, analízis, önmegszólítás, meditáció, konstruktivist szerkezet, képátszövődés (komplex kép)	Nemes Nagy Ágnes
Neoavantgárd		Avantgárd és szürrealista irányzatok felújítása, „mágikus” szürrealizmus	Pap Tibor Nagy Pál
Posztmodern		Jelentéshordozó nyelv helyett jelentésteremtő nyelv (nem kifejezi, hanem létrehozza tárgyát), szöveghez kötött technika, nyelvközpontúság, intertextualitás, stíluspluralizmus	Esterházy Péter Temesi Ferenc

Kérdések, feladatok

- ▶ 1. Válassz egy korstílust és készíts jellemzőiről egy vázlatot!
- ▶ 2. Milyen stílusirányzatot (stílusáramlatot) tükröznek a következő példák? Nevezd meg a stílussajátosságokat, határozd meg a stílust, a korszakot! Nézz utána az idézett művek szerzőinek és műfajainak!

a) „Hősvértől pirosult gyásztér, sóhajtvá köszöntlek,
Nemzeti nagylétünk nagy temetője Mohács!
Hollószárnyaival lebegett a zordon enyészet,
S pusztító erejét rád viharozta dűhe,
S vak diadalma jelét robogó villámival itten
Honni vitéz seregink holttetemikre süté.”

b) „Rózsaszínnel játszadoznak
Két virító orcáid,
Rózsamézzel harmatoznak
Csókra termett ajkaid.”

c) A várakozás csarnoka. Hatalmas, börtönszürke hodály.
És a villamosok jönnek, jönnek. A körutakról,
az utcákról és a mellékutcákról. Terekről, gyárak
környékéről, kültelekekről. Porosan, derékig sáro-
san, hólétől csatakosan. De most már megsza-
baldtak az utasaiktól. Lerázták őket. Hazatérnek.

d) „– Balog – intett neki a brigádvezető –, jöjjön ide.
Balog Mihály a fortyogó kátrányt figyeli, azon
gondolkodik, hogy tegyen-e még a tűzre. Egy
lépést tesz oldalra, onnan nézi a hordó alját, a
felcsapó lángot. Gumicsizmát hord, a térdénél
elhasadt a nadrágja, s a térdkalácsa úgy kandi-
kál ki a nadrágból, mint egy sovány ököl. Maga
Balog Mihály is sovány ember. Más falubelije is
– akikkel együtt dolgozik – csak Sovány Balognak
hívják. Nem szereti, ha így nevezik, szívesebben
hallja, ha csak Mihálynak szólítják. A brigádveze-
tő meg úgy hívja, hogy Balog.
Megfordul, és csak most veszi észre, hogy be-
szélni akarnak vele.”

e) „Úgy érzem magamat, mintha Isten kezembe adta volna a tárogtatót, mely felkiáltja a halottakat, hogy ha vétkesek vagy gyengék, örök halálba visszasülyedjenek; ha pedig van bennük életerő, örökre ébredjenek. Önöknek, uraim, Isten kezökbe adta a mai határozattal, melyet indítványomra hozandának, határozni e nemzet élete és halála felett.”

f) „Benn a hatalmas teremben már forrt, nyüzsgött, csuklott az egyberázott élet. A már sűrű teremben felgerjedt nők gesztikuláltak, vitatkoztak, mely néha visítással csapott fel. Sovány, rajongó nők világítóan fényes, szürke szemmel, hegyes könyökkel, szegletes vonásokkal, elnyúlt ovális arccal. Túl szélesre nyílt őszirózsák, nagy, férfihívó szemekkel, vastag csemcsegő ajakkal. A szerelem szétnyílt napraforgói, akik odafeküsznek az új ideák alá, hogy még ott is odaadhassák magukat.”

g) „Végül a halott várost látta. Nemcsak látta: de ott bolyongott a mustársárga házak, félig és teljesen összeomlott házak labirintusában;
Á.-t, a feleségét kereste. A menedéket nyújtó szoba, az íróasztal, az óra, a rejtett és el nem rejtett üvegek szintén eltűntek, érezte, mindörökre. Egy percig felülnézetből látta a várost, az előtérben kőcsipkés mellvéd, árkádok, aztán ismét a mellvéd kőcsipkés félkörben határolnak egy bástyát... A naptól mustársárgán villogó házak romjai a legkülönbözőbb geometriai formákat öltötték. A férfi hol a sárga porban botladozott a sárga kövek között, hogy átjutva a városon, találkozhassék a feleségével, hol ismét felülnézetben látta a várost és önmagát is, ahogy botladozik a romok labirintusában...”

- ▶ 3. A metafora mely típusát tartalmazzák a következő idézetek? Nevezd meg a szóképeket!

a) „A füstfellegecskében nagyapám arcát látom,
szakállának a szúrását érzem a homlokomon.
Fehér virág a szakállá.”
(Sütő András: *Anyám könnyű álmot ígér* – részlet, 1970)

b) „Férfikor jön az ifjúságra,
életed gyümölcsös ága”
(Juhász Ferenc: *Rezi bordal* – részlet, 1955)

c) „A szürke fűzfák egyre komorabban
Guggolnak a bús víz holt ága mellett.”
(Juhász Gyula: *Magyar táj, magyar ecsettel* – részlet, 1912)

d) „Alvó szegek a jéghideg homokban”
(Pilinszky János: *Négysoros* – részlet, 1955)

e) „Szeptember szép szultánja, ősz”
(Tóth Árpád: *Szeptemberi szonett* – részlet, 1910)

f) „Mióta készülök, hogy elmondjam neked
szerelmem rejtett csillagrendszerét”
(Radnóti Miklós: *Tétova óda* – részlet, 1943)

► 4. Milyen szóképet tartalmaznak a következő idézetek? Nevezd meg a szóképeket! Mi a szerepe a művészi kifejezésmódnak?

a) „Reggel van még, de már készülődik az este”
(Csoóri Sándor: *Zárd rám az ajtót* – részlet, 2000)

b) „Lelkem részeg szavak örök-mogorva csősze”
(József Attila: *Bús énekhívás* – részlet, 1922)

c) „Elfeküdt már a nap túl a nádas réten”
(Arany János: *Toldi* – 1846)

► 5. Hasonlítsátok össze, hogy ugyanazt a költői gondolatot különböző korokban milyen költői eszközök fejezik ki!

„Az a fáraói ambíció,
hogy nyomot hagyjak magam után,
úgy érzem, nem teng bennem túl.

Valószínűleg már Horatius is hülyéskedett,
amikor azt írta, hogy készen áll
ércnél maradóbb emlékműve,
mert azt, hogy »non omnis moriar«
»nem halok meg egészen« helyett
inkább »nem halok meg egészben«-nek kéne érteni.”
(Kórizs Imre: „Ércnél maradóbb” – részlet, 2013)

„Áll ércnél maradóbb művem, emelkedett
emlékem, s magasabb, mint a királyi sír,
és sem kapzsi vihar, sem dühös északi
szél nem döntheti már földre, se számtalan

évek hosszú sora, sem rohanó idő
Meg nem halhatok én teljesen: elkerül
téged, síri folyó, jobb felem; és nevem
folyton fényesedik, míg Capitolium

dombján megy föl a pap és véle a néma szűz.
Mondják majdan, ahol zúg sebes Aufidus,
s hol pór népe fölött Daunus uralkodott
tikkadt földjein: én zengtem először, én

lentről-jött s meredek csúcsra jutott, görög
verset római lant húrjain. Érdemed
büszkévé tegyen, és fürtjeimet babér-
lombbal, Melpomené, áldva övezd körül.”
(Horatius: *Melpomenéhez*, Kr. e. 23. Devecseri Gábor fordítása)

„Véghöz vittem immár nagyhirű munkámat,
Melyet irigy üdő, sem tűz el nem bonthat,
Sem az ég haragja, sem vas el nem ronthat,
Sem az nagy ellenség, irigység nem árthat.

És mikor az a' nap eljün, mely testemen
Csak uralkodhatik, fogyjon el éltemen
Hatalma: magamnak ugyan nagyobb részem
Hordoztatik széllel az magas egeken. [...]

De hiremet nemcsak keresem pennámmal,
Hanem rettenetes bajvivó szablyámmal:
Míg élek, harcolok az ottoman hóddal,
Vigan burittatom hazám hamujával.”
(Zrínyi Miklós: *Szigeti veszedelem* – részlet, 1647–1648)

„Emléket állítottam szürke üszkén
az életnek, mely lassan elkopott:
egekbe szökken s felülmúlja büszkén
a híres Sándor-oszlopot.

Nem múlok el, ha testem porrá vedlik,
hárfaként zengő lélek leszek én,
dicsfény övezi arcom, valameddig
egy költő él a földtekén. [...]

Rólam beszélvén, milliók zokognak,
mert gyermekem a bús, férges paraszt,
mert szabadságról zúgtam zsarnokoknak
s hallottam minden jajt, panaszt.”
(Alekszandr Szergejevics Puskin: *Exegi monumentum* – részlet,
1836, Dsida Jenő fordítása)

Nem irodalmi és szépirodalmi szövegek összehasonlítása

Ugyanarról másképpen

- ▶ 1. a) Olvasd el a következő szépirodalmi és nem irodalmi szövegeket, majd hasonlítsd össze őket az alábbi szempontok alapján!

„Fellegi bérceiden, ó Drégel vára, kereslek, merre valál? tornyod honnan emelte fejét? Szondi hol állt? repedő kebelén hol csorga le vére? Nyughelye hantjai közt hol nyög az estveli szél? Pusztá vagy, ó, kiomlott vér szent helye! néma homály leng vad bokor árnyaiban szirteid orma felett. Ah, de romod tetején az örök hír égi virága csillagi fényében száradok óta virul.”

„Drégelyvár romjaiból már csak csekély részlet maradt ránk, mert amit a török ostrom még meghagyott, tovább pusztította az idő. Régészeti feltárására eddig még nem került sor, s így a csekély rommaradványból csak következtetni tudunk a vár eredeti formájára. Alakja valószínűleg követte a hegykúp platójának formáját. Az északnyugati falak még majdnem teljes magasságukban állnak.”

„Felhőbe hanyatlott a drégeli rom, rá visszasüt a nap, ádáz tusa napja; szemközt vele nyájas, szép zöld hegy-orom, tetején lobogós hadi kopja... Hadd zúgjon az álgyu! pogány Ali mond, és pattog a bomba, és röpked a gránát; minden tüzes ördög népet, falat ont: töri Drégel sziklai várát.”

„Tán ezen a kacskaringós kocsúton ment fölfelé, tele aggodalommal szívében Márton, az orosz pap, akit ádáz Ali küldött követül az elszánt, neves vitéz Szondy Györgyhoz, Drégelyvár paraszti származású kapitányához: adná meg magát, hiábavaló a védekezés. Történt ez 1552 július havának nyolcadik napján.”

- Mi a fő téma, amely minden szövegben ugyanaz?
- Miért más a megnyilatkozás módja?
- Milyen nyelvi eszközökben mutatnak eltérést a különböző szövegek?

b) A fő témának megfelelően gyarapítsd a szövegváltozatokat!

túraajánlat

lexikoncikk

tanácsadó blog

előadásvázlat az osztályban tartandó előadáshoz

Egy örök téma – A Tisza

- ▶ 1. Milyen földrajzi ismereteink vannak a Tiszáról? Írj egy lexikoncikket róla!

- ▶ 2. Hány szakaszra osztja a Tiszát a földrajz? Hogy írjuk le helyesen ezeket a szakaszokat?
- ▶ 3. Mindegyik szakaszért egy-egy vízügyi igazgatóság felel. Hogy írjuk le ezek nevét?
- ▶ 4. Gyűjtsd össze a folyásirány szerint haladva felülről lefelé a Tisza jobb és bal oldali mellékfolyóinak a nevét! Mit tudsz elmondani a folyók nevének helyesírásáról?
- ▶ 5. Honnan ered a Tisza neve? Hol nyomozhatunk utána?
- ▶ 6. Milyen ökológiai kérdések vetődnek fel a Tisza kapcsán? Fogalmazd meg röviden!
- ▶ 7. Gyűjtsetek össze a Tisza jellemző szókészletét!

Halászat, halak

Vízi közlekedés

- ▶ 8. Nyomozd ki, hogy honnan ered, mire utal a *szőke Tisza* kifejezés?
- ▶ 9. Mi a *tiszavirág*? Milyen környezetekben használhatjuk a szót?
- ▶ 10. A Tiszához számos szólás, megnevezés kapcsolódik. Mi ezeknek az eredete, jelentése?

A Tisza a legmagyarabb folyó.

Akkor még a Tisza vize is másfelé folyt.

Ki a Tisza vizét issza, vágják annak szíve vissza.

Sok víz lefolyik (még) addig a Tiszán.

- ▶ 11. a) A Tisza bevonult az irodalomba is. Nagyon sok költőnk írt verset a Tiszáról. A legismertebbek közé tartozik Petőfi Sándor *A Tisza*, Ady Endre *A Tisza-parton* és Juhász Gyula *Tiszai csönd* című költeménye. Keresd meg őket a könyvtárban vagy az interneten (pl. mek.oszk.hu oldalon)! Olvasd el őket, és hasonlítsd össze a három verset a következő szempontok alapján!
- Jellemző költői képek (képszerűség)
 - Egyértelmű – többértelmű szavak, szerkezetek összevetése, magyarázata
 - Mondatszerkesztés: mondatthatárok, mondatfajták tartalom szerint, szerkezet szerint, modalitás alapján. Mi ezek szerepe?
 - Melyek az egyes versek fő stílusjegyei, milyen stíluskorszakba, stílusirányzatba sorolhatók az egyes versek?
- b) Gyűjts te is verseket a Tiszáról! Válassz egyet közülük, majd elemezd a fenti szempontok szerint!
- ▶ 12. a) Petőfi *A Tisza* című versét Watson Kirkconnel angolra is lefordította. Az angolul tanulók olvassák fel hangosan a verset! Olvassátok fel két nyelven, párhuzamosan a verset: egy magyar versszakot kövessen egy angol versszak!

Petőfi Sándor: A Tisza (részlet)

A Tisza

Nyári napnak alkonyúlatánál
Megállék a kanyargó Tiszánál
Ott, hol a kis Túr siet beléje,
Mint a gyermek anyja kebelére.

A folyó oly símán, oly szelíden
Ballagott le parttalan medrében,
Nem akarta, hogy a nap sugára
Megbotoljék hajjai fodrába'.

Síma tükrén a piros sugárok
(Mint megannyi tündér) táncot jártak,
Szinte hallott lépteik csengése,
Mint parányi sarkantyúk pengése.

Ahol álltam, sárga fövény-szőnyeg
Volt terítve, s tartott a mezőnek,
Melyen a levágott sarju-rendek,
Mint a könyvben a sorok, heverték.

Watson Kirkconnel fordítása (részlet)

The Tisza

When in the dusk a summer day had died,
I stopped by winding Tisza's river-side,
just where the little Túr flows in to rest,
a weary child that seeks its mother's breast.

Most smooth of surface, with most gentle force,
the river wandered down its bankless course,
lest the faint sunset-rays, so close to home,
should stumble in its lacery of foam.

On its smooth mirror, sunbeams lingered yet,
dancing like fairies in a minuet;
one almost heard the tinkle of their feet,
like tiny spurs in music's ringing beat.

Low flats of yellow shingle spread away,
from where I stood, to meet the meadow hay
where the long shadows in the after-glow
like lines upon a page lay row on row.

(Watson Kirkconnel fordításának forrása: *In Quest of the Miracle Stag: The Poetry of Hungary*.
Ed.: Adam Makkai. University of Illinois Press, Urbana, Chicago & London, 2000. 385–387.)

- b) Vajon mit mond *A Tisza* című vers egy magyarnak és egy angolul olvasónak?
c) Az angolul tanulók végezzék el a fordítás összevetését az eredeti verssel!
d) Mennyire hangzashű, mennyire szöveghű a fordítás?
e) Hogyan oldja meg a fordító a magyar tájszavak fordítását?
f) Mennyire adható vissza az angolban a magyar szöveg archaizmusa?
g) Petőfi *A Tisza* című versében egy mély nyelvfilozófiai gondolat is rejlik: „Oh természet, oh dicső természet!
/ Mely nyelv merne versenyezni véled? / Mily nagy vagy te! mentül inkább hallgatsz, / Annál többet, an-
nál szebbet mondasz.” A 20. századi nyelvfilozófusnak, Ludwig Wittgensteinnek van egy híres mondása:
„Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell”. Fejtsd ki gondolataidat ennek kapcsán!

I. A magyar nyelv története

Szinkronikus nyelvészet

A szinkronikus vagy **szinkrón** (egyidejű) nyelvészet a nyelvek „jelenlegi”, aktuális állapotának tudományos vizsgálatával foglalkozik. A **szinkrónia**, a nyelv „jelenlegi” állapota körülbelül egy emberöltőnyi időt fog át.

Diakronikus nyelvészet

A diakronikus vagy **diakrón** nyelvészet a nyelvek jelenét megelőző állapotok, illetve általában a nyelvi változások tudományos vizsgálatával foglalkozik. A történeti kutatás feladata a nyelvek rokonsági viszonyainak feltárása is.

A történeti kutatás segédeszközei

- a nyelvelmékek,
- a régi nyelvtanok,
- a rokon nyelvek,
- a kontaktusnyelvek (az egymással érintkező, de nem rokon nyelvek),
- a nyelvjáráások,
- a jelenlegi nyelvállapot.

A nyelvi változás

Minden élő nyelv folyamatos változásban van. A nyelv minden részrendszere változik, a szókészlet változása azonban gyorsabb, és a beszélők számára jobban észrevehető, mint a nyelvtani szabályok vagy akár a hangok változása. A szókészlet változása magában foglalja új elemek (**neologizmusok**) megjelenését, régies, ritkán használt elemek (**archaizmusok**) kihalását, valamint a szójelentések változását is.

A nyelvcsaládok

A nyelvcsaládok tagjai olyan nyelvek, amelyeknek a gyökerei egy feltételezhető közös ősnyelvre vezethetők vissza. Az európai nyelvek többsége az **indoeurópai** nyelvcsaládba, kisebb részük az **uráli (finnugor)** nyelvcsaládba tartozik. A finnugor nyelvcsalád az uráli nyelvcsalád egyik ága, amelynek a magyar is tagja. A finnugor nyelvek általában agglutinálóak.

Nyelvrokonság

Nyelvek közötti, történeti jellegű kapcsolat. A nyelvrokonság a nyelvek rendszerszerű hasonlóságaiiban mutatkozik meg, amelyek azonban csak a tudományos kutatás számára világosak, a beszélők nem, vagy alig érzékelik azokat. Két nyelv hasonlóságát eredményezheti a nyelvrokonságon kívül a nyelvek közötti tartós, intenzív érintkezés is. A nyelvrokonság nem azonos az **antropológiai rokonsággal**, amely az ősök genetikai kapcsolatán alapul. A nyelvrokonság bizonyítékai a nyelvek **alapszókincsének** tagjai közötti **rendszeres hangmegfelelések** és egyes **nyelvtani** eszközök **hasonlósága**.

Alapszókészlet

A nyelvek szókészletének legősibb rétege, amelynek szavai a legalapvetőbb, az **alapnyelv** beszélői által is ismert fogalmakra vonatkoznak. A szókincsnek ez a rétege kevésbé változékony, így alkalmas nyelvek régmúltjának, rokonsági viszonyainak vizsgálatára. Az alapszókincshez általában alapvető igék, természeti jelenségek, idővel kapcsolatos fogalmak, állatok, növények, tárgyak, névmások, a testrészekre, rokonsági viszonyokra utaló szavak, valamint egyszerű számnevek tartoznak.

Alapnyelv

Jelenlegi rokon nyelvek beszélőinek ősei által a távoli múltban feltételezhetően beszélt közös nyelv. Az alapnyelvek a belőlük származó rokon nyelvek összehasonlító vizsgálatával kikövetkeztethetők és **rekonstruálhatók**.

Rendszeres hangmegfelelések

A rokon nyelvek alapszókincsének hasonló jelentésű szavaiban mutatkozó szabályosság. Rendszeres hangmegfelelésről beszélünk, ha két rokon nyelv hasonló jelentésű alapnyelvi szavaiban azonos pozícióban (pl. szó elején, két magánhangzó között) azonos vagy hasonló hangok fordulnak elő. A finnugor nyelvekben szókezdő helyzetben előforduló *p*-k helyett például magyar szavakban általában *f* fordul elő.

Történeti-összehasonlító módszer

A nyelvrokonság bizonyítására használt tudományos módszer. Lényege a nyelvek alapszóképzetének hasonló jelentésű tagjai között meglévő rendszeres hangmegfelelések és grammatikai egyezések megállapítása.

A magyar nyelv korszakai

A magyar nyelv történetét a beszélőközösséget ért történelmi-kulturális fordulópontok szerint meghatározott időszakokra osztjuk. Ezek (a történelmi korszakolás mintájára) az ősmagyar, ómagyar, középmagyar, újmagyar és a jelenleg is tartó újabb magyar kor.

Ősmagyar kor

A magyar nyelv történetének kb. Kr. e. 1000-tól, a magyar nyelv önálló életének megkezdésétől Kr. u. 896-ig, a honfoglalásig tartó időszaka. Az ősmagyar korból nem maradtak fenn nyelvemlékek.

Ómagyar kor

A magyar nyelv történetének leghosszabb, a honfoglalástól (896) 1526-ig, a mohácsi vészig tartó időszaka. Az ómagyar kori nyelvi változások vizsgálatához számos **nyelvemlék** áll rendelkezésünkre.

Nyelvemlék

A jelenlegit megelőző nyelvallapotból származó nyelvi anyag; a nyelvtörténeti kutatás elsődleges forrása. A nyelvemlékek lehetnek **szórványok** vagy **szövegemlékek**, formájuk lehet kézírásos, nyomtatott vagy hangzó.

Szórványemlék

A nyelvemlékek egyik típusa; idegen nyelvű szövegben található magyar szavak, szó szerkezetek, mondatok, amelyek nem alkotnak összefüggő szöveget. Az első magyar szórványemlék 950 körül keletkezett. Konsztantinosz Porphürogenétosz (Bíborbanszületett Konstantin) császár *A birodalom kormányzásáról* c. görög nyelvű művében néhány magyar szó, főleg tulajdonnevek (Álmos, Árpád, Levente, Levédia stb.) található. Az első jelentős magyar szórványemléket *A tihanyi apátság alapítólevele* tartalmazza, amely 1055-ben keletkezett. A latin nyelvű szövegben több magyar nyelvű szó szerkezet is található, amelyek már alkalmasak a korabeli nyelvtan egyes vonásainak vizsgálatára is.

Szövegemlék

Egy adott nyelv összefüggő szöveget alkotó mondataiból álló nyelvemlék. A magyar nyelvemlékek közül a legkorábbi szövegemlék a *Halotti beszéd és könyörgés*, amely a 12. században keletkezett. A szövegemlékek közül az első irodalmi alkotás (vers) a 14. század elején keletkezett *Ómagyar Mária-siralom*.

Középmagyar kor

A magyar nyelv történetének 1526-tól, a mohácsi vésztől a magyar felvilágosodás kezdetéig (1772) tartó időszaka.

Újmagyar kor

A magyar nyelv történetének a magyar felvilágosodás kezdetétől (1772) az első világháborút lezáró trianoni békeszerződésig (1920) tartó korszaka. Ebben az időszakban ment végbe a nyelvújítás, és ekkor alakult ki a magyar nyelv egységes, beszélt és írott **normája**.

Nyelvújítás

Egy nyelv életébe való tudatos beavatkozás a nyelv fejlesztésének szándékával. A magyar nyelvújításnak nevezett időszak az újmagyar kor kezdetétől körülbelül száz éven keresztül, elsősorban írók, költők részvételével zajlott. Elsődleges célja a szókincs mesterséges megváltoztatása, az idegen szavak magyar elemekkel való pótlása volt. Számos ma is gyakran használt magyar szó nyelvújítási alkotás.

Neológus

A magyar **nyelvújítás** időszakában az idegen szavak ellen, a magyar szóképzlet megújításáért küzdő eszmeileg nem teljesen egységes csoport. Vezetőjük **Kazinczy** Ferenc volt. A szóképzlet bővítését a következő módszerek alkalmazásával végezték:

- szóalkotás,
- szóképzés,
- szóösszerántás,
- idegen szavak fordítása, tükörfordítása,
- elavult szavak, archaizmusok felélesztése,
- nyelvjárási elemek elterjesztése.

Ortológus

A magyar nyelvújítás időszakában a neológusok túlzott szómagyarításai ellen küzdő csoport, amely eszmeileg nem volt teljesen egységes. Híres gúnyiratuk a *Mondolat*.

Újabb magyar kor

A magyar nyelv történetének a trianoni békeszerződéssel (1920) kezdődő és jelenleg is tartó időszaka, amelynek legfőbb jellemzője, hogy kialakult a magyar nyelv kettős, többségi és kisebbségi helyzete. Határokon belül a nyelvi norma hatásának erősödése, a nyelvjárások visszaszorulása, a határokon kívül az egységes norma hatásának gyengülése, a többségi nyelv hatását tükröző nyelvváltozatok kialakulása jellemzi.

A szókészlet rétegei

A nyelvek szókészletén belül **eredet** szempontjából három nagy csoportot különíthetünk el:

- alapnyelvi elemek,
- idegen eredetű elemek,
- belső keletkezésű elemek: a nyelv önálló életében, többnyire alapnyelvi és/vagy idegen eredetű elemekből alkotott lexémák.

Alapnyelvi szókészlet

Egy nyelv szókészletének azon elemei, amelyek a nyelv önálló életének megkezdésekor már a szókincs részei voltak. Jelentés szempontjából általában az **alapszókészlet** tagjai tartoznak ide.

Idegen eredetű szókészlet

Olyan elemek, amelyek a nyelv önálló életének megkezdése után, idegen nyelvekből kerültek a szókészletbe. Az idegen eredetű szókészlet részei az **idegen szavak és a jövevényszavak**. A magyar nyelvbe legnagyobb számban török, szláv és latin, valamint német jövevényszók kerültek be. Az újabb magyar korban a szókincs elsősorban angol eredetű elemekkel bővül.

Idegen szó

Valamely idegen nyelvből átvett szó, amelyet egy adott nyelv beszélői használnak és megértenek, azonban inkább az idegen nyelv és nem saját nyelvük részének tartják.

Jövevényszó

Egy nyelv szókészletének azon elemei, amelyek idegen eredetűek, azonban széles körű elterjedtségük és az átvevő nyelvhez történő hangtani, írásmód szerinti alkalmazkodás következtében a beszélők egyre kevésbé érzik idegennek. A jövevényszavakon belül jellegzetes csoportot alkotnak a **nemzetközi műveltségyszavak**.

Nemzetközi műveltségyszavak

A nyelvek idegen eredetű szókészletének olyan elemei, amelyek műveltséggel kapcsolatosak, és sok nyelvben hasonló hangzásúak (pl. *pszichológia, szimbólum*). Többségük görög–latin eredetű.

Belső keletkezésű szókészlet

Egy nyelv szókészletének azon elemei, amelyek a nyelv önálló életében keletkeztek.

Szóteremtés

Az adott nyelvben korábban nem létező szóelemek létrehozása (nem idegen szavak átvételével). Szóteremtéssel keletkeznek a hangutánzó és hangulatfestő szavak.

Szóalkotás

Új lexémák létrehozása egy nyelv szótöveinek és képzőinek felhasználásával. Két típusa a **szóösszetétel** és a **szóképzés**.

Szóösszetétel

Új lexémák létrehozása egy nyelv legalább két tömorfémájának felhasználásával.

Szóképzés

Új lexémák létrehozása egy nyelv legalább egy tömorfémájának és legalább egy képzőjének felhasználásával.

Jel- és ragszilárdulás

Nyelvtörténeti jelenség, amelynek lényege, hogy a beszélők jelekkel vagy ragokkal ellátott alakokat hosszabb idő elteltével toldalékolatlan tőnek érzékelnek. Ezen a módon jött létre a magyar **határozószók** és **névutók** többsége.

Rövidítéses továbbképzés

Új lexémák létrehozása egy fő csonkított alakjának és egy képzőnek a felhasználásával. Elsősorban becézett alakok létrehozására használjuk. Szlengszavak alkotásának gyakori eljárása.

Szóösszerántás

Új lexéma létrehozása két szó egy-egy részének (többnyire az egyik elejének és a másik végének vagy mindkét szó elejének) összeillesztésével. A felhasznált szavak lehetnek hasonló jelentésűek (pl. *citrom* + *narancs* → *citrancs*, *pedagógia* + *pszichológia* → *pepszi*) vagy egy összetett szó/szókapcsolatot tagjai (*magánszektor* → *maszek*, *rovátkolt barom* → *rovar*).

Poliszémia

Többjelentésűség; ugyanahhoz a hangalakhoz egy nyelvben több összefüggő jelentés is kapcsolódik. A már meglévő jelentésekhez metaforikus vagy metonimikus alapon csatlakozhatnak újabbak. A **metafora** hasonlóságon, a **metonímia** pedig valamilyen kapcsolaton (pl. rész-egész, ok-okozat stb.) alapul, amely a két jelölt közt fennáll.

Nyelvi norma

Egy nyelv **normatív változata** a legnagyobb tekintéllyel rendelkező változat, amit **művelt köznyelvnek** is nevezhetünk. A normához a beszélők különböző értékeket (intelligencia, társadalmi pozíció, tekintély stb.) kapcsolnak, míg más nyelvváltozatokhoz negatív tulajdonságokat társíthatnak. A normatív változatot tanítják az iskolákban és a külföldieknek, és hivatalos helyzetben is általában ennek használatát várják el – bár a szigorú normakövetés tekintetében nem egységes a nyelvészet álláspontja. A norma alapja többnyire a nyelv egy területi változata (nyelvjárása), amely nem tulajdonságai, hanem külső tényezők (pl. egy hatalmi csoport) folytán tesz szert a többenél magasabb presztízsrre.

A magyar nyelv normatív változata a 19–20. század folyamán alakult ki, több nyelvváltozat – elsősorban az északkeleti nyelvjárás és a Budapesten beszélt nyelvváltozat – keveredésével.

II. Nyelv és társadalom

Szociolingvisztika

A szociolingvisztika vagy **társasnyelvészet** társadalom és nyelvhasználat összefüggéseit, a nyelvi kompetencia és kommunikáció jellemzőit, valamint a nyelvek változatait vizsgálja. A nyelvek és nyelvváltozatok egyenrangúságát tekinti alapelvének.

Hivatalos nyelv

Az(ok) a nyelv(ek), amely(ek) használata egy adott államban semmilyen módon nincs korlátozva, sőt ismerete az állampolgárokkal szemben elvárás. Ezen a nyelven történik a törvényhozás, az oktatás. Sok országban több hivatalos nyelvet is elismernek, ami általában tükrözi a lakosság nyelvi összetételét.

Kisebbségek

Egy államon belül a többségtől egy vagy több szempontból – származás, anyanyelv, vallás, kultúra – eltérő emberek csoportjai. Bár a siket közösségek is kisebbséget, ún. nyelvi kisebbséget alkotnak, ezt a tényt sok államban még nem ismerik el. A kisebbségek élhetnek **tömbben** (összefüggő területen) vagy **szórványban** (szétszórtan), utóbbi esetben nagyobb az **asszimiláció** esélye. Az asszimilációt lassíthatja vagy erősítheti az adott állam kisebbség- és **nyelvpolitikája**.

Nyelvpolitika

Egy állam politikájának a területén beszélt nyelvekre irányuló, tervezett tevékenysége. A nyelvpolitikai törvények és intézkedések jelentős hatással lehetnek a nyelvek anyanyelvi beszélőinek megbecsültségére, társadalmi-gazdasági helyzetére. A nyelvpolitika érvényesülésének főbb területei a nyelvhasználat hivatalos színterei: az oktatás (többségi és kisebbségi anyanyelv érvényesülése, kötelező és választható idegen nyelvek), valamint a törvényhozás és a közigazgatással összefüggő intézkedések.

Nyelvi jogok

Az alapvető emberi jogok egyik, az egyén és a közösség nyelvhasználatára vonatkozó csoportja. Az állam feladata, hogy biztosítsa az állampolgárok nyelvi jogait: az anyanyelv elsajátításának és nyilvános, hivatalos használatának le-

hetőségét, az államnyelv elsajátításának lehetőségét, valamint az anyanyelven történő legalább alapfokú oktatást. Az állam feladata az is, hogy megvédje állampolgárait a nyelvi alapú **diszkriminációtól**.

Nemzetiség

A *nemzetiség* többféle jelentésben használt szó. Tágabb értelemben az etnikai származás szempontjából hasonló emberek csoportjára utal. Szűkebb értelemben egy államon belül kisebbséget alkotó, származás és/vagy anyanyelv szempontjából többé-kevésbé homogén közösségeket jelenti.

Kétnyelvűség

A kétnyelvű (vagy többnyelvű) egyén két (vagy több) nyelvet használ – nem feltétlenül azonos szinten – a mindennapi kommunikáció során. A **közösségi kétnyelvűség** egy közösség (állam, terület) sajátossága. Az **egyéni kétnyelvűség** alapvetően egy nyelvű közösségben, családon belül jön létre a nyelvi szocializáció sajátosságainak következtében.

Kettősnyelvűség

A kettősnyelvű egyén egy nyelv két változatát – a köznyelvet és anyanyelveként egy **nyelvjárást** – beszél.

Nyelvcseré

Az a folyamat, amelynek eredményeképpen az egyén vagy közösség által elsőként elsajátított nyelv helyét egy másik nyelv veszi át, mert az eredetileg használt nyelv presztízse és hasznossága csökken. Ez az egyén anyanyelvi kompetenciájának meggyengülését, végül az anyanyelv használatának teljes elhagyását jelenti. Elsősorban kisebbségi helyzetben fordul elő. Egy teljes nyelvkegyesség nyelvcsereje az adott nyelv kihalásához vezet.

Köznyelv

Olyan nyelvváltozat, amely a teljes állam területén használatos. A köznyelvi **norma** kialakulása és térhódítása általában a **nyelvjárások** visszaszorulásával jár.

Regionális köznyelv

A köznyelv nyelvjárási vonásokkal átszőtt, de a nyelvjárásoktól elkülöníthető területi változata.

Nyelvjárá

A nyelvjárások (**dialektusok**) egy nyelv területi alapon elkülönülő változatai. A jellegzetes tulajdonságaikban többé-kevésbé megegyező dialektusok **nyelvjárási régiót** alkotnak. A nyelvjárások vizsgálatával a **dialektológia** foglalkozik.

A magyar nyelvjárási régiók

A magyar nyelvterületet tíz nagyobb nyelvjárási régióra szokás felosztani, ezek közül egyik sem kizárólag a határokon belül található. Három régió a Dunántúlon (**nyugat-** és **dél-dunántúli**, valamint **közép-dunántúli-kisalföldi**), kettő pedig a Tiszántúlon (**Tisza-Körös vidéki** és északkeleti régió) helyezkedik el. A főváros térségétől északra **palóc**, délre pedig **dél-alföldi** nyelvjárásokat beszélnek. Teljes egészében Magyarország határain kívül, Románia területén található a **mezőségi**, a **székely** és a **moldvai** nyelvjárási régió.

Nyelvatlasz

Dialektológiai munka, amely térképen jeleníti meg az egyes nyelvjárási jelenségek elterjedtségét. Az eddigi legteljesebb magyar nyelvatlasz, a hatkötetes **Magyar Nyelvjárások Atlasza** 1970 és 1977 között jelent meg. 2010-ben kezdődött az *Új magyar nyelvatlasz* adatainak gyűjtése. A Geolinvisztikai Műhely révén a nyelvatlaszok online, digitalizált verzióban is elérhetők (geolingua.elte.hu).

Valódi tájzó

Olyan, kizárólag nyelvjárási beszélők által használt szó, amely érthetetlen más dialektusok beszélői számára, mivel hangalakja jelentősen eltér a hasonló jelentésben más nyelvjárásokban használt szavakétól (pl. *pityóka*), vagy sajátos fogalmat jelöl.

A határon túli magyarság

Magyarország határain kívül jelenleg közel ötmillió magyar származású ember él. Két nagyobb csoportot lehet elkülöníteni: a diaszpórában élő **emigránsokét**, akik a hazájukat politikai vagy gazdasági okból hagyták el, valamint a trianoni békeszerződés következtében az országhatárokon kívülre került őshonos magyar kisebbségeket. Jelenleg kétmilliónál több magyar él szomszédos országokban, a legnagyobb számban Romániában (**Erdélyben**) és Szlovákiában (**Felvidéken**). Az őshonos magyar kisebbség száma minden országban folyamatosan csökken a migrációnak és a nyelvcsereinek köszönhetően.

Kontaktusváltozat

Egy nyelv olyan területi változata, amely egy másik nyelvvel való intenzív érintkezés következtében számos idegen elemet, ún. **kontaktusjelenséget** tartalmaz. A szomszédos országok őshonos magyarsága a magyar nyelv kontaktusváltozatait beszéli.

Kontaktusjelenségek

Idegen hatásra bekövetkező nyelvi változások, amelyek többnyire idegen eredetű szavak és szerkezetek formájában jelennek meg, de létrejöhetnek kiejtési és intonációs változások is. A kontaktusjelenségek igen gyakoriak kétnyelvű környezetben, például kisebbségi helyzetben. A magyar nyelv határon túli változatai számos kontaktusjelenséget tartalmaznak.

Hasznos honlapok gyűjteménye

Digitális Tankönyvtár

www.tankonyvtar.hu

Magyar Elektronikus Könyvtár

www.mek.oszk.hu

Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézet

(Itt megtalálhatod az érvényben lévő helyesírási szabályzatot és az online helyesírás-ellenőrző program is segítségére lehet.)

www.helyesiras.mta.hu

Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda

www.e-nyelv.hu

Magyar Nyelv Múzeuma, Széchalom

nyelvmuzeum.hu/index.php/hu

Languages in danger

hu.languagesindanger.eu

Geolingvisztikai Műhely

geolingua.elte.hu

Madártávlatból

www.regulytarsasag.hu/madartavlatbol

Magyarság Háza

mimagyarok.com

Szabó T. Attila Nyelvi Intézet

www.sztanyi.ro

Gamma Nyelvi Iroda

www.grammar.sk

Imre Samu Nyelvi Intézet

www.isnyi.org

Hodinka Antal Nyelvi Intézet

hhrf.org/kmtf

Anyanyelvpolók Szövetsége

www.anyanyelvapolo.hu

Édes Anyanyelvünk folyóirat

edesanyanyelvunk.anyanyelvapolo.hu

Felhasznált irodalom

Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra: *Retorika*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. • A. Jászó Anna: *33 téma a szövegértő olvasás fejlesztésére*. Holnap Kiadó, Budapest, 2004. • *A magyar nyelv kézikönyve*. Szerk.: Kiefer Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003. • *A magyar nyelv könyve*. Szerk.: A. Jászó Anna. Trezor Kiadó, Budapest, 2004. • *A nyelv és a nyelvek*. Szerk.: Kenesei István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995. • Austin, J. L.: *Tetten ért szavak*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. • *Érettségi témakörök, tételek*. Szerk.: Balázs Géza. Corvina, Budapest, 1995. • Batár Levente: *A nyelvi agresszió mint a tanórai fegyelmezés eszköze a rögzített tanórákon*. In: *Modern Nyelvoktatás*, 11 (2005), 4. 19–31. • Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999. • Bárczi Géza: *A magyar nyelv életrajza*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1963. • Bencze Lóránt: *Mikor, miért, kinek, hogyan: stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban*. Corvinus Kiadó, Budapest, 1996. • Borbély Anna – Vančioné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga: *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Tinta Kiadó, Budapest, 2009. • Boronkai Dóra: *Bevezetés a társalgáselemzésbe*. Ad librum, Budapest, 2009. • Crystal, David: *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. • Dömötör Adrienne: *Régi magyar nyelvemlékek*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006. • Fehér Erzsébet: *A szövegkutatás megalapozása a magyar nyelvészetben*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. • Fercsik Erzsébet – Raácz Judit: *Kommunikáció és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2006. • Finnugur Kalauz. Szerk.: Csepregi Márta. Panoráma, Budapest, 2006. • Grice, H. Paul: *A társalgás logikája*. In: *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Szerk.: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás. Osiris, Budapest 1997. 213–227. • Hegedűs Attila: *Az anyanyelv megújult lehetőségei*. In: *Édes Anyanyelvünk*, 35 (2013), 2. 3–4. • Hofstedte, Gert: *Kultúrák és szervezetek*. VHE Kft., Budapest, 2008. • Kálmán László – Trón Viktor: *Bevezetés a nyelvtudományba*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007. • Kiefer Ferenc: *Jelentélmélet*. Corvina Kiadó, Budapest, 2007. • Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *A tömegkommunikáció szimbolikus üzenetei*. Bálint György Újságíró Iskola, Budapest, 1998. • *Kommunikáció I–II*. Szerk.: Horányi Özséb. General Press, Budapest, 2003. • Kontra Miklós: *Hasznos nyelvészet. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2010.* • *Magyar dialektológia*. Szerk.: Kiss Jenő. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. • *Magyar grammatika*. Szerk.: Keszler Borbála. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000. • *Magyar nyelv*. Szerk.: Kiefer Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003. • *Magyar nyelvtörténet*. Szerk.: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. • Péntek János: *Teremtő nyelv*. Kriterion, Bukarest, 1988. • Péter Mihály: *A leplező nyelv: álcázás és ámitás a nyelv használatában*. Tinta Kiadó, Budapest, 2012. • *Órvidéki magyarokról órvidéki magyaroknak*. Szerk.: Szoatak Szilvia. UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet, Kőszeg-Alsóőr, 2009. • Szathmári István: *Stilisztikai lexikon*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004. • Szépe György: *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Iskolakultúra, Pécs, 2001. • Szili Katalin: *Tetté vált szavak*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004. • Tátrai Szilárd: *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Kiadó, Budapest, 2012. • Tolcsvai Nagy Gábor: *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001. • Tolcsvai Nagy Gábor: *A magyar nyelv stilisztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996. • Tolcsvai Nagy Gábor: *Funkcionális nyelvtan: elmélet és gyakorlat*. In: *Funkcionális és kognitív nyelvpedagógia*. Szerk.: Vančo Ildikó. Univerzita Konstantina Filozofa v Nitre, Nyitra, 2014. 119–136. • Ronald Wardhaugh: *Szociolingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995. • www.anyanyelv-pedagogia.hu • www.bihalbocs.hu • www.e-nyelv.hu • www.geolingua.elte.hu • nyelvemlekek.oszk.hu • www.nyest.hu • www.nytud.hu • www.sinosz.hu • www.sulinet.hu